

University of Groningen

Sterven voor Bosnië?

ten Cate, Arthur

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2007

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

ten Cate, A. (2007). *Sterven voor Bosnië? een historische analyse van het interventiedebat in Nederland, 1992-1995*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. [s.n.].

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Arthur ten Cate

Sterven voor Bosnië ?

Een historische analyse van het
interventiedebat in Nederland, 1992-1995

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

STERVEN VOOR BOSNIË?

**EEN HISTORISCHE ANALYSE VAN HET
INTERVENTIEDEBAT
IN NEDERLAND, 1992–1995.**

Proefschrift

ter verkrijging van het doctoraat
in de Letteren
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
Rector Magnificus, dr. F. Zwarts,
in het openbaar te verdedigen op
24 mei 2007
om 16.15 uur

door

Arthur ten Cate
geboren op 24 oktober 1973
te Beetgumermolen

Promotor:

Prof. dr. D.F.J. Bosscher

Beoordelingscommissie:

Prof. dr. J.C.H. Blom

Prof. dr. A.E. Kersten

Prof. dr. P.M.E. Volten

Voor mijn ouders en grootouders

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	7
HOOFDSTUK 1: BETWIST KRUISPUNT VAN CULTUREN	29
Geschiedenis	29
Geografie	33
In de literatuur	37
‘Een oorlog om landkaarten’	43
HOOFDSTUK 2: DE BOSNISCHE BOEDELSCHEIDING	46
De weg naar onafhankelijkheid	46
Oorlog om Bosnië	50
Het voorjaarsoffensief	52
Kroaten versus Bosniërs	54
Broederstrijd	55
Het ‘Sarajevo-model’	57
De <i>fight-back</i> werpt vruchten af	58
HOOFDSTUK 3: TE WEINIG, TE LAAT?	62
De Bosnische oorlog, 1992-1995	63
Diplomatieke interventie: Carrington/Cutileiro	64
Vance/Owen/Stoltenberg	66
De Contactgroep	68
Humanitaire interventie	69
Volkenrechtelijke interventie: de embargo’s	72
Het Joegoslavië-Tribunaal	74
Samengevat	76
HOOFDSTUK 4: EEN DILEMMA VOOR POLITICI	77
Beeldvorming van de Bosnische oorlog	78
Het interventiedebat	80
De internationale achtergronden	91
HOOFDSTUK 5: OVER DE RUBICON	95
Het vliegverbod en andere luchtsteun	95
De ‘veilige gebieden’	101
Van <i>lift-and-strike</i> tot <i>Deliberate Force</i>	105
Niet verder dan de tekentafel	110

HOOFDSTUK 6:	‘EEN KLEIN LAND MET EEN GROTE MOND’	113
	Nederlandse opinies	114
	Een emotionele augustusmaand	117
	Een roerig voorjaar	124
	Tussen hoop en vrees?	131
	In de slotfase	136
	Tussenbalans	140
HOOFDSTUK 7:	DEBAT TUSSEN HOOP EN VREES	143
	De zomer van 1992	146
	De eerste adempauze	154
	Een nieuwe fase	155
	Het doodbloeden van het debat	160
	Het debat in de eindfase	164
	Conclusies	168
HOOFDSTUK 8:	VOORS EN TEGENS	170
	De deelnemers	172
	De voorstanders	175
	De tegenstanders	185
	Het debat in perspectief	189
HOOFDSTUK 9:	OPNIEUW ‘PEACE IN OUR TIME’?	195
	De analogie in het debat	196
	Terug in de tijd: München 1938	199
	Historiografie	203
	De lessen van ‘München’	211
HOOFDSTUK 10:	VREES VOOR DE PARTIZANENKINDEREN	215
	De analogie in het debat	216
	Joegoslavië in de Tweede Wereldoorlog	218
	Historiografie	223
	De mythe en de les	234
HOOFDSTUK 11:	EEN ‘EUROPEES VIETNAM’?	237
	Terugblik: oorlog in Vietnam	241
	De lessen van ‘Vietnam’: historiografie	245
	Militair revisionisme: de oorlog gewonnen?	251
	De macht van de media	259
	Conclusie	261
SLOTBESCHOUWING		265
SUMMARY		282

Dit proefschrift is in eigen beheer uitgegeven. Een handelseditie met dezelfde titel is verschenen in de wetenschappelijke reeks van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) bij uitgeverij Boom te Amsterdam.

Copyright © 2007 Arthur ten Cate
Omslagontwerp: Charlot Cobben, Designburo.nl
Drukkerij: De Hoog Grafische Diensten, Oosterhout

INLEIDING

Op 30 augustus 1995 zette de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) haar luchtmacht in tegen Servische militaire eenheden en installaties in de voormalig Joegoslavische deelrepubliek Bosnië-Herzegovina. NAVO-gevechtsvliegtuigen, afkomstig van luchtmachtbases in Italië en van vliegdekschepen in de Adriatische Zee, vernietigden met precisiewapens commandoposten, communicatiecentra en munitiecomplexen van het Bosnisch-Servische leger rondom de belegerde Bosnische hoofdstad Sarajevo. Operatie *Deliberate Force*, zoals de aanval heette, was een vergelding, een reactie op Servische beschietingen van de tot ‘veilig gebied’ verklaarde stad. Directe aanleiding was een morteraanval, waarbij twee dagen eerder zevenendertig mensen om het leven waren gekomen. De NAVO-luchtaanvallen duurden enkele weken, met gerichte bombardementen in geheel Bosnië om de aanhoudende Servische aanvallen tegen door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties uitgeroepen ‘veilige gebieden’ af te straffen. Gelijktijdig beschoot de artillerie van een internationale *snelle-reactiemacht* Servische posities en geschutsstukken rondom Sarajevo vanaf de grond. Ook werden kruisraketten ingezet. De interventie van de NAVO, die plaatshad ten tijde van een opmars van Kroatische en Bosnische strijdkrachten elders, dwong de Serviërs (tot dan toe de sterkste partij in de al drie jaar durende oorlog om Bosnië) naar de onderhandelingstafel.¹ In december 1995 resulteerden de onderhandelingen in het vredesverdrag van Dayton, waarmee een punt werd gezet achter de Bosnische oorlog.

Het collectieve ingrijpen – in voorgaande jaren onderwerp van een verhit internationaal interventiedebat – bleef mede op aandringen van de media niet zonder commentaar. Haris Silajdžić, de toenmalige premier van Bosnië-Herzegovina, zei op 30 augustus bijvoorbeeld in een eerste reactie dat de luchtaanvallen “de internationale geloofwaardigheid herstelden.”² Hij bedoelde daarmee dat de internationale gemeenschap nu eindelijk deed waar de Bosnische regering drie jaar lang op had aangedrongen. Zijn staatshoofd, de Bosnische president Alija Izetbegović, versterkte dit door diezelfde dag op te merken dat de wereld eindelijk had gedaan “wat zij al heel lang geleden had moeten doen.”³ Illustratief was daarnaast ook het oordeel van de Nederlandse Europese Commissaris Hans van den Broek (buitenlandse betrekkingen), die het tegen een journalist van een persbureau “treurig” noemde dat Sarajevo eerst deze

---

¹ Na de oorlog is een uitgebreid debat op gang gekomen over de effectiviteit van de NAVO-bombardementen van 1995. Daaruit is in ieder geval duidelijk geworden dat het verschuiven van de militaire machtsverhoudingen in het voordeel van de Kroaten en de Bosniërs die zomer, voor de Serviërs de grootste doorslag gaf om eind 1995 snel een vredesregeling te willen. Operatie *Deliberate Force* wordt over het algemeen gezien als katalysator van dit proces: de bombardementen ondersteunden en versnelden het Kroatisch-Bosnische offensief dat leidde tot een nieuw equilibrium op het slagveld, en daarmee tot een noodzaak bij de partij die tot dan toe de sterkste was geweest, de Serviërs, om serieus te gaan onderhandelen. Op zichzelf (en “officieel”) diende deze militaire operatie van de NAVO echter een beperkt doel dan de volledige beëindiging van de Bosnische oorlog. Operatie *Deliberate Force* moest in de eerste plaats de beschietingen van de (overgebleven) ‘veilige gebieden’ en het beleg van Sarajevo stoppen. Zie voor een uitgebreid verslag hoofdstuk 4.

² *NRC Handelsblad*, 30 augustus 1995.

³ *De Volkskrant*, 31 augustus 1995.

artillerieaanvallen had moeten incasseren alvorens er een antwoord was gekomen van de internationale gemeenschap. Hij vroeg zich publiekelijk af waarom er niet al veel eerder op een dergelijke wijze had kunnen worden ingegrepen, bijvoorbeeld toen er zeventig doden waren gevallen bij een soortgelijke beschieting van het ‘veilige gebied’ Tuzla in mei 1995, of toen het ‘veilige gebied’ Bihać een half jaar eerder door de Bosnische Serviërs was bedreigd.⁴

Andere staatslieden wierpen een ander licht op de interventie. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Klaus Kinkel sprak in zijn commentaar van “een verdiend hard antwoord” van de internationale gemeenschap op de “terrorisering van tienduizenden onschuldige mensen in Sarajevo met artillerieaanvallen, sluipschutteroperaties en de wurging van de stad.” De reactie van de Amerikaanse president William J. (Bill) Clinton tegenover de pers was in dezelfde trant. Hij zei: “Het is een passend antwoord. Ik denk dat het iets is dat moest gebeuren.” En een woordvoerder van diens ministerie van Buitenlandse Zaken voegde daar aan toe: “We hopen dat de Bosnisch-Servische leiding de les heeft geleerd dat er een einde is gekomen aan hun streven naar een Groot-Servië.”⁵

Terecht of niet terecht, te laat of niet, de zogeheten ‘internationale gemeenschap’ handelde na drie jaar Bosnische oorlog ferm om de vrede in het door nationalisme verscheurde Balkanland met militaire middelen dichterbij te brengen. Dat was een keerpunt, want de internationale gemeenschap had in de jaren daarvoor lang gewikt en gewogen over een passende aanpak van deze kwestie. Het hoe, wat en waarom van internationale interventie was drie jaar lang onderwerp geweest van een groot, gepassioneerd en wereldwijd debat, waarvan de reikwijdte in veel opzichten groter was dan het Joegoslavische conflict alleen. Er was lang en uitputtend gepraat over de voor- en nadelen, en de zin en onzin van een mogelijk ingrijpen in de Bosnische oorlog. De NAVO-bombardementen van augustus en september 1995 legden die discussie het zwijgen op: zij was ingehaald door de feiten.

Het debat

Al sinds het uitbreken van de vijandelijkheden in Bosnië-Herzegovina in april 1992, werd in de gehele wereld (en met name in het Westen en in islamitische landen) gepraat over de vraag of er wel of niet militair moest worden ingegrepen om de strijd in de ex-Joegoslavische republiek te stoppen. Behalve bij internationale organisaties, in parlementen, op ministeries, en in de wandelgangen van de politiek, werd dit debat zagezegd ook ‘op straat’ gevoerd, oftewel: in het publieke domein. Het was een internationale maatschappelijke discussie waarvan het openbare deel zich afspeelde in de ruimte waar burgers elkaar ontmoeten en met elkaar praten; op politieke bijeenkomsten en bij manifestaties, in buurthuizen en culturele centra en vooral op de radio, de televisie en in de geschreven pers: de kranten, tijdschriften en opiniebladen die in feite de belangrijkste bemiddelende en rapporterende instantie zijn tussen burgers en

---

⁴ *NRC Handelsblad*, 30 augustus 1995.

⁵ *NRC Handelsblad*, 30 augustus 1995; *Trouw*, 31 augustus 1995; *Het Parool*, 31 augustus 1995.

bestuur, tussen parlementaire en buitenparlementaire groepen, en tussen kiezers en politici.

Twee zaken stonden bij het interventiedebat over Bosnië centraal. Ten eerste: de vraag waarom de roep om interventie positief dan wel negatief beantwoord diende te worden. Was militair ingrijpen nodig of gewenst? Was het realiseerbaar? Wanneer was het rechtmatig, wanneer niet? Ten tweede: hoe moest zo'n interventie er dan uit gaan zien? Hoe had zij de meeste kans van slagen? Hoe werd met een minimum aan slachtoffers het beste resultaat bereikt? Zoals ieder debat draaide dit 'Bosnisch Interventiedebat' om een uitgangspunt (wel of geen interventie), om de argumenten van de deelnemers en om de consequenties van een uitkomst, in dit geval militaire actie of nietsdoen. De validiteit van de argumenten én van de gepresenteerde scenario's was, evenals de uitkomst van het debat, van grote invloed op de totstandkoming van een oordeel en een beeld over het daadwerkelijke internationale politieke handelen inzake Bosnië, en – *en passant* – op de wijze waarop de internationale betrekkingen gestalte kregen in het post-Koude Oorlogtijdperk.

Dit laatste gold in het bijzonder voor Nederland, de Nederlanders en het Nederlandse beleid ten aanzien van de crisis op de Balkan begin jaren negentig. Het interventiedebat over Bosnië raakte aan de kern van het openbare besluitvormingsproces dat uiteindelijk leidde tot de traumatisch verlopen uitzending van Nederlandse militairen naar Bosnië, in het bijzonder naar de 'enclave' Srebrenica. Na de val van dit door de VN uitgeroepen 'veilige gebied' in juli 1995, en de daaropvolgende massamoord op meer dan zeventuizend Bosnische mannen, kwam in Nederland een discussie op gang over de vraag hoe het daarbij aanwezige Nederlandse infanteriebataljon *Dutchbat* eigenlijk met onvoldoende middelen en zonder ruggesteun verzeild was geraakt in dit geïsoleerde gebied, waarvan de verdediging een beruchte 'mission impossible' was die door de andere lidstaten van de VN angstvallig was gemeden.

Volgens analyses achteraf lag het antwoord op die vraag in een collectief gevoel van morele verontwaardiging bij de Nederlanders over de Bosnische oorlog. Er zou ten tijde van het conflict in Nederland in de politiek, de publieke opinie, de media en bij adviesinstellingen en belangenorganisaties een interventionistische sfeer hebben gehangen, die werd gevoed door de berichtgeving over allerlei wrede daden tegen de Bosnische burgerbevolking, en door herinneringen aan het eigen oorlogsverleden. De Nederlandse neuzen stonden wat dit betreft overheersend dezelfde kant op, zo meenden veel onderzoekers achteraf. De historici Honig en Both schreven in hun zeer leeswaardige boek *Srebrenica. Reconstructie van een oorlogsmisdaad* uit 1996 bijvoorbeeld over deze dominerende geestesgesteldheid:

In feite was de gangbare mening ten aanzien van het [Bosnische] conflict dat veel harder moest worden ingegrepen. De heersende opinie was dat de Serviërs met hun agressie de schuldige partij waren. De meerderheid van de Nederlanders was van mening dat deze schuldige partij niet alleen in bedwang moest worden gehouden, maar ook gestraft. [...] Een niet-aflatende reeks artikelen op de opiniepagina's van de belangrijkste kranten versterkte die mening.⁶

---

⁶ Jan Willem Honig en Norbert Both, *Srebrenica. Reconstructie van een oorlogsmisdaad* (Utrecht 1996) 171.

Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), dat na zeven jaar onderzoek in 2002 een encyclopedisch rapport publiceerde over de val van het ‘veilige gebied’ Srebrenica, sprak in zijn conclusies van een “politiek-publicitaire constellatie” met “verregaande consequenties”. Het schreef: “Ondanks alle verscheidenheid in het publieke debat ontwikkelde zich in de zomer van 1992 een constellatie waarin de voorstanders van interventie op morele gronden veruit in de meerderheid waren. Zij konden daarbij steunen op af en toe aangrijpende beelden uit de regio.”⁷ Hoewel het NIOD de kanttekening maakte dat het openbare debat over ingrijpen in Bosnië alles behalve eenzijdig was geweest, zaten regering, parlement en publiek domein volgens het instituut wel zodanig op de lijn van ‘interventie op morele gronden’ dat een fundament ontstond “voor de besluitvorming in 1993 om een bataljon van de [destijds nieuwe] Luchtmobiele Brigade naar Bosnië te sturen. Nederland liep internationaal voorop als ijveraar voor een vorm van interventie. [...] Nederland werd zo een van de grotere troepenleveranciers aan een vredesmissie die velen beroerde.”⁸

Er was anno 1992 kennelijk brede maatschappelijke en politieke steun voor het idee om ‘iets te doen’ om de slachtoffers van de Bosnische oorlog te helpen. Het debat over wel of geen collectieve interventie in Bosnië had een sterk humanitaire inslag en viel daardoor dusdanig zwaar ten gunste van het pro-interventiestandpunt uit, zo concludeerden bovengenoemde onderzoekers, dat het leidde tot het achteraf ‘onbezonnen’ geachte politieke besluit van uitzending van een infanteriebataljon naar de valkuil Srebrenica. Verloop en karakter van de interventiediscussie over de Bosnische oorlog (in dit onderzoek opgetekend) was aldus één van de contextuele oorzaken van de Nederlandse betrokkenheid bij de tragedie in de enclave in juli 1995.⁹ Dit maakte een nadere, diepgravender studie van het debat zeer de moeite waard.

---

⁷ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica. Een ‘veilig’ gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002) 3134-3136.

⁸ Ibidem, 3135.

⁹ Zie onder andere het rapport *Vertretpunt Den Haag* (Den Haag 2000) van de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (de parlementaire onderzoekscommissie-Bakker), het proefschrift van Norbert Both, *From indifference to entrapment. The Netherlands and the Yugoslav crisis, 1990-1995* (Amsterdam 2000), het standaardwerk van Christ Klep en Richard van Gils, *Van Korea tot Kabul. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945* (Den Haag 2005) en het NIOD-rapport. In het rapport-Bakker staan een paar frappante tekstfragmenten die deze analyse ondersteunen. Zo wordt CDA-fractievoorzitter De Hoop Scheffer aan het woord gelaten, die zegt: “Kabinet en Kamer hebben in grote eensgezindheid opgetrokken in die periode. Dan zie je, hetgeen ook bevestigd werd door opiniepeilingen die toen gehouden werden, dat er een enorm maatschappelijk klimaat is om die televisiebeelden die je toen iedere avond zag, niet langer te laten voortduren. Dat reflecteert zich uiteraard in een volksvertegenwoordiging waarbinnen de consensus over wat er moest gebeuren van begin tot eind heel groot is geweest.” Of PvdA-fractiewoordvoerder Valk: “Ik denk dat, als wij praten over het uitzenden van troepen naar Bosnië, wij dat ook moeten zien in de context van die tijd. De context van die tijd was dat er een afschuwelijke oorlog woedde, waarbij mensen op grote schaal werden vermoord op grond van een etnische achtergrond, verkracht en verdreven en wat dies meer zij. De politiek, net zo goed als de hele samenleving – daar verschilden wij niet in – vond dat hoe dan ook de internationale gemeenschap dat niet over haar kant mocht laten gaan en dat je niet kon volstaan met alleen maar het leveren van humanitaire hulp, [...] maar dat je met een grotere en hardere macht daar naartoe moest.” Of de woordvoerder van het GPV, Van Middelkoop: “Ik voelde dat er allang in de Nederlandse politiek en zeker ook bij de heer Van Traa een politieke emotie leefde, dat wij linksom of rechtsom een weg moesten zien te vinden om iets te doen aan al die verschrikkingen die we regelmatig op de buis zagen en die in Bosnië plaatsvonden.”

Nederlandse patrouille in de enclave Srebrenica, 1995.

Het interventiedebat over Bosnië van 1992 tot 1995 in het Nederlandse publieke domein is echter ook interessant om andere redenen. Kijkend naar de aard van de argumenten in de discussie, was een van de opvallendste kenmerken ervan het veelvuldig gebruik van historische analogieën. Dit betreft een specifieke vorm van argumenteren waarbij het hedendaagse onderwerp van debat wordt vergeleken met een situatie uit het verleden, opdat die geschiedenis meer helderheid, begrip of zelfs een oplossing oplevert voor de hedendaagse kwestie. Niet alleen de strijdende partijen in Bosnië grepen vaak terug naar het verleden (op de Balkan een politieke traditie en onderdeel van de politieke cultuur), maar ook debatterenden elders deden daaraan mee. Iedereen had daarvoor zijn eigen redenen. Het verleden wordt door journalisten bijvoorbeeld gebruikt als een instrument om de actualiteit in een context te plaatsen en te duiden: om een conflict als de Bosnische oorlog aan hun lezers uit te leggen en er tegelijkertijd een waardeoordeel aan te kunnen verbinden. Politici, zo wil hun eigen beroepsopvatting, kunnen ervaringen uit het verleden gebruiken om in het heden een verstandiger beleid te voeren of om hun daden te rechtvaardigen, en zij doen dit ook.

In het algemeen geldt dat historische analogieën een lange traditie hebben van beïnvloeding van het politieke besluitvormingsproces. Ze zijn vaak niet de enige reden waarom bepaalde buitenlandpolitieke besluiten (zoals het gebruik van geweld) tot stand komen, maar op belangrijke momenten soms wel de doorslaggevende. Zo speelde de mislukking van de appeasement-politiek voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog een grote rol bij het besluit van de Amerikaanse president Harry Truman om Zuid-Korea te hulp te schieten toen het in 1950 door het communistische Noord-Korea werd aangevallen. Truman bezag deze invasie geheel in het licht van ‘München 1938’. De

standvastige reactie waarmee president John F. Kennedy in 1962 de plaatsing van Sovjet-Russische raketten op Cuba voorkwam, was eveneens voor een groot deel op dit denken in analogieën geënt. Hetzelfde gold voor Lyndon Johnsons ingrijpen in Zuid-Vietnam. Later, in de jaren tachtig, was de mislukking van de directe inzet van eigen troepen in Vietnam juist weer de reden dat Washington het communisme op een meer indirecte wijze (via steun aan rebellenbewegingen) bestreed in Midden-Amerika, Afrika en Afghanistan. In 1990-1991 kwamen de analogieën van ‘München’ en ‘Vietnam’ samen in het besluit van president George Bush senior om de gewelddadige annexatie van Koeweit door Irak terug te draaien en dit te doen met een overmacht aan militaire middelen en met een duidelijke exit-strategie.¹⁰

In januari 1997 wisselden de columnisten Maarten van Rossem en Dirk-Jan van Baar van *de Volkskrant* – beiden historicus – met elkaar van gedachten over een dergelijke praktische toepassing van het vak geschiedenis. Naar aanleiding van een enquête van het *Historisch Nieuwsblad* onder leden van de Tweede Kamer, waaruit bleek dat het met de historische kennis van de Nederlandse volksvertegenwoordigers droevig was gesteld, debatteerden zij in opeenvolgende columns over de vraag of historische kennis nuttig was. Oftewel: kunnen ‘we’ leren van de geschiedenis?¹¹ Volgens Van Baar zouden “intelligente mensen” wel degelijk kunnen leren van het verleden, door het trekken van vergelijkingen tussen heden en verleden, en dan met name door middel van een gecombineerd gebruik van meerdere analogieën naast elkaar. Vergelijkingen konden volgens hem worden gebruikt als raamwerk bij het nemen van belangrijke besluiten zoals: ‘moet het Westen ingrijpen in Bosnië?’¹² Van Rossem schreef daarentegen dat hij het gebruik van analogieën willekeurig en gevaarlijk vond. Historische kennis leerde niets over de toekomst, meende hij. Er waren misschien wel patronen in de geschiedenis, maar “de diverse manifestaties van die patronen zijn, en dat is de essentie van de zaak, nooit identiek.” Historische analogieën waren daarom alleen maar verwarrend: het waren rookgordijnen voor de werkelijke oorzaken van een specifieke gebeurtenis.¹³

Voor historici is het vraagstuk over het nut van historische kennis natuurlijk niet nieuw. Het raakt de kern van de opvatting die een beoefenaar van dit vak heeft over het verleden dat hij of zij bestudeert. Is het een aaneenschakeling van unieke gebeurtenissen of zijn er in de stof van de geschiedenis structuren en patronen te ontdekken die tot in het heden doorlopen? Op grond van zo’n geschiedtheoretische overtuiging zou het gebruik van historische analogieën, net als Van Rossem en Van Baar doen, kunnen worden geaccepteerd dan wel verworpen, afhankelijk van het beroepsmatige ‘geloof’ dat men aanhangt. En hoewel het vraagstuk welhaast metafysisch lijkt, en daarmee in hoge mate speculatief, kan het een historicus tevens antwoord geven op de vraag of teruggrijpen naar het verleden heilzaam is, of per definitie misleidend. Daarbij dient de

---

¹⁰ Zie Jeffrey Record, *Making war, thinking history. Munich, Vietnam, and presidential uses of force from Korea to Kosovo* (Annapolis 2002).

¹¹ Zie *de Volkskrant* d.d. 7, 13, en 21 januari 1997.

¹² Dirk-Jan van Baar, “Leren van de geschiedenis”, *de Volkskrant* d.d. 13 januari 1997.

¹³ Maarten van Rossem, “Leren van de geschiedenis?”, *de Volkskrant* d.d. 21 januari 1997.

aantekening te worden gemaakt dat hier vooral sprake is van een *overtuiging*, en dat hierover onder wetenschapstheoretici geen enkele overeenstemming bestaat.

Wie zich verdiept in het vakgebied van de geschiedtheorie en/of geschiedfilosofie, zal weinig aantreffen over het specifieke fenomeen van de historische analogie. Dit vak concentreert zich vooral op de vraag hoe historische kennis wordt vergaard, op de epistemologische problematiek rond de historische verklaring en op de historiografie. Niettemin kan degene die zich over het vraagstuk buigt uit de verschillende geschiedvisies afleiden hoe er door bepaalde groepen historici over dit fenomeen wordt gedacht.¹⁴ Ongetwijfeld zal die ontdekkingsstocht onder meer leiden tot de conclusie dat het verschijnsel van de historische analogie het beste past in de positivistische traditie in de geschiedwetenschap. Het Verlichtingsidee dat de natuurlijke wereld, en ook zijn geschiedenis, autonoom functioneert volgens bepaalde universele wetten en met onveranderlijke structuren, laat de meeste ruimte voor de opvatting dat bepaalde elementen in het geschiedverloop zich herhalen. Het geloof in de validiteit van historische analogieën stoelt immers op een zelfde manier op de idee dat bepaalde patronen in de maatschappij, de cultuur en het gedrag van mensen onder vergelijkbare omstandigheden terugkeren. In een historische analogie wordt zo een universele ‘geschiedeniswet’ onder woorden gebracht, als ware het een natuurkundig dogma.¹⁵

Aanhangers van een hermeneutische benadering van de geschiedwetenschap zullen daarentegen sceptischer staan tegenover het gebruik van historische analogieën. In plaats van een verklaring van buitenaf over een volgens bepaalde regels verlopend geschiedproces, is voor hen het begrijpen van binnenuit, de inleving, het *Verstehen* (van doorslaggevende beslissingen, belangrijke personen of grote gebeurtenissen uit het verleden) belangrijk in de humaniora. En omdat een hermeneuticus het menselijke, het unieke, het eigene (en soms het willekeurige) van een historische gebeurtenis centraal stelt in zijn academische werk, boven een bepaalde wetmatige determinant, is voor hem geen uitkomst in de geschiedenis dezelfde. Niettemin bestaat er in de hermeneutiek, met een grote slag om de arm, ruimte voor de veronderstelling dat er binnen de historische interpretatie lessen kunnen worden getrokken met een zekere algemene geldigheid. Met andere woorden: in de verklaringen die door historici worden gegeven over de motieven, intenties en beweegredenen van de hoofdpersonen van bepaalde historische gebeurtenissen kan lering worden getrokken voor latere, vergelijkbare gebeurtenissen.

---

¹⁴ Zie ook: Arthur ten Cate, “Enkele gedachten over de historische analogie. Zinnig retorisch instrument of drogreden?”, *Groniek* 142 (september 1998) 98-106.

¹⁵ Het geloof in veronderstelde historische wetmatigheden is het sterkst bij de door de wetenschapsfilosoof Karl Popper zo fel aangevallen zogenoemde ‘historicisten’, met wie Popper in de eerste plaats marxistische historici bedoelde. Zie: Karl Popper, *The poverty of historicism* (Londen 1957). Vertaald als: *De armoede van het historicisme* (Amsterdam 1967). Volgens Popper werken historicisten, en ook historicistische politieke filosofen als Marx en Hegel, door hun geloof in historische wetten met een volslagen onbetrouwbare vooronderstelling aan geschiedvorsing, omdat, zei Popper, ten eerste de loop van de menselijke geschiedenis helemaal niet met wetenschappelijke of andere rationele middelen kan worden *voorspeld* (een vereiste voor universele wetmatigheden) en ten tweede omdat de totaliteit (alle eigenschappen) van de geschiedenis niet kan (kunnen) worden gekend. Daarnaast wijst Popper op de desastreuze praktijk van het historicisme. ‘*Historical prophecy*’ of ‘*utopian engeneering*’ zijn volgens hem in de twintigste eeuw verworpen tot totalitaire maatschappelijke experimenten, zoals het stalinisme en het nazisme, met alle onmenselijke gevolgen van dien.

Voor een hermeneuticus is de geschiedenis echter in de eerste plaats een wirwar van onherleidbaar pluralisme. Gebeurtenissen hebben een historische ‘eigenheid’. Historische analogieën als tijdloze natuurwetten hebben in zijn visie dan ook geen zin: zij zijn hooguit nuttige denkramen, verhelderende en betekenisgevende interpretaties of retorische instrumenten, maar nooit steekhoudende bewijzen van universele krachten.¹⁶

Een inzicht dat in het verlengde hiervan ligt, vinden we bij de postmodernisten. Aangezien zij de notie van een autonome, universele ‘waarheid’ en een daaruit voortvloeiend ‘groot geschiedenisverhaal’ van historische vooruitgang überhaupt verwerpen (vooral in de geschiedwetenschap, waar een ontologische kloof met het verleden door geen epistemologie kan worden overbrugd) en er volgens hen alleen geschiedenis bestaat als discours, en alleen betekenis in tekst, is de historische analogie voor het postmodernisme niet meer dan een narratief instrument, een vergelijking in een tekst. Postmodernisten hebben een afkeer van het metafysische systeemdenken waarin historische analogieën juist zo goed passen. Volgens hen maakt iedere generatie, of zelfs iedere historicus, zijn eigen constructie van het verleden en de radicalere denkers onder hen vinden alle geschiedenis eigentijdse fictie. Meer dan de andere benaderingen zal het postmodernisme het toepassen van historische analogieën dan ook beschouwen als een instrument in het hedendaagse debat, dat losstaat van het verleden.¹⁷

Al deze geschiedvisies hebben met elkaar gemeen dat zij onderscheid maken tussen de autonome geschiedenis zelf (het verleden zoals het was, de *historia res gestae*) en de kennis en reconstructie van de geschiedenis (de geschiedschrijving, de *historia rerum gestarum*). Dit onderscheid leidt tot een plaatsbepaling van de historische analogie. In de praktijk wordt hij namelijk meestal gedistilleerd uit onze *interpretatie* van het verleden. De Britse historicus Michael Oakeshott maakte in dit opzicht het nuttige onderscheid tussen een “*practical past*” en een wetenschappelijk verantwoorde “*historical past*”. Historische analogieën horen veelal thuis in het eerstgenoemde, toegepaste verleden. Het zijn die brokstukken van de geschiedenis die “worden gewaardeerd naar de mate waarin zij van praktisch nut zijn voor het heden, voor zover zij als autoriteit, precedent, aanmoediging of waarschuwing van wat wij willen, kunnen dienen.”¹⁸ Oakeshott sprak over de *practical past* als een “warenhuis”, waar

---

¹⁶ Zie bijvoorbeeld William Dray, *Philosophy of history* (2de druk; New Jersey 1993), met name hoofdstuk 2. Dray noemt de zoekers naar algemene geschiedeniswetten niet historicisten maar positivisten, of ‘Hempelianen’, naar de geschiedtheorist Carl Hempel. Tegenover deze verklarende wettenzoekers plaatst Dray de hermeneutici, of ‘idealisten’: historici als Oakeshott of Collingwood (van de *re-enactment*-theorie), die de loop der geschiedenis primair beschouwen vanuit het handelen van mensen.

¹⁷ Zie: W. Thompson, *Postmodernism and history* (Basingstoke 2003) en B. Southgate, *Postmodernism in history. Fear or freedom?* (Londen en New York 2003). Voor de *linguistic turn*, zie Hayden White, *Metahistory: the historical imagination in nineteenth century Europe* (Baltimore 1973). Voor een boeiend debat over postmodernisme en de geschiedwetenschap: F.R. Ankersmit, “Historiography and postmodernism”, *History and theory* 28 (1989) 137-153; Perez Zagorin, “Historiography and postmodernism: reconsideration”, *History and theory* 29 (1990) 263-274 en F.R. Ankersmit, “Reply to professor Zagorin”, *History and theory* 29 (1990) 275-296.

¹⁸ P.A.J. Meulendijks, *Verschuivende beelden van de Dien Bien Phoe-crisis van 1954* (Nijmegen 2000) 11.

hedendaagse gebruikers naar geloven een item konden opzoeken dat symbolisch of analoog nut voor hen had.¹⁹

Een interessante notie uit de recente filosofie die betrekking heeft op het karakter van historische analogieën, is tenslotte deze: de laatste tientallen jaren doet de theorie van de ‘*memen*’ opgang in de wijsbegeerte. *Memen* zijn volgens denkers als Richard Dawkins, Daniel Dennett en Aaron Lynch²⁰ het culturele equivalent van genen. Het zijn de ideeën, herinneringen en denkbeelden van mensen die zich in de loop van de tijd via hun hoofden, geschriften en culturele uitingen ‘voortplanten’ in de samenleving. Culturele evolutie is in die zin het ontwikkelingsproces van *memen*, die zich vermenigvuldigen en verspreiden en waarvan sommige na een proces van selectie overblijven. *Memen* worden overgedragen via de opvoeding, via maatschappelijke machtsstructuren, via scholing, of via de massamedia. Het woord *meme* is een afleiding van het Griekse *mimēma*, dat “imitatie” betekent. In de *Oxford English Dictionary* wordt *meme* dan ook gedefinieerd als een zichzelf replicerend element van cultuur dat wordt overgedragen door imitatie.²¹

Sommige *memen* zijn een lang leven beschoren, andere worden door nieuwe generaties verworpen. Ook historische analogieën kunnen worden opgevat als zijnde *memen*. Geschiedbeoefening is tenslotte de wijze waarop een cultuurgroep zich rekenschap geeft van haar verleden. Een deel van het verleden is zodoende continu onderdeel van het heden. De manier waarop dit gebeurt (de beelden en interpretaties die een gemeenschap heeft van haar collectieve geschiedenis) vormt een constant veranderende caleidoscoop van heldenverhalen, nationale trauma’s, monumentale momenten en historische lessen (deels verwoord in analogieën). Deze hebben hetzelfde karakter als *memen*. Zij vermenigvuldigen zich publiekelijk. Dat een zekere mate van vertekening, of zelfs mythevorming optreedt, is waarschijnlijk, zelfs onvermijdelijk. *Memen* kunnen verhelderen, maar ook vertroebelen. De manier waarop dit gebeurt, vormt de kern van de analyse in deze specifieke casestudie.

Vraagstelling

Dit onderzoek naar het interventiedebat over Bosnië in het Nederlandse publieke domein - van april 1992 tot augustus 1995 - moet worden gezien in het licht van het bovenstaande. Bovenal beoogt het inzicht te geven in het verloop en de aard van het debat in een keur van opiniebladen, kranten en politieke (parlementaire) publicaties die samen een doorsnee vormen van de Nederlandse gedrukte opinie en een weerspiegeling zijn van het debat in de publieke sfeer. De media en politieke publieksvoorlichting waren de sleutel tot de discussie, boden een direct overzicht van de deelnemers en

---

¹⁹ Michael Oakeshott, *On history and other essays* (Oxford 1983) 34-44.

²⁰ Zie: Richard Dawkins, *The selfish gene* (Oxford 1976), Daniel C. Dennett, *Consciousness explained* (Boston 1991) en Aaron Lynch, *Thought contagion: how belief spreads through society* (New York 1996).

²¹ *The New Shorter Oxford English Dictionary*, vol. I, A-M (Oxford 1993) 1740. Letterlijk staat daar: “An element of a culture or system of behaviour that may be considered to be passed from one individual to another by non-genetic means, esp. imitation.”

argumenten, en deden dat vaak over de landsgrenzen heen. Intervenieren of niet, dat was de vraag. Hoe verliep het debat hierover in binnen- en buitenland? Wie waren de deelnemers, en wie van hen waren voor- of tegenstanders van militaire actie? Welke scenario's hadden de voorstanders en de diverse internationale veiligheidsorganisaties en bondgenootschappen in gedachten? Welke aspecten kwamen ter sprake? Wat waren de argumenten van beide kampen? Hoe vaak werden historische analogieën daarbij toegepast? Welke analogieën voerden de boventoon? En hoe betrouwbaar was deze vorm van argumenteren in dit maatschappelijke debat?

Afbakening

Om het interventiedebat over Bosnië goed in kaart te brengen, waren een aantal definities bij voorbaat van belang. Belangrijk was wat nu precies *militaire* interventie was en vooral, wat geschikte bronnen waren van een publiek debat óver militaire interventie. Om zicht te krijgen op de geopenbaarde en geboekstaafde meningen over dit specifieke buitenlandspolitieke thema, lag een keuze voor de media voor de hand. De media, opiniebladen en kwaliteitskranten voorop, zijn de belangrijkste podia van maatschappelijk debat en van inhoudelijke openbare meningsvorming over politieke kwesties. Het publieke debat in een bepaalde periode wordt gekend door naar de media te kijken, omdat deze een centrale plaats innemen in de architectuur van de publieke ruimte. Media-uitingen zijn gezamenlijk het theater van de openbare discussie, uiteraard met vele tonelen. Zij zijn de sleutel tot het publieke leven en de daar levende opvattingen. Zij tonen het democratische debat op grond waarvan samenlevingen tot politieke besluiten komen.²²

Daarnaast worden bepaalde debatten in een nationaal politiek forum als de Tweede Kamer natuurlijk ook vastgelegd in Handelingen. Allerlei andere bijeenkomsten en politieke manifestaties, demonstraties en congressen waar dergelijke onderwerpen worden besproken en die in hun totaliteit de 'publieke ruimte' vormen, blijven daarentegen over het algemeen vaak ongenotuleerd. De gesproken woorden daarvan blijven, zeggend, voorgoed in het luchtledige hangen. Zaken die individuen daarnaast opschrijven in dagboeken, brieven of e-mails over dit onderwerp zijn eveneens zeer interessant als bron, maar vaak niet *openbaar* en bovendien moeilijk in grote hoeveelheden bijeen te brengen. Uitgangspunt van dit onderzoek was derhalve de aanname dat een openbaar politiek debat, dat zich in een bepaald tijdvak in de publieke ruimte heeft afgespeeld, in de eerste plaats en vooral in de media kan worden teruggevonden.

---

²² Zie voor een uitgebreide bespreking van deze thematiek: Frank van Vree, *De politiek van de openbaarheid. Journalistiek en publieke sfeer* (Groningen 2000). Sociologische en historische informatie en gedachtevorming over de 'publieke ruimte' kan onder andere worden gevonden in: Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: an inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge 1989), een vertaling van *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (z.p. 1962) en Craig Calhoun ed., *Habermas and the Public Sphere* (Cambridge en Londen 1992).

De volgende stap van het onderzoek was de vraag hoe *meningen* over militaire interventie in de Bosnische oorlog – behalve in politieke publicaties - te onttrekken waren aan media-uitingen die zowel de bringers van objectieve feiten pretenderen te zijn als de podia van maatschappelijk debat. Kranten en tijdschriften zijn als het ware vergaarbakken van grote hoeveelheden zeer uiteenlopende teksten, zowel qua inhoud als genre. Elke dag staat een dagblad weer vol met tientallen berichten over evenveel onderwerpen. Dat is de aard van het medium. Hetzelfde geldt, maar dan wekelijks, voor de opiniebladen. Om dit materiaal met een gerichte doelstelling te lijf te gaan, moest, om te beginnen, een keuze worden gemaakt. Niet alle kranten en tijdschriften konden aan bod komen. Tegelijkertijd moest er sprake zijn van een representatief geheel. Opiniërende media lagen voor de hand. Daarom werd allereerst gekeken naar de vier grootste opinietijdschriften en een drietal periodieken van de belangrijkste politieke partijen in die tijd (CDA en PvdA, die van 1989 tot 1994 een regeringscoalitie vormden, en de grootste oppositiepartij, de VVD, die vanaf 1994 met PvdA en D66 een kabinet vormde). Dit leverde de volgende selectie op:

1. *Elsevier*
2. *HP/De Tijd*
3. *Vrij Nederland*
4. *De Groene Amsterdammer*
5. *CD/Actueel*
6. *Socialisme & Democratie*
7. *Liberaal Reveil*

Ter aanvulling van het parlementaire debat over de oorlog in Bosnië waren tevens de Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal een bron. De onderzochte kranten en het persbureau, die samen in bereik, oplage en aantal een doorsnee van de Nederlandse geschreven pers beoogden te zijn, waren daarna de volgende:

1. *NRC Handelsblad*
2. *de Volkskrant*
3. *Trouw*
4. *De Telegraaf*
5. *Nederlands Dagblad*
6. *Leeuwarder Courant*
7. *De Gelderlander*
8. *Haagsche Courant*
9. *Geassocieerde Pers Diensten (GPD)*

Uitgangspunt van dit onderzoek was de reconstructie van een breed maatschappelijk debat over een grensoverstijgende kwestie, waarin veel mensen uit binnen- en buitenland hun zegje deden. Voor een beschrijving was, zoals betoogd, het medium van de geschreven pers bij uitstek geschikt.

De schade van drie jaar oorlog liep in de miljarden.

De geïnternationaliseerde nationale media weerspiegelden de open structuur van een mondialiserende publieke ruimte. Dagbladen en tijdschriften waren voor hun lezers, en zijn dat nog steeds, als uitkijktorens, waarvandaan zij in meerdere werelden tegelijk kunnen kijken, ook over grenzen heen. Een dagblad of tijdschrift was en is met zijn regionale, nationale en internationale verslaggeving een intermediair tussen de persoonlijke levenssfeer en de wereld, tussen de eigen regio en politieke centra als ‘Den Haag’, ‘Brussel’, ‘New York’ of ‘Washington’, en tussen de eigen natie en internationale gebeurtenissen (dan wel conflicten) zoals ‘de val van de Muur’, ‘Bosnië’, ‘Rwanda’, ‘11 september’, ‘Irak’ of ‘Afghanistan’.

Krant en tijdschrift zijn veelzijdig van aard. Zij zijn regionaal, nationaal en internationaal tegelijk. Zij behoren enerzijds bij een bepaald taalgebied, zijn gevestigd in een bepaald land en dragen aldus een bepaald nationaal stempel. Anderzijds zijn zij een venster op de wereld en op de andere meningen die daar te horen zijn. Uit deze veelzijdige aard als bemiddelaars tussen het leven van alledag en de wereldgeschiedenis, kan worden opgemaakt dat een onderzoek bij een keur van *nationale* dagbladen en tijdschriften, ook al zijn zij verbonden met een bepaald taalgebied en land, een internationaal beeld oplevert. Dit maakt een optelsom van achtereenvolgende ‘nationale’ debatten over eenzelfde internationaal onderwerp (van media uit verschillende landen dus) feitelijk overbodig, ook omdat deze laatste benadering het nadeel heeft juist de nadruk op de nationale afkomst van argumenten te leggen. Dit laatste was juist niet het doel van dit onderzoek.

In de keuze van de genoemde dagbladen en tijdschriften is bewust gepoogd zoveel mogelijk lezersgroepen uit het Nederlandse maatschappelijke middenveld op te nemen, zonder in een op voorhand te grote hoeveelheid informatie onder te sneeuwen. De gekozen rij ‘podia van meningsvorming’ diende naar twee kanten toe zo volledig

mogelijk te zijn. Enerzijds moest de ‘ontvangst’ van de internationale discussie breed zijn, anderzijds moest de gehele omvang van het debat - zoals die was doorgedrongen in het Nederlandse publieke domein - zo goed mogelijk kunnen worden ‘gevangen’. De keuze van de regionale kranten werd zodoende, behalve door hun oplage en hun kwaliteit van de buitenlandse berichtgeving, ook bepaald door hun geografische spreiding. Het overige bereik van de regionale journalistiek werd afgedekt door de keuze voor de GPD, een samenwerkingsverband van de regionale pers voor met name buitenlandse onderwerpen en nationale politiek. De vijf landelijke kranten en opiniebladen waren daarnaast een bewuste verzameling van allerlei gezindten in het maatschappelijke spectrum.

Genres

De tweede afbakening van dit onderzoek was in genre. Het indelen van de verhalen in een krant of tijdschrift in categorieën heeft een aantal praktische journalistieke bedoelingen die in geval van onderzoek naar deze media kunnen worden benut. In de eerste plaats geeft het gebruik van genres journalisten de mogelijkheid om onderling te communiceren over de vorm, stijl, lengte en inhoud van een product. In het dagelijkse redactieproces dat leidt tot het maken van een dag- of weekblad levert dat tal van voordelen op voor alle betrokkenen. De verslaggever weet wat hij moet schrijven, de eindredactie en opmaakredacteuren weten wat zij kunnen verwachten. “Voordat er ook maar een letter op papier staat, is er al een denkbeeldige plaats [...] opgevuld.”²³ In de tweede plaats is de keuze van een genre functioneel: net zo goed als de gekozen toon, de stijlelementen en het ritme, past een bepaald genre het beste bij een bepaald verhaal. Het is deze vorm die er voor zorgt dat iedere gebeurtenis of mening op een optimale wijze wordt weergegeven. Bovendien maakt het genre in de derde plaats de verschillende elementen van een krant herkenbaar voor de lezer. Door opmaak en plaats op de pagina kan deze herkenning worden versterkt en wekt het een bepaald verwachtingspatroon bij de leesconsument.²⁴ En tenslotte zorgen genres ervoor dat geschreven media niet saai worden: zij maken bladen gevarieerder, en daarmee aantrekkelijker.

Sinds de negentiende eeuw is het een basisregel van de journalistiek om feiten en meningen van elkaar te scheiden. Onderzoekers die de media als bron gebruiken, kunnen hier niet omheen. Bovendien maakt het bestaan van genres het voor hen mogelijk om eenzelfde onderscheid te maken. Artikelen kunnen op een schaal worden gelegd die aan de ene kant objectief, feitelijk en ‘onaandoenlijk’ is en aan de andere kant subjectief, persoonlijk en opiniërend. Globaal loopt die schaal van respectievelijk de beursberichten, de nieuwsartikelen en de achtergrondverhalen naar de recensies, het commentaar, de opiniestukken en de columns. Omdat dit onderzoek werd gedaan naar een discussie, naar het subjectievere deel van het spectrum, was het aan de hand van

---

²³ Nico Kussendrager, Dick van der Lugt en Ben Rogmans, *Basisboek Journalistiek. Achtergronden. Genres. Vaardigheden* (Groningen 1992) 277.

²⁴ Kussendrager, Van der Lugt en Rogmans, *Basisboek Journalistiek*, 278.

genres mogelijk om de subjectieve, naar hun aard opiniërende artikelen uit de geschreven media te onderzoeken. Dit waren:

1. hoofdredactionele commentaren/hoofdartikelen
2. opiniestukken en columns
3. ingezonden brieven
4. interviews
5. nieuwsanalyses
6. achtergrondartikelen

In het *hoofdredactionele commentaar* verwoordt de hoofdredacteur (of een groep met die taak belastte vooraanstaande redacteurs, of een deskundig redacteur) de mening van de krant over een bepaald onderwerp of een bepaalde ontwikkeling. De traditie van het krantencommentaar stamt in Nederland uit de tijd van de verzuiling, toen de top van de zuil via het commentaar aan de achterban liet weten wat zij moesten denken of stemmen. Het hoofdartikel was en is een uitdrukking van de identiteit van een krant. Het heeft daarnaast nog andere functies en/of doelstellingen. Zo is het commentaar vaak een poging om – vanuit het oogpunt van de maatschappelijke betrokkenheid van de journalistiek – het lopende beleid van bewindvoerders te beïnvloeden. Of kan het worden toegepast voor intern gebruik: via het hoofdartikel als bestuursinstrument kan een hoofdredacteur zijn redacteurs laten zien hoe hij wil dat zij schrijven.

Het *opinieverhaal* behoort tot het genre waarmee journalisten of anderen onder eigen naam bekend maken hoe zij over een bepaald onderwerp denken. Zij dragen zo hun steentje bij aan de meningsvorming over belangrijke kwesties (of initiëren die) en krijgen bovendien de kans om aspecten en overwegingen op te voeren die in nieuwsverhalen noodzakelijkerwijs onvermeld blijven. Bijna alle kranten hebben tegenwoordig een speciale pagina of rubriek waar allerlei soorten betrokken burgers – wetenschappers, politici, redacteurs of andere deskundigen en opiniemakers – hun ei kwijt kunnen. Dit gebeurt dan in een artikel waarin feiten en meningen subjectief worden neergezet. Een krant of tijdschrift is zo niet alleen de bringer van het pure nieuws, maar ook een podium waar maatschappelijke discussies kunnen worden gevoerd. Dit gegeven ligt aan het hart van dit onderzoek.

De *ingezonden brieven* vormen een bijzondere categorie: zij worden namelijk niet geschreven door de redactie, of door deskundigen, maar door de gewone burger, de lezer. De onderwerpen van de brieven zijn vaak op een eerder tijdstip behandeld door een dag- of weekblad en kunnen zowel een reactie zijn op een nieuwsfeit zelf als op de schrijf- of handelwijze van de journalist. Sommige dagbladen plaatsen dagelijks een aantal ingezonden brieven, andere doen dit een of een paar keer per week. Alle beschouwen het als een middel om een band te kweken met hun abonnees: de geschreven pers toont zijn lezers een spiegel, maakt het gebaar hen serieus te nemen, en laat zien dat ‘hun’ blad het accepteert op de vingers te worden gekeken en getikt. Ingezonden brieven zijn een belangrijk instrument om meningen te catalogiseren uit wat veelal in abstracte termen ‘de publieke opinie’ wordt genoemd.

Datzelfde geldt in feite voor het *interview*. Bij dit genre staat een bepaalde persoon centraal. Hij of zij wordt in de gelegenheid gesteld om een eigen verhaal of mening over een bepaald onderwerp in de openbaarheid te brengen. De belevenissen en gedachten van deze persoon hebben, verteld vanuit het eigen perspectief, een vooraanstaande plaats in het interview. Hoe belangrijk, is veelal op te maken uit de wijze waarop het interview tot een tekst is verwerkt. De meest rechtstreekse wijze om iemands woorden op papier te zetten is de *full quote*. Hierbij wordt de gesproken tekst in een bepaalde volgorde min of meer één op één afgedrukt. Vraag-antwoordmodellen leveren eveneens een directe weergave op van het gesproken woord. Interviews waarbij het nieuws of de achtergronden bij het nieuws centraal staan geven een idee van de heersende publieke opinies.

De *nieuwsanalyse* is een door een redacteur met kennis van zaken (een ‘expert’) geschreven, objectiverend commentaar. Het is een soort hoofdartikel zonder mening. In de analyse staat het *waarom* centraal. Het is vaak een uiteenzetting van veronderstellingen, voorspellingen en visies. Een goede analyse plaatst een gebeurtenis of een reeks nieuwsfeiten in een context, vertelt waarom iets heeft plaatsgevonden en wat de gevolgen kunnen zijn.²⁵ Het is een kritisch, beschouwend artikel op persoonlijke titel. Hoewel de journalist zal kiezen voor een zo neutraal mogelijke invalshoek, zal het altijd een beschouwing zijn waarin zijn eigen inschatting (middels een duidelijke vraagstelling) een grote stempel drukt op het stuk. Het genre stamt niet voor niets uit de jaren zestig, toen de Nederlandse journalistiek zocht naar nieuwe stijlen en vormen om zich te onttrekken aan de greep van de verzuijing. De zoektocht deed veel journalisten belanden bij een vorm van geëngageerde getuigenisjournalistiek. Het vak werd in die tijd beoefend vanuit de overtuiging van de maakbaarheid van een betere samenleving. Het idee leefde dat de journalistiek daarin een grote rol behoorde te spelen. Zo subjectief als het genre in die tijd was, is het vandaag de dag niet meer. Een analyse is tegenwoordig vaak een verklaring van de invloeden die bij een bepaald nieuwsfeit op de achtergrond spelen, en van de motieven van de betrokken partijen en personen. Het is zeggend de ‘sterkte-zwakke-analyse’ van een bepaalde positie.

Het *achtergrondverhaal* ligt dicht bij de nieuwsanalyse. Maar waar laatstgenoemd genre een context in de breedte biedt, levert het achtergrondartikel een inzicht in de diepte en in de tijd. Het is bedoeld als *aanvulling* op de nieuwsfeiten, biedt vaak een referentiekader als verklaring van *hoe* iets heeft kunnen gebeuren. Dit kan in historisch perspectief, maar het kan ook een uitleg zijn, of een stuk waarin alle zaken nog eens op een rij worden gezet. Omdat ook hier een duidelijke vraagstelling onontbeerlijk is, zullen de persoonlijke voorkeuren van de expert zich doen gelden. Bij de keuze van de benadering ontkomt de journalist niet aan subjectiviteit. Bovendien is het genre bij uitstek geschikt om een overzicht te geven van de stand van zaken in een maatschappelijk debat, van een heersend opinieklimaat. Een goed achtergrondartikel dringt de lezer echter geen mening op, maar stelt hem in staat die mening zelf te vormen.²⁶

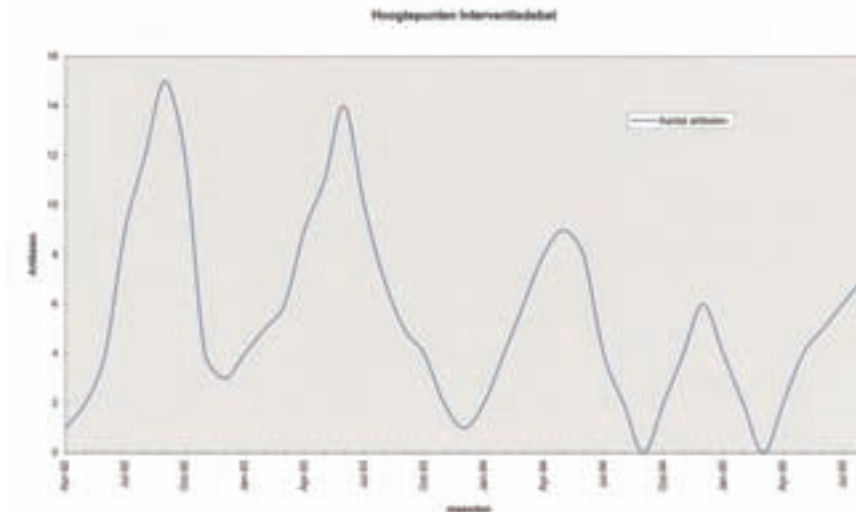
---

²⁵ Kussendrager, Van der Lugt en Rogmans, *Basisboek Journalistiek*, 281.

²⁶ Kussendrager, Van der Lugt en Rogmans, *Basisboek Journalistiek*, 280.

Methodiek

Omdat *de Volkskrant* en de GPD het beste via elektronische weg toegankelijk waren (eerstgenoemde staat vanaf januari 1993 op cd-rom, de GPD heeft sinds 1992 een eigen elektronisch archief), viel de keuze op deze bronnen om het onderzoek te beginnen. De zoektocht naar alle artikelen die op enigerlei wijze gingen over militair ingrijpen in Bosnië, en die geplaatst waren in de periode van april 1992 tot en met augustus 1995, leverde bij *de Volkskrant* een overzicht van meer dan honderd artikelen op. Uitgebeeld in een grafiek naar maand van publicatie, zag dit overzicht er als volgt uit:

De zoekslag bij de GPD bevestigde dit patroon. Op basis hiervan werden – mede met behulp van literatuuronderzoek – uit de 41 maanden die de Bosnische oorlog duurde, 22 maanden geselecteerd waarin het interventiedebat piekte. Zo openbaarden zich vijf perioden van hoge aandacht die concreet waren gegrondvest in de militaire geschiedenis van het Bosnische conflict.

Fase I: april 1992 - augustus 1992

De eerste maanden van de oorlog, toen commentatoren nog de meeste hoop hadden op een optreden van de internationale gemeenschap om de zich ontluikende strijd in de kiem te smoren. De meest opvallende gebeurtenissen (en dus aanleidingen voor debat) in deze periode waren: het zichtbaar worden van de massaliteit en systematiek van de zogenoemde 'etnische zuiveringen' in de vroege zomer, en de ontdekking van de Servische gevangenenkampen voor andere groepen in augustus.

Fase II: februari 1993 - augustus 1993

De periode dat het debat zijn hoogste dichtheid had. Na een winterstop zetten de partijen de strijd weer volop voort, ontbrandde er een oorlog tussen de

Kroaten en de Bosniërs²⁷, en zetten de Bosnische Serviërs massaal de aanval in op de oostelijke enclaves (o.a. de ‘eerste val’ van Srebrenica). In de zomer eindigde deze periode met de voltooiing van het beleg van Sarajevo en de daaropvolgende internationale crisis.

Fase III: januari 1994 - mei 1994

De maanden van de Servische aanvallen op Sarajevo en Goražde, die dusdanig veel internationale woede opwekten dat de NAVO tot tweemaal toe een ultimatum uitvaardigde. De eerste maal naar aanleiding van een

---

²⁷ Over de religieuze en/of nationale identiteit van de Bosniërs (in de pers vaak alleen ‘Moslims’ genoemd) is reeds een uitgebreide wetenschappelijke en propagandistische discussie gevoerd. Zonder hierin partij te kiezen, zal in deze studie voortaan de - in de optiek van de auteur meest neutrale - term ‘Bosniër’ worden gehanteerd als de partij ter sprake komt die tijdens de Bosnische Oorlog tegen de Servische en Kroatische nationalistische strijdkrachten vocht. Afwijkingen van deze regel zullen alleen voorkomen in quotes waar de oorspronkelijke auteur een andere term (bijvoorbeeld ‘Moslim’) gebruikte. Deze benaming is echter summier gebleken, vooral omdat het gebruik ervan impliceert dat de zijde in het conflict die vocht voor het behoud van de Bosnische eenheid *alleen* uit van oorsprong islamitische Bosniërs (Moslims) zou bestaan. Dit is onjuist. Veel Bosniërs stammen bijvoorbeeld af van gemengde families, en ook dienden in het Bosnische regeringsleger veel Kroaten en Serviërs die niets van een ‘etnische’ opdeling van hun land moesten hebben. Om dezelfde redenen gebruikte Raymond Detrez (*De sloop van Joegoslavië. Relas van een boedelscheiding* (Baarn en Antwerpen 1996) 14, 42-45 en 65-68) in zijn analyses bijvoorbeeld de term ‘Bošnjak’. Laatstgenoemde benaming draagt echter een belasting met zich mee, terwijl de term ‘Bosniër’ eigentijdser en neutraler is. Het begrip ‘Bošnjak’ werd in de Ottomaanse tijd (1463-1878) gebruikt als regionale term voor Bosniërs van alle achtergronden. Niettemin heeft het etnonym meer zijn negentiende-eeuwse basis in de Oostenrijks-Hongaarse poging (na 1878) om een Bosnische civiele natie te propageren voor alle drie de religieuze groepen (orthodox, katholiek en moslim) in Bosnië: het zou een soort overkoepelende nationaliteit zijn die tegenwicht moest bieden aan het opkomende Kroatische en Servische nationalisme. De Habsburgse poging was gericht op de bescherming van het eigen territorium, tegen het Servische irredentisme. Zodoende was de term in de periode van het ‘eerste Joegoslavië’ (1918-1941) niet erg populair bij de Bosnische bevolking. De Moslims noemden zich bijvoorbeeld liever ‘Joegoslaaf’, omdat die term beschaafder, progressiever en democratischer was en bovendien de overkoepelende Zuid-Slavische achtergrond van allen benadrukte. Door het niet accepteren van de Bošnjakse regionale identiteit door de Kroaten en Serviërs groeide daarnaast de betekenis ‘islamitische Bosniër’ als men het had over ‘Bošnjakken’: die Bosniërs die niet Kroatisch/katholiek of Servisch/orthodox waren. De Bosnische regering heeft de term tijdens de oorlog van 1992-1995 weer ingevoerd (zij is later zelfs vastgelegd in ‘Dayton’ en de nieuwe Bosnische grondwet) omdat hij duidt op het door hen gepropageerde instandhouden van de multiculturele samenleving van Moslims, Kroaten en Serviërs. Er moet echter worden opgemerkt dat de term ‘Bošnjak’ hetzelfde dilemma in zich meedraagt als die waarmee de Moslimpartij SDA sinds 1990 politiek worstelt. Enerzijds claimde deze politieke partij namelijk multicultureel te zijn, maar anderzijds was zij vooral de partij van de Moslims en ging zij zich in de loop van de oorlog ook steeds meer zo gedragen. De term ‘Bošnjak’ heeft op eenzelfde manier het nadeel dat hij weliswaar duidt op een nationaliteit voor *alle* Bosniërs, maar dat hij ook een verleden heeft van islamisering en dat hij door ‘nationalistische’ Moslims wordt gelezen in de buitensluitende zin van het woord. Moslims vinden namelijk dat de term ‘enige echte Bosniër’ betekent en bedoelen daar uitsluitend Moslims mee, met als consequentie dat Kroaten en Serviërs niet zouden thuishoren in Bosnië. Om de stand van zaken aan Bosnische regeringszijde gedurende de oorlog het beste weer te geven (overwegend gevormd door Moslims, maar tevens met Bosniërs uit gemengde huwelijken, en Kroaten en Serven die niets moesten hebben van de nationalistische verdeelpolitiek) zou het etnonym ‘Bošnjak’ voor welwillenden de lading kunnen dekken. Om tegelijkertijd de belasting uit het verleden kwijt te raken, is ‘Bosniër’ echter een adequatere term: het is simpelweg de benaming voor allen die aan de Bosnische regeringszijde stonden, ongeacht hun ‘etnische’ achtergrond. Zie bijvoorbeeld ook Francine Friedman, *The Bosnian Muslims. Denial of a nation* (Boulder 1996) en voor een (overigens gekleurd) beeld van de discussie over de Bosnische nationale identiteit: René Grémaux en Abe de Vries, “Het omstreden verleden van een verloren land. Historiografie en nationaal bewustzijn in een verscheurd Bosnië-Herzegovina”, *Groniek* 130 (1995) 99-110, aldaar 99-107 en 110.

granaataanval op een markt in de Bosnische hoofdstad, de tweede maal toen het ‘veilige gebied’ Goražde werd aangevallen en bijna overlopen.

Fase IV: november 1994 - december 1994

Vlak voor de winter van 1995 gingen de Bosniërs voor het eerst in de tegenaanval (het zogenaamde ‘herfstoffensief van 1994’) bij het noordwestelijke Bihać. Gevolg: een tegenoffensief van de Serviërs dat als een boemerang de Bosnische veroveringen teniet deed en een grote crisis bij dit ‘veilige gebied’ tot gevolg had.

Fase V: juli 1995 - augustus 1995

De maanden van het ‘eindspel’ van de Bosnische oorlog: de Serviërs vergrepen zich aan de oostelijke enclaves (waaronder Srebrenica). Tegelijkertijd veranderde de herovering van de Krajina (het in 1991 door de Serviërs veroverde gebied in Kroatië) door het Kroatische regeringsleger de strategische balans drastisch en besloten de grote mogendheden op hetzelfde moment tot een robuustere politiek. Deze koerswijziging leidde uiteindelijk tot de NAVO-interventie in de nazomer.

In verscheidende archieven en bibliotheken (de Universiteitsbibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen, de (knipsel)archieven van de *Leeuwarder Courant*, *De Gelderlander*, de GPD en de Tweede Kamer) maar vooral in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag werden vervolgens de andere genoemde kranten en tijdschriften voor deze periodes door- en onderzocht.

De analyse

Door het uitvoeren van bovenstaand zoekproces en het verwerken van het gevonden materiaal tot een samenhangend historisch verhaal, werd invulling gegeven aan de eerste doelstelling van dit onderzoek: het schetsen van een zo volledig mogelijk beeld van het openbare debat over interventie in Bosnië. De tweede stap was de analyse van de inhoud van dit debat. Daarbij was, zoals gezegd, een bepaalde soort argumenten reeds in het oog gesprongen voor inhoudelijke studie: de historische analogie. Hoe en hoe vaak werden historische analogieën toegepast? Welke analogieën voerden de boventoon? En hoe betrouwbaar was deze vorm van argumenteren in dit maatschappelijke debat?

In het verleden hebben politieke analisten in de Verenigde Staten als Richard Neustadt, Ernest May en Yuen Foong Khong – die het beleidsmatige gebruik van historische analogieën door met name politici bestudeerden – reeds ontdekt dat analogieën als denkkaders een misleidende gids plachten te zijn. Samengevat kwamen hun conclusies er op neer dat beleidsmakers en bestuurders de historische analogie, net als historische kennis in het algemeen, vaak gebruikten als leidraad voor het nemen van besluiten in nieuwe of onverwachte situaties, maar dan veelal de verkeerde analogie

kozen en tengevolge daarvan een ‘verkeerd’ beleid uitstippelden.²⁸ De onderzoekers ontdekten tevens dat historische analogieën voor politici vooral excuses waren om hun besluiten kort door de bocht te nemen en deze toch zo goed mogelijk aan hun kiezers of achterban te verkopen. Historische analogieën werden als analytisch instrument dus dikwijls verkeerd gebruikt, en als retorisch instrument *misbruikt*, uitzonderingen en een enkel succesverhaal daargelaten. Dit was, zo bleek uit de studies die deze wetenschappers verrichtten, vooral het gevolg van een slechte kennis van het verleden. Een opdoemende vraag in het verlengde van deze conclusies was dan ook: gold dit begin jaren negentig ook voor het interventiedebat over Bosnië, waar historische analogieën veelvuldig als ‘uitleginstrument’ en argument werden gebruikt? Vanuit het gezichtspunt van de historische wetenschap was het van belang om deze vorm van argumentatie te ‘wegen’. Met andere woorden: hoe betrouwbaar en waarheidsgetrouw was dit bijna vanzelfsprekende, alledaagse instrument?

Om op deze vraag een antwoord te vinden, werden de drie belangrijkste analogieën uit het debat nader bestudeerd. Het betrof de vergelijkingen met ‘München 1938’, met het Joegoslavische partizanenverzet uit de Tweede Wereldoorlog en met de Amerikaanse Vietnam-oorlog. Per geval werd nader bepaald hoe de historische analogie was gebruikt. Aan de hand van welke verschillen en overeenkomsten werden heden en verleden met elkaar verbonden, en vooral, welke interpretatie van beide analoge gebeurtenissen werd daarbij gekozen? Kortom, wat was het *profiel* van de analogie? Voor het beoordelen van de validiteit van deze toegepaste geschiedenis was dit een eerste, maar niet toereikende stap. Immers, in het algemeen kunnen er altijd wel klinkende analoge situaties in het verleden worden gevonden die passen in het straatje van de gebruiker.²⁹ De geschiedenis, zo zagen we met Oakeshott, is wat dit betreft een grabbelton van argumenten en in het geval van een publiek debat staat het de deelnemers natuurlijk vrij om hieruit rijkelijk te putten.

Historici kunnen echter aanvullend naar de gebruikte interpretatie kijken met de vraag of dit gebruik juist was. Zij hebben immers kennis van de fundamenteën van een historische analogie: het verleden zoals het was. De methode van vergelijking tussen heden en verleden (zoals ook gehanteerd door ‘pioniers’ als Neustadt en May, in Nederland door de Leidse historicus Schaper en in 2002 summier door het NIOD in het bekende Srebrenica-rapport³⁰), bleek daarbij echter onvoldoende. Hoe bepaalt deze methode immers wat een *correct* en daarmee nuttig gebruik van de geschiedenis is? Bij meer dan, pakweg, tien overeenkomsten en minder dan vijf verschillen? Tot op heden

---

²⁸ Yuen Foong Khong, *Analogies at war. Korea, Munich, Dien Bien Phu and the Vietnam decisions of 1965* (Princeton 1992) 9. Zie ook de conclusies van Richard E. Neustadt en Ernest R. May, *Thinking in time. The uses of history for decision-makers* (New York en Londen 1986). Let wel: de conclusies van deze onderzoekers wijzen er ook op dat het gebruik van geschiedenis in het algemeen, ten behoeve van beleidsafwegingen en politieke besluiten, wel degelijk nuttig kan zijn. Er zijn enkele succesverhalen waaruit blijkt dat relevant historisch besef bijdraagt aan de kwaliteit van analyse en aan de kwaliteit van crisismanagement. Het is slechts een gebrekkige kennis van de geschiedenis die het juiste gebruik ervan in de weg staat.

²⁹ Zie Arthur ten Cate, “Enkele gedachten over de historische analogie”.

³⁰ B.W. Schaper, *Het trauma van München* (Amsterdam en Brussel 1976) – Schaper analyseerde het gebruik van de München-analogie in de naoorlogse periode en vergeleek verschillen en overeenkomsten op beschrijvende wijze, daarbij in de analyse terugvallend op zijn eigen gezag als historicus, of dat van collega’s. Zie verder ook: NIOD, *Srebrenica*, 294 en verder.

maakten onderzoekers dat in de bovengenoemde studies zelf uit, grotendeels op eigen gezag. De conclusies van deze Amerikaanse en Nederlandse wetenschappers waren daarmee arbitrair, onvolledig, semi-analytisch en derhalve weinig overtuigend.

De redenering achter dit onderzoek was daarom een andere: om iets te kunnen zeggen over de validiteit van een historische analogie, diende een extra *historiografische plaatsbepaling*, een historisch-wetenschappelijke *karakterschets* van de gebruikte interpretatie te worden gemaakt. Idealiter zou de vraag moeten worden beantwoord of de interpretatie zoals die in de analogie werd verwoord klopte met wat er daadwerkelijk in het verleden was gebeurd. Maar de historische werkelijkheid kan, zo volgt uit de onneembare hindernis tussen heden en verleden, niet *exact* worden gekend. De scheidslijn tussen toen en nu kan niet worden overbrugd. De historische wetenschap wordt beperkt door zijn afhankelijkheid van bronnen. De enige bruikbare toetssteen is daarom de dichtst mogelijke benadering van de *historia res gestae* (het werkelijke verleden) en dat is de wetenschappelijke interpretatie die op grond van het bewaard gebleven bewijsmateriaal tussen historici tot stand is gekomen. Dit is als het ware een gestructureerde consensus over wat er over het verleden bekend is. Of, zoals de wetenschapsfilosoof Karl Popper het noemde, de interpretatie waarover “intersubjectieve overeenstemming” tussen historici bestaat.

Volgens deze gedachtegang is de kennis van het verleden een reeks door wetenschappers geaccepteerde interpretaties en vastgestelde feiten. De totstandkoming van deze ‘bouwstenen’ van de geschiedenis is een langdurig proces van onderzoek en daaropvolgend debat. Op grond van dezelfde bronnen is men het immers niet altijd eens. Datgene waarover historici het niet eens zijn, is onderwerp van een historiografische discussie. Ieder historisch product heeft zodoende uiteindelijk een historisch-wetenschappelijk ‘profiel’, een ‘identiteit’, ook de historische analogie. Als een van de vele interpretaties van een bepaalde historische gebeurtenis (zoals bijvoorbeeld die van de Conferentie van München van 1938) kan een historische analogie *historiografisch* worden getoetst. Zij kan worden be- of veroordeeld door haar relativering ten opzichte van andere interpretaties. Bezien in het licht van zo’n historiografische plaatsbepaling, zijn ruwweg drie ‘hoofdopties’ mogelijk:

1. De gebruikte interpretatie uit het interventiedebat komt overeen met de algemene, wetenschappelijke consensus over de analoge situatie in het verleden, en is als zodanig gebruikt, zodat met grote zekerheid te concluderen valt dat het *gebruik* van de historische analogie als argument in het debat betrouwbaar en correct is.
2. De gebruikte interpretatie is gebaseerd op onvolledige of onjuiste kennis van het verleden, is onderdeel van een verouderde of omstreden visie, of is afgeleid van een historische mythe, een gemanipuleerde politieke interpretatie of onjuiste populaire volkswijsheid en door de hedendaagse historische wetenschap met voldoende argumenten ontkrachtigd, zodat valt te concluderen dat de toepassing van de historische analogie foutief is.

3. De gebruikte interpretatie past in een bepaalde traditie (School) van een nog lopend of onbeslist historiografisch debat, zodat een toetssteen ontbreekt en een oordeel over de historische analogie (nog) niet mogelijk is.

Het is goed om te benadrukken dat in deze studie niet is gepoogd om te onderzoeken of een historische analogie in het algemeen instrumenteel zou kunnen zijn in het heden (met andere woorden: het onderwerp van de eerdergenoemde discussie tussen Van Baar en Van Rossem, en dat van eerder onderzoek door Amerikaanse bestuurskundigen en politiek wetenschappers met betrekking tot het Amerikaanse buitenlandse beleid). Er is gekeken naar de historiografische *plaatsbepaling* van drie geselecteerde analogieën in dit specifieke debat, ter analyse van dit specifieke debat. Niet het gebruik zelf stond ter discussie, maar de manier van gebruiken.

Opbouw

De eerste vier hoofdstukken van dit boek schetsen de context (feiten en achtergronden) waarbinnen het interventiedebat zich afspeelde. Het betoog begint met een algemeen inleidend hoofdstuk over het land Bosnië-Herzegovina. Door middel van een korte historische verhandeling en een karakterisering van de regio aan de hand van reisverhalen en geografische beschrijvingen, wordt de lezer vertrouwd gemaakt met de wetenswaardigheden die nodig zijn om de feiten en namen in deze studie te kunnen plaatsen. Daarna volgt een korte, feitelijke militaire geschiedenis van de Bosnische oorlog (1992-1995), waarbij de nadruk is gelegd op de hierboven gesignaleerde ‘pieken’, gebeurtenissen die als de ijkpunten van het interventiedebat kunnen worden beschouwd.

In het derde hoofdstuk, dat gaat over de geschiedenis van de internationale bemoeienis met de Balkan in het algemeen en de Bosnische oorlog in het bijzonder, wordt een afbakening neergezet van het begrip ‘militaire interventie’. Wat de internationale gemeenschap in de jaren negentig in Bosnië deed, wordt onderverdeeld in soorten interventies: diplomatiek, humanitair, volkenrechtelijk en militair, opdat duidelijk wordt welke internationale acties zijn te onderscheiden *naast* de militaire optie. Zo wordt neergezet waar het interventiedebat wel en niet over ging. Het vierde hoofdstuk gaat daarna over het interventievraagstuk zoals zich dat heeft afgespeeld op het internationale niveau. Het behandelt het dilemma dat de politici - vaak onder druk van de publieke opinie - bezighield: moeten we wel of niet ingrijpen om de Bosnische oorlog te stoppen, en waarom? Dit deel verhaalt vooral van de discussies die zijn gevoerd in internationale gremia, van de uitspraken en beloftes van individuele bewindvoerders en van wat er werkelijk is gedaan. Kortom, het zijn de feiten van het Bosnische interventievraagstuk. Bovendien komen hier de motieven aan de orde van de verschillende landen en internationale organisaties die bij het conflict waren betrokken.

In het volgende deel van deze studie komt vervolgens het gehele maatschappelijke krachtenveld aan bod dat een rol speelde bij de discussie. Hoofdstuk vijf gaat eerst over de daadwerkelijke militaire inhoud van het interventiedebat. Welke

opties of scenario's (plannen) hadden de Verenigde Naties, de NAVO en anderen (grote mogendheden) voor een interventie? Het is de omschrijving van het militaire instrument waarmee de internationale gemeenschap al die jaren dreigde, of die het in 1995 daadwerkelijk inzette. De operationele blauwdrukken voor eventuele militaire bemoeienis lagen destijds klaar. En ook de deelnemers aan het debat deden zo hun suggesties. Dit hoofdstuk beschrijft ze allemaal: de concepten van de 'veilige gebieden' (hoe hadden ze eigenlijk moeten zijn), de plannen voor beveiligde corridors, het idee van een luchtoorlog, de *lift-and-strike*-optie, de acties tegen concentratiekampen, tot aan de plannen voor een totale bezetting en pacificering van Bosnië-Herzegovina.

In de hoofdstukken zes en zeven wordt, om een algemeen beeld te krijgen van het verloop en de inhoud van het debat, beschreven hoe de discussie over militair ingrijpen verliep in de grote Nederlandse opiniebladen, in de Nederlandse politiek en in de belangrijke landelijke dagbladen. Deze bronstudies zijn illustratief voor het debat en laten goed zien wat de nieuwsaanleidingen waren die de discussie richting gaven. Daarna komt een nadere analyse aan bod, die gaat over de betekenis, de deelnemers en de inhoud van het debat in het Nederlandse publieke domein. Verdeeld in voor- en tegenstanders worden de deelnemers en hun argumenten behandeld. Waarom was iemand voor of tegen militair ingrijpen in Bosnië? Wat was zijn of haar rol in de publieke ruimte? Welke argumenten werden opgevoerd? Dit achtste hoofdstuk gaat over het wie, wat en vooral waarom van het debat. Uiteraard is op deze plaats al veel aandacht voor het gebruik van historische analogieën als retorisch instrument.

Tenslotte worden de meest gebruikte analogieën onderzocht. De in het debat gebruikte interpretaties van 'München 1938', het Joegoslavische partizanenverzet ten tijde van de Tweede Wereldoorlog en de vergelijking met de Vietnamoorlog zijn in de hoofdstukken negen tot en met elf onderworpen aan een historiografische plaatsbepaling. De levensloop van deze historische interpretaties, zoals gebruikt in dit specifieke interventiedebat, wordt in de context van andere (wetenschappelijke) interpretaties over het besprokene zichtbaar gemaakt. Hun betrouwbaarheid wordt zo getoetst. Voor sommige interpretaties pakt dat gunstig uit, voor andere minder. In de slotbeschouwing worden aan deze analyses conclusies verbonden en ontstaat een historisch beeld van een uniek buitenlandspolitiek debat, dat in een bijzonder tijdsgewricht plaatshad in de Nederlandse publieke ruimte.

HOOFDSTUK 1:

BETWIST KRUISPUNT VAN CULTUREN

Gedurende de periode dat de Bosnische oorlog plaats had - van april 1992 tot december 1995 - stonden de Nederlandse media vol met het nieuws over de militaire en diplomatieke ontwikkelingen op en rond het slagveld, met beschouwingen over de aard van het conflict, met verhalen over de strijdende partijen, en met allerlei meningen over de interventiekwestie. Zaken als de belegering van grote Bosnische steden (zoals bijvoorbeeld Sarajevo, Tuzla of Mostar), de precarie positie van omsingelde 'enclaves' als Bihać, Goražde of Srebrenica, en de kwetsbaarheid van het aanwezige VN-leger, domineerden de koppen. Ongetwijfeld duizelde het de nieuwsconsument - zonder landkaart - regelmatig voor ogen. Waar lag die stad ook al weer? Waarom waren er problemen met de routes waarover internationale hulp werd aangevoerd? Wat maakte die ene bergtop zo strategisch belangrijk?

De landschapskenmerken van Bosnië waren een zelfstandige factor in de discussie over ingrijpen in de Bosnische oorlog. De gesteldheid van het terrein zou een eigen karakter geven aan militaire operaties, bemoeilijkte manoeuvres, maakte het land een ideale broedplaats voor een guerrillaoorlog en maakte ingrijpen dientengevolge potentieel desastreus, zo betoogden met name anti-interventionisten. Het Bosnische landschap speelde hoe dan ook een belangrijke rol als het aankwam op het karakteriseren van een interventie. Een beoordeling van de kwestie vroeg derhalve kennis van de geografie en topografie – het 'uiterlijk' – van het land. Aspecten die in het debat aan bod kwamen, bleven niet beperkt tot een geografisch 'wat-ligt-waar'. Zij omvatten beschrijvingen van het karakter, de cultuur en de infrastructuur. Aandacht voor literaire teksten en historische reisverslagen van bekende en onbekende bezoekers van de regio (het gebied werd rond 1900 door de West-Europeanen 'ontdekt', met een golf aan publicaties tot gevolg), waren zo een papieren toegang tot alle steden-, rivieren-, bergtop-, corridor-, vallei- en enclave-namen die horen bij de geschiedenis van de Bosnische oorlog.

Geschiedenis

Het gebied Bosnië-Herzegovina gold al heel lang als een territoriale entiteit. De vroegst bekende verwijzing naar de regio dateerde uit het jaar 958. De Byzantijnse keizer Constantijn Porphyrogenitus wijdde toen in een handboek over politiek een hoofdstuk aan de gebieden van het toenmalige Servische koninkrijk, waaronder de territoria "Bosona, Katera en Desnik."³¹ Het door de Byzantijnse vorst genoemde, vroege Bosona was een klein gebied op de Balkan rondom het stroomgebied van de rivier de Bosna, in het midden van het huidige Bosnië-Herzegovina. De Balkan was indertijd een regio

---

³¹ Constantijn Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, uit: Noel Malcolm, *Bosnia. A short history* (Londen 1994) 10.

waar Slavische vorsten door middel van het feodale systeem van maatschappelijke ordening gaandeweg grip kregen op grote stukken land. Het schiereiland werd sinds de tijd van de grote volksverhuizingen bewoond door Slavische stammen, oorspronkelijk afkomstig van de Russische steppen. Maar de tijd van rondtrekkende volkeren en nomadische leefwijzen maakte rond het jaar 1000 plaats voor een hogere organisatiegraad. Gebieden zoals Bosona werden voor de Slaven een vaste verblijfplaats en kwamen in de loop der tijd in handen van een of andere machtige leenheer, om op een later tijdstip weer over te gaan naar een volgende vorst of dynastie. En zo voort. Deze opeenvolgende krijgsheren kwamen voort uit een adellijke klasse, die haar machtsbasis had in landbezit. Adellijke dynastieën bestreden elkaar op leven en dood om territorium, macht en rijkdom, en het gewilde maar ondoordringbare “Bosona” - een rijk mijnbouwgebied - was achtereenvolgens onderdeel van uitdijende ‘Kroatische’ en ‘Servische’ koninkrijkes.

Als zelfstandige staat kwam Bosnië pas driehonderd jaar later, in de twaalfde eeuw, in de kronieken. Het onherbergzame gebied tussen de Hongaars-Kroatische invloedssfeer enerzijds en de opeenvolgende Servische koninkrijken anderzijds, werd toen een onafhankelijk vorstendom. Dit middeleeuwse Bosnië strekte zich na samenvoeging met een ander vorstendom, Hum (of Herzegovina), ruwweg uit binnen de grenzen van de huidige republiek, inclusief het deel van de Dalmatische kuststrook in het westen dat tegenwoordig bij Kroatië hoort, en delen van het huidige Montenegro. De vraag of dit koninkrijk een Kroatisch, Servisch of Bosnisch vorstendom was (of nog eigentijds: of de bewoners Kroaten, Serviërs of Bosniërs waren) was ten tijde van de Bosnische oorlog onderdeel van een zwaarbeladen politiek debat, maar was - geplaatst in zijn historische context - irrelevant omdat dergelijke nationale duidingen voor middeleeuwse entiteiten anachronistisch zijn. De terminologie was destijds geografisch en in die zin waren de opeenvolgende koninkrijken Bosnisch. De koning die in de veertiende eeuw het grootste Bosnische rijk ooit zou controleren, Tvrtko, noemde zich “koning van Bosnië en Servië” (en na 1390 ook van Dalmatië en Kroatië) omdat hij (delen van) die gebieden gewoonweg in handen had.

Typische landschapskenmerken van dit Bosnische koninkrijk als zijn hoge bergen en uitgestrekte bossen maakten dat het moeilijk kon worden veroverd door de twee grote burens die dat graag wilden: de Hongaarse koning in het noorden (die Bosnië als zijn leengrund beschouwde) en de Servische vorst in het zuiden en oosten die er hetzelfde over dacht. Het onafhankelijke Bosnië in hun midden was een gewilde, want welvarende middeleeuwse staat, vooral dankzij de mijnbouw en de gunstige handelsrelatie met de Adriatische stadstaat Ragusa (Dubrovnik) aan de kust. Veroveren konden de begerige burens het echter niet. Uiteindelijk lukte het een andere macht, de Ottomanen, wel om het voortvarende bergkoninkrijk op de knieën te krijgen. Al ruim voor, maar vooral ook na hun inname van de Byzantijnse hoofdstad Constantinopel in 1453, begonnen deze Turkse heersers aan een indrukwekkende zegetocht op de Balkan, die hen tot ver in Hongarije, Italië en de Habsburgse gebieden (tot zelfs aan de poorten van Wenen) zou brengen. Bosnië capituleerde in de zomer van 1463. De laatste verzetsnesten in Herzegovina gaven in 1482 de strijd definitief op. Het grootste deel van Zuidoost-Europa zou de daaropvolgende vierhonderd jaar in Turkse handen blijven. In

eerste instantie maakte Bosnië-Herzegovina deel uit van een Ottomaanse provincie (een *eyalet*) die het grootste deel van de Balkan omvatte. In 1580 kreeg het gebied zijn geografische identiteit echter terug en werd het, binnen de grenzen van het voormalige middeleeuwse koninkrijk, een zelfstandige provincie, de grootste bestuurlijke eenheid die het Turkse rijk kende. Het *eyalet* Bosnië bestond uit de huidige republiek, inclusief delen van Slavonië, Kroatië, Dalmatië en Servië. Deze provincie zou gedurende de gehele Ottomaanse periode (tot 1878) in ongeveer dezelfde vorm blijven bestaan.³²

Het belangrijkste sociale ordeningsprincipe in de Ottomaanse samenleving was gestoeld op religie, niet op etnische afkomst. In het overwegend christelijke Bosnië (met een katholiek- en een orthodox-christelijke bevolking³³), werd de oude klasse feodale leiders na de Turkse bezetting daarom deels afgezet en deels geassimileerd in de nieuwe bestuursstructuur, door bekering tot de islam. Hoewel vrijheid van godsdienst werd gegarandeerd, was het politiek, economisch en sociaal voordeliger om moslim te zijn. Christenen betaalden bijvoorbeeld veel meer belasting. De heersende topklaag was islamitisch en genoot allerlei privileges vanwege dit geloof. Landheren en bestuurders waren moslim, hun christelijke boeren horigen. Alleen moslimboeren waren vrije boeren en alleen degenen die zich bekeerden tot de islam hadden bezit.³⁴

Vanwege de voordelen van het aanhangen van het islamitische geloof gingen veel Bosniërs hierin in de loop van de vierhonderd jaar durende 'Turkse periode' toe over. Verder kregen zij van hun nieuwe Ottomaanse heersers veel ruimte om hun eigen gang te gaan. De sociale en economische maatschappelijke structuur werd weliswaar geïslamiseerd en op religieuze gronden 'verzuimd', maar bleef verder intact. Bosnië kon in het Turkse rijk zodoende een eigen gezicht, een zeer autonome status en een eigen karakter hebben en was in veel opzichten een staat in een staat. De lange, stabiele periode onder Ottomaanse heerschappij, gecombineerd met Bosnische tradities van religieuze tolerantie, maakten dat de bewoners van dit land eeuwenlang vreedzaam samenleefden, ondanks het feit dat Bosnië op een kruispunt van culturen en religies, en in het grensgebied van twee rivaliserende wereldrijken lag. De oude Bosnische volkscultuur kwam nog wel het beste tot uiting in de volksliederen en –vertellingen uit die tijd. Hierin werd de toenmalige 'ziel' van de Bosnische natie blootgelegd: nostalgische liefdesliederen, vol mystiek en verlangen, sentimenteel en wat moralistisch. Naar verluidt waren latere Europese literatoren als Goethe, Byron, Poesjkin en Lermontov zeer onder de indruk van de melancholieke Bosnische balladen.³⁵

In de negentiende eeuw werd de Balkan, en daarmee ook Bosnië, echter het brandende middelpunt van de internationale politiek. Het Ottomaanse rijk raakte in

---

³² Malcolm, *Bosnia*, 50.

³³ Veel Bosniërs hingen in die tijd ook een van het katholicisme afwijkend, christelijk-sektarisch geloof aan, dat vergeleken kan worden met dat van bijvoorbeeld de Katharen of Albigenzen in middeleeuws Frankrijk. Deze 'ketteren' werden Bogomiënen genoemd (aanhangers van de Bosnische kerk), maar het valt buiten het bereik van dit hoofdstuk om daar verder over uit te wijden. Wel is het interessant om te weten dat dit typische Bosnisch-christelijke geloof vandaag de dag door bepaalde Bosniërs wordt gezien als beginpunt van het ontstaan (en dus bestaan) van een aparte Bosnische nationaliteit.

³⁴ Francine Friedman, *The Bosnian Muslims. Denial of a nation* (Boulder 1996) 29-33.

³⁵ Peter Michielsen, "In Bosnië wordt een mentaliteit vermoord", *NRC Handelsblad* d.d. 1 september 1993. Zie ook: Smail Balic, *Das unbekannte Bosnien* (z.p. 1992).

verval en de ‘Oosterse kwestie’ - het gevecht tussen de Russische en Habsburgse keizerrijken om de bezittingen van deze ‘zieke man van Europa’ - beroerde de gemoederen van de grote Europese mogendheden danig. Opeens was het lot van de Balkanlanden verbonden met het politieke spel van machtsevenwichten tussen Frankrijk, Groot-Brittannië, (na 1870) Duitsland, Rusland en de Habsburgse en Ottomaanse rijken.³⁶ Voor Bosnië-Herzegovina, dat in een grensgebied lag, zou het uiteenvallen van de Turkse staat zeer grote gevolgen hebben. In 1877, na een desastreus verlopen oorlog tegen een pan-Slavisch verbond van Servië, Montenegro en Rusland, moest de Turkse regering in Constantinopel een zeer ongunstig vredesdictaat slikken (het Verdrag van San Stefano), waarin een groot deel van haar gebieden op de Balkan werden toegewezen aan een Russische satellietstaat: een autonoom Bulgarije. Deze ongunstige vrede werd echter prompt door de Europese grootmachten teruggedraaid. In juli 1878 kwamen zij bijeen op een congres in Berlijn om tegenwicht te bieden aan deze enorme uitbreiding van de Russische invloedssfeer in Zuidoost-Europa. Eén van de maatregelen om de balans te effenen, was dat Bosnië-Herzegovina ‘tijdelijk’ een mandaatgebied van Oostenrijk-Hongarije werd. Wenen mocht er de rust gaan herstellen, wat in de praktijk betekende dat de provincie een Habsburgse kolonie werd.³⁷

Na vier eeuwen was het zodoende gedaan met de Turkse overheersing en werd Bosnië deel van een andere, want westerse (en volgens de in die tijd heersende opinie ‘beschaafdere’) wereld. Drie maanden na ‘Berlijn’ was het reeds door het keizerlijke leger veroverd (zij het met de nodige moeite) en ving het nieuwe gezag aan. In 1908 werd de provincie, die toen grotendeels de grenzen had van de huidige staat, definitief door de Oostenrijkers geannexeerd. Het leidde tot een grote internationale crisis. Servië – dat een begerig oog had laten vallen op Bosnië vanwege de natuurlijke rijkdommen in het gebied, de gewilde doorgang naar zee en de grote orthodox-christelijke (Servische) bevolkingsgroep binnen zijn grenzen – mobiliseerde zelfs zijn leger en dreigde met oorlog, in de hoop steun te krijgen van de Russen. Die veronderstelling was echter voorbarig en de crisis waaide over omdat de meeste grote mogendheden de annexatie door Oostenrijk-Hongarije accepteerden als een *fait accompli*.

Als bestuurlijke eenheid was Bosnië inmiddels meer dan gevestigd. Toen na de Eerste Wereldoorlog ook het Habsburgse keizerrijk uiteen viel en van Ljubljana in het noorden tot Skopje in het zuiden van de Balkan een Zuid-Slavische eenheidsstaat verrees, bleef de oude provincie als regionaal-administratieve eenheid bestaan. In de eerste Joegoslavische grondwet, de Vidovdan-constitutie van 28 juni 1921, werd het Koninkrijk van Serviërs, Kroaten en Slovenen - zoals het land officieel heette - opgedeeld in 33 ‘*oblasti*’ (provincies), waarvan de zes Bosnische provincies de oude grenzen van Bosnië-Herzegovina in stand hielden. Dit eerste Joegoslavië (1918-1941) was een instabiel koninkrijk van vele nationaliteiten en (politieke) culturen, waar in de loop van het Interbellum de geografisch-bestuurlijke eenheden werden gereorganiseerd tot geheel nieuwe provincies genaamd ‘*banovinas*’, die kriskras door etnische groepen en over oude grenzen heen liepen. Zowel in deze periode als tijdens de Duits-Italiaanse

---

³⁶ Barbara Jelavich, *History of the Balkans I Eighteenth and nineteenth centuries* (8^e druk; Cambridge 1994) x-xi.

³⁷ Fred Singleton, *A short history of the Yugoslav people* (Cambridge enz. 1985) 104.

bezetting in de Tweede Wereldoorlog, was het grondgebied van Bosnië-Herzegovina speelbal van de territoriale ambities van anderen (Kroaten, Serviërs, Duitsers of Italianen) en verdween het officieel van de kaart.

De strijd in Joegoslavië ten tijde van de Tweede Wereldoorlog was zowel een oorlog als een burgeroorlog. Niet alleen vochten de Balkanvolkeren tegen de bezetters van hun gebieden, ook hun onderlinge strijd was bloedig. De communisten wonnen deze oorlog en het partizanenleger van de nieuwe leider Tito (Josip Broz) herstelde *en passant* met geweld de Joegoslavische eenheidsstaat. De partizanen vestigden een stalinistische dictatuur en al kort na de 'bevrijding' werd er een regionale regering gevestigd in Sarajevo. Tito's oplossing voor het nationaliteitenprobleem was er één van verdeel-en-heers. Onder andere om het dominante Servië klein te houden, werd Bosnië-Herzegovina binnen zijn historische grenzen hersteld als een van de zes constituerende republieken van de nieuwe Joegoslavische federatie. In de vorm die de republiek toen kreeg, verklaarde het zich in 1992 onafhankelijk en werd het in 1995 in het Verdrag van Dayton bestendigd.

Geografie

De Britse journalist Misha Glenny, die voor en tijdens de Bosnische oorlog veel in Bosnië-Herzegovina vertoefde en die door zijn jarenlange ervaring als correspondent bekend was met de regio, kenschetste het land in 1994 op de volgende wijze:

Bosnië-Herzegovina betovert iedereen die er woont of die in het verleden het voorrecht had de republiek te leren kennen. Sentiment heeft daar weinig mee te maken - want het is in het midden van Bosnië dat Oost en West elkaar ontmoeten; de Islam ontmoet het Christendom; het katholicisme werpt zijn blik op de orthodoxie aan de andere kant van de Neretva (de grens van het Grote Schisma); Bosnië lag op de grens van de grote keizerrijken van Wenen en Constantinopel; Bosnië was wellicht de enige ware reflectie van Joegoslavië. Het herbergt zowel een voorbeeld van het vredige gemeenschapsleven op de Balkan als van de zwartste antithese daarvan. Nergens anders weerklinken in de lokale cultuur zoveel geluiden die het Europese bewustzijn zo fundamenteel hebben gevormd.

De fysieke verhevenheid van Bosnië-Herzegovina is hier zonder twijfel een weerspiegeling van. De geschiedenis ontspringt er aan de vier rivieren, de Una, de Sava, de Drina en de Neretva, die - met uitzondering van de laatstgenoemde - de contouren schetsen van wat bijna de natuurlijke grenzen lijken te zijn van deze kunstmatige en toch zeer onverslijtbare politieke eenheid. Boven de rivieren, de bergen, grimmig en verlaten in Herzegovina en over de Romanija-pas, bedekt met weelderig groen in het noorden en het oosten. Elke stad lijkt in het trotse bezit te zijn van ofwel een door de mens gemaakt object ofwel een natuurlijk fenomeen van buitengewone waarde: de veertiende-eeuwse Turkse stenen brug over de Drina in Višegrad, de hoge watervallen in het centrum van Jajce, waarvan het stromen in

de hele stad kan worden gehoord, of de blauwe spiegelmeren bij Bileca en Jablanica.³⁸

Opvallend in Glenny's beschrijving was de verwevenheid van landschap, cultuur en geschiedenis in de door de mens gecreëerde eenheid Bosnië-Herzegovina. De grenzen van het land waren weliswaar kunstmatige lijnen op een kaart en het was vooral een idee in de hoofden van de Bosniërs, maar om hun landschap konden zij niet heen, zo leek het wel. De natuurlijke omgeving drukte van oudsher zijn stempel op de normen en gebruiken van de bewoners van deze streek. Natuur en cultuur waren er onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het landschap was bij uitstek terug te vinden in de Bosnische cultuur, vol mythen, metaforen en herinneringen. En vol waarden en normen, angsten en verlangens.

Wie kennis wilde nemen van een regio als Bosnië kon niet heen om het kenmerkende landschap ervan.³⁹ Dat besef leefde overigens al langer. Vanaf het moment dat de Balkan (als terug te veroveren gebied) aan het einde van de achttiende eeuw onder de aandacht kwam van West-Europese politici, reizigers en wetenschappers (er ontstond destijds een besef dat de Europese delen van het Ottomaanse Rijk een eigen karakter hadden) was er op deze manier naar de landstreek Bosnië gekeken. Antropologen, geografen en avonturiers wilden meer leren kennen dan de flora en fauna. Zij maakten beschrijvingen van de Zuid-Slaven in hun natuurlijke én sociale omgeving.⁴⁰

Hoe zag die natuurlijke omgeving er nader bekeken dan uit? Van boven oogde (en oogt) Bosnië-Herzegovina als een omgekeerde, scheve piramide, een misvormde trechter van 51.129 vierkante kilometer, die ligt ingeklemd tussen de onevenwichtige boemerangvorm van Kroatië enerzijds, en Servië en Montenegro anderzijds. Breed in het noorden, waar het land grenst aan de zogenoemde Pannonische Vlakte (de plaats die de Magyaren als hun woonplaats kozen en die zich uitstrekt tot in Slavonië in Kroatië en tot aan Belgrado in Servië), loopt de republiek in het zuiden puntig uit in de Baai van Kotor bij Montenegro. Niet ver daar vandaan, bij Neum, slingert een soort wormvormig aanhangsel zich door Kroatisch grondgebied naar de Dalmatische kust. Daar heeft de staat Bosnië-Herzegovina zijn enige uitgang naar de Adriatische Zee.

Het noorden van deze omgekeerde piramide heet Bosnië, het zuiden Herzegovina, en tussen beide delen golft een bergachtig landschap. Wie de *Atlas of Eastern Europe* er bij pakt voor de belangrijkste kenmerken van de geografie, ziet in één oogopslag: bergen en bos. Niet voor niets was Bosnië-Herzegovina het gebied dat tussen 1945 en 1989 door het Joegoslavische Volksleger (JNA – *Jugoslavenska Narodna Armija*) was uitverkoren om te dienen als natuurlijke vesting, mochten het westerse NAVO-bondgenootschap of het communistische Warschaupact het land ooit zijn binnengevallen.

---

³⁸ Misha Glenny, *The fall of Yugoslavia. The third Balkan War* (2de herziene druk; Londen 1993) 162-163. Mijn vertaling uit het Engels.

³⁹ Deze benadering, die door dit hele hoofdstuk is geweven, is afgekeken van Simon Schama, *Landschap en herinnering* (Amsterdam en Antwerpen 1995). Vertaling van *Landscape and memory* (Londen 1995).

⁴⁰ Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (New York en Oxford 1997) 63.

De groene Noord-Bosnische laagvlakte, omgeving Banja Luka.

De Joegoslavische president-voor-het-leven en dictator Tito ging er van uit dat de geografische ligging van Bosnië - in het hart van Joegoslavië - en de bergachtige terreingesteldheid ervan, voor welk leger dan ook een onoverkomelijk obstakel zou vormen. Hij maakte van Bosnië een groot nationaal fort dat buitenlandse agressors in hun opmars moest stuiten. Zestig procent van de militaire industrie en legerbases van het voormalige Joegoslavië werd in deze republiek gevestigd.

Een kaart in dezelfde atlas laat ook zien dat het grootste deel van Bosnië niet wordt bebouwd voor agrarische doeleinden, maar vooral bestaat uit natuur. Van west naar oost en zuidoost loopt een brede band bebost gebied door de republiek. Alleen in het noorden - van de steden Bihać, via Banja Luka tot voorbij het oostelijke Brčko - ligt in de vallei van de rivier de Sava een strook vruchtbaar land. Naast dit stuk Sava-vallei bestaat Bosnië voornamelijk uit de bergen van de Dinarische Alpen, een bergketen die over de hele lengte van het voormalige Joegoslavië - van Slovenië tot Montenegro - van noordwest naar zuidoost op het landschap ligt.⁴¹ De hellingen van deze Dinarische Alpen - in het Dalmatische achterland - zijn in het noorden groen, in Herzegovina (het zuidelijke deel van de republiek) kaal en rotsachtig. De bossen worden er op sommige plaatsen afgewisseld door hoogvlakten. Dicht aan de kust is het gebergte op zijn hoogst (als een soort natuurlijke vestingmuur) en richting het oosten waaieren onregelmatige kalkgesteenten uit naar de rivierdalen van de Donau en de Sava. Wegstromend water heeft de rotsplateaus hier in de loop der eeuwen op vele plaatsen doorbroken en diepe, canyonachtige gleuven uitgesneden in het kalkgesteente.⁴²

⁴¹ Richard en Ben Crampton, *Atlas of Eastern Europe in the twentieth century* (Londen en New York 1996) 218.

⁴² Herbert Büschenfeld, *Jugoslawien* (Stuttgart 1981) 17.

Uiteraard is dit wilde gebied bij uitstek geschikt voor bepaalde land-, bos-, en mijnbouw, maar in de valleien is van oudsher ook andere bedrijvigheid geweest. Industriegebieden zijn geconcentreerd in het midden van de republiek, in de driehoek tussen de steden Sarajevo, Zenica en Tuzla, en in het noordwesten, rondom Bihać. De bergen zelf zijn zeer dun bevolkt. Dit geldt vooral voor Herzegovina en de gehele westkant van het land. Alleen rond de grote steden in midden-Bosnië wonen veel mensen. Wat betreft bevolkingsdichtheid lijkt de republiek van noordwest (de stad Bihać) tot zuidoost (de plaats Foča) doorsneden door een lijn. Eronder woont bijna niemand, erboven juist iedereen.⁴³

Deze geografische gesteldheid heeft altijd zijn stempel op de regio gedrukt. De bekende historicus Fernand Braudel schreef in zijn 'totale' geschiedenis van het Middellandse Zeegebied al dat de Dinarische Alpen het Zuid-Slavische achterland sinds het begin der tijden hebben geïsoleerd van de mediterrane cultuur. Aan de zeekant van dit gebergte bloeiden de Venetiaanse kuststeden en hier en daar drong deze cultuur "via allerlei openingen in het binnenland door: via de bergengte van Carniole tot aan Postojna, via de Prolog Pas tot aan Livno of via de door koortsen geplaagde vallei van de Narenta [Neretva] tot aan Mostar in Herzegovina."⁴⁴ Verder was het contrast tussen het kustgebied en het Bosnische achterland echter schril. Het bestaan in Bosnië was onzeker, de winters streng en de zomers 'rampzalig droog'. "Men kan zich nauwelijks een onherbergzamer, patriarchaler en, ondanks de charmes van haar beschaving, meer achtergebleven streek voorstellen", aldus Braudel. De inwoners leefden dan ook een half-nomadisch bestaan en trokken met hun vee "reeds in de middeleeuwen maar waarschijnlijk al sinds mensenheugenis" ieder seizoen naar de rivierdalen in Servië en Kroatië-Slavonië en terug."⁴⁵

De Dinarische Alpen vervulden zodoende lange tijd de rol van natuurlijke barrière. Dat lag ook voor de hand, want de toppen waren – zoals gezegd – nabij de kust het allerhoogst en vormden een natuurlijke vestingmuur. Er waren (en zijn) slechts een paar wegen naar het binnenland en het bereizen van Bosnië gebeurde dan ook nooit via rechtlijnige routes. Met name de Verenigde Naties en de verwante hulporganisatie UNHCR ondervonden dit gedurende de Bosnische oorlog begin jaren negentig. Het ontbreken van meer dan een paar geschikte wegen om de humanitaire hulp op zijn plaats te krijgen, maakte hen zeer afhankelijk van de strijdende partijen.

De slechte begaanbaarheid van het terrein was overigens een probleem dat de Romeinen al hadden. Zij veroverden het Balkan-schiereiland tussen de derde en eerste eeuw voor Christus, en bouwden hun *viae militaris* naar alle uithoeken van het gebied om de inheemse stammen te kunnen controleren. Tevens dienden deze wegen een economisch nut: voor het transport van en naar de ertsmijnen. Bosnië was een grondstoffen leverende provincie, waar sinds mensenheugenis metalen werden geoogst als goud, koper, lood en zilver. Srebrenica (het woord betekent zilverstad) was voor 1995 bekender als oud mijnstadje (in de Middeleeuwen de grootste in de regio) dan als

---

⁴³ Büschenfeld, *Jugoslawien*, 215.

⁴⁴ Fernand Braudel, *De Middellandse Zee I: Het landschap en de mens* (Amsterdam en Antwerpen 1992)

⁶¹. Vertaling uit het Frans van: *La Méditerranée: la part du milieu* (Parijs 1966).

⁴⁵ Ibidem.

de plaats waar de grootste oorlogsmisdaad op Europees grondgebied sinds de Tweede Wereldoorlog zou plaatsvinden. De Romeinse oplossing voor de ontoegankelijkheid van het gebied was het leggen van wegen door de rivierdalen. Tot op de dag van vandaag zijn er weggedeelten zichtbaar langs de Neretva. Ook langs de Sava en de Una lagen Romeinse *viae*. Onzekerder, hoewel waarschijnlijk, lijkt het bestaan te zijn geweest van een belangrijke verkeersader door de oostelijke Drina-vallei, die een aantal mijnbouwcentra met elkaar moet hebben verbonden. Alle sporen van deze weg zijn vandaag de dag echter verdwenen.

De ‘herontdekking’ van de mijnbouw in de late Middeleeuwen deed in dit dunbevolkte gebied het aantal steden weer sterk groeien. Mijnstadjes werden handelscentra en politieke middelpunten, in de eerste plaats in het centrale mijnbouwgebied in Midden-Bosnië. Plaatsen als Visoko, Olovo (het woord betekent lood) en Sarajevo ontgroeiden de dorpsstatus, waarbij laatstgenoemde vestingstad (voorheen Vrhbosna) met name na 1448 door de Turken werd ontwikkeld tot de hoofdstad van Bosnië. En in het oosten bloeiden Zvornik, Srebrenica (dat overigens ook bekend stond als kuuroord), Foča en Goražde op. De steden in het westen hadden een lucratieve overslagfunctie in de verplaatsing van de grondstoffen naar de Dalmatische havensteden: Livno werd er groot mee, Jajce ontwikkelde zich zelfs tot de zetel van de laatste Bosnische koning.⁴⁶

En zoals Misha Glenny terecht opmerkte, vervulden de grensrivieren van Bosnië eenzelfde blokkerende functie als de Dinarische bergketen, zodat het gebied als het ware vanzelf een politiek-bestuurlijke eenheid werd. De Sava definieerde de noordgrens, terwijl de Drina over bijna de hele oostelijke lengte de grens vormde met de republiek Servië. Deze zelfde rivier werd door de Serviërs in 1992 beschouwd als de ruggengraat van hun natie. Voor hen lag de natuurlijke waterweg niet *tussen* twee verschillende politieke eenheden, maar *door* het hart van Groot-Servië. Bovendien liepen alle belangrijke toegangswegen vanuit Servië naar Bosnië via de grote steden langs de Drina. Van noord naar zuid waren dit Bijeljina, Zvornik, Goražde, Višegrad en Foča. Niet voor niets begonnen de Bosnische Serviërs in april 1992 daarom hun etnische verdrijvingsoorlog in dit strategisch cruciale gebied.

In de literatuur

De Bosnische schrijver Ivo Andrić, in 1961 winnaar van de Nobelprijs voor de Literatuur, begon zijn beroemde roman *De brug over de Drina* met de volgende beschrijving van de oostgrens van Bosnië:

“Voor het grootste deel van haar loop stroomt de Drina door nauwe kloven tussen steile bergen of door diepe ravijnen met loodrechte wanden. Maar op enkele plaatsen verwijdt haar bedding zich tot open laagvlakten en vormen zich, zowel op de ene als op de andere oever van de rivier vruchtbare, gedeeltelijk golvende

---

⁴⁶ Francis W. Carter, *An historical geography of the Balkans* (Londen 1977) 165.

valleien, die geschikt zijn om te bebouwen en te bewonen. Zo'n verwijding ontstaat ook hier bij Visegrad, waar de Drina plotseling met een scherpe bocht de wand, gevormd door de rotsen van Butkov en de bergen van Uzavnic, doorbreekt. De bocht, die de Drina hier maakt, is bijzonder abrupt en de bergen aan weerskanten zijn zo steil en komen zo vlak bij elkaar, dat ze de indruk maken van een gesloten massief, waar de rivier uit opbruist als uit een sombere wand. Maar dan openen de bergen zich opeens in de vorm van een onrechtmatige amfitheater, waarvan de doorsnede op de breedste plek niet groter is dan ongeveer vijftien kilometer in vogelvlucht."⁴⁷

En hij beschreef de beroemde Turkse stenen brug die Glenny noemde:

"Op deze plaats, waar de Drina met de volle kracht van haar groene, schuimende watermassa's door een schijnbaar gesloten geheel van donkere, steile bergen heenbreekt, staat de grote, zuiver gehouwen stenen brug met haar elf wijde, strak gespannen bogen. Van deze brug uit, als van een basis, ontvouwt zich waaivormig de hele golvende vlakte met het stadje Visegrad en zijn omgeving, de gehuchten genesteld tussen de heuvels, heel het land bedekt met akkers, weiden en pruimenboomgaarden, doorkruist door bermen en hekken en doorspikkeld met stukken bos en spaarzame groepen naaldhout. Van uit deze gezichtshoek lijkt het, of door de brede bogen van de witte brug niet alleen de groene Drina zich uitstort, maar ook deze hele bewoonde en bebouwde vlakte met alles wat op haar is en met de zuidelijke hemel boven haar."⁴⁸

Ook andere literatoren en vele beroemde reizigers bezochten en beschreven Bosnië-Herzegovina in de loop der tijden. De Nederlander Marcellus Emants bijvoorbeeld, beschreef in 1901 in *Het Vaderland* al eens de watervallen van het "eigenaardige" West-Bosnische stadje Jajce.⁴⁹ Sigmund Freud was drie jaar eerder in Herzegovina, maar had beroepsgewijs meer interesse voor de belangrijke plaats die een primitieve seksuele moraal volgens zijn bronnen zou innemen in het dagelijks leven van de Bosniërs.⁵⁰ En de Duitse dichter Max Frisch reisde in 1933, op weg van Hongarije naar Turkije, door het land en schreef er een 'Brief uit Sarajevo'.⁵¹

De periode rond 1900 - specifiek: het tijdsvak van de Oostenrijkse bezetting van 1878 tot 1914 - was er een van grote belangstelling voor deze regio. Dat had natuurlijk politieke oorzaken (de 'Oosterse Kwestie'), maar leidde niettemin ook tot literaire, culturele en wetenschappelijke verhandelingen. Veel Engelse, Duitse en Amerikaanse reizigers 'ontdekten' het gebied dat "door de Turken was verloren" en dat in de ogen van deze 'beschaafde' westerlingen wild en barbaars was. Er ontstond zelfs

---

⁴⁷ Ivo Andric, *De brug over de Drina* (5^e druk; Amsterdam 1994) 7.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Marcellus Emants, *Frisse lucht* (Amsterdam 1993) 12-13.

⁵⁰ Sigmund Freud, *Psychopathologie van het dagelijks leven. Over vergeten, versprekingen, misgrepen, bijgeloof en vergissingen* (Amsterdam en Meppel 1984) 27.

⁵¹ Max Frisch, "Wenn Frauen verhüllt sind - Brief aus Sarajevo", in: Miloš Okuka en Petra Rehder, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina 1530-1993* (München 1994) 102-106.

een geheel nieuw genre van toeristische lectuur, die lezers van de reisverslagen in staat stelde via het geschreven woord op reis te gaan naar het exotische oord dat de Balkan in westerse ogen was.⁵²

De Amerikaanse journalist Bill Curtis bijvoorbeeld (hij schreef voor de *Chicago Record-Herald*) bezocht kort na de eeuwwisseling Bosanski Brod ('Bosna-brod') in het noorden van Bosnië aan de grens met Kroatië. Hij treinde dwars door de republiek, via Sarajevo naar Metkovic aan de Herzegovijnse kust (de spoorlijnen waren uiteraard door de Oostenrijkers door de rivierdalen gelegd; door die van de rivier de Bosna van noord naar zuid en door die van de Neretva naar de Adriatische kust). Curtis was diep onder de indruk van dit Slavische Zwitserland, met zijn dorpen die "als zwaluwnesten" tegen de bergen waren geplakt.⁵³ De Amerikaan observeerde dat het Bosnische landschap bestond uit een reeks rotsterrassen, die tegen elkaar geschurkt afdaalden tot in de Adriatische Zee. De regelmaat ervan werd gebroken door hoge pieken, diepe valleien en scherpe bergkammen. Opvallend was daarbij, aldus de journalist, dat de rivieren die dit landschap doorstroonden her en der onder de rotsen verdwenen en via ondergrondse gangen (*ponars* genaamd) op de meest verrassende plaatsen weer naar boven kwamen.⁵⁴

Een andere ontdekkingsreiziger, de Duitser Hermann Wendel, kwam Bosnië binnen bij Visegrad - eeuwenlang de poort van het gebied voor reizigers uit oostelijke richting - en zag onmiddellijk zijn romantische beeld van de "wilde oriënt" bevestigd. Reizend door een "wirwar van sprookjesachtige rotsmassa's" ontwaarde hij hier en daar zelfs "roversnesten uit de Turkentijd" op de hoge bergtoppen. De woestheid van het landschap moet een enorme indruk hebben gemaakt, want de Duitse reiziger beschreef zijn uitzicht vanuit de trein als dat van een ontembare bergketen, waar "koude rivieren duizenden jaren vergeefs aan de voeten van de bergen vraten" en waar "naaldhout en loofbos zich tot duizelingwekkende hoogte vastklampten aan het gesteente." De rotspartijen werden slechts "soms" afgewisseld door een menselijke afgraving, een "klein groen dal" of een *turbe*, een gedenkteken voor een moslimheilige, aldus Wendel.⁵⁵ Voorbij Sarajevo, op weg naar Mostar, kwam de Duitser tot de ontdekking dat het nog woester kon: terwijl de trein langs ravijnen en door tunnels tufte, observeerde hij dat het Herzegovijnse landschap "meedogenloos wild" was. De rijzige steenmassa's - doorkliefd door de groenig violette Neretva-rivier - konden niet anders

---

⁵² Natuurlijk zijn er talrijke van dergelijke reisboeken, waarin de mensen, het landschap en de cultuur van de Balkan werd beschreven. Enkele voorbeelden, die verder niet in dit hoofdstuk aan bod zullen komen, zijn: Harry Thompson, *The outgoing Turk: impressions of a journey through the western Balkans* (Londen 1897); Heinrich Renner, *Durch Bosnien und die Herzegovina kreuz und quer: wanderungen* (Berlijn 1896); Guillaume Capus, *A travers de Bosnie et l'Herzegovine: études et impressions de voyage* (Parijs 1896); Roy Trevor, *My Balkan tour: an account of some journeyings and adventures in the Near East, together with a description and historical account of Bosnia and Herzegovina, Dalmatia, Croatia and the Kingdom of Montenegro* (Londen 1911); Percy Henderson, *A British officer in the Balkans: an account of a journey through Dalmatia, Montenegro, Turkey in Austria, Magyarland, Bosnia and Herzegovina* (Londen 1909); Edward King, *Echoes from the Orient* (Londen 1880); Janos von Asbóth, *Bosnien und die Herzegovina: Reisebilder und Studien* (Wenen 1888). Zie voor een uitgebreid overzicht: Ante Cuvalo, *Historical dictionary of Bosnia and Herzegovina* (Londen 1997) 260-264.

⁵³ William Eleroy Curtis, *The Turk and his lost provinces. Greece. Bulgaria. Servia. Bosnia* (Chicago enz. 1903) 277.

⁵⁴ Ibidem, 276-277.

⁵⁵ Hermann Wendel, *Von Belgrad bis Buccari. Eine unphilosophische Reise durch Westserbien, Bosnien, Hercegovina, Montenegro un Dalmatien* (Frankfurt a.M 1922) 40.

dan door een “tandenknarsende God met samengetrokken wenkbrauwen” zijn geschapen.⁵⁶

Iemand die Joegoslavië zeer uitgebreid bereisde, was de Britse ontdekkingsreiziger Rebecca West. In 1937 maakte ze haar eerste tocht en het gedeelte door Bosnië-Herzegovina omschreef ze “als het meest avontuurlijke van onze reis.”⁵⁷ Ook haar viel het contrast op tussen de kuststreek en het Herzegovijnse achterland. Op reis van Trebinje naar Mostar in het zuiden van de republiek, schreef ze: “Ik sliep, en werd weer wakker in een andere wereld.”⁵⁸ Die andere wereld deed West nog het meest denken aan een “ruig Schots landschap” vol onbuigzame mensen. Verder zag ze “Turkse” stadjes met talrijke minaretten, gelegen tussen zwarte bergen en voluptueuze valleien. Maar het opzienbarende was voor haar de oude brug (*‘stari most’*) van Mostar, die andere middeleeuwse brug van Bosnië die zo bekend werd in de wereld en die tijdens de Bosnische oorlog door de Kroaten werd kapotgeschoten.

Hoezeer deze regio in de vorige eeuw werd gezien als een overgangsgebied tussen culturen, tussen het Verlichte Westen en de wilde Oriënt, als gebied dat weliswaar in Europa lag maar er tegelijkertijd niet bij hoorde, blijkt wel uit de woorden van de Britse reiziger Arthur Evans. Die schreef namelijk dat hij, toen hij in 1875 aankwam bij Bosnië’s noordelijke rivier de Sava en uitkeek over deze natuurlijke grens tussen Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse rijk, beseftte in wat voor nieuwe wereld hij en zijn metgezellen waren aangekomen. “De Bošnjakken noemen de andere kant van de Sava ‘Europa’ en ze hebben gelijk; want de reis van vijf minuten de andere kant op brengt je in alle opzichten in Azië. Reizigers die de Turkse provincies Syrië, Armenië of Egypte wel eens hebben bezocht, zullen bij het binnengaan van Bosnië meteen verrast zijn te ontdekken dat de bekende bezienswaardigheden van Klein-Azië en Noord-Afrika zo terug zijn te vinden in deze provincie in Turks Europa.”⁵⁹

Het oosterse karakter van de streek werd driekwart eeuw later ook door Rebecca West nog benadrukt. Vooral toen ze schreef over haar reis westwaarts vanuit Sarajevo naar de Bosnische koningssteden Travnik en Jajce. In de manier waarop de huizen van de eerstgenoemde plaats tegen de helling van een bergpas waren gebouwd, ontwaarde de Britse schrijfster de “perfectie [...] van de zachte horizontale witheid van bloeiende vruchtbomen en de harde verticale witheid van minaretten”. Kroon op de stad was het boven de bebouwing gelegen fort van de oude Bosnische koningen. Volgens West zag je nergens in Joegoslavië mooiere steden dan in Bosnië. Dankzij de moslims. Want “zij bouwden prachtige steden en dorpen.” Sterker nog, schreef zij, “ik ken geen land waar ieder huis met zo’n onveranderlijk gevoel voor smaak en met zo’n bevredigend resultaat in een groep is geplaatst.” Dat gold volgens haar bij uitstek voor het achter Travnik in het woeste gebergte gelegen Jajce. Die stad, bij een diepe kloof en een hoge waterval, vond ze “extravagant mooi.” Getrapt gebouwd op een helling die oploopt naar een “gigantisch fort”, deed Jajce volgens haar “koninklijk” aan.

---

⁵⁶ Wendel, *Von Belgrad bis Buccari*, 61.

⁵⁷ Rebecca West, *Black lamb and grey falcon. A journey through Yugoslavia* (5de druk; New York 1948) 287.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Arthur J. Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot* (Londen 1877) 89.

Een 'trots bezit': de blauwe spiegelmeren bij Bileca en Jablanica.

Een van de meest uitgebreide beschrijvingen van het Bosnische landschap werd meer dan honderd jaar geleden gemaakt door de Oostenrijkse geograaf Moriz Hörnes. Hij maakte een omvangrijke en gedetailleerde studie van de Dinarische Alpen (en daarmee van een groot deel van Bosnië). Ook hij benoemde de bergketen tot “grensmuur” van Dalmatië, en merkte net als Braudel na hem op dat er vanaf de kust slechts op drie plaatsen “poorten” waren tot de republiek (toen nog provincie) Bosnië-Herzegovina: bij Livno, bij Mostar en bij Trebinje.⁶⁰ Ten tijde van de Bosnische oorlog, tussen 1992 en 1995, was er weinig aan die lastige situatie veranderd. Over de weg hadden de VN-troepen en de internationale hulporganisaties eigenlijk maar vier mogelijkheden om het oorlogsgebied vanaf de Adriatische kust binnen te komen (in het noorden loopt nog een vierde weg vanuit Kroatië naar Bihac), waarvan slechts twee tot het hart van Bosnië reikten. Deze twee opties naar het kerngebied Sarajevo-Zenica - de eerste via Livno, Bugojno en Travnik en de tweede via Mostar en Konjic - waren aantrekkelijk vanwege hun verbinding met de grote Dalmatische havens, nodig voor de aanvoer van materieel en goederen.

De Livno-route sloot aan op de Kroatische havenstad Split, de Mostar-route begon in Ploce. De belangrijkste van de twee, de weg door de Neretva-vallei, werd in 1993 helemaal afgesloten toen er een oorlog uitbrak tussen de Kroaten en de Bosniërs. Veel bruggen op de route werden opgeblazen. De internationale gemeenschap werd daardoor grotendeels afhankelijk van de weg langs Livno, Bugojno en Travnik, die op meerdere plaatsen op een steenworp afstand lag van het front, en voor een gedeelte zelfs door Servisch gebied ging. Bovendien braken in 1993 voorbij Travnik, bij het plaatsje Vitez, gevechten uit tussen Kroaten en Bosniërs in een Kroatische enclave die de

⁶⁰ Moriz Hörnes, *Dinarische Wanderungen. Cultur- und landschaftsbilder aus Bosnien und der Hercegovina* (2de druk; Wenen 1894) 14.

‘Vitez-pocket’ is gaan heten. Britse genietroepen verhardden daarom het volgens een Belgische journalist “oude muilezelpad” tussen Tomislavgrad en Rumboci tot een voor vrachtwagens begaanbare weg, die aansloot op de weg naar Konjic. Alle hulpkonvoeien naar Midden-Bosnië (het gebied in handen van de Bosniërs) gingen sindsdien via deze route.⁶¹

De Oostenrijkse geograaf Hörnes kon in zijn tijd natuurlijk wél gebruik maken van de meest logische route om Bosnië binnen te komen en volgde daarom de loop van de Neretva, de enige waterweg naar de binnenlanden. De rivierdelta, eeuwenlang een broedplaats van Adriatische piraten en rovers, was voor Bosnië immers als de hoofdboort van een middeleeuwse vestingstad. Sinds de tijd van de Romeinen was het een plaats van handel en nijverheid geweest tussen kust en achterland. Niet ver van de grenssteden Metkovic (aan Kroatische zijde) en Gabela (de oude Turkse tolplaats aan Bosnische zijde) lagen hiervan nog steeds de bewijzen: de ruïnes van de Romeinse stad Naronna.

Hörnes ging Bosnië door deze poort binnen en reisde via Mostar (de hoofdstad van Herzegovina) naar Jablanica - gelegen aan de voet van een serie hoge toppen, waar een groot uitgestrekt bergmeer ligt. De echte ‘poort’ naar Midden-Bosnië (en Sarajevo) lag stroomopwaarts van die plek, daar waar de Neretva bij Konjic naar het oosten verdwijnt. Wie naar Sarajevo wil, heeft op dit punt geen hulp meer van de rivier, maar moet dwars door de bergen heen. Niet voor niets was Konjic - een strategische plaats op een kruispunt van toegangswegen - van oudsher de belangrijkste grensstad tussen de landdelen Bosnië en Herzegovina. De stad zetelt nog steeds onder een van de ruwste bergketens van Bosnië. Direct naar het oosten liggen de toppen Bjelašnica, Treskavica en Jahorina, waar tijdens de laatste oorlog fel is gevochten. De ontoegankelijkheid van dit gebied maakte het voor het Bosnische leger namelijk lange tijd mogelijk het omsingelde Sarajevo ten noorden ervan te blijven bevoorraden en zelfs om de eveneens omsingelde enclave Goražde in het oosten te bereiken.

Achter Bjelašnica ligt de berg Igman, waarvandaan men kan neerkijken op de Bosnische hoofdstad. Direct aan de voet ligt de voorstad Hrasnica, en daarachter het internationale vliegveld. Het bospad over Igman was tijdens de oorlog de enige verbinding over de grond die Sarajevo met de buitenwereld (en de hulp van de internationale gemeenschap) verbond. Het laatste deel van de weg uit Konjic was namelijk in handen van de Serviërs. De Amerikaanse diplomaat en bemiddelaar Richard Holbrooke noemde de weg over Igman eens de gevaarlijkste in Europa. Eigenlijk was het slechts een smal pad langs een diepe ravijn. De Franse VN-troepen die de route controleerden (ze hadden het de Serviërs in de zomer van 1993 afhandig gemaakt na dreiging met luchtaanvallen) hadden het hier en daar verbreed, maar vooral met slecht weer bleef het een dodenweg.

Holbrooke schreef later: „Het wegdek had een slappe ondergrond en er was geen vangrail langs de kant. Op smalle gedeelten konden twee auto’s elkaar maar moeilijk passeren. De wrakken van voertuigen die van de weg waren gegleden of die waren geraakt door Servische schutters lagen overal op de steile hellingen en in de ravijnen.”⁶²

---

⁶¹ Carl Voet, *Hotel Sloboda. Onderweg in Joegoslavië* (Antwerpen en Baarn 1994) 125.

⁶² Richard Holbrooke, *To end a war* (New York 1998) 3. Mijn vertaling uit het Engels.

Als het vliegveld van Sarajevo was gesloten, was dit pad echter de enige weg naar de Bosnische hoofdstad. Hij werd dan ook vaak met gevaar voor eigen leven bereiden door degenen die de stad in wilden. Eén zo'n poging in augustus 1995 ging mis: een Frans pantservoertuig stortte naar beneden en Holbrooke's tweede man, Robert Frasure, en twee andere Amerikaanse diplomaten kwamen om het leven.

De bergtoppen ten zuiden van Sarajevo vormen ook het oorsprongsgebied van de rivier de Bosna, een van de drie rivieren die vanuit Midden-Bosnië naar de laagvlakten in het noorden stromen. Dit centraal gelegen gebied ten noordwesten van Sarajevo was tijdens de oorlog tot aan Maglaj stevig in handen van de Bosniërs, waardoor ze het infrastructurele en industriële hart van de republiek behielden. Alleen die andere belangrijke waterweg naar het noorden, de Drina, was aan de Serviërs toegevalen. Honderd jaar geleden was Hörnes hier ook en bereisde de belangrijke route, waarlangs zijn Oostenrijkse landgenoten vanuit Sarajevo de spoorlijn naar de Noord-Bosnische regio Posavina en naar Kroatië hadden gelegd. De belangrijkste haltes onderweg: Visoko, Zenica, Zavidovići, Maglaj en Doboj. Bij Zenica ging de geograaf echter westwaarts (terug naar het hooggebergte) en volgde de rivier de Lašva tot aan de vroegere Bosnische hoofdstad Travnik. Na deze stad maakte hij een slag door het oostelijke gedeelte van het land, een volgens zijn eigen zeggen "paradijselijk gebied"

vanwege het uitzicht op de hoge bergtoppen, de grauwe kalkwanden met hun diepe grotten en het bedekkende donkergroene woud.¹ Het waren die elementen die zorgden voor de “vriendelijke” uitstraling van het echte Bosnische middelgebergte, dat begint bij het “stille oord” Donji Vakuf, aldus Hörnes. Hier, bij de beide Vakufs (Gornji Vakuf ligt zo’n 20 kilometer naar het zuiden) duikt de rivier de Vrbas tussen de begroeide bergwanden en stroomt via Jajce in noordelijke richting naar Banja Luka, de grootste stad in Noord-Bosnië.

‘Een oorlog om landkaarten’

Al met al beschreven vele reizigers en literatoren (veel meer dan hier werden genoemd) het gebied dat tussen 1992 en 1995 het toneel werd van de Bosnische oorlog en waar hard om werd gevochten. Als geografische en historische eenheid moest dit Bosnië volgens de nationalisten van de jaren negentig namelijk ophouden te bestaan en worden opgedeeld, omdat de bevolking van Serviërs, Kroaten en zogenoemde ‘Moslims’ er in hun ogen niet langer samen kon of wilde leven. De inwoners van Bosnië-Herzegovina werden door de post- en ex-communistische generatie politici gerangschikt in een ogenschijnlijk overzichtelijk ‘wij’ en ‘zij’, met ieder een eigen deel van het Joegoslavische grondgebied. De daar uit voortvloeiende oorlog “draaide om landkaarten”. Om *Volkskrant*-correspondent Frank Westerman (later *NRC Handelsblad*) te citeren: “Grondgebied beheerste het denken. ‘Geef je ze 33 procent, dan eisen ze 49’, hoorde je vaak. [...] De Serviërs hadden een landobsessie. Wanneer hun veldheer [en zelfverkozen ‘president’] Radovan Karadžić in Genève uit het vliegtuig stapte, droeg hij kartonnen kokers onder zijn arm. Dagen achtereen kon hij onderhandelen over grenzen.”²

De oorlog om Bosnië was vooral een conflict om de 51.000 vierkante kilometer Bosnisch grondgebied, gevoerd door de machthebbers van drie voormalige Joegoslavische deelrepublieken, met een achterban van drie door elkaar levende bevolkingsgroepen. Deze bevolkingsgroepen waren volgens hun politieke vertegenwoordigers zo verschillend dat ze het land niet langer met elkaar wilden of konden delen. Twee van deze groepen (de Servische en de Kroatische nationalist) wilden het – in hun ogen *kunstmatige* – Bosnië opdelen, zodat zij zich zouden kunnen aansluiten bij hun respectievelijke moederlanden. De derde, ‘gemengde’ groep (die van de Bosniërs) vocht voor het behoud van datzelfde land en uiteindelijk voor zijn eigen overleving. Maar hoe waren de vermeende ‘onoverkomelijke verschillen’ tussen de drie ‘etnische’ groepen eigenlijk ontstaan? Wat maakte Bosnië begin jaren negentig zo geschikt als mythische broedplaats van ‘eeuwenoude’ haat en tegenstellingen?

---

¹ Hörnes, *Dinarische Wanderungen*, 277.

² Frank Westerman, *De brug over de Tara* (Amsterdam en Antwerpen 1994) 11.

Kapotgeschoten flats in de Bosnische hoofdstad Sarajevo.

HOOFDSTUK 2: DE BOSNISCHE BOEDELSCHEIDING

In het weekend van 29 februari en 1 maart 1992 gingen de inwoners van Kroatische en Bosnische (Moslim-) origine van de toen nog Joegoslavische deelstaat Bosnië-Herzegovina naar de stembus. Zij mochten zich uitspreken over de toekomst van hun land, nog steeds geen vanzelfsprekendheid in dit voormalige communistische land. In een referendum, dat werd geboycot door de derde bevolkingsgroep van de republiek, de Bosnische Serviërs, sprak 99 procent van degenen die de gang naar de stemlokalen maakten (de opkomst werd later vastgesteld op 66 procent van de totale bevolking) zich uit voor onafhankelijkheid, en daarmee voor afscheiding van Bosnië van de Joegoslavische federatie. De weg naar een door veel waarnemers voorspelde oorlog tussen de voor- en tegenstanders van een onafhankelijk Bosnië-Herzegovina lag door deze daad volledig open.

Een voorproefje van het geweld dat in het verschiet lag, kwam de volgende morgen. In de nacht na het referendum richtten gemaskerde en gewapende Bosnische Serviërs barricades op in de gehele republiek. Als reactie deden Bosnische territoriale eenheden hetzelfde. Op verschillende plaatsen kwam het tot schermutselingen. Pas na een dag vol schietpartijen en onderhandelingen namen de spanningen af. De ‘eendaagse revolutie’ van de Serviërs stierf een voorlopige stille dood, kennelijk omdat de door hen gewenste hulp van het Joegoslavische Volksleger (JNA) en van de republiek Servië (nog) niet was gekomen.⁶⁵ Een dag later, op 3 maart 1992, verklaarde president Alija Izetbegović van Bosnië-Herzegovina zijn republiek officieel onafhankelijk. Na anderhalf jaar moeizaam discussiëren en politiek manoeuvreren, was daarmee de kogel door de kerk.

De weg naar onafhankelijkheid

De onafhankelijkheid van Bosnië, en de daaropvolgende oorlog, hadden hun oorsprong in de crisis van het Joegoslavische federale stelsel. Die crisis was eind jaren tachtig in volle hevigheid losgebarsten door onenigheid tussen Serviërs en Albanezen in de zuidelijke provincie Kosovo. Een campagne van Albanese communisten om hun provincie binnen de Joegoslavische federatie de status van republiek te bezorgen en de daaropvolgende spanningen tussen Albanese en Servische Kosovaren, was de aanleiding voor een poging van de Servische president Slobodan Milošević om de macht naar zich toe te trekken. Hij begon in de autonome provincies Kosovo en Vojvodina. Milošević’ streven om de nieuwe sterke man van Joegoslavië te worden, stuitte echter op groot verzet van andere leiders binnen de communistische partij, met name in de noordelijke republieken Slovenië en Kroatië. Een machtsstrijd tussen de

---

⁶⁵ Edgar O’Ballance, *Civil war in Bosnia, 1992-1994* (Londen en New York 1995) 11.

politieke elites van de Joegoslavische deelstaten, waarbij alle participanten het lang verboden instrument van het nationalisme gebruikten om steun van een brede eigen achterban te verwerven, liep in 1989 en 1990 stapvoets uit de hand, deed de alleenheersende communistische partij in een legitimiteitscrisis belanden en haar uiteindelijk de greep op het land verliezen.

In navolging van de meeste andere Oost- en Midden-Europese landen die zich na 1988 ontworstelden aan hun communistische regimes, werden zodoende in 1990 ook in de deelstaten van Joegoslavië voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog vrije verkiezingen gehouden. In Bosnië-Herzegovina gebeurde dat in november. Net als in Slovenië en Kroatië eerder dat jaar werden deze verkiezingen gewonnen door nationalistische partijen, die aanhang zochten en vonden door de verschillen tussen de Bosnische bevolkingsgroepen te benadrukken. Democratisch waren deze partijen allerminst, maar het kiesvolk verruilde niettemin de communistische dictatoriale elite voor een ex- of zelfs anti-communistische maar even ondemocratische generatie. Waarschuwingen van de Bosnische communisten voor een burgeroorlog werden daarmee door de bevolking genegeerd.

Het stemmen verliep zodoende grotendeels langs etnische lijnen. Het merendeel van de degenen die zichzelf als Bošnjak, Bosniër of Moslim zagen (44 procent van de bevolking) stemde op de Partij voor Democratische Actie (SDA – *Stranka Demokratske Akcije*) van de voormalige dissident Alija Izetbegović. De Bosnische Serviërs (33 procent van de bevolking) gaven hun steun aan de Servische Democratische Partij (SDS – *Srpska Demokratska Stranka*) van de dichter-psychiater Radovan Karadžić. En de Kroaten (19 procent van de bevolking) stemden vooral op de Bosnische tak van de Kroatische Democratische Unie (HDZ – *Hrvatska Demokratska Zajednica*), een partij die ook in Kroatië bestond en daar inmiddels regeringsmacht had verworven. Volgens de regels van de Bosnische consensustraditie (vastgelegd in de grondwet) werd de Bosniër Izetbegović voorzitter van het Presidium (en daarmee president), de Bosnische Serviër Momčilo Krajišnik parlamentsvoorzitter en de Bosnische Kroaat Jure Pelivan premier van de nieuwe regering.⁶⁶

Ook geheel volgens deze traditie werkten de drie nationalistische groeperingen het daaropvolgende jaar samen in een wankelende regeringscoalitie. Maar toen de korte afscheidingsoorlog van Slovenië plaatsvond en daarna de burgeroorlog tussen de Kroaten en de Servische minderheid in Kroatië in het voorjaar van 1991 losbrandde, schaarden de Bosnische Kroaten en Moslims zich in woorden en denken al snel aan de zijde van de afvallige republieken, tegen het inmiddels door de Serviërs gedomineerde federale regeringscentrum in Belgrado. De Bosnische Serviërs kozen daarentegen juist partij voor dit door de Servische president Milošević geleide machtsblok, dat de afscheidingen van Slovenië en Kroatië bevocht, met het doel om op het grondgebied van het voormalige Joegoslavië een ‘zo-groot-mogelijk-Servië’ te creëren.

In de loop van 1991, naarmate de drie Bosnische partijen in deze crisissfeer hun eigen politieke agenda's uitwerkten achter een façade van samenwerking, werd een oorlog onvermijdelijker. Het uiteenvallen van Joegoslavië verstoorde een delicate

---

⁶⁶ Allan Little en Laura Silber, *The death of Yugoslavia* (2de herziene druk; Londen 1996) 210-211.

politieke machtsbalans. Hierdoor werd Bosnië onherroepelijk meegetrokken in een afgrond van etnische tegenstellingen. De plaats van de deelstaat in het Joegoslavische federale systeem, als ijkgewicht tussen Servië en Kroatië (die nu op voet van oorlog met elkaar verkeerden), bracht dit met zich mee.⁶⁷ Toen de ineenstorting van Joegoslavië eenmaal door nationalistische politici op gang was gebracht, was het slechts een kwestie van tijd voor de centraal gelegen republiek met de bijnaam 'Joegoslavië-in-het-klein' volgde. De angst voor Servische dominantie bij Kroaten en Bosniërs enerzijds en de wens om deel te blijven van een groter Joegoslavië bij de Serviërs anderzijds, tastte de bestuurlijke en constitutionele fundamenteën van de Bosnische samenleving onherstelbaar aan. In toenemende mate leefden de bevolkingsgroepen in een klimaat van paranoia en wantrouwen voor 'de ander'.

In september 1991 begonnen de Bosnische Serviërs autonome regio's uit te roepen op Bosnisch grondgebied, net als eerder in Kroatië was gebeurd. Dit waren respectievelijk de Servische Autonome Provincies (SAP's) Oost-Herzegovina in het zuiden (12 september 1991), Bosanka Krajina in het noorden (16 september 1991), Romanija in het oosten (18 september 1991) en Noordoost-Bosnië (20 september 1991). Door middel van met militairen bemande wegversperringen lieten de separatisten ook duidelijk blijken dat hun bedoelingen serieus waren. Het uitroepen van de autonome provincies door de Servische nationalistische was een geplande stap naar oorlog. Een maand eerder had de vertrekkende Joegoslavische premier, Ante Marković, een opgenomen telefoongesprek openbaar gemaakt tussen de Servische president Milošević en de Bosnisch-Servische aanvoerder Karadžić. Daarin spraken de twee leiders over het bewapenen van de Bosnische Serviërs door het federale JNA.⁶⁸ De contouren van een gewapende opstand werden zo zichtbaar. De Serviërs voerden een plan uit om hun autoriteit met behulp van het Joegoslavische leger gewapenderhand naar het westen op te schuiven ten koste van de Bosnische staat, net als zij eerder in Kroatië hadden gedaan. Annexatie van delen van Bosnië behoorde tot de doelstellingen van dit project.⁶⁹

In de nacht van 14 op 15 oktober 1991 escaleerde de politiek gespannen situatie in Sarajevo. De gelegenheidscoalitie van Bosniërs en Kroaten – bang om in een nieuw klein-Joegoslavië zonder Slovenië en Kroatië onder te sneeuwen in een door Serviërs gedomineerd systeem – diende in het parlement een memorandum in dat feitelijk de soevereiniteit van Bosnië uitriep, zij het als een 'democratische staat van gelijke burgers'. Het was een poging om de voorziene onderwerping aan 'Belgrado' tegen te gaan en tegelijkertijd de rechten van alle Bosniërs, ongeacht hun religieuze of etnische achtergrond, te waarborgen. Met andere woorden, het memorandum propageerde een soeverein en democratisch Bosnië voor al zijn inwoners. De Bosnisch-Servische nationalistische, die er al lange tijd geen geheim van maakten bij Joegoslavië te willen

---

⁶⁷ Zie hiervoor Tito's oplossing voor de 'eeuwige' ruzie tussen Kroaten en Serviërs om Bosnië in Detrez, *De sloop van Joegoslavië*, 117-118 en vooral 243-246.

⁶⁸ Noel Malcolm, *Bosnia. A short history* (Londen 1994) 225. Er was geregeld dergelijk telefonisch contact, dat door de federale geheime dienst werd opgenomen en aan Marković gerapporteerd. Zie Ton Zwaan en Bob de Graaff, *Genocide en de crisis van Joegoslavië, 1985-2005* (Amsterdam en Antwerpen 2005) 158.

⁶⁹ Detrez, *De sloop van Joegoslavië*, 271.

blijven, verlieten daarop de vergadering. Tien dagen later richtten zij in de Noord-Bosnische stad Banja Luka hun eigen volksvertegenwoordiging op.

In december 1991 deed de Europese Gemeenschap (EG), op initiatief van de Duitse regering, alle republieken van het uiteenvallende Joegoslavië het aanbod om hun onafhankelijkheid voorwaardelijk te erkennen. De regering van Bosnië-Herzegovina ging hier direct op in. Volgens president Izetbegović was het voornaamste motief daarvoor dat Bosnië geen onderdeel wilde worden van een Groot-Servië.⁷⁰ Namens de EG behandelde de zogenaamde Badinter-commissie daarop de aanvragen voor onafhankelijkheid van vier Joegoslavische republieken: Slovenië, Kroatië, Bosnië-Herzegovina en Macedonië. Ten aanzien van Bosnië had deze commissie uiteindelijk echter grote twijfels. Verwijzend naar de Bosnische constitutie van 1974 en een amendement daarop uit 1990 waarin stond dat de drie nationaliteiten van de republiek gelijke rechten hadden én verwijzend naar de wens van de Bosnische Serviërs om in de Joegoslavische federale structuur te blijven, adviseerde de commissie om de Bosnische aanvraag niet te erkennen.⁷¹ Maar de raad van ministers van Buitenlandse Zaken van de Europese Gemeenschap besliste anders. Op 15 januari 1992 werden allereerst Kroatië en Slovenië erkend als onafhankelijke staten. Verder kreeg de Bosnische regering, wiens verzoek voorlopig werd afgewezen, te horen dat haar op termijn dezelfde erkenning zou worden gegeven. Voorwaarde was wel dat de Bosnische bevolking de onafhankelijkheid door middel van een referendum in meerderheid moest steunen.

Deze beslissing van de EG-ministers werd later fel bekritiseerd. Hoewel de Bosnische partijen al geruime tijd oorlogsvoorbereidingen troffen en de verantwoordelijkheid voor de oorlog dus in de eerste plaats bij hen lag, dreef het besluit van de EG de situatie in Bosnië verder op de spits. Het maakte de oorlog in het land volgens veel deskundigen vrijwel onvermijdelijk. Om de BBC-journalist en Balkanhistoricus Misha Glenny te citeren:

Het besluit van de EG om Slovenië en Kroatië te erkennen, duwde Bosnië in de afgrond. Toen het eenmaal was genomen, had de Bosnische regering drie wegen waarlang het kon reizen en elke weg leidde naar oorlog. Het kon in klein-Joegoslavië zijn gebleven en geregeerd worden door Milosevic en Servië. Het kon een territoriale scheiding van Bosnië tussen Servië en Kroatië hebben geaccepteerd, zoals voorgesteld door Tudjman en Milosevic. Of het kon erkenning als onafhankelijke staat aanvragen.⁷²

De Bosnische regering koos voor het laatste. In het eerder aangehaalde referendum omarmden de Bosniërs massaal het idee van zelfstandigheid. De Bosnische Serviërs, die dat bij voorbaat niet konden en wilden accepteren, boycotten de volksstemming.

---

⁷⁰ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 216.

⁷¹ Robert J. Donia en John V.A. Fine, *Bosnia and Hercegowina. A tradition betrayed* (Londen 1995) 232.

⁷² Misha Glenny, *The fall of Yugoslavia. The third Balkan War* (2de druk; Londen enz. 1993) 143. Zie voor een uitgebreidere toelichting van de 'drie opties' Paul Shoup, "The Bosnian crisis in 1992" in: Sabrina Petra Ramet en Ljubisa Adamovich, *Beyond Yugoslavia. Politics, economics and culture in a shattered community* (Boulder enz. 1995) 155-187, aldaar 163-164.

Gornji Vakuf na de strijd, 1993.

Oorlog om Bosnië

In de loop van maart 1992 nam het aantal door extremisten uitgelokte gewapende incidenten gestaag toe. De willekeur van deze schermutselingen eindigde op 27 maart. Die dag maakten de Bosnische Serviërs van hun kant formeel een einde aan de republiek Bosnië-Herzegovina door op het grondgebied ervan een onafhankelijke Servische Republiek (*Republika Srpska*) uit te roepen, een staat met een eigen grondwet en de aspiratie om deel te blijven uitmaken van Joegoslavië. De gewapende vrede in het dal van de Sava-rivier (in Noord-Bosnië) tussen Kroaten en Serviërs ontbrandde hierna in een hevige strijd om de stad Bosanski Brod. Tegelijkertijd begonnen irreguliere Servische troepen in Bijeljina, in het noordoosten van de republiek, een veroveringstocht. In de hoofdstad Sarajevo werden vredesdemonstraties uit elkaar geschoten en begon vanuit de omringende heuvels een moordend beleg. Het was oorlog.

Door middel van een systematisch offensief rolden de Serviërs (grotendeels met een combinatie van lokale en uit Servië afkomstige paramilitaire eenheden) allereerst één voor één de grote grenssteden langs de rivier de Drina op: Zvornik, Višegrad en Foča. Dit oostelijke deel van Bosnië, een streek die grensde aan Servië en waar de bevolking voor de oorlog in meerderheid Moslim was, werd in een maand veroverd, behoudens enkele enclaves vol vluchtelingen rond Srebrenica, Žepa, Cerska en Goražde.⁷³ De Serviërs hadden daarmee alle verbindingswegen naar hun ‘moederrepubliek’ in een vroeg stadium van het conflict al in handen. Dat was belangrijk, want ze werden vanuit dat land geholpen met wapen- en munitietransporten en andere militaire en niet-militaire ondersteuning. Het oude JNA (na 19 mei 1992

---

⁷³ O’Ballance, *Civil war in Bosnia*, 30-31.

hernoemd tot VJ – *Vojska Jugoslavije*) was de logistieke motor achter de (eveneens op 19 mei formeel opgerichte en uit het JNA ontsproten) Bosnisch-Servische oorlogsmachine.⁷⁴ *De facto* had een bepaald deel van het JNA, dat voor aanvang van de oorlog op strategische posities in Bosnië aanwezig was, zich omgevormd tot het leger van de *Republika Srpska* (het heette dan ook *Vojska Republike Srpske* – VRS), zonder dat de organisatorische banden met Joegoslavië waren afgesneden.

De Bosnische Serviërs, zoals gezegd 33 procent van de totale Bosnische bevolking uitmakend, claimden 60 tot 70 procent van het grondgebied van Bosnië-Herzegovina voor hun eigen Servische Republiek. Daartoe begonnen zij een georganiseerde campagne van zogenoemde *etničko čišćenje*, ‘etnische zuivering’, een zeer onfrisse term van nationalistische oorsprong die algemeen werd overgenomen als beschrijving voor de praktijken van – om te beginnen – de Serviërs om delen van Bosnië te ‘zuiveren’ van bevolkingsgroepen die er in hun ogen niet meer mochten wonen.⁷⁵ Systematisch verdreven zij alle niet-Serviërs uit de door hen veroverde gebieden in het noorden en oosten van de republiek. Honderdduizenden Bosniërs vluchtten naar Kroatië, Servië of verder weg, naar Europa. Binnen enkele maanden was de helft van de vier miljoen inwoners van Bosnië op de vlucht voor het geweld. De campagne van etnische zuivering werd uitgevoerd met angst en terreur als instrumenten. Leiders van plaatselijke gemeenschappen, intellectuelen, partijleden van de SDA of HDZ, islamitische en katholieke geestelijken en rijke burgers behoorden tot de eersten die werden geëxecuteerd. Eliminatielijsten, waarop hun namen stonden, waren door hun angstaanjagende effect een instrument op zichzelf.⁷⁶

Eind juli en begin augustus 1992 ontdekten Amerikaanse en Britse journalisten gevangenenkampen op Bosnisch-Servisch grondgebied. Aanvankelijk berichtten zij daarover aan de hand van getuigenverklaringen. Gebruik makend van een corridor bij de stad Brčko, die de Serviërs in het noorden op het slagveld hadden gecreëerd, bezocht verslaggever Roy Gutman van het Amerikaanse blad *Newsday* vervolgens het concentratiekamp Manjača. In zijn voetsporen deed een cameraploeg van ITN, onder leiding van de journaliste Penny Marshall, verslag van de situatie in de kampen Omarska en Trnopolje. Andere journalisten volgden. Het verschijnsel van de concentratiekampen leek terug in Europa en de televisiebeelden ervan veroorzaakten wereldwijde afschuw en verontwaardiging.⁷⁷ Het deed de zaak van de Bosnische Serviërs geen goed. In de internationale beeldvorming kregen zij definitief de zwartepiet toegespeeld. Tot ingrijpen kwam het echter niet, en militair had deze episode dan ook geen noemenswaardige gevolgen. Toen de zomer van 1992 op zijn einde liep, hadden

---

⁷⁴ James Gow, *The Serbian project and its adversaries. A strategy of war crimes* (Londen 2003) 58-61. Zie ook: Norman Cigar, “Serb war effort and termination of the war”, in: Branka Magaš en Ivo Žanić eds., *The war in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1991-1995* (Londen 2001) 200-235, aldaar 209-210.

⁷⁵ Zie voor een karakteriserend verslag Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 244-257. Het is wel belangrijk de term ‘etnische zuivering’ in deze context niet al te letterlijk te nemen. De Bosnische bevolkingsgroepen zijn immers niet etnisch, d.w.z. ‘biologisch’ verschillend van elkaar. Dat beeld is een door de nationalist in het leven geroepen mythe. Zie o.a. Tim Allen en Jean Seaton eds., *The media of conflict. War reporting and representations of ethnic violence* (Londen en New York 1999).

⁷⁶ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 245-246. Zie ook met name: Gow, *The Serbian project*.

⁷⁷ Roy Gutman, *A witness to genocide. The first inside account of the horrors of ‘ethnic cleansing’ in Bosnia* (Shaftesbury, Rockport en Brisbane 1993), met name vii-xvi.

de Servische strijdkrachten ongeveer tweederde van Bosnië-Herzegovina in handen, en ook grotendeels 'schoongemaakt'. Alleen in het westen en midden van de republiek beheersten de Kroaten en de Bosnische regeringstroepen nog een stuk grondgebied en ook in het oosten had het Servische offensief op een aantal plaatsen meer weerstand ontmoet dan verwacht, waardoor een aantal omsingelde 'moslimenclaves' lastige vrijhavens in het Servische achterland bleven.

Het voorjaarsoffensief

De winter bevroor de frontlijnen en gaf de Bosniërs tijd om op adem te komen. De Serviërs gebruikten deze periode om hun posities te consolideren, met name rond Sarajevo en in de noordelijke corridor bij Brčko, die van groot strategisch belang was. Een offensief van de Bosniërs vanuit het zuiden en de Kroaten vanuit het noorden werd daar afgeslagen, hoewel deze partijen de corridor in december 1992 een halve maand bezet wisten te houden en zo het Servische gebied in het westen een tijd lang van alle bevoorrading afsneden.⁷⁸ Vanuit de omsingelde enclaves in Oost-Bosnië slaagden regeringstroepen er intussen ook in om terug te slaan. Pogingen om een verbinding tussen de verschillende gebieden (Žepa, Srebrenica en Cerska) tot stand te brengen en zo één grote enclave te creëren, leidden in januari 1993 tot succes, zij het van korte duur. Ondertussen plunderden de lokale, vaak irregulier gevormde strijdgroepen de omliggende Servische dorpen voor voedsel. De situatie van de Bosniërs werd namelijk steeds nijpender en de hulpkonvooien van de vluchtelingenorganisatie van de VN, de UNHCR, boden te weinig soelaas. De expedities van de gewapende groepen, deels uit noodzaak geboren, deels onderdeel van een georganiseerde guerrillacampagne, kostten veel Serviërs het leven.⁷⁹ Volgens schattingen kwamen meer dan 1300 mensen om.⁸⁰

Op 7 januari 1993 (het was de dag van orthodox kerstmis) werd bijvoorbeeld Kravica - tussen Srebrenica en Cerska - bij verrassing aangevallen en veroverd. Ruim honderd Serviërs vonden daarbij de dood. Zuidelijker, bij Goražde, was het van hetzelfde laken een pak. Op 19 december deden de Bosniërs daar een uitval. In tien Servische dorpen in de Josanica-vallei doodden Bosnische soldaten 57 Serviërs.⁸¹ Het waren voorbeelden van de vele speldeprikken die de Bosnische regeringseenheden en milities uitdeelden in het Servische achterland en die er uiteindelijk toe leidden dat het Bosnisch-Servische leger, onder leiding van de inmiddels om zijn hardheid en gedrevenheid beruchte generaal Ratko Mladić, in het voorjaar van 1993 de aanval inzette op de lastige enclaves. Door de overmacht van dit leger verliep deze operatie voorspoedig. Op 1 maart veroverden de Bosnische Serviërs reeds Cerska en tien dagen later Konjevic Polje, waardoor duizenden Bosniërs op de vlucht sloegen.

---

⁷⁸ Jan Willem Honig en Norbert Both, *Srebrenica. Reconstructie van een oorlogsmisdad* (Utrecht 1996) 121-122. Vertaling van: *Srebrenica: record of a war crime* (Londen 1996).

⁷⁹ Zie: Steven L. Burg en Paul S. Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina. Ethnic conflict and international intervention* (New York en Londen 1999) 134 en 140; en ook Frank Westerman en Bart Rijs, *Srebrenica. Het zwartste scenario* (Amsterdam en Antwerpen 1997) 76-103.

⁸⁰ Honig en Both, *Srebrenica*, 119.

⁸¹ O'Ballance, *Civil war*, 135.

Meer naar het zuiden, in de oude mijnstad Srebrenica, was de toestand eveneens precair. Het leed van de burgerbevolking was daar groot en de toestroom van de vluchtelingen die voor het nieuwe Servische offensief werden uitgedreven, maakte de situatie nijpend. Begin maart reisde generaal Philippe Morillon, de Franse VN-commandant in Bosnië, naar de omsingelde enclave en beloofde de Bosniërs - na door honderden vrouwen en kinderen te zijn 'gegijzeld' - op persoonlijke titel de bescherming van de internationale gemeenschap. Deze eenmansactie resulteerde in vergaande bemoeienis van de Verenigde Naties met de enclave, hoewel deze organisatie graag neutraal wilde blijven in het Bosnische conflict en tot dan toe had getwijfeld tussen een massale evacuatie van het gebied of het beschermen ervan.

Begin april 1993 werd duidelijk dat Srebrenica elk moment kon vallen. Aanhoudende artilleriebombardementen veroorzaakten grote internationale verontwaardiging en wederom schreeuwde de publieke opinie om actie bij het zien van de mensonterende televisiebeelden. Op 16 april - de verdediging van de enclave had zijn breekpunt bereikt - gaf de Servische generaal Mladić plotseling aan Canadese VN-troepen toestemming om de stad te betreden. De Serviërs, zo dachten analisten achteraf, beseften onder zware internationale druk dat het veroveren van de enclave op dat moment niet meer in hun belang was: de Veiligheidsraad stond op het punt om Srebrenica uit te roepen tot 'veilig gebied' en de sancties tegen hen te verharderen.⁸² Tegelijkertijd hield de VN-vredesmacht (UNPROFOR) onderhandelingen op het internationale vliegveld bij Sarajevo. De Serviërs eisten daar wel de volledige overgave van de verdedigers van Srebrenica.⁸³ Generaal Sefer Halilović, de toenmalige opperbevelhebber van de Bosnische regeringstroepen, en generaal Mladić kwamen een 'ontwapeningsovereenkomst' overeen. Het betekende dat Srebrenica feitelijk was gevallen. Een complicerende factor was echter dat de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties een dag later resolutie 819 aannam, waarin Srebrenica werd uitgeroepen tot een 'safe area' van de Verenigde Naties. De term dwong de volkerenorganisatie weliswaar niet tot ingrijpen, zoals een 'safe haven' - duidelijk omschreven in het internationaal recht - dat wel zou hebben gedaan, maar het hield de Serviërs voorlopig tegen. Later, op 6 mei, zou de status van 'veilig gebied' worden uitgebreid naar de plaatsen Sarajevo, Tuzla, Bihać, Žepa en Goražde.

De 'ontwapeningsovereenkomst' van Srebrenica tenslotte, werd nooit helemaal uitgevoerd. De Bosnische regeringstroepen in de enclave, onder leiding van Naser Orić (ironisch genoeg een voormalige lijfwacht van president Milošević van Servië), behielden hun wapens en bleven tegen de Serviërs vechten. Zij bleven hun dus een doorn in het oog. De Serviërs zouden daarom in juli 1995 opnieuw in het offensief gaan om de enclave, die op dat moment onder bescherming stond van een Nederlands VN-bataljon, definitief op te rollen.

---

⁸² Honig en Both, *Srebrenica*, 118-142.

⁸³ Silber en Little, *The death of Yugoslavia*, 272-273.

Kroaten versus Bosniërs

Al op 19 juni 1992, twee maanden na het begin van de oorlog, hadden Kroatische nationalistinnen in West-Bosnië een ‘Kroatische gemeenschap Herceg-Bosna’ uitgeroepen: hun eigen staat in de republiek. Daarmee gaven de radicale Kroaten onder leiding van Mate Boban het signaal af deel te willen uitmaken van een Groot-Kroatische staat en niet voor het behoud van de integriteit van Bosnië te willen vechten. Op militair gebied bleven de Kroaten en Bosniërs ondertussen uit eigenbelang op veel plaatsen in het land samenwerken tegen de Servische strijdkrachten. Maar het onderlinge wantrouwen groeide. Op 25 oktober 1992 riep Boban de stad Mostar uit tot hoofdstad van een Kroatisch Herceg-Bosna. In verschillende steden in Midden-Bosnië kwam het na deze provocatie tot openlijke gevechten tussen Kroaten en Bosnische regeringstroepen.

Gedurende de winter van 1992/1993 ontstond daardoor een vreemde militaire situatie. Op sommige plaatsen werkte het Bosnische regeringsleger, dat streed voor het behoud van de integriteit van Bosnië-Herzegovina, samen met puur Kroatische milities, terwijl deze groepen op andere plaatsen (met name in Midden- en West-Bosnië) tegen elkaar vochten. Soms gingen de Kroaten zelfs een bondgenootschap aan met de Serviërs, met wie zij de wens deelden om Bosnië onderling op te delen. Laatstgenoemden profiteerden in ieder geval fors van de tweespalt tussen de Bosniërs en Kroaten. De frictie leidde eind oktober 1992 bijvoorbeeld tot de val van de strategisch belangrijke steden Jajce en Bosanski Brod.⁸⁴

Het kruisvat ontplofte definitief in april 1993. De HVO (het verdedigingsleger van de Bosnische Kroaten, feitelijk een ‘adjunct-militie’ van het leger van Kroatië⁸⁵) eiste dat de Bosnische regeringstroepen in het gebied dat zij tot Herceg-Bosna rekende zich per 15 april onder Kroatisch bevel zouden stellen. Deze laatste stap naar een eigen staat op Bosnisch grondgebied kon de regering in Sarajevo niet accepteren. Er braken zware gevechten uit rond Vitez, Jablanica en Kiseljak, ten westen van de hoofdstad. In mei zetten de Kroaten, geholpen door reguliere Kroatische legereenheden, vervolgens een grootscheeps offensief in op het hart van Bosnië. President Franjo Tudjman van Kroatië, bekend voorvechter van de opdeling van Bosnië⁸⁶, maakte zelfs een zegetocht door het gebied en drong in een toespraak aan op een hereniging van het gebied van de Bosnische Kroaten met hun “moederland”.⁸⁷

Het was dit strijdtoneel in Midden-Bosnië waar de Bosniërs in de zomer van 1993 uit overlevingsdrang hard gingen terugvechten. Hun militaire situatie - zij waren

---

⁸⁴ Burg en Shoup, *The war*, 134.

⁸⁵ Central Intelligence Agency, *Balkan Battlegrounds: a military history of the Yugoslav conflict, 1990-1990* vol. I (Washington 2002) 181-182.

⁸⁶ Vijf jaar na de oorlog, toen Tudjman al was overleden en zijn HDZ-partij door de Kroaten uit de regering was gestemd, onthulde Tudjmans opvolger voor het presidentschap, Stipe Mesić, dat de Kroatische ‘vader des vaderlands’ tijdens zijn bewind telefoon- en andere gesprekken plachte op te nemen op band. Kroatië beleefde daarmee, weliswaar postuum, in het voorjaar van 2000 zijn eigen Watergate-schandaal. Uit het materiaal bleek namelijk niet alleen de corruptie van Tudjmans regering (miljarden werden weggesluisd naar privé-rekeningen), maar ook leverden de banden het definitieve bewijs dat het bewind in Zagreb tijdens de Bosnische oorlog officieel uit was geweest op de opdeling van Bosnië tussen Servië en Kroatië. De presidenten Tudjman en Milošević hadden hierover afspraken gemaakt tijdens een overleg op 24 maart 1991 in Karadjordjevo, een jachtverblijf van Tito in Vojvodina.

⁸⁷ *Keesings historisch archief* 47 (Amsterdam 1993) 609.

teruggedrongen tot een zeer klein, nauwelijks levensvatbaar ‘reservaat’ ten noorden en westen van Sarajevo - was uiterst penibel geworden, wat noopte tot een serieuze *fight-back*. Er kwamen Bosnische legereenheden die geheel bestonden uit Moslims. Vaak waren deze soldaten vluchtelingen, gehard door de etnische-zuiveringscampagne van 1992, zelfs overlevenden van de Servische of Kroatische gevangenenkampen, die niets te verliezen hadden. Tegelijkertijd kwam een radicale vorm van Bosnisch moslimnationalisme op en lieten bepaalde groepen Bosniërs hun ideaal van een multi-etnische staat varen. De Bosnische Moslingemeenschap, die het hart vormde van deze multiculturele samenleving, radicaliseerde. Voor het eerst in de oorlog kwam in Bosnië een fanatiek, bijna haatdragend moslimnationalisme in de bevolking naar boven. De Moslims trokken het initiatief van de strijd naar zich toe.⁸⁸

Gedurende het najaar van 1993 vochten de Bosnische regeringstroepen zodoende met volharding terug. Zij wonnen daarbij vooral terrein terug op de Kroaten. President Tudjman van Kroatië, die door de verliezen begon te twijfelen aan de door hem geïnitieerde veroveringspolitiek, liep nu het risico ten gevolge van de acties van de Bosnische Kroaten als oorlogsmisdadiger te worden vervolgd. Hij vreesde bovendien internationale sancties. Daarnaast maakte de zwakke militaire positie van de Bosnische Kroaten de algehele strategische situatie er niet rooskleuriger op. Hij besloot daarom zijn koers te wijzigen. Op 18 maart 1994 tekenden Tudjman en zijn collega-president Izetbegović - na zware druk van de Amerikaanse regering - een vredesakkoord, het zogenoemde Akkoord van Washington. Kroaten en Bosniërs gingen in Bosnië een federatie aan, die vervolgens weer een confederatie zou moeten vormen met buurland Kroatië. De oorlog tussen Bosniërs en Kroaten was hiermee voorbij. Een ongemakkelijke vrede kwam er voor in de plaats.

Broederstrijd

Tijdens de zomer van 1993 lag de aandacht van het conflict tussen de Bosnische regeringstroepen en de Serviërs bij het beleg van Sarajevo. De hoofdstad, in leven gehouden met internationale voedselhulp en via een smokkelroute door een tunnel onder het vliegveld, zat al vanaf de zomer van 1992 in een ijzeren greep. Dagelijks onderging de bevolking de bombardementen vanuit de omliggende bergen en de terreur van sluipschutters in de wijken. In juli zetten de Servische belegeraars een offensief in ten zuiden van de stad, gericht op de Bosnische posities op de bergen Bjelašnica en Igman. De verovering van dit bijna onbegaanbare terrein resulteerde in een versteviging van hun beleg van Sarajevo en was tegelijkertijd een blokkade van de bevoorradingsroute naar de oostelijke enclave Goražde. Pas na de dreiging van luchtaanvallen door de NAVO trokken de Serviërs zich van Igman terug. Ze begrepen dat het aansnoeren van het beleg van Sarajevo een discussie in het Westen over militair in te grijpen alleen maar aanwakkerde. Het verlaten gebied werd door Franse VN-troepen ingenomen.

---

⁸⁸ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 295.

Tekening van Fritz Behrendt over de houding van de internationale gemeenschap, uit de Telegraaf van mei 1992.

In dezelfde zomer ontspannen zich tevens enkele ontwikkelingen die de oorlog in Bosnië nog ingewikkelder zouden maken. Eind augustus kwamen er uit de enclave rond Bihać, in het noordwesten van Bosnië, steeds meer geluiden van ontevredenheid. De leider van de regio, de Bosniër Fikret Abdić, bepleitte autonomie voor zijn gebied. Het separatisme van Abdić, een in de enclave populair presidiumlid, werd concreet op 27 september 1993. Die dag verklaarde een 400-koppige Grondwetgevende Vergadering in het plaatsje Velika Kladuša de 'Autonome Provincie West-Bosnië' onafhankelijk. Twee dagen later werd Abdić uit het Bosnische presidium geroyeerd en raakten Bosnische troepen in de enclave met elkaar slaags.⁸⁹ Het Vijfde Legerkorps van het Bosnische

⁸⁹ Als verklaring voor de populariteit van Abdić in de Bihać-enclave schrijft Detrez: "Abdić had in de jaren '70 het noodlijdende Bosnische levensmiddelenbedrijf Agrokomerc met dertig werknemers uitgebouwd tot één van de bloeiendste bedrijven in Joegoslavië. Agrokomerc verschaftte werkgelegenheid aan meer dan 60.000 mensen en financierde de vernieuwing van het stadscentrum van Velika Kladuša. [...] Abdić was de levende uitvergroting van de typische Joegoslavische communistische politicus: de combinatie van lokaal potentaat met feodale allures, weldoener aan het hoofd van een hele piramide van 'cliënten', manager en maffiabaas. [...] [Hij onderhield] voortreffelijke betrekkingen met de Kroatische en Servische bevolking in 'zijn' streek, waar de interetnische betrekkingen altijd al goed geweest waren, maar ook met de Kroatische en Servische leiders in Bosnië en Kroatië. [...] Of daarbij ideologische overwegingen dan wel commerciële belangen de doorslag gegeven hebben - zijn bedrijf verkocht levensmiddelen aan alle strijdende partijen, inclusief het JNA en de Cazinska Krajina was een draaischijf van wapentransporten in alle richtingen - is van weinig belang; hij slaagde erin de Cazinska Krajina grotendeels uit de oorlog te houden. Velika Kladuša en Cazin werden nooit beschoten." Uit: *De sloop van Joegoslavië*, 287-288. Zie ook: Jan Ballast, "Bihać: kruispunt van belangen in voormalig Joegoslavië", *Militaire Spectator* 164, 6 (1995) 273-278.

regeringsleger bleef trouw aan de regering in Sarajevo. Vanuit hun machtsbasis rond de stad Bihać, in het zuiden van de enclave, begonnen ze een oorlog tegen de opstandelingen rond Velika Kladuša in het noorden. Eind oktober 1993 ondertekende rebellenleider Abdić een vredesakkoord met de Serviërs. Daarna volgde een met de Kroaten. Hiermee zette Abdić een populaire verzoeningspolitiek voort, die hem het voorgaande jaar ook in staat had gesteld om de Bihać-enclave ongeschonden door de oorlog te loodsen.⁹⁰ Bijna een jaar lang verloor Sarajevo de controle over dit gebied.⁹¹

Pas in juni 1994 kwamen Abdić' troepen in de problemen door de *fight-back* van de Bosnische regeringstroepen. Op de twaalfde van die maand gingen de reguliere legereenheden, na maanden van bevroren strijd, in het offensief. Dankzij steun van de Serviërs wisten de moslimrebellens van Abdić hun grondgebied nog twee maanden te behouden. Maar het verlies van de Kroatische steun na het sluiten van het Akkoord van Washington over de Bosnisch-Kroatische Federatie en door de zware verliezen ten gevolge van de superioriteit van het Bosnische regeringsleger, viel op 10 augustus het doek.⁹² De moslimrebellens sloegen massaal op de vlucht en een aantal dagen later capituleerde Abdić officieel. De onderlinge strijd was daarmee echter nog niet voorbij. Het leger van 'president' Abdić vluchtte naar de Servische gebieden in Kroatië (de Krajina), waar vandaan ze in de daaropvolgende maanden zij aan zij met de Serviërs de enclave bleven aanvallen.

Het 'Sarajevo-model'

Elders in Bosnië had de strijd tussen Serviërs en Bosniërs ondertussen niet stilgestaan. Hun gevechten voor een eigen grondgebied gingen door. Zo nu en dan escaleerden deze op een manier die de aandacht van de televisiecamera's trok. Onvermijdelijk moest dat eens leiden tot een heropening van het inmiddels doodgebloede westerse interventiedebat. Op zaterdag 5 februari 1994 doodde een mortiergranaat 69 mensen op een marktplaats in Sarajevo. De internationale verontwaardiging over deze aanval resulteerde de volgende dag in een ultimatum van de NAVO aan de Bosnische Serviërs: zij moesten hun zware wapens terugtrekken uit een cirkel van twintig kilometer rondom de Bosnische hoofdstad of die onder toezicht stellen van de Verenigde Naties. Werd aan deze eis geen gehoor gegeven, dan zou de NAVO overgaan tot bombarderen. De uitvoering van de geëiste maatregelen ging gepaard met de nodige verwarring, vanwege meningsverschillen tussen de NAVO en de VN over de controle op de zware wapens en door koppig verzet van de Serviërs. Laatstgenoemden trokken hun kanonnen en tanks pas een dag voor het verstrijken van het ultimatum terug, nadat de Russische diplomaat en onderhandelaar Vitali Tsjoerkin met de leider van de Serviërs, Karadžić, was overeengekomen dat slechts Russische VN-soldaten het ontstane vacuüm aan het front zouden opvullen. Daarmee ontnam hij de Serviërs hun angst voor een offensief van het

---

⁹⁰ *de Volkskrant*, d.d. 23 en 25 oktober 1993.

⁹¹ Zie: Brendan O'Shea, *Crisis at Bihać. Bosnia's bloody battlefield* (Phoenix Mill etc. 1998).

⁹² *de Volkskrant*, d.d. 2 augustus 1994.

Bosnische regeringsleger, dat veel meer manschappen in zijn gelederen had en eigenlijk alleen door het Servische overwicht aan zware wapens kon worden afgestopt.

Voor het eerst sinds het begin van de oorlog had de internationale gemeenschap succesvol ingegrepen in het verloop van de oorlog op de grond. Dit schiep natuurlijk verwachtingen. Toen de Bosnische Serviërs de enclave Goražde (een door de VN-Veiligheidsraad uitgeroepen ‘veilig gebied’) op 10 april 1994 trachtten in te nemen en berichten de wereld bereikten dat zij de buitenwijken van de stad hadden ingenomen en het ziekenhuis beschoten, greep de NAVO voor het eerst in zijn bestaan - op verzoek van de Verenigde Naties – daadwerkelijk in. Twee Amerikaanse F-16’s bombardeerden een Servische verbindingspost en een tank om de opmars te stuiten. De daaropvolgende dagen werden, eveneens voor het eerst sinds de Verenigde Naties in Bosnië opereerden, VN-soldaten en internationale militaire waarnemers (UNMO’s) door de Serviërs in gijzeling genomen. De aanvallen op Goražde gingen ondertussen door. Het ‘veilige gebied’ werd geteisterd door aanhoudend granaatvuur. Op 22 april vaardigde de NAVO daarom een zelfde ultimatum uit als eerder bij Sarajevo: de Serviërs moesten het vuren staken en hun zware wapens tot op drie kilometer van het centrum van de stad terugtrekken. In het weekend daarna gebeurde dit ook daadwerkelijk. De crisis rond Goražde was daarmee voorbij, de oorlog echter nog lang niet.

De fight-back werpt vruchten af

Het voortduren van de strijd kwam onder andere omdat de *fight-back* van het Bosnische regeringsleger halverwege 1994 resultaten begon te sorteren. Na het vredesakkoord met de Kroaten ontvingen de Bosniërs weer wapens, voorraden en materieel, ondanks het internationale wapenembargo dat al sinds september 1991 voor het gehele voormalige Joegoslavië gold. In aantal waren de Bosniërs bovendien met meer manschappen dan de andere partijen. Zij hadden de tijd aan hun zijde. Hoe langer de oorlog duurde, hoe sterker zij werden. De militaire patstelling die reeds vroeg in de Bosnische oorlog was ontstaan, werkte deze verschuiving van gevechtskracht in de hand. Nadat de Bosnische Serviërs in een vroeg stadium de door henzelf toegeëigende gebieden hadden veroverd en ook het conflict tussen Kroaten en Bosniërs zich had uitgekristalliseerd, waren de fronten grotendeels bevroren. De strijd had de gedaante aangenomen van een loopgravenoorlog als in 1914-1918. Eenheden roteerden periodiek naar een bepaald gebied, vaak in de buurt van hun woonplaatsen, en draaiden een bepaalde tijd, in weer en wind, ‘wachtdiensten’ langs een – over het algemeen – rustig front. Het gaf de Bosniërs gelegenheid om langzaam maar zeker op krachten te komen.

Op strategisch belangrijke plaatsen waren er ondertussen wel incidentele schietpartijen, en soms vonden er grote uitwisselingen van artillerievuur plaats. Maar er was lange tijd nauwelijks sprake van aanvallen door infanterie. Totdat het Bosnische regeringsleger in 1994 genoeg zelfvertrouwen had gekregen om op belangrijke plaatsen in het offensief te gaan. De eerste speldenprikken werden uitgevoerd in het gebied tussen Zenica en Tuzla, waar de Bosnische Serviërs de zogenoemde ‘Ozren Saillant’ in handen hadden, een gebied met een strategisch belangrijke weg er doorheen.

Stormlopen van Bosnische infanteristen liepen daar in de vroege zomer van 1994 stuk op Servische mijnevelden, machinegeweren en artillerie.⁹³ Hoewel een nederlaag, duidde dit kostbare offensief op een aarzelend keerpunt in de militaire verhoudingen.

Eind oktober 1994 behaalden de Bosniërs hun eerste concrete wapenfeiten. Het Vijfde Legerkorps, op dat moment hun meest professionele legereenheid, brak uit de Bihać-enclave in het noordwesten en veroverde aanzienlijke gebieden op de Serviërs. In november sloten de Kroaten zich zuidelijker bij dit 'herfstoffensief' aan en namen de West-Bosnische stad Kupres en omliggend gebied in. Ook ten zuiden van Sarajevo werden successen geboekt. Een intensief tegenoffensief van de Serviërs maakte de veroveringen bij Bihać echter al snel weer ongedaan. Het kostte hen enige moeite, maar hun overwicht aan zware wapens was nog altijd groot. Het gebruik van bommenwerpers werd door de NAVO ogenblikkelijk afgestraft. Het vliegveld Udbina in het door de Serviërs bezette gebied in Kroatië, waar vandaan de aanvallen werden uitgevoerd, werd op 21 november door F-16's gebombardeerd.

Zoals in de twee voorgaande winters ook het geval was geweest, brandde de oorlog inmiddels op een laag pitje. Vier dagen voor Kerstmis onderhandelde de Amerikaanse ex-president Jimmy Carter een wapenstilstand van vier maanden. Voor de strijdende partijen was het wederom een adempauze: zij maakten zich op voor de beoogde laatste ronde van hun gevecht. De Bosnische Serviërs hadden inmiddels door dat het tij van de oorlog zich tegen hen keerde en planden voor het voorjaar een massale aanval om een overwinning veilig te stellen. Sinds zij in de zomer van 1992 het grootste deel van het door hen beoogde territorium hadden veroverd, hadden zij slechts met een deel van hun enorme wapenarsenaal een vooral defensieve strijd gevoerd. Nu een tekort aan manschappen de paraatheid van hun leger aantastte, vond de Bosnisch-Servische leiding de tijd gekomen voor het toebrengen van een dodelijke slag aan de tegenpartij: de oostelijke enclaves moesten verdwijnen en de regering in Sarajevo moest worden gedwongen te capituleren.

Maar het Bosnische regeringsleger was inmiddels niet meer het samenraapsel van plaatselijke vrijwilligersmilities, politieagenten, criminelen en ex-militairen dat het in voorgaande jaren was geweest. Het had zich omgevormd tot een geprofessionaliseerde strijdmacht, die ondanks het wapenembargo kon beschikken over modern wapentuig en een massa rekruten. Ook organiseerde de Bosnische legertop mobiele eenheden, die in korte tijd naar iedere gewenste frontlinie konden worden gedirigeerd, door het hele land. Aan regeringszijde heerste die winter daarom optimisme. Voor het eerst dacht men in Sarajevo openlijk aan een mogelijke overwinning, uiterlijk te behalen in 1997.⁹⁴ In het voorjaar van 1995 her kreeg het gezamenlijke Bosnische-Kroatische offensief zijn momentum. In maart boekten Bosnische regeringstroepen aanzienlijke terreinwinst in Midden-Bosnië en eind april braken ze opnieuw uit de enclave Bihać, in zuidelijke richting. Kroatische troepen kwamen hen tegemoet door noordwaarts gebieden te veroveren langs de Bosnisch-

---

⁹³ Tim Ripley, *Operation Deliberate Force. The UN and NATO campaign in Bosnia 1995* (Lancaster 1999) 75.

⁹⁴ Martin Bell, *In harm's way. Reflections of a war-zone thug* (2de druk; Londen 1996) 234-248.

Kroatische grens. In dezelfde periode ondernamen de Bosnische landstrijdkrachten ook verschillende uitbraakpogingen bij het omsingelde Sarajevo.

Ten gevolge hiervan hernieuwden de Serviërs hun greep op de Bosnische hoofdstad.⁹⁵ Gas en electra werden afgesloten en de stad onderging de zwaarste beschietingen sinds 1992. De toenmalige UNPROFOR-commandant, de Britse luitenant-generaal Rupert Smith, stelde daarop op 24 mei aan alle partijen een ultimatum om hun zware wapens terug te trekken uit de door de NAVO ingestelde 20-kilometerzone. Toen daar geen gehoor aan werd gegeven, bombardeerden en vernietigden NAVO-vliegtuigen twee munitiebunkers van het Bosnisch-Servische leger bij de plaats Pale. Een dag later, op 26 mei, volgde een tweede luchtaanval, waarbij deze keer zes wapenbunkers werden vernietigd. Het westerse beleid ten aanzien van Bosnië werd duidelijk strenger. Maar de Serviërs, die het slachtoffer waren van deze politiek, sloegen hard terug, met beschietingen in heel Bosnië. Op de avond van de 26ste mei bestookten zij onder andere de stad Tuzla met granaten. Er vielen 71 doden, merendeels burgers. Het was één van de wreedste beschietingen van de Bosnische oorlog. Bovendien vielen de Serviërs terug op een beproefd recept: zij namen honderden VN-militairen gevangen en ketenden hen als menselijk schild aan militaire installaties. De gijzelingscrisis duurde ruim twee weken en werd pas beëindigd na tussenkomst van president Milošević van Servië.

De daaropvolgende zomer van 1995 zou het aanzien van de Bosnische oorlog definitief veranderen. Als reactie op de crisis van mei stuurden Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland een zogenoemde *Rapid Reaction Force* (RRF) van goedbewapende eenheden, die in geval van nood moest dienen als 'vuist' van UNPROFOR. In juli, toen deze eenheid nog volop aan het ontplooiën was richting Sarajevo, was de internationale gemeenschap echter niet in staat om te voorkomen dat de 'veilige gebieden' Žepa en Srebrenica door de Serviërs werden ingenomen. Twee luchtaanvallen op Servische tanks verhinderden niet dat laatstgenoemde enclave op 11 juli 1995 onder de voet werd gelopen. Drieëntwintigduizend vrouwen, kinderen en ouderen werden naar Bosnische grondgebied bij Tuzla gedeporteerd. Rond de zeventuizend mannen werden opgepakt, deels in de enclave, deels bij een massale uitbraakpoging richting Midden-Bosnië. Zij werden nooit meer terug gezien. Het grootste deel van hen kwam om bij beschietingen en massa-executies door het Bosnisch-Servische leger.⁹⁶ De groep vluchtelingen, aangevoerd door restanten van de gewapende militie, maakte een moordende tocht door Servisch gebied. Daarbij werden zij voortdurend bestookt met kogels en granaten. Slechts een relatief klein aantal van hen bereikte veilig Bosnisch regeringsgebied. Drie dagen later, op 14 juli, capituleerde ook Žepa. De Serviërs hadden nu hun handen vrij om het materieel, de manschappen en

---

⁹⁵ *Keesings historisch archief* 49 (1995) 597.

⁹⁶ Volgens het Rode Kruis worden 7079 mannen vermist. Andere schattingen variëren van drie- tot tienduizend. Zie: Arthur ten Cate, "Aantal vermisten eeuwig raadsel?", *Leeuwarder Courant* d.d. 22 april 1998. Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) spreekt in het rapport *Srebrenica. Een 'veilig' gebied* in de conclusies van "tenminste 7500 vermiste Bosnische Moslims, naar mag worden aangenomen allen omgekomen, en van hen omstreeks zesduizend bij massa-executies doodgeschoten." (pagina 3125).

de aandacht, die drie jaar lang nodig waren geweest om de belegering van de enclaves te handhaven, te richten op de Bosnische en Kroatische offensieven in het westen.

De frustratie van de internationale gemeenschap bereikte ondertussen een nieuw hoogtepunt. De val van de enclaves had het morele failliet van de internationale politiek ten aanzien van Bosnië blootgelegd. Zelfs de behoudendste regeringsleiders wilden nu dat de Servische veroveringstocht een halt werd toegeroepen. Dit gebeurde bij Goražde. De ministers van Buitenlandse Zaken van de landen met troepen in Bosnië trokken een 'lijn in het zand' bij de laatste oostelijke Moslimenclave. Zij beloofden dat een inname van het 'veilige gebied' onaanvaardbaar zou zijn en zou worden beantwoord met luchtaanvallen door de NAVO. Om hun vastberadenheid te onderstrepen hieven zij de 'dual key'-afpraak (de NAVO kon voorheen alleen bombardementen uitvoeren na toestemming van de VN) op.⁹⁷ De waarschuwing werd serieus genomen en de Serviërs staakten hun campagne.

Het einde van de oorlog werd vervolgens bespoedigd door de situatie op het slagveld. Begin augustus heroverde het Kroatische leger in een bliksemoffensief de gehele Krajina op de Kroatische Serviërs. Zij doorbraken hiermee onder andere de omsingeling van de Bihać-enclave en joegen honderdvijftigduizend Serviërs voor zich uit in oostelijke richting. Gezamenlijk trokken Bosnische regeringstroepen en Kroatische eenheden vervolgens verder op in het jarenlang door de Serviërs bezette West-Bosnië, langs een breed front dat zich uitstrekte van Bihać in het noordwesten tot Kupres in het midden. De definitieve militaire interventie van de internationale gemeenschap volgde een paar weken later. Nadat een mortiergranaat in de ochtend van de 28ste augustus insloeg in Sarajevo en 37 mensen doodde, startte de NAVO op 30 augustus operatie *Deliberate Force*. De massale luchtaanvallen, die op 14 september werden beëindigd, bombardeerden de Serviërs murw. Bosnische regeringstroepen maakten ondertussen samen met de Kroaten van de gelegenheid gebruik om hun reeds succesvolle aanval aan het westelijke front door te zetten. Duizenden vierkante kilometers grondgebied werd veroverd, waardoor het territoriale overwicht van de Serviërs teniet werd gedaan. De tijd was rijp voor de Vrede van Dayton.⁹⁸ Onder zware druk van de Amerikanen en na langdurige onderhandelingen, waarbij de Bosnische Serviërs grotendeels aan de zijlijn stonden, werden de partijen het eens. Het vredesverdrag werd op 14 december 1995 in Parijs officieel ondertekend door de presidenten Tudjman, Izetbegović en Milošević. De Bosnische oorlog was formeel voorbij.

---

⁹⁷ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 352.

⁹⁸ Zie voor 'Dayton' o.a.: Arthur ten Cate, "De nacht van Dayton. Over het bijna mislukken van een onmogelijke vrede", *Groniek* 139 (december 1997) 193-198. Vooral de memoires van de Amerikaanse onderhandelaar Richard Holbrooke over deze periode zijn gedetailleerd: *To end a war* (New York 1998).

HOOFDSTUK 3: TE WEINIG, TE LAAT?

De bemoeienis van het buitenland met de oorlogen in (toen nog) Joegoslavië begon met de eerste schoten in de tiendaagse onafhankelijkheidsstrijd van de meest noordelijke deelrepubliek, Slovenië, op 27 juni 1991. Een dag nadat de tanks en pantserwagens van het JNA in beweging kwamen om de grensposten van de afvallige republiek, het vliegveld van de hoofdstad Ljubljana en de havenstad Koper weer onder federale controle te brengen, reisde een zogenoemde *trojka* van de Europese Gemeenschap naar Joegoslavië om te bemiddelen in het uit de hand gelopen conflict tussen de deelstaten. Oorspronkelijk kwamen de ministers van Buitenlandse Zaken Jacques Poos (Luxemburg), Hans van den Broek (Nederland) en Gianni de Michelis (Italië) om de eenheid van het Balkanland te herstellen. De Europese landen zagen Slovenië tot hun grote schrik het voorbeeld worden van elk klein volk in Midden- en Oost-Europa of de Sovjet-Unie dat onafhankelijkheid wilde ('*Kleinstaaterij*', zoals de Europese politici het noemden). Maar door de slimme propaganda van de Slovenen - zij schilderden het conflict af als een strijd van een jonge democratie tegen een achterhaalde, agressieve communistische dictatuur - kwamen er al snel barsten in de beoogde gezamenlijke buitenlandse politiek van de Europeanen. Uiteindelijk regelde de EG op 7 juli op het Adriatische eiland Brioni een akkoord dat zou leiden tot de onafhankelijkheid van Slovenië. De afscheiding verliep echter vooral zo soepel omdat ze feitelijk al eerder - onderhands - was overeengekomen door de Servische president Slobodan Milošević en de Sloveense leider Milan Kučan tijdens een ontmoeting in januari van dat jaar.⁹⁹

De internationale diplomatieke bemiddeling was eveneens intensief tijdens het tweede Joegoslavische conflict, dat tussen de Serviërs en de Kroaten in de Krajina, het merendeels door Serviërs bewoonde gebied in de republiek Kroatië. Daar bereikte de oud-minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten Cyrus Vance, VN-onderhandelaar en voorzitter van de door de westerse landen ingestelde Internationale Conferentie voor het Voormalig Joegoslavië, uiteindelijk op 2 januari 1992 een staakt-het-vuren (het vijftiende, dat als eerste standhield). Hij sloot een vredesakkoord met de strijdende partijen, nadat de Serviërs in de voorgaande maanden met behulp van het JNA het territorium hadden veroverd dat zij zichzelf hadden toebedacht. Zowel de Serviërs als de moegestreden Kroaten dachten baat te hebben bij een adempauze in de strijd en zetten hun handtekening.¹⁰⁰ Een VN-leger van veertienduizend manschappen (de *United Nations Protection Force*, UNPROFOR) werd op de frontlijn gestationeerd en bewaarde daar tot de zomer van 1995 de vrede.

De internationale gemeenschap was de greep op de gebeurtenissen ondertussen geheel kwijt. Terwijl het derde conflict van de Joegoslavische boedelscheiding, de oorlog

---

⁹⁹ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 159-164.

¹⁰⁰ Zie: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica, een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002) 385-395.

in Bosnië, zich aandiende, bleven de foute inschattingen zich opstapelen. Zo bleek het aanbod van onafhankelijkheid van de Europese Gemeenschap aan Bosnië-Herzegovina een rampzalige katalysator te zijn, en daarmee barstte ook de derde en meest bloedige oorlog van de reeks los. Langzaam maar zeker werd de internationale gemeenschap meegesleept in een serie goedbedoelde initiatieven en ongewenste interventies. De opeenvolgende crises uit de driejarige Bosnische oorlog lieten zelfs enkele gevallen zien van *militaire* interventie in de strijd tussen de Bosniërs, Kroaten en Serviërs. Maar vaker nog bleven de lidstaten van de Verenigde Naties afzijdig, of zochten zij diplomatieke uitwegen om militair ingrijpen te voorkomen. De buitenlandse bemoeienis met Joegoslavië tussen 1991 en 1995 was zodoende niet onder één noemer (die van alleen 'interventie') te plaatsen. Verschillende niveaus of *soorten* interventie konden worden onderscheiden.

Van het begrip 'interventie' bestaat geen eenduidige definitie in het internationaal recht of in de theorie der internationale betrekkingen.¹⁰¹ Het kan wel in het algemeen worden gedefinieerd als de dwingende bemoeienis van een staat met de binnenlandse aangelegenheden van een andere, in naam onafhankelijke staat. De grens tussen interventie en gewone diplomatieke omgang tussen landen wordt dan meestal overschreden als de bemoeienis ongevraagd en onvrijwillig wordt ondergaan. Bijna elke actie van de internationale gemeenschap in Bosnië - van bemiddeling tot embargo's tot militaire actie - kon zodoende worden gerangschikt op een interventieschaal, waarbij de diplomatieke druk (met bijbehorende dreigingen of sancties) de geringste vorm van onvrijwillige bemoeienis was, en ingrijpen met militaire middelen de meest vergaande.

De Bosnische oorlog, 1992-1995

In 1989 vielen overal in Midden- en Oost-Europa de communistische regimes van hun voetstuk. Niet in alle landen gebeurde dat op dezelfde (vreedzame) manier. De combinatie van politieke, constitutionele en economische crises die Joegoslavië en de regerende Communistische Partij na Tito's dood in 1980 in zijn greep had gekregen, ontaardde in een machtsstrijd tussen regionale elites en uiteindelijk in oorlog. Met de komst van deze complexe problemen keerden ook de internationale bemiddelaars terug in de Zuid-Slavische staat. Toen de oorlog in Bosnië in april 1992 losbarstte en de Bosnische

---

¹⁰¹ De meeste auteurs hanteren een brede definitie, opdat niets buiten beschouwing blijft. "Intervention may be defined as any form of interference with the domestic policies of a country." (Uit: Peter J. Schraeder ed., *Intervention into the 1990's. US foreign policy in the third world* (2e herziene druk; Boulder en Londen 1992) 2.) De juridische, van oudsher gebruikte definitie is als volgt: "It is dictatorial or coercive interference, by an outside party or parties, in the sphere of jurisdiction of a sovereign state, or more broadly of an independent political community." (Uit: Hedley Bull ed., *Intervention in world politics* (Oxford 1984) 1.) Interventie is er volgens de literatuur dan ook in vele soorten en maten, afhankelijk van de omvang, aard, duur, intensiteit, en het doel ervan: embargo's, economische hulp, militaire hulp en training, vervolging van oorlogsmisdadigers, staatsgrepen, sabotage, liquidaties, propaganda, peacekeeping, afschrikking (bv *Dessert Shield*) enzovoort. Veelal wordt zelfs gezegd dat "non-interventie ook interventie is" (Bull, 8) om te laten zien dat zelfs afzijdigheid consequenties heeft. Zie verder onder andere Richard N. Haass, *Intervention. The use of American military force in the post-Cold War world* (Washington 1994) ; Ian Forbes en Mark Hoffman, *Political theory, international relations and the ethics of intervention* (Londen 1993) en Stanley Hoffmann, *The ethics and politics of humanitarian intervention* (Notre Dame 1996).

Serviërs hun territorium nauwgezet in de republiek uitkerfden, was de wereld al ruim een jaar getuige van het uiteenvallen van Joegoslavië. Via kranten, radio en televisie werden mensen in alle landen van de wereld geconfronteerd met de haat en de angst die zich openbaarden tussen de verschillende Zuid-Slavische bevolkingsgroepen. Eerst in Slovenië en later vooral in Kroatië werden oorlogen uitgevochten die van relatief kleine schaal (20 duizend doden, 350 duizend vluchtelingen) bleken te zijn in vergelijking met wat er in Bosnië-Herzegovina plaatsvond (200 duizend doden, 2 miljoen vluchtelingen).

Op het moment dat de Serviërs, Kroaten en Bosniërs elkaar naar het leven gingen staan, was het interventievraagstuk daarom niet nieuw. Door de gevechten in Slovenië en Kroatië was al eerder de vraag gerezen of een harde militaire afstraffing de strijdende partijen misschien tot rede zou kunnen brengen. Toen de internationale gemeenschap beseftte wat er in Bosnië gebeurde (en stond te gebeuren), laaide de discussie over wat er gedaan moest worden weer op. Hierbij was volgens Detrez “het verwijt aan het adres van de internationale gemeenschap, dat zij ‘niets gedaan heeft’ om aan het conflict in ex-Joegoslavië een einde te maken [...] totaal misplaatst. Geen enkel ander conflict gaf ooit aanleiding tot zo'n diplomatieke bedrijvigheid en tot de ontplooiing van zulke militaire aanwezigheid, zij het met beperkte *peace keeping*-bevoegdheden, als de [oorlogen] in Kroatië en Bosnië. Ook de omvang van de humanitaire actie van allerlei NGO's was zonder voorgaande.” Aldus de Belgische Balkanhistoricus.¹⁰² De vele activiteiten die de internationale gemeenschap ontplooiden, konden worden gecategoriseerd in (a) *diplomatieke*, (b) *humanitaire* en (c) *volkenrechtelijke* interventies, naast uiteraard de *militaire* bemoeienis. De betrokkenheid begon in een vroeg stadium met de *diplomatieke* bemoeienis van de Europese Unie, de Verenigde Naties en afzonderlijke landen met het conflict.

Diplomatieke interventie: Carrington/Cutileiro

Het overleg tussen de drie nationalistische partijen in Bosnië over een eventuele nieuwe vorm van samenleven in het tijdperk na de beëindiging van de alleenheerschappij van de Communistische Partij, ging vanaf het begin op formele wijze over een daartoe op te stellen, nieuwe Bosnische grondwet. Pas na het uitbreken van de gevechten in april 1992 heetten de gesprekken ‘vredesonderhandelingen’ en kregen de bemiddelaars van de Europese Gemeenschap (de Britse oud-minister van Buitenlandse Zaken Lord Carrington en de Portugese diplomaat Jose Cutileiro) ook de taak om wapenstilstanden te bewerkstelligen. Er werd echter eerder gepraat dan gevochten. De EG-conferentie voor het voormalig Joegoslavië, die vanaf 1 januari 1992 respectievelijk werd gehouden in de Europese hoofdstad Brussel en de Portugese hoofdstad Lissabon, was al sinds het begin van de Joegoslavische oorlog het forum waar werd gediscussieerd over nieuwe staatsvormen voor Tito's uiteengevallen eenheidsstaat. Na het erkennen van de Sloveense en Kroatische onafhankelijkheid op 15 januari 1992 door de EG en het bereiken van de ongemakkelijke wapenstilstand tussen de Kroaten en de Krajina-Serviërs in diezelfde

---

¹⁰² Detrez, *De sloop van Joegoslavië*, 296.

maand, verlegden de Europeanen het zwaartepunt van de constitutionele besprekingen naar het probleem-Bosnië. De bedoeling was om een naderende oorlog daar te voorkomen.

In lijn met de kantoniseringsvoorstellen naar Zwitsers voorbeeld die de Servische SDS en de Kroatische HDZ in 1991 een aantal keren naar voren brachten, stelde de Europese Gemeenschap in februari 1992 aan de drie nationalistische regeringspartijen voor om Bosnië op te delen in 'etnische kantons', waarbij "elk kanton zou worden toegewezen aan die nationale gemeenschap die de relatieve of absolute meerderheid had."¹⁰³ De partijleiders Izetbegović, Karadžić en Boban van de SDA, SDS en HDZ gingen met dit voorstel akkoord en tekenden op 18 maart 1992 een overeenkomst. Kort daarna bleek dit stuk echter een dode letter. Met name de Amerikanen vreesden dat het opdelingsplan door de Kroaten en Serviërs zou worden opgevat als een vrijbrief om 'hun' delen van Bosnië met geweld te zuiveren, met massale volksverhuizingen als gevolg. Erkenning van het land zoals het op dat moment bestond was volgens de Verenigde Staten het beste medicijn voor de crisis.¹⁰⁴ De Amerikaanse ambassadeur in Belgrado, Warren Zimmermann, haalde zodoende de Bosnische president Izetbegović over de optie van ongedeelde onafhankelijkheid na te streven en het kantoniseringsvoorstel te verwerpen. De Kroaten volgden daarna het Bosnische voorbeeld.

Maar het EG-plan bleef niet geheel zonder effect. Het voorstel bleek het begin van een zogenaamde *map-game* tijdens latere onderhandelingen, een diplomatiek steekspel waarin de drie delegaties het niet eens konden worden over de interne grenzen die zij voor elkaar op de kaart tekenden. In de praktijk kwam het er vaak op neer dat de Serviërs 65 procent van het Bosnische grondgebied opeisten en de Kroaten 35. Er bleef dan niets over voor de Bosniërs, of - na enige concessies - misschien een klein reservaat.¹⁰⁵ Daarnaast "werden [...] de rechten van de Bosnische burgers nagenoeg uitsluitend gedefinieerd vanuit hun etnische affiliatie; er bestonden [sindsdien] geen rechten [meer] voor individuen en groepen los van deze administratief-territoriale situatie."¹⁰⁶ De vergeefse poging van de internationale gemeenschap, een maand voor het uitbreken van de oorlog, om bloedvergieten te voorkomen, had zodoende een averechts effect op de wankelende interne verhoudingen in Bosnië.

Dit kwam met name omdat de Verenigde Staten en de Europese Gemeenschap nalieten om dit gevolg van hun besprekingen met uitsluitend nationalistische politici te onderkennen. Zij ondermijnden door hun pragmatische opstelling en keuze voor de 'opdelers' als gesprekspartners hun eigen pleidooien voor een multi-etnisch en ongedeelde Bosnië. Tussen woorden en daden gaapte een te diepe kloof. Op dezelfde wijze was het in een volgend stadium van het conflict, toen de oorlog eenmaal was uitgebroken, eveneens inconsequent dat Bosnië door een brede coalitie van landen als zelfstandige staat werd erkend, werd toegelaten als lidstaat tot de Verenigde Naties, maar tegelijkertijd zuchtte onder een internationaal wapenembargo. Dit embargo voorkwam dat de Bosnische regering de wapens kon aanschaffen die zij nodig had om de territoriale integriteit van de

---

¹⁰³ Ibidem, 299.

¹⁰⁴ NIOD, *Srebrenica*, 520, 523 en 524.

¹⁰⁵ Glenny, *The fall of Yugoslavia*, 167.

¹⁰⁶ Detrez, *De sloop van Joegoslavië*, 299.

eigen staat te verdedigen. Met andere woorden, de internationale gemeenschap hinkte in doen en laten lange tijd en in meerdere opzichten op twee gedachten.

Vance/Owen/Stoltenberg

Ondanks het begin van de gevechten gingen de internationale diplomatieke inspanningen na april 1992, de maand dat Bosnië-Herzegovina als zelfstandig land werd toegelaten tot de Verenigde Naties, door. Vooral in het begin waren regeringsleiders daarover zeer optimistisch. “Een raamwerk voor vrede”, noemde de Britse premier John Major bijvoorbeeld de uitkomst van de grote vredesconferentie die op 26 en 27 augustus 1992 in Londen werd gehouden. Twee dagen praten leverden daar een veelbelovend slotdocument op, met mooie woorden en oplossingen voor alle kleine en grote problemen van de oorlog. De hoofdpunten ervan waren dat de bestaande grenzen van Bosnië zouden worden gerespecteerd, dat vluchtelingen naar huis mochten terugkeren, dat grondgebied dat met geweld was veroverd moest worden teruggeven, dat een VN-vredesmacht zou gaan toezien op een staakt-het-vuren en dat in het Zwitserse Genève voortaan een permanent overleg, een Internationale Conferentie voor het Voormalig Joegoslavië, zou plaatshebben, onder toezicht van de Europese Gemeenschap en de Verenigde Naties tezamen.¹⁰⁷

Het aanvankelijke optimisme dat ‘Londen’ veroorzaakte, werd echter al snel weer de bodem ingeslagen toen binnen enkele weken bleek dat de strijdende partijen geenszins van plan waren zich aan de gemaakte afspraken te houden. Dit werd in de hand gespeeld door de houding van de internationale gemeenschap, die zich niet bereid toonde om de bepalingen van de conferentie af te dwingen met welke middelen dan ook. Het uitblijven van sancties in het slotdocument was volgens waarnemers een diplomatieke overwinning voor de Serviërs.¹⁰⁸ Vlak voor de vredesconferentie kondigde Lord Carrington aan op te stappen als onderhandelaar. Zijn collega uit Portugal, Cutileiro, deed hetzelfde. Hun opvolger was Lord David Owen, net als Carrington oud-minister van Buitenlandse Zaken van Groot-Brittannië. Owen en zijn medevoorzitter van het overleg in Genève, de namens de VN optredende oud-minister van Buitenlandse Zaken Cyrus Vance, kwamen in oktober 1992 met een nieuw voorstel om vrede te brengen in het verscheurde Bosnië. Het stuk, dat bekend werd als het Vance-Owenplan, behelsde een verdeling van de republiek in een aantal autonome provincies, met daarboven een centrale overheid met minimale bevoegdheden. De gedecentraliseerde staat van tien etnische eenheden zou volgens het plan onder toezicht moeten komen van de internationale gemeenschap: de tiende provincie, een gedemilitariseerd Sarajevo en omstreken, zou zelfs onder direct bestuur komen te staan van de Verenigde Naties en de Europese Gemeenschap.

De uitgebreide tweede versie van het plan (uit januari 1993) werd het uitgangspunt voor langselepende onderhandelingen in het voorjaar van 1993. De Kroaten accepteerden het vrijwel meteen: zij deden er territoriaal gezien goede zaken mee.

---

¹⁰⁷ Zie Bertrand de Rossanet, *War and peace in the former Yugoslavia* (Den Haag, Londen en Boston 1997) 4.

¹⁰⁸ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 262.

Tom Janssen bracht in augustus 1992 treffend de aarzelingen van de internationale gemeenschap in beeld.

De Bosnische regering, gedomineerd door de met marginalisatie bedreigde Moslims (Bošnjakken), ging na lang aarzelen eveneens overstag. De Bosnische Serviërs stonden onder zware druk van zowel de internationale gemeenschap als de republiek Servië om ook akkoord te gaan. Tijdens een topconferentie op 2 mei 1993 in Athene tekende de Servische leider Karadžić daarom het document, onder voorwaarde dat het zelfverklaarde parlement van de Servische republiek in Bosnië zijn paraaf zou ratificeren. Uiteindelijk wezen de Bosnisch-Servische volksvertegenwoordigers - na een referendum in het weekend van 15 en 16 mei - de voorstellen alsnog van de hand. Dit deden zij vooral omdat zij vonden dat ze te veel grondgebied moesten inleveren. Bovendien zouden zij volgens de grenzen van het Vance-Owenplan verspreid moeten leven: dit stond aansluiting bij de andere Servische gebieden in Kroatië en Servië in de weg. Het Bosnisch-Servische nee boorde Cyrus Vance's hoop op een succesvol vertrek op het laatste moment de grond in en dwong zijn opvolger, de Noor Thorvald Stoltenberg, om met David Owen een geheel nieuw plan op te stellen.

De twee internationale bemiddelaars kregen daarbij een steuntje in de rug van de presidenten Milošević en Tudjman, die in de zomer van 1993 een idee aan hen voorlegden dat voorzag in een Bosnische confederatie van drie ministaatjes voor respectievelijk Kroaten, Bosniërs en Serviërs. Het daaropvolgende plan Owen-Stoltenberg van augustus 1993 behelsde een Unie van Republieken, waarin de Bosniërs een rompstaatje van 30 procent, de Serviërs een tweedelige eenheid van 53 procent en de Kroaten een ministaat van 17 procent op het Bosnische grondgebied zouden krijgen.¹⁰⁹ Het gezag van de internationale gemeenschap was door verdeeldheid tussen de Verenigde Staten en Europa over hoe te handelen inmiddels zodanig verspeeld, dat de drie partijen de

¹⁰⁹ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 305.

onderhandelingen zonder angst lieten vastlopen tijdens het overleg over de precieze grenzen van de eenheden van deze beoogde Unie. In september 1993 verwierp de Bosnische president Izetbegović de laatste versie van het plan, dat was opgesteld aan boord van het Britse vliegdekschip HMS *Invincible* in de Adriatische Zee. De getergde leider deed dit ondanks een redelijk onderhandelingsresultaat. Hij nam met de torpedering een grote gok, vertrouwend op de groeiende militaire kracht van het Bosnische leger en hopend op de steun van de nieuwe Amerikaanse regering van president Bill Clinton, die zich op het standpunt stelde dat Owen en Stoltenberg de Bosniërs meer gebied dienden toe te schuiven.

De Contactgroep

De houding van de internationale gemeenschap werd in de winter van 1993-1994 harder en ongeduldiger. De Amerikanen drongen aan op luchtaanvallen op de Servische oorlogsmachine. Maar hun plannen werden steeds afgewezen door hun Europese bondgenoten, die vreesden voor het lot van hun VN-troepen op de grond. In februari 1994 vond Washington echter onverwacht steun bij de Fransen, die een meer interventionistische koers gingen varen. De NAVO, het bondgenootschap dat na het einde van de Koude Oorlog naarstig op zoek was naar een nieuwe rol in Europa, bedreigde de Serviërs voor het eerst sinds het begin van de oorlog met een ultimatum, na de aangrijpende televisiebeelden van het bombardement van 5 februari 1994 op de markt in Sarajevo waarbij 67 doden vielen. De crisis had op het diplomatieke vlak twee gevolgen: ze bracht de Russen terug op het internationale toneel en gaf de Amerikanen de kans om het voortouw te nemen in de bemiddelende interventie. De Verenigde Naties en de Europese Unie (en daarmee de vredesconferentie van Owen en Stoltenberg) kweamen buitenspel te staan.

Het eerste succes van de Amerikanen was het Akkoord van Washington van 1 maart 1994. De overeenkomst ter creatie van een Bosnische-Kroatische Federatie beëindigde de oorlog tussen deze twee bevolkingsgroepen en institutionaliseerde een militaire alliantie. In april 1994 kwam er vervolgens een Contactgroep, bestaande uit de Verenigde Staten, Rusland, Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland (de initiator van bovengenoemde Federatie). Deze club van zwaargewichten presenteerde in juli een nieuw vredesplan, waarin het oude concept van Owen en Stoltenberg was aangepast aan de nieuwe situatie op de grond. Het idee van de Contactgroep voorzag in een Unie van Bosnië-Herzegovina van twee entiteiten: de Bosnische-Kroatische Federatie (51 procent van het grondgebied) en de Republiek Srpska (49 procent). De hoofdstad Sarajevo zou onder VN-bestuur worden geplaatst en de stad Mostar werd inmiddels bestuurd door de Europese Unie (EU), die ook de oostelijke enclaves voor haar rekening zou nemen. Wederom liep de diplomatie echter stuk op interne verdeeldheid bij de internationale gemeenschap (met name binnen de Contactgroep zelf) en op de weigerachtige houding van de strijdende partijen, die òf niet bereid waren grondgebied op te geven òf vonden dat ze niet genoeg hadden gekregen.

De zelfverzekerde afwijzing door de Bosnische Serviërs had overigens wel tot gevolg dat de Servische president Milošević (in ieder geval schijnbaar) met hen brak en een blokkade instelde langs de grens tussen Bosnië en Joegoslavië. De vredesonderhandelingen zaten ondertussen muurvast. Ook een missie van de Amerikaanse oud-president Jimmy Carter rond de kerst van 1994 was niet meer dan symbolisch en bereikte slechts een tijdelijk staakt-het-vuren. Pas een half jaar later, toen de Serviërs militair in het nauw zaten, de internationale gemeenschap een militaire ingreep plande naar aanleiding van het debacle in de oostelijke enclaves Zepa en Srebrenica, en de Verenigde Staten het in de Contactgroep volledig voor het zeggen kregen (en de *no-nonsense*-diplomatie van de Amerikaanse afgezant Richard Holbrooke op het probleem loslieten), werd het 49-51-plan het uitgangspunt voor het latere Akkoord van Dayton.

Humanitaire interventie

De internationale gemeenschap ging ook buiten deze diplomatieke bemoeienis bepaald niet passief met de Bosnische oorlog om. Hoewel de grote mogelijkheden heel lang wachtten met harde militaire actie en tegelijkertijd afhoudend optraden bij de vredesonderhandelingen, waren zij al vroeg in het conflict bereid tot een *humanitaire* interventie ten behoeve van de getroffen burgerbevolking van Bosnië. De Verenigde Naties waren bij het begin van de oorlog al aanwezig: zij hadden het hoofdkwartier van hun *interposition force* in Kroatië, UNPROFOR, in Sarajevo geplaatst voordat de Bosnische oorlog begon. Toen de gevechten in het voorjaar van 1992 ook in Bosnië uitbraken, verlieten deze eenheden het slagveld en verplaatsten zich naar Zagreb en Belgrado. In juni besloot de Veiligheidsraad middels resolutie 758 om zestig waarnemers naar het vliegveld van Sarajevo uit te zenden om dit klaar te maken voor vliegtuigen met humanitaire hulp. De Verenigde Naties keerden zo in het land terug onder de naam UNPROFOR-BH, ook wel UNPROFOR 2. Het contingent VN-militairen onder leiding van de Canadese generaal Lewis MacKenzie breidde zich gestaag uit tot honderdtwintig man, maar wist niet het respect af te dwingen dat nodig was om een luchtbrug daadwerkelijk te realiseren.

Daarvoor was een onverwacht bliksembezoek van de Franse president François Mitterand nodig. Hij landde op 28 juni op het vliegveld en verbleef enkele uren in de belegerde Bosnische hoofdstad. Een dag na deze publicitaire eenmansactie stuurden de Verenigde Naties alsnog een bataljon Canadese militairen vanuit Kroatië naar Sarajevo. Binnen 24 uur landden de eerste vier Franse vliegtuigen met hulpgoederen. Zo werd invulling gegeven aan het akkoord dat dateerde van juni waarin was afgesproken dat luchtafweergeschut en zware wapens uit de nabije omgeving van het vliegveld zouden worden verwijderd. De VN-blauwhelmen creëerden een *security corridor* van het vliegveld naar de stad, waarlangs de voedselhulp naar zijn einddoel kon worden gebracht. In de loop van die zomer, naarmate het humanitaire drama in Bosnië steeds duidelijker werd (twee miljoen mensen waren inmiddels op de vlucht), nam de roep om uitbreiding van deze noodhulp toe. Als voorzitter van de Europese Gemeenschap gaf Groot-Brittannië enkele dagen voor de eerder genoemde vredesconferentie in Londen het goede voorbeeld:

het stelde 1800 militairen beschikbaar voor de escorte van de hulpkonvoien van de VN-vluchtelingenorganisatie UNHCR. De Franse regering zegde 1100 manschappen toe.

De Veiligheidsraad had op 13 augustus 1992 inmiddels resolutie 770 aangenomen, waarin werd opgeroepen 'met alle mogelijke middelen' de voedselhulp voor de getroffen burgerbevolking op zijn plaats te krijgen. In september bleek dit minder verstreckende gevolgen te hebben dan aanvankelijk was gedacht (en door interventionisten gehoopt). De door de NAVO-lidstaten voor deze taak aangeboden gevechtseenheden werden ondergebracht in de commandostructuur van UNPROFOR en onderworpen aan de *rules of engagement* van de blauwhelmen: de soldaten mochten alleen zichzelf en de voedselkonvoien beschermen tegen aanvallen van buitenaf (resolutie 776).¹¹⁰ Na de vredesconferentie in Londen werd de aanwezigheid van de Verenigde Naties in Bosnië stapsgewijs uitgebreid en werden de hulpkonvoien naar steeds meer uithoeken van de republiek gestuurd. In 1995 zouden er uiteindelijk vijftigduizend blauwhelmen in het gebied actief zijn.

De humanitaire interventie breidde zich in de loop van de oorlog langzaam uit, niet in de laatste plaats omdat het voor de diverse betrokken regeringen een manier was om de internationale discussie over militaire interventie te dempen. Dat de grens tussen vredeshandhaving (*peacekeeping*) en -afdwinging (*peace-enforcing*) daarbij herhaaldelijk werd overschreden, UNPROFOR in een steeds grijzer gebied terechtkwam tussen helpen en vechten, en dat dit tot operationele problemen leidde, was onder die omstandigheden onvermijdelijk. Het mandaat van de blauwhelmen was aanvankelijk duidelijk: UNPROFOR-BH was een onpartijdig vredesleger dat een humanitaire hulpoperatie uitvoerde, zich strikt neutraal opstelde en alleen geweld toepaste in geval van zelfverdediging, of ter verdediging van het mandaat. Maar in toenemende mate stond het onder druk van verdergaande publieke en politieke wensen. Van alle kanten werd er aan de VN getrokken. Interventionisten wilden dat de volkerenorganisatie een einde maakte aan het geweld, desnoods door zelf geweld te gebruiken. De strijdende partijen probeerden de VN voor hun karretje te spannen, en toen dat niet lukte gingen zij steeds vaker over tot het vernederen (of zelfs gijzelen) van blauwhelmen. Het neutrale vredesleger kon in hun ogen geen goed meer doen, omdat het weigerde partij te kiezen en daarom per definitie teleurstelde.

Peacekeeping in Bosnië was zodoende niet gemakkelijk. Deze grote humanitaire hulpoperatie werd niet ontplooid om toe te zien op een reeds overeengekomen vrede (zoals de VN doorgaans deed) maar werd uitgevoerd terwijl de oorlog nog in volle gang was. Het lag daarom voor de hand dat UNPROFOR-BH verwachtingen schiep van *peacemaking*. Het hoofddoel van de missie was echter om zo veel mogelijk Bosniërs in leven te houden en neutraal te blijven. Dat bleek uit de activiteiten van de blauwhelmen, zoals het begeleiden, beschermen en ter plaatse krijgen van voedselkonvoien, het toezien op staakt-het-vurens, het patrouilleren van frontlijnen en bufferzones, het bewaken van zogenaamde *heavy weapons collection sites* en het repareren van wegen, bruggen, waterleidingen en elektriciteitsnetwerken. Dit waren allemaal vredestaken zonder dwang.

---

¹¹⁰ William J. Durch en James A. Schear, "Faultlines: UN operations in the former Yugoslavia", in: William J. Durch ed., *UN Peacekeeping, American policy, and the uncivil wars of the 1990s* (Londen enz. 1997) 193-274, aldaar 228-229.

VN-troepen op het vliegveld van Sarajevo.

UNPROFOR kwam uiteindelijk het meest in de problemen door het mandaat van de ‘veilige gebieden’. De onpartijdige volkerenorganisatie committeerde zich vanaf het voorjaar van 1993 door een besluit van de Veiligheidsraad aan de veiligheid van de noodbehoevende burgers in een zestal gebieden waar veel vluchtelingen door de gevechten waren samengedrongen: Srebrenica, Sarajevo, Bihać, Tuzla, Žepa en Goražde (genoemd in de resoluties 824 en 836). Paradoxaal genoeg droeg de Veiligheidsraad de blauwhelmen in die resoluties op om eventuele aanvallen op deze *safe areas* “af te schrikken”. Deze verhullende diplomatieke term legde de soldaten echter niet de verplichting op de gebieden ook daadwerkelijk te *verdedigen*, al was de publieke perceptie anders. Na de val van de enclaves Srebrenica en Žepa in de zomer van 1995 werd dit de volkerenorganisatie kwalijk genomen. Er waren ‘veilige gebieden’ uitgeroepen die niet veilig bleken, en er waren verwachtingen gewekt die niet werden nagekomen, zo was de redenering.

Militair verdergaande taken dan “afschrikking” die de internationale gemeenschap in Bosnië uitgevoerd wilde hebben - vooral ter zee en in de lucht - werden uitgevoerd door de NAVO. Deze klassieke verdedigingsorganisatie had in november 1991 tijdens een top van staatshoofden en regeringsleiders in Rome besloten dat NAVO-eenheden voortaan konden worden ingezet buiten het eigen verdragsgebied, om in samenwerking met andere organisaties de vrede en stabiliteit in *heel* Europa te garanderen. *Peacekeeping* werd daarbij gezien als één van de belangrijkste nieuwe ‘*out-of-area*’-activiteiten. Natuurlijk hadden de NAVO-leiders met hun besluit vooral de Balkan op het oog. In de loop van 1992 werd duidelijk dat het bondgenootschap de enige regionale militaire organisatie was

die in staat werd geacht de taken uit te voeren die buiten het mandaat van UNPROFOR-BH vielen, maar die niettemin door de Veiligheidsraad waren bevolen.¹¹¹

Derhalve werd de NAVO belast met deze militaire taken, te beginnen met het afdwingen van door de VN ingestelde economische en militaire embargo's door marine-eenheden in de Adriatische Zee en op de rivier de Donau. Deze operatie heette *Sharp Guard* en werd uitgevoerd in samenwerking met de West-Europese Unie (WEU), nadat beide organisaties aanvankelijk aparte vlooteenheden hadden gestuurd. Daarnaast werd het Atlantisch bondgenootschap ingeschakeld bij het afdwingen van de *no-fly zone* in het luchtruim boven Bosnië (operatie *Deny Flight*), het beschermen vanuit de lucht van UNPROFOR-eenheden als die om assistentie vroegen (de zogenoemde *close air support*), en het afdwingen van de '*heavy weapon exclusion zones*' rond de 'veilige gebieden' Sarajevo en Goražde vanaf februari 1994, toen een mortier op Sarajevo 67 mensen het leven kostte en de NAVO op verzoek van secretaris-generaal Boutros Boutros-Ghali de Serviërs dwong hun zware wapens uit een 20-kilometerzone weg te halen, en/of onder toezicht van UNPROFOR te plaatsen. Verder was de NAVO betrokken bij de planning van een nooit uitgevoerd evacuatieplan voor de VN-vredesmacht voor het geval de omstandigheden dit noodzakelijk maakten.

De NAVO stond in al deze gevallen 'onder bevel' van de speciale afgevaardigde van de secretaris-generaal van de VN. Deze diplomaat, de Japanner Yasushi Akashi, had het laatste woord over offensieve acties doordat de VN en de NAVO de zogenoemde '*dual key*'-afpraak waren overeengekomen. Die hield in dat de NAVO nooit op eigen initiatief zou optreden in Bosnië. Elke vorm van militaire actie moest door de VN worden goedgekeurd. Formeel heette het dat UNPROFOR de NAVO *verzocht* om militair op te treden als het mandaat (of groepen blauwhelmen) werden bedreigd. In de praktijk had de NAVO zich per verdrag vastgelegd te allen tijde toestemming te vragen aan de VN, en ontstonden er geregeld spanningen tussen beide organisaties als het Atlantisch bondgenootschap wilde optreden tegen een der strijdende partijen (vaak de Serviërs) terwijl de verantwoordelijke UNPROFOR-commandanten vanuit het oogpunt van neutraliteit liever geen (partijdig geachte) militaire actie ondernamen.

Volkenrechtelijke interventie: de embargo's

Behalve met humanitaire hulp poogde de internationale gemeenschap ook met niet-militaire pressiemiddelen het verloop van de strijd te beïnvloeden, een derde vorm van bemoeienis. De eerste van dergelijke *volkenrechtelijke* interventies was een resolutie 713 van de Veiligheidsraad van 25 september 1991, waarmee een wapenembargo werd opgelegd aan alle republieken van het voormalig Joegoslavië. Dit verbod op wapenleveranties was echter voordelig voor de Serviërs, die het grootste deel van de uitrusting van het uiteenvallende en zich terugtrekkende JNA erfden, terwijl hun vijanden relatief slecht bewapend bleven.

---

¹¹¹ Dick A. Leurdijk, *The United Nations and NATO in Former Yugoslavia. Partners in international cooperation.* (Den Haag 1994) 8.

Voor de Kroaten en Bosniërs was het tegelijkertijd niet onmogelijk om via de zwarte markt en door middel van smokkel aan wapens te komen. Gedurende de oorlog bereikten allerlei soorten oorlogstuig uit verschillende landen de legers van de strijdende partijen. Kroatië ontving via Duitsland bijvoorbeeld veel materieel uit de voorraden van het voormalige Oost-Duitse leger. Met name islamitische landen vlogen (al dan niet via Kroatië) clandestien wapens naar Bosnië om het Bosnische regeringsleger te ondersteunen, en naarmate de oorlog vorderde werden ook de Amerikanen daar vaker van beschuldigd. Zeker is dat de Amerikaanse bemanningen van AWACS-vliegtuigen een oogje dichtknepen als transportvliegtuigen uit Iran, Saudi-Arabië of Turkije de Bosniërs kwamen bevoorraden.¹¹² Daarnaast betekende het embargo dat lokale wapenfabrieken noodzakelijkerwijs moesten worden uitgebouwd en uiteindelijk uitgroeiden tot belangrijke strategische bezittingen.¹¹³

Toen de Bosnisch-Servische strijdkrachten in de zomer van 1992 in korte tijd driekwart van Bosnië veroverden, er grote vluchtelingenstromen op gang kwamen, de gevangenenkampen werden ontdekt en het internationale interventiedebat hoog oplaaide, kreeg de nieuwe klein-Joegoslavische staat – bestaande uit Servië en Montenegro – de schuld van wat werd betiteld als de ‘Servische agressie’. Resolutie 757 van de Veiligheidsraad van 30 mei 1992 legde een economisch en cultureel embargo op voor de rol van het land in de oorlog in Bosnië. Bijna een jaar later, op 26 april 1993, werd deze boycot omgezet in een totaal handelsembargo. De economische strafmaatregelen hadden echter niet helemaal het beoogde effect, het snel stoppen van de oorlog. De positie van president Milošević werd er ook nauwelijks door aangetast. Wel verergerden de maatregelen de economische crisis in het land zodanig, dat de Servische president al gauw begon te zoeken naar vormen van verlichting. Na zijn acceptatie van het Vance-Owenplan speelde hij dan ook vaak de rol van vredesduif, maar niet voordat hij had geoordeeld dat de Serviërs in territoriaal opzicht het maximaal haalbare veilig hadden gesteld. De boycot leverde zo uiteindelijk de steun van Milošević op die nodig was om in 1995 het Verdrag van Dayton aan de Bosnische Serviërs te kunnen opleggen.

Het embargo, dat de buurlanden van klein-Joegoslavië overigens veel geld kostte en hun economische transformatie naar een westerse vrije-markteconomie veel schade toebrengt, was een zeer arbitraire maatregel. Het was een afstraffing voor de steun van Servië aan de Bosnische Serviërs, terwijl tegelijkertijd de Kroatische regering van president Franjo Tudjman, die op dezelfde wijze hulp gaf aan de Kroatische milities in Herzegovina, niet werd gestraft voor die militaire en politieke bemoeienis. Hoewel zij niet waterdicht waren, werden de embargo's gecontroleerd door vlootten van zowel de NAVO als de WEU. Bovendien werd de controle op de naleving na november 1992 aangescherpt, vooral op de rivier de Donau, omdat daar veel olie Joegoslavië binnenkwam. Dit volkenrechtelijke interventiebeleid van grote mogelijkheden was dus niet helemaal te scheiden van zijn militaire component, die echter wel een uitvloeisel bleef van de in essentie niet-gewelddadige maatregelen.

---

¹¹² Voor een uitgebreid verslag van de clandestiene wapenleveranties, zie: Cees Wiebes, *Intelligence en de oorlog in Bosnië, 1992-1995* (Amsterdam 2002) 163-229.

¹¹³ Detrez, *De sloop van Joegoslavië*, 312.

Nederlands marinepersoneel van het fregat Hr.Ms Van Kinsbergen bekijkt eind 1992 een vrachtschip op de Adriatische Zee, ter handhaving van het internationale embargo tegen Joegoslavië.

Het Joegoslavië-Tribunaal

Een derde volkenrechtelijke interventie was de oprichting in mei 1993 van een “Internationaal Tribunaal ter berechting van oorlogsmisdaden in het voormalig Joegoslavië” door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.¹¹⁴ Het gerechtshof, *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia* (ICTY) genaamd, werd gevestigd in Den Haag, de ‘juridische hoofdstad’ van de internationale gemeenschap. Het initiatief was zonder precedent. Alleen na de Tweede Wereldoorlog waren mensen in een gerechtshof veroordeeld voor misdaden tegen de vrede of de mensheid, maar dan door de geallieerde overwinnaars van die oorlog. Het Joegoslavië-Tribunaal daarentegen beoogde een neutraal internationaal hof te zijn dat op den duur de weg moest vrijmaken voor een permanent wereldgerechtshof. In die zin was het een voorloper van het in 1998 opgerichte Internationaal Strafhof, dat sinds 2002 vanuit (eveneens) Den Haag opereert.

De oprichting van het Joegoslavië-Tribunaal werd in 1993 aanvankelijk door veel critici afgedaan als cynische symboolpolitiek van de grote mogendheden. Die zouden niet militair willen interveniëren en tegelijkertijd de sterke roep om iets te doen tegen de mensenrechtenschendingen in het voormalige Joegoslavië niet willen negeren. Sindsdien bleek echter dat het Tribunaal, nadat het zijn kinderziektes had overwonnen, meer was dan een papieren tijger en geraakten steeds meer hoofdrolspelers van het Joegoslavische drama in de Haagse beklagdenbank.¹¹⁵ Sommige verdachten gaven zich vrijwillig over, anderen werden gearresteerd door op dit terrein steeds actievere NAVO-troepen. Eind

¹¹⁴ VN-Veiligheidsraad, resolutie 827, 25 mei 1993.

¹¹⁵ Zie over het tribunaal in het algemeen bijvoorbeeld Cees Banning en Petra de Koning, *Balkan aan de Noordzee. Over het Joegoslavië-tribunaal, over recht en onrecht* (Amsterdam en Rotterdam 2005).

1999, een paar jaar na de oorlog, waren reeds tientallen van hen in hechtenis genomen, of hadden zich vanwege de hoge druk overgegeven. Twee verdachten verloren het leven door verzet bij hun arrestaties.

Na jaren van aarzeland optreden werd zo duidelijk dat het de internationale gemeenschap menens was met het Tribunaal. Het omslagpunt lag in 1997. Aanvankelijk was het hof inderdaad niet meer dan een façade waarachter de grootmachten hun onwil maskeerden om de aanstichters van het etnische geweld in ex-Joegoslavië aan te pakken. Maar na het aantreden van de tweede regering-Clinton, in januari 1997, vond een verandering plaats. Samen met de Britten (ook in Londen kwam in 1997 een op dit gebied assertieve regering, het eerste Labour-kabinet van premier Tony Blair, aan de macht) openden de Amerikanen de jacht op de oorlogsmisdadigers van het Joegoslavische conflict. Het waren de Fransen, sinds de inwerkingtreding van het vredesverdrag van Dayton het meest onwillig om het Joegoslavië-Tribunaal op opsporingsgebied bij te staan, die in april 2000 een van de eerste grote vangsten binnenhaalden: zij arresteerden Momčilo Krajišnik, gedurende de oorlog voorzitter van het Bosnisch-Servische parlement, rechterhand van Radovan Karadžić en één van de aanstichters van het bloedvergieten.

In januari 2001 volgde de vrijwillige overgave van Biljana Plavšić, bijgenaamd de IJzeren Dame. Zij was gedurende de Bosnische oorlog vice-president van de Republika Srpska en had zitting in het Bosnisch-Servische oorlogskabinet. Zij werd algemeen beschouwd als één van de meest extremistische leden van de Bosnisch-Servische regering tijdens de oorlog en stond bekend als de 'architecte van de etnische zuiveringen'. Na de oorlog, in 1996, toen Karadžić door toedoen van de internationale gemeenschap *persona non grata* was geworden in eigen land, volgde zij hem op als president van Srpska en keerde zij zich uit pragmatisme tegen de ultranationalistische *hardliners*. De daaropvolgende machtsstrijd verloor ze, waardoor uiteindelijk alleen de gang naar Den Haag als optie voor haar overbleef. In 2003 werd zij, in ruil voor belastende informatie over andere verdachten, door het tribunaal veroordeeld tot de (vergeleken met andere veroordeelden) relatief lage straf van elf jaar gevangenis.

Andere grote namen die nadien in de Scheveningse cel belandden, waren onder andere Vojislav Šešelj, de extremistische politicus wier militie in Kroatië, Bosnië en Kosovo vele wandaden pleegde, en de leider van de Krajina-Serviërs, Milan Babić (hij pleegde in 2006 zelfmoord). Niet alleen de verantwoordelijken voor de oorlog in Bosnië, maar ook die voor de conflicten in Kroatië (1991-1992 en 1995), Kosovo (1998-1999) en Macedonië (2001) werden door het tribunaal vervolgd. Uiteindelijk werd meer dan 80 procent van de verdachten gepakt.¹¹⁶ Dit kwam mede doordat de betrokken landen uit het voormalige Joegoslavië zelf hun verzet tegen het VN-hof in de loop der jaren lieten varen. Zij zwichtten voor grote internationale druk. Zij onthielden de verdachten veelal bescherming omdat zij betere relaties met de internationale gemeenschap (en uiteindelijke toetreding tot EU en NAVO) wensten. De Scheveningse gevangenis vulde zich zodoende

---

¹¹⁶ Zie <http://www.un.org/icty>. Van de circa 140 aangeklaagden waren er in 2006 een handvol overleden (sommigen gedood bij hun arrestatie), waren tien nog voortvluchtig, maar was de rest voor de rechtbank verschenen en veroordeeld dan wel vrijgesproken.

met oud-generaals, ex-presidenten, voormalig ministers en krijgsheren, en vele andere hoge verantwoordelijken.

De grootste vangst van het tribunaal was natuurlijk in 2001 de oud-president van Servië en Joegoslavië, Slobodan Milošević. Nadat hij in oktober 2000 na een volksoproer de macht had verloren, werd Milošević in april 2001 door zijn politieke tegenstanders, de nieuwe machthebbers in Belgrado, gearresteerd voor ambtsmisbruik en voor het verduisteren van grote hoeveelheden overheidsgeld. Eind juni 2001 werd hij uitgeleverd aan het Joegoslavië-Tribunaal en overgebracht naar de gevangenis van Scheveningen. Hij werd beschuldigd van volkerenmoord in Bosnië, en van misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden in Kroatië en Kosovo. Zijn proces, dat in februari 2002 begon, duurde meer dan vier jaar. Tot een uitspraak kwam het door zijn vroegtijdige dood in maart 2006 echter niet. Milošević stierf in zijn cel in Scheveningen aan een hartaanval.

Het Joegoslavië-Tribunaal werd zo uiteindelijk meer dan een doekje voor het bloeden. De machinaties van het hof werden op den duur onderdeel van het vredesproces op de Balkan, omdat het aan de burgers ter plaatse duidelijk maakte dat de aanstichters en uitvoerders van de oorlog ter verantwoording werden geroepen. Het Tribunaal was een invloedrijke vorm van volkenrechtelijke interventie. De 'hogere' norm van het internationaal recht kreeg voor het eerst in de wereldgeschiedenis ook een vorm die de soevereiniteit van oorlogvoerende landen en de daar regerende autoriteiten beperkte. Dit betekende dat staatslieden, militairen en anderen voortaan ter verantwoording konden worden geroepen en dat er grenzen waren aan het optreden van staten tegenover burgers. Bovendien maakte het gerechtshof duidelijk dat internationale afspraken over mensenrechten geen dode letter waren.

Samengevat

De wereldgemeenschap zat in Bosnië niet stil. Buiten de militaire interventie (zie het volgende hoofdstuk) waren er (1) *diplomatieke*, (2) *humanitaire* en (3) *volkenrechtelijke* interventies te onderscheiden in het totaal van het internationale beleid ten aanzien van de oorlog in het land. Op die terreinen waren de grote mogendheden dus bepaald niet passief. Maar hun politiek was voor de voorstanders van harde militaire actie en de publieke opinie vooral een kwestie van 'te weinig, te laat'. Wat neutraler bekeken bleek dat de internationale gemeenschap in Joegoslavië behoedzaam en terughoudend opereerde: de nadruk lag op de diplomatieke en humanitaire bemoeienis. De politici ondersteunden dit beleid echter niet in woorden. Integendeel, onder druk van de publieke opinie lieten ze zich vaak verleiden tot beloftes die ze niet konden of wilden waarmaken. Zodoende ontstond er een kloof tussen de verwachtingen en de feiten, tussen woorden en daden. Dit tastte op zijn beurt weer de geloofwaardigheid van de betrokken regeringen en internationale organisaties aan en bewees bovendien het komen tot een oplossing voor het conflict geen goede dienst.

HOOFDSTUK 4: EEN DILEMMA VOOR POLITICI: INGRIJPEN OF NIET

In de jaren kort na het einde van de Koude Oorlog heerste er een bijna grenzeloos optimisme in de wereld van de internationale politiek. Het IJzeren Gordijn was gevallen, de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa ten onder gegaan, en de Sovjet-Unie en het Warschaupact ontbonden. De tijden van dreigende wederzijdse vernietiging door de twee machtsblokken van Oost en West behoorden definitief tot het verleden. Het democratische politieke systeem, zo werd algemeen aangenomen, zou overal gaan zegevieren. Een 'nieuwe wereldorde', gekenmerkt door goede economische vooruitzichten voor iedereen en wereldwijde vrede, leek - vooral na het eensgezinde optreden van de internationale gemeenschap tegen Irak in de eerste maanden van 1991 - in het verschiet te liggen. De moeilijkheden die de staten van de voormalige Sovjet-Unie en de landen in Midden- en Oost-Europa ondervonden bij de invoering van een democratisch staatsbestel en een vrije-markteconomie werden gezien als tijdelijke overgangsproblemen.

In Joegoslavië bleek de crisis echter dieper te gaan dan dat. Het einde van de bipolaire internationale wereldorde, in combinatie met een reeks politieke, economische en sociale veranderingen in de jaren tachtig¹¹⁷, veroorzaakten ook de instorting van het dictatoriale staatsysteem in dit communistische land. Deze ontwikkelingen leidden echter niet alleen tot economische malaise en overgangsproblemen, maar ook tot maatschappelijke ontwrichting, separatie en geweld. In Kroatië en Bosnië braken nietsontziende zuiveringsoorlogen uit. Deze oorlogen werden symbool voor het wereldwijd waargenomen 'nieuwe' nationalisme dat de aanvankelijk positieve beeldvorming over die jaren sterk in negatieve zin beïnvloedde. Het gelijktijdige uiteenvallen van het machtige Sovjetrijk - wat eveneens gepaard ging met allerlei politieke en etnische conflicten - deed de positieve stemming bij de internationale gemeenschap stevast omslaan. Langzaam maar zeker drong het besef door dat de overgang naar een nieuwe wereldorde wel eens een lange en hobbelige weg kon gaan worden, en geen zegetocht. In plaats van een nieuwe wereld vol vrede en welvaart gloorde aan de horizon een periode vol onzekerheid, chaos, terrorisme en geweldsuitbarstingen (ook wel het 'anarchistisch pandemonium' of de '*new world disorder*' van de jaren negentig genoemd¹¹⁸).

---

¹¹⁷ Zie daarvoor onder andere Susan L. Woodward, *Balkan tragedy. Chaos and dissolution after the Cold War* (Washington 1995), hoofdstuk 3 en 4. Zij betoogt hierin samengevat dat de economische crisis die Joegoslavië in 1979 trof, samen met de daardoor noodzakelijke hervormingen op politiek en economische gebied, een desastreus proces op gang brachten in de specifieke situatie van deze federatie van republieken, waardoor regionale republikeinse politici uit machtshonger en eigenbelang de maatschappelijke en constitutionele orde in een tiental jaren ten gronde konden richten. Niet 'eeuwenoude haatgevoelens' tussen zogenaamde etnische groepen maar dit proces wordt algemeen gezien als de voornaamste oorzaak van de Joegoslavische desintegratie. Zie ook bv. Detrez, die deze visie eveneens aanhangt.

¹¹⁸ Robert D. Kaplan, *Het anarchistisch pandemonium. De vervlogen dromen van de periode na de Koude Oorlog* (Utrecht 2000).

De wereldpolitiek werd er na 1989 – tegen alle verwachtingen in – dus niet doorzichtiger op, maar onzekerder. Althans, dat werd zo ervaren. Het wegvallen van de gemeenschappelijke vijand in het oosten deed de westerse eensgezindheid smelten als sneeuw voor de zon. Ieder land werd teruggeworpen op zijn eigen belangen, doelen, maar vooral ook zijn eigen twijfel. Hoe nu verder? De enige overgebleven supermacht, de Verenigde Staten, aarzelde tussen een nieuw semi-isolationisme en een vooraanstaande leidersrol (die haar succes bracht, zoals in Irak in 1991, of soms lelijk op haar neus deed vallen, zoals in Somalië in 1993). Ook in de Europese Gemeenschap, waarvan de lidstaten indertijd op de drempel stonden van verdergaande eenwording (vastgelegd in het Unieverdrag van Maastricht), werden de deelnemende regeringen en volkeren behept met twijfel over de voorgenomen integrerende koers en de gezamenlijke projecten. Andere internationale organisaties, zoals de NAVO en de WEU - typische producten van de Koude Oorlog – of de Verenigde Naties, gingen op zoek naar nieuwe rechtvaardigingen voor hun bestaan en een herformulering van hun doelstellingen. Een groot land als de Russische Federatie, de opvolger van de Sovjet-Unie op het internationale toneel (onder andere in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties), hield zich (althans een aantal jaren) op de achtergrond omdat het in een moeilijke overgangsfase terecht kwam, waarin het zich meer met beperkingen dan met mogelijkheden zag geconfronteerd en waarin het zich onder andere moest beraden op zijn toekomstige rol in de wereld. Net als bijvoorbeeld het pas herenigde Duitsland had het Kremlin tijd nodig om zijn nationale belangen in de nieuwe wereldorde te herdefiniëren.¹¹⁹

Al met al was er in een paar jaar tijd veel veranderd. Dat uitte zich in de manier waarop regeringen zich in de internationale arena gedroegen. De nieuwe situatie, die niet overeenkwam met de optimistische prognoses uit het revolutiejaar 1989, vereiste een ander internationaal beleid. Lang niet ieder land was daar op voorbereid. Koers wijzigen vergde tijd en gebeurde ‘werkende weg’. De consensus over de mondialisering van het (westerse) democratische systeem kwam steeds meer onder vuur te liggen. De jaren negentig van de twintigste eeuw waren daarom als periode van herdefiniëring van de internationale verhoudingen een langgerekte cesuur in de geschiedenis. Die cesuur duurde in ieder geval tot aan de terreuraanslagen van 11 september 2001 in de Verenigde Staten. Het lange decennium 1989-2001 kenmerkte zich als een overgangsperiode waarin regeringen en internationale organisaties overschakelden naar een post-Koude Oorlogtijdperk. Eén conclusie was daarbij evident: de onzekere tijden drukten een stempel op de omgang van de internationale gemeenschap met crises als de Bosnische oorlog en bepaalden de wijze waarop de lidstaten van die gemeenschap die oorlog interpreteerden.

Beeldvorming van de Bosnische oorlog

Het handelen van de verschillende grote landen in het Bosnische conflict, en daarmee hun houding ten opzichte van wel of niet *militair* interveniëren, werd in grote mate bepaald door de gekleurde bril waarmee zij naar de oorlog keken. Deze beeldvorming verklaarde

---

¹¹⁹ Woodward, *Balkan tragedy*, 178.

bijvoorbeeld hoe positief of negatief zij stonden tegenover de noodkreten van de Bosnische regering, die vanaf het begin haar kaarten op internationale militaire interventie zette en daar consequent om bleef vragen. Deze beleidslijn werd bekend onder de naam *lift-and-strike*: Sarajevo vroeg om het opheffen van het wapenembargo (opdat de Bosniërs zichzelf konden bewapenen en verdedigen) gecombineerd met luchtaanvallen van de NAVO tegen Servische posities om het overwicht van zware wapens van deze partij teniet te doen. De grondoorlog beloofden de Bosniërs dus zelf voor hun rekening te nemen. Zij hadden immers manschappen genoeg. In Washington, waar de beeldvorming zodanig was dat de oorlog vooral werd gezien als een daad van Servische agressie, vond deze oproep in toenemende mate een gewillig oor.

De beeldvorming over de Bosnische oorlog en over de oorzaken (veroorzakers) en achtergronden ervan, viel zo globaal uiteen in twee verschillende visies. De eerste behelsde dat de oorlog om Bosnië-Herzegovina, zoals de Amerikanen vonden, een daad van agressie was van de Serviërs (zowel van de Bosnisch-Servische rebellen als van de regering in Belgrado) tegen het wettige gezag van deze soevereine VN-lidstaat. Volgens de aanhangers van deze visie (naast de Amerikanen bijvoorbeeld ook de Duitsers en de Nederlanders) was de multinationale staat Joegoslavië uiteengevallen omdat de Serviërs hem onder leiding van Slobodan Milošević hadden proberen te domineren. Toen Belgrado tot het inzicht was gekomen dat dit niet zou lukken, probeerden Milošević en de zijnen een Groot-Servië (inclusief delen van Kroatië en Bosnië) te creëren. Daarbij lieten zij alle niet-Serviërs verdrijven of vermoorden.¹²⁰ De tweede visie, vooral aangehangen door regeringen als die van Frankrijk en Groot-Brittannië, stelde dat de oorlog om Bosnië in de eerste plaats een burgeroorlog was tussen de drie bevolkingsgroepen van die republiek. Daarmee was het conflict in feite het gevolg van ‘processen’ en het indirecte vervolg van de gruwelijkheden van de Tweede Wereldoorlog en oudere crises. Een schijnbaar eeuwenoude etnische rivaliteit die aan het burgerconflict ten grondslag zou liggen (een soort ‘Balkanmentaliteit’), was in de ogen van deze hoofdrolspelers slechts veertig jaar lang door het communistische regime onderdrukt. Na de val van de dictatuur was het deksel echter weer van de nationalistische beerput gekomen.¹²¹ De ‘primitieve Balkanmensen’ hadden gewoon de draad van 1941- 1945 weer opgepakt, zo was de redenering.

Beide interpretaties deden de waarheid geweld aan. Het waren simplificaties. Maar dit verschil in beeldvorming over het Bosnische conflict - gecombineerd met het feit dat geen enkel land na het einde van de Koude Oorlog nog een strategisch belang had in het gebied - veroorzaakte wel grote meningsverschillen tussen de westerse regeringen over de doelen en strategieën die de VN en EG ten aanzien van de oorlog moesten hebben. Daardoor was het internationale beleid drie jaar lang afhoudend en weifelend, en in perceptie ondoorzichtig en onbevredigend voor velen. Het waren bovendien deze visies die de oorlogvoerende partijen zelf in stand hielden om hun eigen belangen na te streven. Het beeld van de Servische agressors, aangevoerd door de machtswellusteling Slobodan Milošević, waartegen moest worden opgetreden, paste uitstekend in het straatje van de Bosnische en Kroatische regeringen. En het beeld van de eeuwenoude tegenstellingen

---

¹²⁰ Woodward, *Balkan tragedy*, 7.

¹²¹ Ibidem, 7-8.

(christendom tegen islam, orthodoxe Serviërs tegen katholieke Kroaten) en een oorlog waaraan alle partijen evenveel schuld hadden, werd aangedikt door de Serviërs om de schuld van allen en het kunstmatige van de Bosnische staat te benadrukken, eigen territoriale doelstellingen te rechtvaardigen en buitenlandse interventie te voorkomen.

Het interventiedebat

In de eerste onduidelijke maanden van de Bosnische oorlog, toen het leek alsof iedereen tegen iedereen vocht, was de afschuw in het Westen over het gebeuren groot, maar werd er op het politieke niveau nog lang niet gesproken over militair ingrijpen. Dat debat was immers al gevoerd toen er het voorgaande jaar een vergelijkbare oorlog werd uitgevochten in Kroatië. Toen was die optie van de hand gewezen. Bovendien was de destijds overwogen interventie van een heel andere aard. In de zomer van 1991 speelde de zogenoemde 'internationale gemeenschap' namelijk in eerste instantie met de gedachte om in te grijpen om de eenheid van Joegoslavië te redden. Met name de Fransen ontwikkelden plannen om met geweld een einde te maken aan de strijd en de Zuid-Slavische eenheidsstaat te redden.¹²² Het idee werd uiteindelijk onmogelijk gemaakt door een verschuiving in de (deels door de Slovenen en Kroaten gefabriceerde) beeldvorming over het conflict in Europa. Daar raakte namelijk steeds meer het beeld in zwang dat het communistische, dictatoriale regime in Belgrado de afscheiding van vier decennia lang gekoloniseerde maar nu democratische en vrijheidslievende republieken wilde tegenhouden. De buitenwereld stond zodoende voor een dilemma. Ingrijpen om Joegoslavië bijeen te houden, kon worden uitgelegd als ingrijpen ten gunste van wrede (ex-communistische) onderdrukkers.

Interventie aan de zijde van de Joegoslavische federale autoriteiten werd in september 1991 niettemin nogmaals overwogen (in de vorm van een *interposition force* van plusminus dertigduizend man aan het Kroatische front) maar op 19 september definitief door de EG verworpen nadat de Serviërs en het JNA duidelijk hadden gemaakt dat zij de komst van buitenlandse troepen zouden beschouwen als een invasie.¹²³ Daarmee was de interventiediscussie voorlopig van de baan. Totdat de Bosnische oorlog in het voorjaar van 1992 begon. De door Moslims gedomineerde regering in Sarajevo drong vanaf het begin van deze strijd aan op westerse interventie. Door de agenda van de internationale media te bespelen en de normatieve elementen van het conflict (een lidstaat van de VN heeft het recht op zelfverdediging en zelfs hulp daarbij, zeker als het 'slachtoffer' is van agressie) te benadrukken, hoopten president Izetbegović en de zijnen Europa, de Verenigde Staten en islamitische landen aan hun zijde in de oorlog te betrekken, tegen de Servische rebellen. De eerste oproepen tot interventie in de oorlog kwamen dan ook van de Bosniërs zelf, tot de gewone man en vrouw op straat aan toe, en werden overgebracht door buitenlandse journalisten in hun reportages. Zo bracht, om een voorbeeld te geven, een onbenoemde Bosnische soldaat begin mei 1992 de algemene

---

¹²² James Gow, *Triumph of the lack of will. International diplomacy and the Yugoslav war* (Londen 1997) 159 en 162.

¹²³ Woodward, *Balkan tragedy*, 179-180.

hoop van de Bosniërs onder woorden tegen verslaggever Hans Moleman van *de Volkskrant*: "Laat de Amerikanen met de Zesde Vloot komen. Alleen die kan ons nog redden."¹²⁴

Maar ook op hoger niveau – in de gremia van de internationale politiek – werkten de Bosniërs ijverig aan de door hun beoogde *lift-and-strike*-politiek. Al op 10 april, de oorlog was nog maar net begonnen, hield de Bosnische president Izetbegović een televisierede waarin hij de voor hem belangrijke organisaties van de internationale gemeenschap (de Europese Gemeenschap, de Verenigde Naties en de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) opriep om “hun invloed aan te wenden” om een burgeroorlog in Bosnië te voorkomen. Het staatshoofd richtte zich zelfs rechtstreeks tot zijn Servische ambtsgenoot Milošević, met de vraag om alle Servische militaire en paramilitaire eenheden uit Bosnië terug te trekken. “Ik verzoek u een einde te maken aan de terreur en het zinloos geweld.”¹²⁵ Op 5 mei diende de Bosnische regering officieel een verzoek in bij de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) om militair in te grijpen. En “als geen troepen kunnen worden gestuurd, geef ons dan wapens opdat wij ons kunnen verdedigen tegen de illegale agressie door het Joegoslavische Volksleger.”¹²⁶ Verder benaderde Sarajevo rechtstreeks de Turkse regering met een verzoek tot militaire assistentie.

De enige actie die de internationale gemeenschap echter ondernam tegen de ‘agressor Servië’, zoals de Bosniërs hun buurland bestempelden, was het instellen van economische sancties. Die volgden na herhaalde oproepen van onder andere de EG aan het JNA om zich uit Bosnië terug te trekken. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Hans-Dittrich Genscher verwoordde de boevenrol van het (voormalige) federale leger als volgt: “Overall waar het JNA verschijnt, breekt agressie uit.”¹²⁷ De gedachtegang van de Europese staatslieden was duidelijk. De Serviërs werden in dit beginstadium min of meer aangewezen als de schuldigen aan het conflict. Maar voor militair ingrijpen ontbrak voornamelijk de politieke wil.¹²⁸ Slechts hier en daar riepen individuele politici, ook in Nederland, om een ferme reactie op het geweld. Zij bleven veelal roependen in de woestijn. Zo werd de Nederlandse parlementariër Ton de Kok (CDA) in mei 1992 door zijn eigen fractie teruggefloten. Zijn idee om de Serviërs vanuit de lucht te bombarderen en vliegvelden in Bosnië te bezetten, werd gebagatelliseerd tot een “privé-standpunt”.¹²⁹

Op 24 mei 1992 zette de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, James Baker, voor het eerst de deur naar militaire interventie op een kier. In een toespraak zei hij: “Het gebruik van militaire middelen is pas aan de orde als alle andere diplomatieke en economische methoden zijn uitgeput. Maar er is een mogelijkheid dat wij moeten

---

¹²⁴ *de Volkskrant*, 4 mei 1992.

¹²⁵ *NRC Handelsblad*, 11 april 1992.

¹²⁶ *De Telegraaf*, 5 mei 1992.

¹²⁷ *NRC Handelsblad*, 4 mei 1992.

¹²⁸ Uit de berichtgeving kwam al in april het beeld naar voren dat invallen van het JNA vanuit Servië wel degelijk werden gezien als buitenlandse agressie tegen een soeverein land. (Zie bijvoorbeeld *NRC Handelsblad* 15, 17 en 18 april 1992). Later werd dat beeld door veel politici vaak ‘bijgesteld’ omdat de door hen gewenste afzijdigheid beter verantwoord kon worden met de redenering dat de oorlog in Bosnië een chaotische oorlog tussen drie bevolkingsgroepen was waaraan al die partijen schuld hadden.

¹²⁹ *Geassocieerde Pers Diensten*, 11 mei 1992.

overgaan tot bepaalde acties op grond van hoofdstuk zeven van het VN-verdrag.”¹³⁰ Een paar dagen eerder, na een bezoek aan de Britse premier John Major, had Baker op een persconferentie iets soortgelijks gezegd: als politieke en economische dwangmiddelen niets opleverden “zou overwogen moeten worden wat op militair gebied gedaan kan worden.”¹³¹ De lidstaten van de Europese Gemeenschap reageerden echter onmiddellijk negatief. Zij wezen de militaire optie onder aanvoering van Frankrijk en Groot-Brittannië nadrukkelijk van de hand. Frankrijk nam daarin een voortrekkersrol op zich, omdat het zich verzette tegen Amerikaans leiderschap in wat het beschouwde als een Europees probleem. Parijs wilde misschien wel een beperkte “humanitaire” interventie (veilige gebieden voor burgerslachtoffers, beschermde voedselhulp) maar dan het liefst uitgevoerd door de WEU, als onderdeel van een Europese Defensie Identiteit, een militaire arm van de Europese Gemeenschap.¹³² Groot-Brittannië verwierp Bakers suggestie van *peace enforcement* omdat het de Bosnische oorlog beschouwde als een ingewikkeld etnisch en gehistoriseerd conflict, waar interventie van buitenaf geen oplossing kon brengen. Met haar ervaring in Noord-Ierland in het achterhoofd, dacht de Britse regering dat internationaal niet de politieke wil kon worden gevonden om in te grijpen. In dit soort conflicten, was haar ervaring, maakte inmenging de zaak alleen maar erger en diende behoudend te worden opgetreden.¹³³

Alleen de islamitische wereld was positief over Bakers aanzet tot strenger optreden. Hun spreekbuis was de Turkse president Özal, die de lidstaten van de Verenigde Naties opriep tot harde militaire actie. Turkije toonde zich bereid daarvoor troepen beschikbaar te stellen. De roep om militaire interventie in het voormalig Joegoslavië werd zodoende steeds luider, niet in de laatste plaats door het debat dat inmiddels op gang was gekomen in de media. Onvermijdelijk ging het onderwerp de politieke agenda's daardoor beheersen. Op 2 juni 1992 deed de Assemblée van de West-Europese Unie (WEU), de beoogde defensiearm van de Europese Gemeenschap, een oproep aan de aangesloten landen om militaire middelen te overwegen om de net ingestelde sancties tegen Belgrado te bekrachtigen en in het uiterste geval de oorlog in Bosnië te beëindigen. De WEU, op zoek naar een nieuwe rol in de wereld en in dezelfde richting als de Fransen denkend, uitte hiermee de bereidheid tot wedijver met de NAVO en droeg zijn militairen en diplomaten op om de militaire optie te onderzoeken.

Begin juni was er ook een belangrijke NAVO-top in de Noorse hoofdstad Oslo. Na een lange discussie werd het Atlantisch bondgenootschap het op dit halfjaarlijkse beraad eens over een nieuwe rol als handhaver van de vrede in Europa, als de CVSE of de

¹³⁰ *de Volkskrant*, 25 mei 1992. Hoofdstuk zeven van het Handvest van de Verenigde Naties, bestaande uit dertien artikelen, bepaalt onder andere in artikel 42: “Mocht de Veiligheidsraad van oordeel zijn dat de in artikel 41 bedoelde maatregelen onvoldoende zouden zijn, dan kan hij die maatregelen nemen die nodig zijn voor de handhaving of het herstel van de internationale vrede en veiligheid, door het inzetten van lucht-, zee- of landstrijdkrachten. Zodanige maatregelen kunnen mede omvatten demonstraties, blokkades en andere operaties van de lucht-, zee- of landstrijdkrachten van Leden van de Verenigde Naties.”

¹³¹ *NRC Handelsblad*, 23 mei 1992.

¹³² Gow, *Triumph of the lack of will*, 158-166. Geeft een goede beschrijving van Frankrijks ingewikkelde en soms paradoxaal lijkende politiek van *difference*: enerzijds de stille wens om beperkt in te grijpen om humanitaire redenen, anderzijds de profilering van Frankrijks eigen internationale rol (*le rang de la France*) door diplomatieke openingen te zoeken in de omgang met Servië.

¹³³ Gow, 174-183.

Verenigde Naties daar om zouden vragen. De beslissing was historisch, want zij betekende dat de NAVO voor het eerst in zijn bestaan taken op zich nam die verder gingen dan uitsluitend de verdediging van het eigen territorium. Tegelijkertijd was de NAVO afhoudend wat betreft Bosnië, ondanks pleidooien voor actieve bemoeienis door Nederland en de Verenigde Staten. Een door de Amerikanen opgestelde verklaring met daarin de zinsnede dat vrije doorgangen voor humanitaire hulp desnoods “met alle noodzakelijke middelen” zouden worden afgedwongen, haalde het niet. De Nederlandse regering, een van de initiatiefnemers van de nieuwe taakverbreiding bij de NAVO, maakte bij deze gelegenheid als een van de weinigen geen geheim van haar voorkeur voor interventie. Zij stond zodoende ook op latere momenten vaker achter de politiek van de Amerikanen dan achter de behoudende opstelling van de mede-Europeanen. ‘Den Haag’ nam zo een aparte positie in binnen Europa, door het conflict op een ethische wijze te benaderen en vooral de Serviërs als veroorzakers van het geweld aan te wijzen. De morele invalshoek van de Nederlanders, die breed werd gesteund door het thuispubliek, leidde tot maar één conclusie: dat robuuste militaire actie tegen de Serviërs noodzakelijk was.¹³⁴

Vooralsnog sorteerden de Nederlands-Amerikaanse pleidooien in NAVO-kring echter niet het gewenste effect. Maar toen de Verenigde Naties in juli 1992 besloten tot het verlenen van humanitaire hulp in het getroffen gebied, werd dat ook buiten Nederland en de Verenigde Staten breed ondersteund. De optie om de hulpgoederen met een militaire inzet op hun plaats te krijgen, werd in de gremia van de wereldpolitiek uitgebreid besproken en goedgekeurd. In de media circuleerden in diezelfde periode zelfs plannen die de suggestie wekten dat bepaalde NAVO-lidstaten in geval van nood bereid waren met geweld humanitaire corridors en een luchtbrug naar Sarajevo te openen.¹³⁵ Het verleidde de Bosnische president Izetbegović aan de vooravond van opnieuw een CVSE-conferentie op 9 juli 1992 tot een krachtig pleidooi voor een militaire interventie in zijn land “naar voorbeeld van de Golfoorlog.”¹³⁶ De toenmalige Bosnische minister van Defensie, Jerko Doko, voegde daar naar analogie met de oorlog tegen Irak aan toe dat een “operatie Balkan Storm” nodig was, omdat alleen de aanwezigheid van vredestroepen van de Verenigde Naties volgens hem onvoldoende was om “de Servische agressor” te stoppen. De enige militaire actie waar echter sprake van was, was het sturen van twee marine-eskaders (door WEU en NAVO) naar de Adriatische Zee. De oorlogsbodems gingen de VN-sancties tegen Joegoslavië controleren. Toch gaven de teleurgestelde Bosniërs (Izetbegović noemde de beloftes van de WEU en NAVO bitter “een dode letter”) niet op. Vice-president Ejup Ganić kwam begin augustus in het nieuws toen hij het Westen verweet het conflict in Bosnië af te doen als een humanitair probleem en zich af te laten schrikken door Servische propaganda, dat het land voorstelde als een ‘nieuw Vietnam’. Bijna smekend deed hij een nieuwe oproep tot daadkrachtig optreden.

Nog dezelfde maand werden de eerste beelden van het bestaan van gevangenenkampen over de wereld uitgezonden. De suggestie dat het om concentratie- of vernietigingskampen ging, was sterk en de algemene verontwaardiging laaide hoog op.

---

¹³⁴ Rudolf Bohr, “Kampioen van de interventie. Nederland in het Joegoslavisch moeras”, *Oost-Europa Verkenningen* 146 (december 1996) 17-30.

¹³⁵ NIOD, *Srebrenica*, 590.

¹³⁶ *Geassocieerde Pers Diensten*, 9 juli 1992.

Fritz Behrendt over sancties: "Wij zullen het embargo tegen Servië verscherpen!"

Oud-minister David Owen (toen nog geen EG-onderhandelaar) en de voormalige premier Margaret Thatcher drongen in en vanuit Groot-Brittannië sterk aan op luchtaanvallen. Hun pleidooi werd onmiddellijk gepareerd door de zittende premier Major, die buitenlandse inmenging in de Bosnische oorlog afwees omdat het volgens hem op te veel moeilijkheden zou stuiten. In de Verenigde Staten pleitte presidentskandidaat Bill Clinton voor een inzet van de Amerikaanse luchtmacht "om de basisvoorwaarden voor menselijkheid te herstellen."¹³⁷ In de regionale kranten in Nederland las men op 7 augustus 1992:

De plannen voor een mogelijk militair ingrijpen in het voormalig Joegoslavië zijn de laatste dagen in een stroomversnelling gekomen door het nieuws over het bestaan van concentratiekampen. Met name in de Verenigde Staten hebben de berichten over de kampen en de beschieting van weeskinderen enorme indruk gemaakt. [...] De Amerikaanse president Bush wordt zowel door senatoren uit zijn eigen partij als door zijn Democratische uitdager bij de presidentsverkiezingen, Bill Clinton, aangespoord om actie te ondernemen.¹³⁸

¹³⁷ *Geassocieerde Pers Diensten*, 6 augustus 1992.

¹³⁸ *Ibidem*, 7 augustus 1992.

Op 7 augustus deed de zogenoemde ‘islamitische wereld’ daar een schepje bovenop. De Turkse minister van Buitenlandse Zaken waarschuwde voor een “religieuze oorlog” als er niets zou worden gedaan om het geweld in Bosnië te stoppen. En Iran beschuldigde het Westen ervan “zich in stilzwijgen te hullen.” Invloedrijke imams en ayatollahs riepen islamitische gelovigen op om de Bosniërs met een moslimleger te hulp te schieten. Saoedi-Arabië doneerde grote sommen geld.¹³⁹

De Amerikaanse president Bush en andere westerse leiders kwamen in diezelfde dagen echter tot de conclusie dat militaire interventie een riskante aangelegenheid zou worden. Velen, de Amerikanen voorop, waren niet bereid om grondtroepen in te zetten voor de vrede. *Containment* van het conflict, door middel van embargo’s, een vliegverbod, het lenigen van humanitaire hulp en het sponsoren van vredesonderhandelingen, werd in Washington voldoende gevonden. De Europeanen mochten het probleem in hun ‘achtertuin’ verder zelf aanpakken. Het feit dat het Witte Huis dit besloot, creëerde een algeheel klimaat van politieke onwil. Interventie bleek uitgesloten toen de enige westerse bondgenoot die daarvoor de middelen had, niet langer bereid bleek zijn gewicht in de schaal te leggen. Het besluit van de regering-Bush (later aarzeland herhaald door de regering-Clinton) om, na de aanvankelijk krachtige woorden van minister van Buitenlandse Zaken James Baker, haar leidersrol in de Joegoslavische crisis te laten voor wat zij was, werd gemotiveerd door de overtuiging dat de Balkanregio geen strategische waarde had voor de Verenigde Staten en dat interventie in dit ingewikkelde conflict gemakkelijk kon leiden tot een debacle als eertijds in Vietnam. De Amerikanen schoven het Bosnische probleem af op het gretige, maar verdeelde Europa en deden daarmee de op een kier staande deur naar interventie weer dicht.¹⁴⁰

Het Amerikaanse besluit trok de angel uit het internationale handelen. Op 14 augustus 1992 nam de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties een resolutie aan die het mogelijk maakte geweld te gebruiken bij de bescherming van voedselkonvoien in Bosnië. Planners van de NAVO waren toen al bezig met het uitwerken van militaire opties om de zware wapens in het land onder internationaal toezicht te stellen en humanitaire hulp ongeschonden op zijn plaats te krijgen. De Canadese generaal Lewis MacKenzie, die tot kort daarvoor commandant was geweest van de VN-eenheden in Sarajevo, sprak zich echter uit tegen dit “wegzakken in het drijfzand van de burgeroorlog in Bosnië.”¹⁴¹ Andere generaals sloten zich tijdens de hoorzitting van de Amerikaanse Senaat, waarin hij dit zei, bij hem aan. De ‘geweldsresolutie’ 770 van 13 augustus was eveneens teleurstellend voor de Bosniërs. Volgens de Bosnische VN-ambassadeur Mohammed Sacirbey kwam dit “omdat er niets gedaan wordt om een einde te maken aan de etnische zuiveringen in de republiek.”¹⁴² Dat de resolutie inderdaad veel holle retoriek bevatte, bleek in de daaropvolgende weken, toen de Verenigde Naties verschillende malen beschietingen van vliegtuigen of konvoien onbeantwoord lieten, zelfs toen in Sarajevo VN-soldaten gericht werden doodgeschoten door sluipschutters. En van de

---

¹³⁹ NRC Handelsblad, 8 augustus 1992.

¹⁴⁰ Gow, *Triumph of the lack of will*, 179-180, 202-207 en 307. Zie ook Jeffrey Record, *Making war, thinking history*, 111-112.

¹⁴¹ NRC Handelsblad, 12 augustus 1992.

¹⁴² *Geassocieerde Pers Diensten*, 14 augustus 1992.

ambitieuze plannen van de NAVO om veilige humanitaire corridors te creëren, bleef uiteindelijk weinig over. Een herziene versie van de blauwdruk van eind augustus sprak nog slechts van een gewapende escorte voor konvooien en maakte het succes van de humanitaire bevoorrading afhankelijk van de welwillendheid van de strijdende partijen.

De Nederlandse regering raakte dusdanig gefrustreerd over de aarzelingen bij de NAVO en de WEU (waar plannen voor een gewapende escorte van VN-konvooien eveneens werden gemarginaliseerd) dat minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek een opmerkelijke suggestie deed. Hij stelde in een reactie dat bepaalde landen, die wel bereid waren tot ingrijpen, desnoods maar buiten de NAVO om "op persoonlijke titel" moesten optreden. Deze uitspraak was onderdeel van een opmerkelijk offensief voor een harder optreden dat de Nederlandse regering, in de personen van premier Lubbers en minister Van den Broek, in het najaar van 1992 waagde. Met een hongerwinter in zicht ontpopte Nederland zich tot een kampioen van de interventie bij de internationale organisaties waar het land lid van was, zoals de EG, de WEU en de NAVO.¹⁴³ De bewindslieden wisten zich daarbij gesteund door het merendeel van de Nederlandse bevolking. Uit een enquête van het Nederlandse Instituut voor de Publieke Opinie (NIPO) voor AVRO's Radiojournaal was in augustus namelijk gebleken dat 63 procent van de Nederlanders meende dat er militair geweld mocht worden gebruikt om de oorlog in Bosnië te stoppen. Een nog groter aantal ondervraagden, 68 procent, vond ingrijpen gerechtvaardigd als daarmee humanitaire hulp mogelijk werd gemaakt. Slechts 21 procent van de deelnemers aan de steekproef wees interventie onder alle omstandigheden af.¹⁴⁴

Toen na de Londenconferentie van 26 en 27 augustus 1992 de roep om 'iets te doen' langzaamaan wegebde, kwam de vroegere Poolse premier Tadeusz Mazowiecki, speciaal VN-rapporteur voor de mensenrechten in Joegoslavië, met een hernieuwd pleidooi. Zijn eerste rapport over de etnische zuiveringen, verkrachtingen en moorden in Bosnië, en vooral het systematische aspect daarvan, rechtvaardigde volgens de Pool de komst van een VN-leger. Zo'n internationale interventiemacht moest door het gehele land worden geleverd met de bevoegdheid om tussenbeide te komen om verdere gruweldaden te voorkomen. Meer dan een oproep was dit echter niet. Op 5 september werd een Italiaans vrachtvliegtuig met hulpgoederen boven Bosnië neergeschoten. De vier bemanningsleden kwamen daarbij om het leven. Een reactie bleef uit. Ook de beschietingen op voedselkonvooien gingen door en ook daarbij vielen doden. Maar de provocaties bleven onbeantwoord.

Begin oktober zette generaal Colin Powell, voorzitter van de chefs van staven van de Amerikaanse strijdkrachten, zijn visie op mogelijke militaire actie publiekelijk uiteen in de *New York Times*. Hij adviseerde tegen elke vorm van beperkt militair ingrijpen in ex-Joegoslavië, omdat zoiets volgens hem zou verzanden in een situatie waarvan de consequenties niet te overzien zouden zijn. Feitelijk waarschuwde hij tegen het herhalen van de fouten van Vietnam en Libanon, meer specifiek tegen ingrijpen terwijl heldere beleidsdoelen ontbraken. Zijn woorden gaven een heldere doorkijk in de beleidskamers van het Witte Huis, waar Powell grote invloed had en waar die zomer was besloten om af te zien van een gewelddadige afstraffing van de Servische oorlogsmachine. Wel nam de

---

¹⁴³ Bohr, "Kampioen van de interventie", 23.

¹⁴⁴ *de Volkskrant*, d.d. 10 augustus 1992.

Amerikaanse regering begin oktober, in het kader van haar *containment*-politiek, het initiatief tot een vliegverbod boven Bosnisch grondgebied. De Veiligheidsraad besloot op 9 oktober tot de instelling hiervan, maar de *no-fly*-zone werd nog niet daadwerkelijk afgedwongen. De operatie heette *Sky Monitor*. Pas vanaf 13 april 1993 werden gevechtsvliegtuigen van de NAVO ingezet om het vliegverbod te realiseren (en werd begonnen met operatie *Deny Flight*).

In het najaar van 1992 was de wereld echter nog niet zo ver. Bosnische regeringsleiders reisden islamitische landen af, op zoek naar financiële en militaire hulp. Die kregen zij ook. Vooral Turkije en Iran leverden gedurende de oorlog regelmatig wapens en olielanden als Saoedi-Arabië gaven miljoenen dollars steun.¹⁴⁵ De weken dat er ondertussen werd gepraat over ingrijpen en dat werd toegekeken hoe het Bosnische conflict in een patstelling raakte, werden maanden. In november 1992 sprak de secretaris-generaal van de NAVO, Manfred Wörner, krachtige taal voor mediaconsumptie en drong het Europees Parlement er bij de raad van ministers van de Europese Gemeenschap op aan om de regering van Bosnië te helpen "bij het verdedigen van de Bosnische soevereiniteit."¹⁴⁶ Opmerkelijk was begin januari 1993 het proefballonnetje van de Franse minister van Buitenlandse Zaken Roland Dumas. Hij verklaarde ten overstaan van Franse radiojournalisten dat Parijs overwoog om Franse troepen in te zetten om de gevangenenkampen in Bosnië met militaire middelen te ontzetten. Volgens de minister had hij overleg gehad met de Franse legercommandant van UNPROFOR-BH, generaal Phillippe Morillon. Die zou hem hebben verzekerd dat een dergelijke beperkte militaire operatie mogelijk was. Frankrijk had op dat moment het grootste contingent VN-troepen in Bosnië: 4800 manschappen. Maar Dumas werd twee dagen later voor deze woorden hard op de vingers getikt door zijn eigen premier, Pierre Bérégovoy, die de media meldde dat zijn minister verkeerd was begrepen. Er was absoluut geen sprake van zo'n plan.¹⁴⁷

Eind januari 1993, toen er weer VN-soldaten sneuvelden bij directe aanvallen door scherpschutters, stuurden Parijs en Londen wel vliegdekschepen en andere oorlogsbodems naar de Adriatische Zee. Ook werden vliegtuigen overgebracht naar Italië. Het dreigement met het luchtwapen was bedoeld ter bescherming van de geteisterde VN-vredesmacht. Eventueel dacht men aan evacuatie van de troepen, zo was de boodschap. Een harder optreden tegen de strijdende partijen om de oorlog te stoppen, vonden de Europeanen echter geen reële optie. Halverwege april, toen de Serviërs op het punt stonden om Srebrenica te veroveren, liet Margaret Thatcher daarom opnieuw van zich horen. Voor de Engelse en Amerikaanse televisie beschuldigde zij het Westen van medeplichtigheid aan de massamoord in Bosnië, omdat het te weinig deed. Ze drong aan op wapenleveranties aan de verdrukte Bosniërs. De Britse regering was er snel bij om het idee van de hand te wijzen omdat er dan "veel meer burgerslachtoffers [zouden] vallen en aan de humanitaire hulp zou [dan] vrijwel zeker een einde komen."¹⁴⁸

De regering van de nieuwe, vooral om binnenlands-politieke redenen gekozen, Amerikaanse president Clinton had een andere mening. Zoals deze als presidentskandi-

---

¹⁴⁵ Woodward, *Balkan tragedy*, 338.

¹⁴⁶ *de Volkskrant*, 20 november 1992.

¹⁴⁷ *NRC Handelsblad*, 11 en 12 januari 1993.

¹⁴⁸ *de Volkskrant*, 15 april 1993.

daat had bepleit, opteerde het Witte Huis in het voorjaar van 1993 voor een rechtvaardiger oplossing van het conflict voor de Bosniërs, ook al betekende dat verlenging van de oorlog.¹⁴⁹ Washington besloot na een chaotische beleidsvoorbereidende periode, die kenmerkend was voor de wittebroodsweken van de regering-Clinton¹⁵⁰, tot een *lift-arm-train-and-strike*-politiek. Inzet van Amerikaanse grondtroepen werd daarbij nadrukkelijk uitgesloten. De nieuwe president zond zijn minister van Buitenlandse Zaken, Warren Christopher, - mede op aandringen van Republikeinse en Democratische senatoren - in mei op een rondreis langs de Europese hoofdsteden om zijn NAVO-bondgenoten te winnen voor deze strategie.

Daar kreeg deze echter nul op het rekest. De meeste bondgenoten, Frankrijk en Groot-Brittannië voorop, verzetten zich hardnekkig tegen de militaire optie. Zij hadden immers troepen op de grond die kwetsbaar waren voor Servische wraakacties. Het was voor hen dan ook veiliger om hun kaarten op het Vance-Owenplan te zetten, dat in diezelfde periode op de onderhandelingstafel lag.¹⁵¹ De dreigende woorden die vooral in de Europese media klonken en die haaks leken te staan op het tegengas dat Christopher binnenskamer kreeg, waren zodoende bedoeld om de Serviërs daarmee te laten instemmen. De Bosnisch-Servische nationalistenvrijden schatten de internationale situatie echter juist in: zij verwierpen het vredesplan en deden dat straffeloos. De internationale gemeenschap bleek niet bereid om de vrede op te leggen. De Verenigde Staten wilden weliswaar de ‘Servische agressor’ straffen, maar niet door het Vance-Owenplan af te dwingen.

De afwijzing van het Vance-Owenplan leidde er ook niet toe dat de Europeanen alsnog achter het *lift-and-strike*-idee gingen staan. Zij bleven deze strategie verwerpen op grond van het ontbreken van een concreet plan of doel. Het resultaat was nu echter dat geen enkele strategie werd beproefd. Het internationale beleid inzake Bosnië had na de anticlimax van mei 1993 zijn geloofwaardigheid in het politieke interventiedebat daarom grotendeels verloren. Een besluit van de Veiligheidsraad op donderdag 6 mei 1993 om Sarajevo, Bihać, Goražde, Žepa, Tuzla en Srebrenica uit te roepen tot ‘veilige gebieden’ moest dienen als pleister op de wonde. Voor Srebrenica was het de tweede keer dat het tot *safe area* werd verklaard: na de capitulatie van de enclave in april had de Veiligheidsraad de moslimvluchtelingen ook al symbolisch in bescherming genomen. Op 5 juni werd het beleid ten aanzien van de ‘veilige gebieden’ uitgebreid: de Veiligheidsraad besloot extra troepen te sturen, die, zo suggereerde het mandaat, desnoods geweld mochten gebruiken om deze plaatsen te verdedigen. Maar:

De kritiek op het concept was niet mals. De Bosnische president Alija Izetbegovic noemde de enclaves concentratiekampen en een voorportaal voor etnische zuivering; Europees Commissaris Hans van den Broek vond het een middel om aan effectief ingrijpen te ontkomen; en Boutros Boutros-Ghali, secretaris-generaal van de VN, noemde het plan onuitvoerbaar als de strijdende partijen niet mee

¹⁴⁹ Bob de Ruiter, “De Atlantische crisis en het ‘Europese falen’ in Bosnië”, *Internationale spectator* 50 (juli/augustus 1996) 378-384, aldaar 378. Aanhaling van een uitspraak van Michael Mandelbaum in *Foreign Affairs* (januari/februari 1996).

¹⁵⁰ Zie: Elizabeth Drew, *On the edge: the Clinton presidency* (New York 1994) en Ivo H. Daalder, *Getting to Dayton. The making of America's Bosnia policy* (Washington 2000).

¹⁵¹ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 287.

wilden doen. De onwil militaire risico's te lopen en de onenigheid over het concept bleken eens te meer toen de lidstaten [...] van de benodigde 34.000 troepen voor een 'deterrence through strength' [...] maar 7600 [toezegden], terwijl uiteindelijk 3500 militairen metterdaad zijn ingezet. Van een militaire beveiliging kon dan ook geen sprake zijn.¹⁵²

De grote mogelijkheden maakten het zichzelf nog ingewikkelder toen de NAVO en de Verenigde Naties in augustus 1993 afspraken dat het Atlantisch bondgenootschap alleen tot luchtaanvallen zou mogen overgaan als de VN daar om zou vragen ter bescherming van zijn troepen op de grond. Deze afspraak leidde echter in toenemende mate tot frictie tussen de beide internationale organisaties, omdat de NAVO een harde lijn voorstond (onder andere om zijn eigen geloofwaardigheid te behouden) terwijl de VN de vredesonderhandelingen, maar vooral de eigen manschappen niet in gevaar wilde brengen.

De proef kon vrijwel meteen op de som worden genomen, want in diezelfde maand veroverden de Bosnische Serviërs de bergen Igman en Bjelašnica ten zuiden van Sarajevo. Hiermee voltooiden zij de omsingeling van de Bosnische hoofdstad. Het wapenfeit ontketende wederom het interventiedebat in het Westen: mocht de wurging van Sarajevo worden getolereerd? Er werd bedreigd met luchtaanvallen, maar Karadžić dreigde net zo hard terug met wraakacties tegen VN-soldaten uit NAVO-landen. Ook zijn dreigement om de vredesonderhandelingen af te breken (het plan Owen-Stoltenberg was net aan de partijen voorgelegd) sorteerde effect: Srpska en de VN sloten een tactisch compromis. Er kwamen geen luchtaanvallen. De rest van 1993 bleef de internationale gemeenschap op deze wijze laveren tussen de wens om de oorlog te stoppen en de onwil om daarbij slachtoffers te incasseren. Toen in februari 1994 in Sarajevo 68 mensen het leven verloren bij een beschieting, kwam er pas een omslag. Onder druk van de grote verontwaardiging over deze aanslag, aangewakkerd door grote media-aandacht wereldwijd, verzocht VN-chef Boutros-Ghali de NAVO om een einde te maken aan het beleg van de Bosnische hoofdstad. Die bereikte dit vervolgens door het stellen van een ultimatum enerzijds en met de diplomatieke hulp van de Russen anderzijds.

Het succes van de dwingende diplomatie bij Sarajevo en het feit van het neerschieten van vier Servische vliegtuigen eind februari leidde tot een meer interventionistische houding bij de lidstaten van de NAVO. Toen in april het 'veilige gebied' Gorazde bijna door de Serviërs onder de voet werd gelopen, stond de geloofwaardigheid van dit VN-concept op het spel. De UNPROFOR-bevelhebber voor Bosnië, de Britse generaal Michael Rose, beval tot twee keer toe luchtaanvallen. Het gevolg daarvan was escalatie: de Serviërs dreigden de Verenigde Naties met oorlog en voor het eerst sinds er VN-soldaten in Bosnië waren gelegerd, werden zij gegijzeld. De NAVO zette de harde lijn van het 'Sarajevo-model' echter door en gaf de Serviërs opnieuw een ultimatum. De relatie tussen Londen en Washington kwam daardoor wel onder zware druk te staan, maar de regering van premier Major ging voorsnog mee met dit beleid, om de eenheid van de NAVO te bewaren.¹⁵³ Wederom slaagde de opzet, en liep de crisis

---

¹⁵² Sipke de Hoop, "Terugblik op drie jaar (inter)nationale betrokkenheid bij Srebrenica", *Internationale Spectator* 50 (juli/augustus 1996) 385-392, aldaar 386.

¹⁵³ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 332.

rond Goražde met een sisser af. Wel maakten de Britten en Fransen het de Amerikaanse regering duidelijk dat zij een dergelijke agressieve politiek voortaan niet meer zouden steunen. Zij dreigden troepen uit Bosnië terug te trekken.

Washington werd zodoende danig in de verlegenheid gebracht toen de Amerikaanse Senaat enkele weken later twee amendementen op een buitenlandspolitieke wet aannam waarin werd geëist dat de regering van de Verenigde Staten het wapenembargo tegen Bosnië eenzijdig opzegde, de Bosnische regering wapens ging leveren en zou proberen de Verenigde Naties en de NAVO tot soortgelijke acties over te halen. Maar het Witte Huis - inmiddels terugkrabbelend vanwege de Brits-Franse evacuatieplannen en de als gevaarlijk beschouwde verdeeldheid binnen de NAVO - weerstond deze druk en besloot de eenheid en geloofwaardigheid van het bondgenootschap voorop te stellen. Dit betekende echter niet dat er altijd werd afgezien van luchtaanvallen. Op 5 augustus en 22 september 1994 werden er bijvoorbeeld beperkte vergeldingsacties uitgevoerd tegen Bosnisch-Servische schendingen van de veiligheidszone rond Sarajevo. Op maandag 21 november 1994 werd de Servische luchtmachtbasis Udbina in Kroatië gebombardeerd. En twee dagen later namen NAVO-vliegtuigen een aantal luchtverdedigingsinstallaties van de Serviërs in Noord-Bosnië onder vuur, omdat zij Britse Harriers beschoten die het vliegverbod boven de republiek controleerden.

Pas een half jaar later kregen de Amerikanen weer een kans om hun stempel te drukken op het internationale beleid ten aanzien van Bosnië. Zij pakten die met beide handen aan. De val van de moslimenclave's Srebrenica en Žepa in juli 1995 - militaire overwinningen voor de Bosnische Serviërs - bewerkstelligden paradoxaal genoeg de omslag die de krijgskansen ten gunste van de Bosniërs en Kroaten deed keren. De oorlogsmisdaden in de twee 'veilige gebieden' in Oost-Bosnië waren een grote vernedering voor de internationale gemeenschap. Tegelijkertijd gaf de verschuiving van frontlijnen de kwetsbaar verdeelde VN-troepen de kans om zich te hergroeperen in het door de Bosniërs gecontroleerde gebied in het midden van de republiek. Eerder al, na de bombardementen op Servische munitiebunkers in mei en de daaropvolgende gijzelingscrisis, hadden Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland een zogenoemde *Rapid Reaction Force* naar Bosnië gestuurd, de legereenheid die was bedoeld om de Verenigde Naties meer slagkracht te bezorgen.¹⁵⁴

De Verenigde Staten maakten goed gebruik van de nieuw ontstane situatie. De tijd werd rijp geacht voor een vorm van *peace enforcement* door de tot dan toe sterkste partij een lesje te leren. Onder leiding van Washington besloot de internationale gemeenschap tot een oorlog tegen de Serviërs. De eerste stap in dit 'eindspel' was het steunen van Kroatië als tegenwicht voor de Servische militaire macht op de Balkan. De herovering van de Krajina door het versterkte en door Amerikanen getrainde Kroatische leger werd door de vingers gezien, evenals de daarmee gepaard gaande volksverhuizing van ongeveer honderdvijftigduizend Serviërs. Deze vernietigende nederlaag en de daarop volgende gezamenlijke opmars van Kroatische en Bosnische troepen in het westen van Bosnië, maakte de geesten tevens rijp voor een nog directere westerse interventie: de inzet van het luchtwapen. De aanleiding daarvoor kwam op 28 augustus, toen een granaat op

---

¹⁵⁴ Little en Silber, *The death of Yugoslavia*, 351.

Sarajevo tientallen burgerslachtoffers maakte. Een dag later greep de NAVO definitief in om de Serviërs naar de onderhandelingstafel te dwingen en was operatie *Deliberate Force* een feit.¹⁵⁵

De internationale achtergronden

Doordat de Koude Oorlog voorbij was, verdween het strategische belang van Joegoslavië van de één op de andere dag. Dit plaatste de internationale gemeenschap in Bosnië voor een dilemma: aan de ene kant was er geen enkele strategische noodzaak om in te grijpen in de oorlog, aan de andere kant stonden westerse regeringen onder voortdurende druk van de publieke opinie om 'iets te doen' aan het humanitaire drama dat zich voor ieders ogen voltrok. Bemoeienis zonder betrokkenheid was het resultaat en dit gold niet alleen voor de Verenigde Staten, maar voor alle grote mogendheden en lidstaten van toegesnelde internationale organisaties die met Bosnië te maken kregen. Gebrek aan urgentie leidde in het algemeen tot een terughoudend beleid, met als gevolg dat de geloofwaardigheid van regeringen en internationale organisaties na verloop van tijd erodeerde en ter discussie kwam te staan.

Tegelijkertijd was het voor de diverse hoofdrolspelers van groot strategisch belang dat de oorlog in Bosnië zich niet – via bijvoorbeeld de Sandzjak-regio of Kosovo in Zuidwest-Servië – zou verspreiden naar de rest van de Balkan. Ook in die provincies, bevolkt door aanzienlijke minderheden, deden zich spanningen voor en was de kans op geweld aanwezig. Het doemscenario van escalaties dat dan ter tafel kwam, betekende in het ergste geval een alomvattende oorlog in Zuidoost-Europa tussen onder andere de NAVO-lidstaten Turkije en Griekenland. Het gevaar van de ontploffing van een dergelijk groot kruisvat leidde ertoe dat de internationale politiek zich in de eerste plaats richtte op de indamming van de strijd, ook omdat de vluchtelingenstroom uit Bosnië alleen al een grote last op de Europese schouders legde.¹⁵⁶

Maar verder had elk land heel eigen ideeën over en oplossingen voor de Bosnische oorlog in de gezamenlijke 'achtertuin'. Het lukte niet of onvoldoende om collectief overeenstemming te bereiken. De Verenigde Staten, die vanaf het begin weigerden grondtroepen te leveren uit angst voor een 'nieuw Vietnam', voerden onder president Clinton een hard beleid tegen degenen die zij zagen als de agressors in het conflict: de Serviërs. De persoonlijke voorkeuren van belangrijke kabinetsleden (vice-president Albert Gore, VN-ambassadeur Madeleine Albright) voor een humanitaire politiek speelden daarbij een rol. Ook werd de kant van de Bosnische slachtoffers gekozen vanwege de verontwaardigde reacties vanuit een regio die wél van strategisch belang was: het Midden-Oosten. Niettemin werd er ten aanzien van Bosnië Clintoniaans voorzichtig gemanoeuvreerd, omdat de president op geen enkele manier een bloedneus wilde oplopen in het buitenland.

---

¹⁵⁵ Dit 'eindspel' ('the endgame'), een plan van Clintons Veiligheidsadviseur Anthony Lake, is zeer helder uiteengezet in het hoofdstuk "Aftermath" in David Rohde's boek *A safe area* en in het boek *Getting to Dayton* van de Amerikaanse politoloog Ivo Daalder.

¹⁵⁶ Woodward, *Balkan tragedy*, 295.

Britse pantservoertuigen houden een bevoorradingsroute open in Midden-Bosnië.

Zijn team was tenslotte gekozen om een binnenlands-politieke agenda te realiseren. Daar lag dan ook de prioriteit. Onder Clinton werd de buitenlandse politiek geheel afgestemd op binnenlandse behoeften en opinies. Na aanvankelijk voortvarend van start te zijn gegaan met haar (mislukte) poging om een duidelijke interventie met het luchtwapen te organiseren, koos de Amerikaanse regering bij gebrek aan brede steun (ook aan het thuisfront) voor een passieve pro-Bosnische houding, die niettemin nog veel spanningen met de Europese bondgenoten veroorzaakte. Herhaalde pogingen om alsnog luchtaanvallen te organiseren, vielen in Europa niet in goede aarde.

Een ander pijnpunt was het door de Amerikanen beoogde opheffen van het internationale wapenembargo. Dit werd door een groeiende groep Amerikaanse politici nagestreefd. Zij vonden (onder andere conform artikel 51 van het VN-Handvest) dat elk land het recht had op zelfverdediging. De hele *lift-arm-train-and-strike* optie was ontwikkeld om te interveniëren zonder troepen op de grond te hoeven inzetten.¹⁵⁷ Al gauw stond Washington met deze ideeën lijnrecht tegenover de grote landen die in de vorm van een VN-vredesmacht wel troepen in Bosnië hadden: Frankrijk en Groot-Brittannië. Het uitgangspunt van deze landen was dat zij humanitaire verlichting brachten in een door burgeroorlog verscheurde republiek. Interventie zou die hulp en de levens van VN-soldaten in gevaar kunnen brengen. Militaire kracht mocht van Londen en Parijs alleen beperkt worden ingezet, om humanitaire redenen. Beide Europese regeringen gaven de voorkeur aan een diplomatieke oplossing van het conflict, bij voorkeur via de officiële onderhandelingsrondes in Genève.¹⁵⁸

Frankrijk probeerde daarnaast los te komen van de invloedssfeer van de Verenigde Staten. Nu de Koude Oorlog voorbij was en de gezamenlijke vijand verdampt, kwamen

¹⁵⁷ Zie Gow, *Triumph of the lack of will*, 212 en Woodward, *Balkan tragedy*, 296.

¹⁵⁸ Gow, *Triumph*, 176.

de meningsverschillen over het Bosnische conflict te staan in het licht van de Franse wens om de Atlantische samenwerking af te bouwen ten gunste van een Europese militaire samenwerking, in de vorm van een Eurokorps en een uitgewerkt Europees gemeenschappelijk veiligheids- en defensiebeleid. Hiervoor hadden Duitsland en Frankrijk bijvoorbeeld al een begin gemaakt door gezamenlijke legereenheden op te richten. Washington en Parijs vochten derhalve over de rug van de Bosniërs een competentiestrijd uit.¹⁵⁹ Daar kwam nog bij dat de Franse regering worstelde met haar loyaliteitsgevoelens. Enerzijds zag zij ook dat de Serviërs in Bosnië het grootste deel van het leed veroorzaakten. Anderzijds had Parijs er moeite mee om partij te kiezen tegen een oude bondgenoot uit twee wereldoorlogen. Met name president Mitterrand droeg deze ‘historische last’. Pas toen Jacques Chirac het presidentschap in 1995 van hem had overgenomen, gingen de Fransen een hardere aanpak van de Serviërs voorstaan.

Het verzet van de voormalige supermacht Rusland, als erfgenaam van de Sovjet-Unie, tegen het anti-Servische beleid van de Amerikanen had zowel binnenlandse als buitenlandpolitieke oorzaken. Enerzijds gebruikte Moskou de Joegoslavische crisis om zichzelf internationaal te profileren (en dat lukte na februari 1994 uitstekend) ten opzichte van de wereldhegemonie van de VS. Anderzijds werd het beleid beïnvloed door de ‘bruinrode’ (nationalistische en communistische) oppositie in het Russische parlement tegen de hervormingsgezinde regering van president Boris Jeltsin. Deze oppositie richtte zijn pijlen van kritiek vooral op het feit dat het Kremlin te toegevend zou zijn aan westerse politieke druk. President Jeltsin bleek hier uiteindelijk gevoelig voor: in de loop van de voortslepende Balkancrisis gingen de Russen – weliswaar op de achtergrond – een meer pro-Servische koers varen, onder andere via blokkerend beleid in de gremia van de Verenigde Naties. Dat leidde een tijdlang tot een verslechtering van de Oost-Westverhouding, zozeer zelfs dat diplomaten spraken van een ‘koude vrede’.¹⁶⁰

Het internationale meningsverschil over de Bosnische oorlog verdeelde ook de Europese Gemeenschap. Landen als Spanje en Griekenland steunden de visie van Frankrijk en Groot-Brittannië. Zij vonden dat in Bosnië een chaotische, door eeuwenoude haatgevoelens ontbrandde bandietenoorlog werd uitgevochten, waaraan alle betrokkenen schuld hadden. Daar tegenover stonden landen als Duitsland, Denemarken en Nederland, die de anti-Servische interpretatie van het conflict aanhingen, overigens om verschillende redenen. Die interpretatie behelsde dat de oorlogen in Joegoslavië vooral en in de eerste plaats het gevolg waren van Servische agressie. Duitsland bijvoorbeeld, koos vanaf het begin ondubbelzinnig partij voor Slovenië en Kroatië en voerde tijdens de Bosnische oorlog een *Realpolitik* ter isolatie van Servië als mogelijke concurrent van de nieuwe Duitse invloed in Oost-Europa en op de Balkan.¹⁶¹ Nederland daarentegen was een sterke aanhanger van een interventionistische politiek op morele en humanitaire gronden: dergelijke grootschalige wredeheden, doelbewust georganiseerd, mochten gewoonweg niet getolereerd worden in de jaren negentig van de twintigste eeuw.¹⁶²

---

¹⁵⁹ Woodward, *Balkan tragedy*, 174.

¹⁶⁰ Gow, *Triumph*, 195, 200-201 en 324.

¹⁶¹ Woodward, *Balkan tragedy*, 291.

¹⁶² Zie artikel Bohr.

De Bosnische oorlog gooide tenslotte ook olie op het vuur van de verhoudingen tussen de ‘christelijke’ en ‘islamitische’ wereld. Bosnië werd het operatiegebied van groeperingen die na 11 september 2001 onderkend werden als de vroege contouren van het internationale terreurnetwerk van radicale islamieten dat in de nieuwe eeuw het Westen de oorlog zou verklaren. In de islamitische wereld werd bovendien algemeen de opvatting gedeeld dat de weigering van de internationale gemeenschap om duidelijk partij te kiezen voor de Bosnische regering, te maken had met de islamitische achtergrond van de meerderheid van de Bosniërs. Moslimvrijwilligers (*mujahedin*) uit de gehele wereld vochten zij aan zij met de Bosniërs (in meerderheid Moslims, zij het seculier) tegen de Servische en Kroatische separatisten. Landen als Iran, Pakistan en Saoedi-Arabië stuurden uit solidariteit grote hoeveelheden wapens, goederen en geld. Aan de Servische kant vochten op hun beurt weer Russische vrijwilligers, die zo hun orthodox-christelijke, panslavische broeders de helpende hand wilden bieden.¹⁶³

Samengevat was er in de verschillende fora van internationale gemeenschap in het algemeen een gebrek aan consensus over een mogelijk gemeenschappelijk beleid ten aanzien van de Bosnische kwestie. Dit ontbreken van een gezamenlijke strategie was het gevolg van de afname van het strategische belang van de regio voor de stabiliteit van het internationale systeem. Het gebied was in de nieuwe wereldorde niet belangrijk genoeg meer voor welke partij dan ook. Daarnaast speelde het ontbreken van een duidelijk leiderschap van een of meerdere grote mogendheden een rol, zoals dat tijdens de Koude Oorlog wel het geval was geweest. Interventie was daarom een brug te ver, hoe groot de wereldwijde maatschappelijke druk ook was. In het voormalige Joegoslavië waren geen vitale belangen in het geding. Militaire experts voorspelden bovendien dat landen een hoge tol zouden moeten betalen voor hard ingrijpen. De internationale gemeenschap beperkte zich daarom tot indamming en hulpverlening, was onderling verdeeld over wat er verder gedaan moest worden, en handelde reactief, zonder duidelijke strategie. De hoofdrolspelers werden zo uiteindelijk meegetrokken in een onduidelijk proces van onderhandelen, hulpverlenen en grenzen opleggen. Zij hanteerden daarbij verwarde rolopvattingen: waren tegelijkertijd neutrale bemiddelaars, afdwingers van economische sancties en een *no-fly zone*, hulpverleners, donateurs, beschermers van ‘veilige gebieden’, aanklagers en vervolgers van oorlogsmisdadigers en - tot slot - *peace enforcers*. Deze rollen gingen niet samen, zij sloten elkaar zelfs uit.

---

¹⁶³ Woodward, *Balkan tragedy*, 338.

HOOFDSTUK 5: OVER DE RUBICON

Behalve langs de diplomatieke, humanitaire en volkenrechtelijke wegen van bemoeienis bewoog de internationale gemeenschap zich in Bosnië ook door het grijze gebied tussen vredesbewarend optreden en dwingende militaire inzet. Zij deed dit door het toepassen van militaire dwangmaatregelen, die waren bedoeld om het verloop van de oorlog tussen de strijdende partijen op enigerlei wijze te beïnvloeden. Deze dwangmaatregelen waren het militaire instrumentarium van de politieke strategie om de Bosnische oorlog geografisch te beperken, de strijdende partijen aan te moedigen de wapens neer te leggen, het menselijke leed zo veel mogelijk te verzachten en de Joegoslavische politici een politiek raamwerk overeen te laten komen voor vreedzaam samenleven.

In de eerste plaats waren er de interventie-scenario's die ook daadwerkelijk werden uitgevoerd: het instellen van een *no-fly zone* (wat inhield dat geen enkele partij helicopters of vliegtuigen mocht inzetten in de strijd, op straffe van het neerschieten er van); het uitroepen van de 'veilige gebieden' (territorium dat een vrijhaven diende te worden voor de gevluchte en noodlijdende burgerbevolking, en dat *theoretisch* ook verdedigd moest kunnen worden tegen aanvallen van buitenaf); het instellen van zogenoemde *heavy weapon exclusion zones* rond Sarajevo en Goražde met dreiging van geweld; en de daadwerkelijke bombardementen vanuit de lucht op verschillende momenten in de oorlog, maar het meest omvangrijk tijdens operatie *Deliberate Force* in augustus en september 1995.

In de tweede plaats waren er interventiescenario's die niet verder kwamen dan de planningsfase: het bevrijden van gevangenen uit de concentratiekampen door commando's; het bezetten en beveiligen van humanitaire aanvoerroutes over land naar Sarajevo en andere Bosnische steden; het bezetten en beveiligen van de vliegvelden om op die wijze de hulpgoederen op hun bestemming te krijgen; *lift-arm-train-and-strike*: het bewapenen en trainen van het Bosnische regeringsleger gecombineerd met een gewapende ondersteuning vanuit de lucht; en *last but not least* een algehele bezetting en demilitarisering van het land. Deze laatste categorie bestond voor een deel concreet op de tekentafels van militaire planners, en ontsproot voor een ander deel vooral aan de gedachten van interventionisten in het algemeen.

Het vliegverbod en andere luchtsteun

Een eerste en voor het technologisch superieure Westen gemakkelijke stap in de richting van *peace enforcement* was het instellen en afdwingen van een militair vliegverbod boven het Bosnische oorlogsgebied. Op 9 oktober 1992 riep de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties een dergelijk verbod af (resolutie 781). Doel was om het geweldsniveau in de regio te verminderen en in te dammen en de algemene situatie

veiliger te laten zijn voor de internationale hulpverleners en VN-soldaten op de grond. Waarnemers van de Europese Gemeenschap en de Verenigde Naties controleerden het verbod, daarbij geholpen door radarvliegtuigen (AWACS) van de NAVO die patrouilleerden boven de Adriatische Zee en Zuid-Hongarije. De operatie heette *Sky Monitor*. De internationale controleurs moesten al snel constateren dat het vliegverbod talrijke malen door de strijdende partijen (met name de Serviërs, die als enigen een luchtmacht van formaat hadden) werd geschonden. Daarop werd in eerste instantie alleen gereageerd met een nauwkeuriger toezicht op de vliegbewegingen. Op aanraden van secretaris-generaal Boutros-Ghali van de VN werden extra waarnemers ingezet en kwam er op het hoofdkwartier van UNPROFOR in Zagreb een apart *Monitoring Co-Ordination and Control Center*, waar de gegevens over het (illegale) vliegverkeer werden verzameld en doorgestuurd naar de Veiligheidsraad.

Toen in de winter van 1992-1993 duidelijk werd dat de naleving van het vliegverbod veel te wensen overliet, maakte de internationale gemeenschap zich op voor hardere maatregelen. Op 31 maart 1993 nam de Veiligheidsraad resolutie 816 aan, waarin werd bepaald dat de *no-fly zone* boven Bosnië met uiterlijke ingang van 14 april “met alle mogelijke middelen” diende te worden afgedwongen. Om dit mogelijk te maken, werd de NAVO gevraagd om de resolutie te implementeren. Het bondgenootschap accepteerde dit verzoek. De militaire leiding stelde daartoe een zogenoemd operatieplan, Oplan 40101, op. De operatie ging uiteindelijk twee dagen voor de gestelde deadline, op 12 april 1993, van start. Onder de noemer *Deny Flight* begonnen jachtvliegtuigen van de Amerikaanse, Franse en Nederlandse luchtmachten met het afdwingen van het vliegverbod vanaf vliegbases in Italië en vanaf het vliegdekschip *Theodore Roosevelt* in de Adriatische Zee. Later sloten squadrons van de Britten en de Turken zich hierbij aan. Het operationeel hoofdkwartier van *Deny Flight* (het zogenoemde *Combined Air Operations Center*, of CAOC) was gelegen in de Italiaanse stad Vicenza, van waaruit normaliter leiding werd gegeven aan de Vijfde Geallieerde Tactische Luchtmacht van de NAVO. Hier werd de dagelijkse inzet van de vliegtuigen geregeld. Ondersteunende eenheden, zoals tank- en radarvliegtuigen, werden aangestuurd vanuit een ander hoofdkwartier, dat van de bevelhebber van de NAVO-luchtstrijdkrachten in Zuid-Europa te Napels.

Al snel na het begin van de operatie werd het takenpakket van *Deny Flight* uitgebreid. Naar aanleiding van resolutie 836 van de Veiligheidsraad in juni over de verdediging van de nieuwe ‘veilige gebieden’ (onder andere door middel van luchtsteun) werd de NAVO wederom door de VN benaderd met het verzoek om zich beschikbaar te stellen als ‘onderaannemer’. Gevolg was dat de NAVO-toestellen boven Bosnië voortaan ook paraat moesten zijn om luchtnabijsteun (*close air support*) te leveren ter bescherming van blauwhelmen in nood. Voor het geval er ‘veilige gebieden’ zouden worden aangevallen, stelden NAVO-planners een conceptplan op voor uitgebreidere luchtbombardementen dan alleen luchtsteun. Het plan bevatte een concrete doelenlijst en behelsde de inzet van tweeënzeventig jachtbommenwerpers, tien tankvliegtuigen, vier ‘kanonneervliegtuigen’ (zogenoemde AC-130 *Spectres*) en vier vliegende commandoposten. Voor de aansturing van een dergelijke luchtsteunmissie

werden er bij de VN-troepen op de grond zogenaamde ‘*forward air controllers*’ (FAC’ers) gestationeerd.¹⁶⁴

Om de procedures van een eventuele luchtsteunoperatie of bombardementscampagne in Bosnië te testen, hield de NAVO in juli 1993 in een speciaal oefengebied in de Italiaanse Apennijnen de oefening *Crater*. De communicatie tussen de vliegtuigen en de FAC’ers werd hierbij gestandaardiseerd en de vliegers van vijf aan *Deny Flight* deelnemende detachementen kregen de gelegenheid om hun vaardigheden op het gebied van bombardementsvluchten aan te scherpen. Dergelijke oefeningen werden nadien vaker gehouden. Voor de dagelijkse gang van zaken betekenden de nieuwe taken boven het Bosnische slagveld dat er het één en ander veranderde. Voortaan gingen alle patrouillevliegtuigen die boven Bosnië hun routes vlogen de lucht in met zowel luchtdoelraketten als een aantal bommen voor gronddoelen. Bovendien werden op verschillende bases constant een aantal vliegtuigen in de hoogste staat van paraatheid gehouden, opdat deze in korte tijd zouden kunnen opstijgen om in het operatiegebied de benodigde steun te leveren.

Vooruitlopend op eventuele aanvragen voor luchtnabijsteun aan VN-eenheden en/of uitgebreidere luchtaanvallen, maakten NAVO-vliegtuigen vanaf juli 1993 verkenningsvluchten boven de crisisgebieden in Bosnië om voorziene (veelal Servische) doelen in kaart te brengen. Naar aanleiding van de internationale minicrisis rond Sarajevo in augustus 1993 raakte dit proces in een stroomversnelling. De lidstaten van de NAVO stelden zich dreigend op door hun Militair Comité openlijk op te dragen operationele plannen uit te werken voor luchtaanvallen, en die als amendement toe te voegen aan het operatieplan 40101 van *Deny Flight*. Hier vloeide uit voort dat op de staven in Vicenza en Napels (en bij UNPROFOR in Kiseljak) lijsten werden opgesteld met mogelijke aanvalsdoelen. Daarbij onderscheidden de plannenmakers groepen doelen, die in een bepaalde volgorde (in fase’s) konden worden aangevallen. Het afwerken van de lijst stond dus gelijk aan het escaleren van de afstraffing van de partij die in voorkomende gevallen de geldende VN-resoluties naast zich neer zou leggen door bijvoorbeeld ‘veilige gebieden’ te bombarderen of aan te vallen, humanitaire bevoorradingsroutes te blokkeren of hulpvluchten te beschieten.¹⁶⁵

Voorlopig gebeurde er echter niets met de uitgebreide NAVO-plannen voor een bombardementscampagne. Het internationale debat over interventie zat muurvast. Duidelijk was ondertussen wel dat er binnen de internationale gemeenschap zeer verschillend werd gedacht over de inzet van het luchtwapen boven Bosnië, en dat vooral vertegenwoordigers van de Verenigde Naties zeer voorzichtig omgingen met dit vraagstuk. Vanwege de ‘dubbele sleutel’-procedure, die de VN *de facto* een veto gaven op het gebruik van de luchtstrijdkrachten van de NAVO, betekende dit een patstelling tussen voor- en tegenstanders van luchtactie. Het gevolg was dat de plannen van laatstgenoemde organisatie voor een bombardementscampagne de lade in konden, en dat de NAVO-vliegers voorlopig hun rondjes boven Bosnië bleven vliegen in

¹⁶⁴ Wim Lutgert en Rolf de Winter, *Check the horizon. De Koninklijke Luchtmacht en het conflict in voormalig Joegoslavië 1991-1995 (Den Haag 2001)* 195-196.

¹⁶⁵ Centraal Archieven Depot Ministerie van Defensie, archief Defensie Crisisbeheersingscentrum (DCBC), categorie “Voormalig Joegoslavië”, doos 28.

afwachting van een illegaal stipje op hun radar of een dringend verzoek om hulp van de blauwhelmen van UNPROFOR.

In februari 1994 kregen de uitvoerders van *Deny Flight* er nogmaals een extra taak bij. Naar aanleiding van een mortieraanval van het Bosnisch-Servische leger op Sarajevo bepaalde de internationale gemeenschap dat er in een straal van 20 kilometer rondom de stad een zogenoemde ‘*heavy weapons exclusion zone*’ zou worden ingesteld. Zware wapens (artillerie, tanks etc.) die zich in die zone zouden bevinden en die niet onder toezicht stonden van VN-troepen, zouden worden gebombardeerd. Een aantal maanden later werd er rond de enclave Gorazde een zelfde verboden gebied voor zware wapens ingesteld. Controle op de naleving van het verbod gebeurde sindsdien door luchtverkenner van de NAVO en waarnemers van de Verenigde Naties op de grond.

De eerste keer dat de gevechtsvliegtuigen van de internationale gemeenschap echt in actie moesten komen om te tonen dat het menens was met het vliegverbod, was op 28 februari 1994. Vroeg in de ochtend van die dag nam een patrouillerend AWACS-radarvliegtuig van de NAVO een vlucht waar van zes Servische G4 *Super Galeb* straaljagers in het verboden luchtruim boven Bosnië. Twee Amerikaanse F-16's onderschepten de groep en zagen de Galebs een aanval uitvoeren op een munitiefabriek van het Bosnische regeringsleger bij de plaats Novi Travnik in Midden-Bosnië. Nadat de Servische vliegtuigen een aantal keren de waarschuwingssignalen van de NAVO in de wind hadden geslagen, kregen de F-16's het bevel om ze aan te vallen. In een tien minuten durend luchtgevecht werden vervolgens vier van de zes *Super Galebs* neergeschoten.

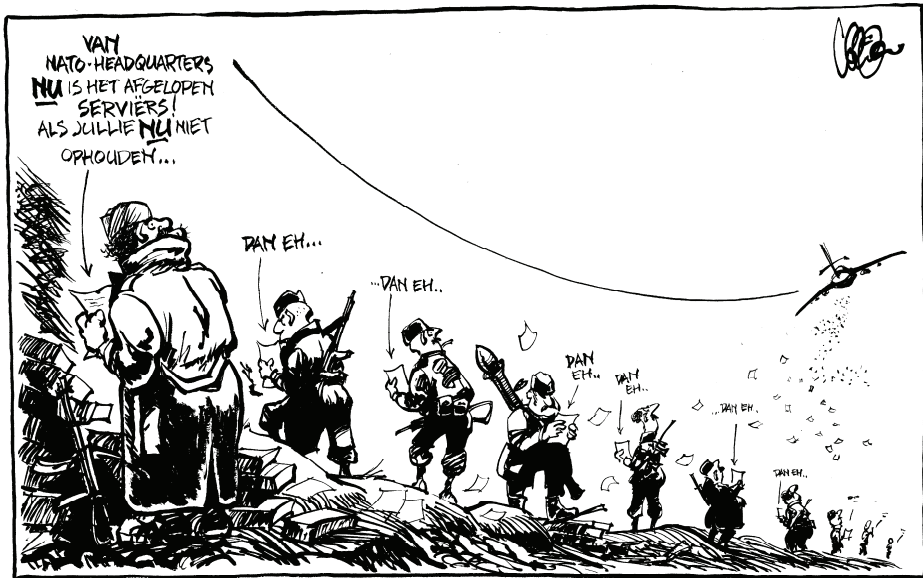
Een aantal maanden later werd bij Goražde de hulp van de NAVO ingeroepen om daadwerkelijk luchtnabijsteun aan de VN te verlenen. Het stadje in Oost-Bosnië lag hevig onder vuur van Bosnisch-Servische tanks en artillerie. Op 10 april was de situatie dusdanig geëscaleerd dat UNPROFOR-commandant generaal Rose de NAVO om *close air support* vroeg. Twee F-16's van de Amerikaanse luchtmacht voerden daarop in slecht weer een aanval uit op een Bosnisch-Servische commandopost, bestaande uit een verzameling tenten en voertuigen. Drie zware bommen raakten hun doel. Uit latere inlichtingenrapporten werd bekend dat de commandopost was vernietigd, en dat negen Servische officieren waren gesneuveld.¹⁶⁶ De volgende dag, toen bleek dat het Bosnisch-Servische leger het offensief op het ‘veilige gebied’ Goražde voortzette, wendde Rose zich wederom tot de luchtstrijdkrachten van de NAVO. Ditmaal wierpen Amerikaanse F/A-18A *Hornets* drie bommen op Servische pantservoertuigen en beschoten ze die met hun boordkanon. Drie gepantserde infanterievoertuigen en een aantal communicatiewagens werden vernietigd.¹⁶⁷

Door de *close air support* acties van de NAVO verslechterde de verhouding tussen de internationale gemeenschap en de Bosnische Serviërs zienderogen. VN-militairen, waarnemers en hulpverleners werden gegijzeld, en er werd vaker gericht op UNPROFOR-soldaten geschoten, soms met dodelijke afloop.

---

¹⁶⁶ Lutgert en De Winter, *Check the horizon*, 267-268, op basis van een fax van de Nederlandse liaisonofficier bij het CAOC, kolonel W. Glaser, aan het Operatiecentrum van de Koninklijke Luchtmacht in Den Haag.

¹⁶⁷ *Check the horizon*, 269.

Visie van tekenaar Jos Collignon op het interventiedebat, juli 1993.

Op 15 april 1994 werd een Frans verkenningsvliegtuig geraakt door een luchtdoelraket. Beschadigd keerde het toestel terug op het vliegdekschip *Clemenceau*. Een dag later schoten de Serviërs een *Sea Harrier* van de Britse marine neer, toen dit toestel luchtnabijsteun verleende bij Goražde. Na dit incident was het gedaan met de luchtacties. De Verenigde Naties krabbelden terug en staakten hun aanvragen. De NAVO nam de handschoenen echter wel op en vaardigde volgens het 'Sarajevo-model' een ultimatum uit. Ook rond Goražde werd een verboden gebied voor zware wapens ingesteld met een diameter van twintig kilometer.

De Serviërs gaven gehoor aan het dreigement en de relatieve rust rond Goražde keerde terug. De daaropvolgende maanden bleef de rol van de NAVO-vliegers vanwege terughoudendheid bij de VN weer beperkt tot het cirkelen van rondjes boven het oorlogsgebied en – zo nu en dan – tot het uitvoeren van schijnaanvallen als VN-militairen te zeer door oorlogsgeweld in het nauw werden gedreven. Tot echte actie kwam het pas weer in augustus 1994, toen het Bosnisch-Servische leger een *weapons collection point* van de Verenigde Naties bij Sarajevo leeghaalden. In de middag van 5 augustus vernietigden Amerikaanse A-10 vliegtuigen een stuk Servisch antitankgeschut met hun boordkanonnen. De Bosnische Serviërs brachten na deze actie alle zware wapens netjes terug naar het opslagpunt. Iets meer dan een maand later was het echter wederom raak. Aanleiding was ditmaal een schietincident in Sarajevo waarbij op 22 september een Franse VN-militair gewond raakte. UNPROFOR concludeerde dat het de Serviërs waren geweest die de Franse patrouille hadden beschoten, en vroegen de NAVO een represaille uit te voeren. Als doelwit werd een Servische T-55 tank in de nabijheid van de hoofdstad gekozen. De tank was op het moment van de aanval, die werd uitgevoerd door een Amerikaanse A-10 en twee Britse *Harriers*, onbemand. De actie had daarom een hoog symbolisch gehalte en moest vooral worden gezien als een waarschuwing.

De internationale aandacht voor het Bosnische conflict verschoof zich in het najaar van 1994 ondertussen naar het noordwesten van het land, naar de strijd rond de omsingelde Bosnische enclave Bihać. Een offensief van het regeringsleger had daar in november een averechts effect. De Servische tegenaanval deed niet alleen hun terreinwinst teniet, maar leidde ook tot hevige artilleriebeschietingen op het 'veilige gebied' en tot bombardementen met vliegtuigen. Dit laatste was overduidelijk een schending van het vliegverbod. Maar omdat de Servische vliegtuigen opereerden vanaf het vliegveld Udbina in de Kroatische Krajina en zij steeds maar enkele minuten in het Bosnische luchtruim vertoefden voor een aanval, was het bijna onmogelijk om ze te onderscheppen. Een 'noodresolutie' (nummer 958) van de Veiligheidsraad, die het mandaat uitbreidde tot het luchtruim en grondgebied van Kroatië, bracht een oplossing dichterbij. De NAVO werd hierdoor in staat gesteld om een aanval op Udbina te plannen.

Op 21 november 1994 werd het Servische vliegveld in de Krajina uitgeschakeld. Aanvallen van Amerikaanse, Franse, Britse en Nederlandse jachtbommenwerpers op de luchtverdedigingsmiddelen en op start-, landings- en taxibanen stelden de basis binnen drie kwartier buiten gevecht. Geparkeerde vliegtuigen werden met opzet niet bestookt, op aandringen van de Verenigde Naties. De aanval op Udbina was wederom een signaal, want de grote gaten die de NAVO-bommen sloegen hadden slechts effect op de korte termijn. De schade aan radar- en luchtdoelinstallaties was echter aanzienlijk, en de luchtaanvallen op Bihać kwamen ten einde. In de daaropvolgende dagen probeerden de Bosnische Serviërs nog wel wraak te nemen voor de aanval. Op 22 november werden twee Britse *Harriers* bijna neergehaald door Servische grond-luchtraketten. De NAVO sloeg de volgende dag hard terug. Drie raketlanceerinstallaties in Noord-Bosnië werden aangevallen. De locatie bij het plaatsje Otoka werd zelfs nog een tweede keer gebombardeerd om het werk goed af te maken.

Het luchtwapen van de NAVO kwam daarna maanden niet in actie dankzij een door de voormalige Amerikaanse president Carter onderhandeld bestand. Alle signalen wezen er echter op dat de oorlogvoerende partijen zich begin 1995 opmaakten voor een beslissende slag, en dat iedere escalatie kon betekenen dat er weer een beroep kon worden gedaan op de piloten die boven Bosnië vlogen. Toen de strijd in mei inderdaad rond Sarajevo oplaaide, en de Serviërs de stad tegen de regels in bestookten met artillerie, liep de spanning op. Toen ze vervolgens ook nog een aantal opslagdepots met zware wapens leeghaalden, vaardigde de toenmalige UNPROFOR-BH-commandant, de Britse luitenant-generaal Rupert Smith, een ultimatum uit. Dat werd genegeerd. De bal kwam op dat moment weer bij de NAVO te liggen. Het bondgenootschap strafte de overtreding van het artillerieverbod op 25 en 26 mei af met een aantal aanvallen op Servische munitiedepots bij Pale. Dat was voor de Serviërs het signaal om de inzet van dit spelletje blufpoker nog wat te verhogen. Honderden VN-militairen en internationale waarnemers werden gevangen genomen en als levend schild aan militaire installaties geketend. De beschietingen met zware wapens van de Bosnische steden namen juist toe, en er werden nog meer depots in de *heavy weapons exclusion zone* leeggehaald.

In het hierop volgende politieke steekspel leken de Serviërs aan het langste eind te trekken. De VN matigden hun toon en maakten in ruil voor de vrijlating van de

gijzelaars – zo werd algemeen aangenomen – de afspraak met de Servische president Milošević dat luchtaanvallen voortaan uit zouden blijven. Provocaties bleven sindsdien in ieder geval onbeantwoord. Toen het Bosnisch-Servische leger in juni een VN-observatiepost bij de enclave Srebrenica aanviel, *Galebs* de lucht instuurde vanaf het vliegveld van Banja Luka en zelfs een Amerikaanse F-16 neerschoot, werd een antwoord van de NAVO door VN-functionarissen geblokkeerd. Een plan van de NAVO-commandant voor Zuid-Europa, admiraal Leighton Smith, om een aanval in ‘Udbina-stijl’ uit te voeren op Banja Luka, werd door de UNPROFOR-commandant in Zagreb, de Franse luitenant-generaal Bernard Janvier afgewezen.¹⁶⁸ Het leidde bij de NAVO-militairen tot de conclusie dat er inderdaad een geheime, hoewel nimmer bewezen afspraak bestond.

De laatste keer dat de NAVO in het kader van operatie *Deny Flight* optrad tegen een overtreding van de bepalingen van de Verenigde Naties, was in juli 1995, tijdens de verovering door de Serviërs van het ‘veilige gebied’ Srebrenica. Hoewel de aanval een flagrante schending was van besluiten van de Veiligheidsraad, reageerde de VN terughoudend. Vijf aanvragen om luchtsteun van de bataljonscommandant van de Nederlandse blauwhelmen in Srebrenica werden door hogere VN-echelons afgewezen. Terwijl Servische troepen de enclave steeds verder binnendrongen, waarnemingsposten van de VN omver liepen, en Nederlandse soldaten gevangennamen, hield UNPROFOR-commandant Janvier zijn ‘sleutel’ op zak. Pas toen openlijk en herhaaldelijk *blocking positions* van de Nederlanders onder vuur kwamen te liggen, en duidelijk werd dat de Serviërs zich niets aantrokken van twee door de VN uitgevaardigde waarschuwingen, verleenden Nederlandse F-16’s op de 11e juli ten zuiden van Srebrenica-stad luchtsteun. Het bombardement op een groep Servische pantservoertuigen was echter te weinig en kwam te laat. Een Bosnisch-Servisch dreigement om gevangen genomen Nederlandse militairen te executeren als de luchtaanvallen zouden aanhouden, stopte de actie. De geallieerde bommenwerpers werden teruggeroepen. De enclave Srebrenica, die misschien met uitgebreide luchtaanvallen in een eerder stadium gered had kunnen worden, viel in Servische handen.

De ‘veilige gebieden’

Hoewel in juli 1995 in Srebrenica en Žepa bleek dat de ‘veilige gebieden’ zoals de lidstaten van de Verenigde Naties die in Bosnië voorstonden een farce waren, lag er wel degelijk een verdedigbaar militair concept aan ten grondslag. De aard van dit concept was ook zodanig dat vanuit het oogpunt van de Verenigde Naties kon worden gesproken van een stap in de richting van *peace enforcement* (het was een ‘hoofdstuk zeven-operatie’). Dit was de reden dat het instellen van de ‘veilige gebieden’ in Bosnië op gespannen voet stond met de andere taken van de vredesmacht UNPROFOR in het land, en dat de volkenorganisatie zelf een zeer strikte en neutrale interpretatie van het mandaat hanteerde om maar niet via de ‘veilige gebieden’ alsnog als strijdende partij in

---

¹⁶⁸ Ripley, *Deliberate Force*, 126.

het conflict te worden meegezogen. VN-functionarissen beseften bovendien maar al te goed dat zij enerzijds van de lidstaten niet de middelen hadden gekregen die het concept van de ‘veilige gebieden’ realiseerbaar maakten, terwijl tegelijkertijd de verwachtingen toch hooggespannen waren.

Dat had alles te maken met de theoretische aantrekkingskracht van het concept. Tijdens de eerste maanden van de Bosnische oorlog, in 1992, toen de Serviërs volgens hun vooropgezette plan een groot deel van Bosnië-Herzegovina overnamen en de niet-Servische bevolking op grote schaal verdreven, was de internationale aandacht vooral gericht op het grote menselijke leed dat deze strategie van ‘etnische zuivering’ veroorzaakte. Veel interventieplannen die in deze maanden werden besproken, bevatten dan ook elementen om de *burgerslachtoffers* van de zuiveringsoorlog te beschermen. Tegelijkertijd heerste er vanaf het begin grote conceptuele verwarring over de betekenis en operationele merites van het idee van ‘veilige gebieden’, ‘beschermde zones’, of ‘veiligheidszones’, zoals ze werden genoemd. Bij de VN leefde de overtuiging dat de in te stellen zones ófwel moesten worden ingesteld met instemming van de strijdende partijen, ófwel moesten worden afgedwongen door een geloofwaardige internationale militaire strijdmacht. Bij de uiteindelijke politieke besluitvorming kwamen beide niet uit de verf.

Dat nam niet weg dat het concept in theorie een grote aanhang had onder de voorstanders van interventie in de Bosnische oorlog, en dat men soms zelfs kwam met redelijk uitgewerkte opzetten. Een voorbeeld van een dergelijke bijdrage aan het interventiedebat was een artikel van professor Joris Voorhoeve en onderzoeker Theo van den Doel van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen ‘Clingendael’ in *de Volkskrant* van 5 augustus 1992. Zij pleitten daarin voor een humanitaire interventie die onder andere zou moeten bewerkstelligen dat er in Bosnië “opvanggebieden” zouden worden gecreëerd. Deze “veilige havens”, zo schreven Voorhoeve en Van den Doel, “zouden kunnen worden ingericht in de schaarse gebieden die nu nog vrij zijn van geweld” en dienden “door militaire eenheden in samenwerking met hulpverleningsorganisaties te worden ingericht. Een lucht- of landcorridor naar deze gebieden is vereist om de aanvoer van hulpgoederen zeker te stellen.”¹⁶⁹

Operationeel gezien beperkten de beide onderzoekers zich tot de opmerking dat de “militaire hoofdcomponent” van een internationale beschermingsmacht zou moeten bestaan uit logistieke eenheden, terwijl voor de bescherming van de opvanggebieden kon “worden volstaan met lichtbewapende eenheden.” Toch waren de pleitbezorgers voor ‘veilige havens’ zich kennelijk bewust van de kwetsbaarheid van dergelijke zones. Daarom benadrukten zij dat de locatie van een ‘veilig gebied’ buiten het schootsveld van artillerie en mortiervuur diende te liggen en dat dreiging vanuit de lucht moest kunnen worden afgewend met luchtverdedigingsmiddelen. Interessant was de

---

¹⁶⁹ J.J.C. Voorhoeve en M. van den Doel, “Nederland moet initiatief nemen tot actie in Bosnië”, *de Volkskrant* 5 augustus 1992. Een ander voorbeeld is het artikel van Anet Bleich in dezelfde krant: “Safe havens in Bosnië: een zinnig voorstel”, 24 november 1992. In internationale fora werd er ook voor beveiligde gebieden gepleit, onder andere door de voorzitter van het Internationale Rode Kruis, C. Sommaruga tijdens de Londen Conferentie op 26 en 27 augustus 1992 en door speciaal rapporteur Tadeusz Mazowiecki in zijn “Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia”. Zie voor beide: SGVN, *Srebrenica Report* (New York 1999), paragrafen 45 en 46.

slotopmerking dat de vereiste veiligheid van zowel het opvanggebied als de aanvoerroutes “zonodig” diende te worden *afgedwongen*.

In 1995 zou Joris Voorhoeve als minister van Defensie verantwoordelijk zijn voor de Nederlandse troepen die de val van het ‘veilige gebied’ Srebrenica meemaakten. In hoorzittingen achteraf legde hij meermalen verklaringen af waarin hij toelichtte dat hij het concept van “*echte* veilige gebieden” (cursivering van de auteur) desalniettemin waardevol was blijven vinden. Tegenover een Nederlandse parlementaire onderzoekscommissie zei hij: “Maar dan moeten het ook echt veilige gebieden zijn, dat wil zeggen, beveiligd door een groep van goed bewapende staten die gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor dat veilige gebied op zich nemen, zo mogelijk een bondgenootschap, en die iedereen die dat veilige gebied ingaat, ontwapenen, voor behoorlijk bestuur in dat veilige gebied zorgen en ook zorgen dat er vanuit dat veilige gebied geen militaire expedities worden ondernomen, zodat de vluchtelingen en de bevolking in dat beveiligde gebied in een oorlogszone ook daadwerkelijk veilig zijn.”¹⁷⁰

Voor een andere onderzoekscommissie, van het Franse parlement, vertelde Voorhoeve in april 2001 dat Nederland in de periode dat hij minister van Defensie was en er Nederlandse troepen in de enclave Srebrenica zaten, had geprobeerd de verdediging van het ‘veilige gebied’ meer slagkracht te geven. Zo waren er pogingen gedaan om Srebrenica te “internationaliseren”, zodat mogelijke aanvallers militairen van meerdere (bij voorkeur grote) landen tegenover zich zouden vinden. Daarnaast was gepoogd om, net als bij Sarajevo en Goražde was gedaan, een zogenoemde “*heavy weapons exclusion zone*” ingesteld te krijgen, wat betekend zou hebben dat alle zware wapens in een bepaald gebied hadden moeten verdwijnen of onder toezicht hadden moeten komen te staan van de VN. Verder was geprobeerd om dat deel van het concept te verwezenlijken dat stelde dat er een veilige landcorridor naar een beveiligd gebied diende te worden ingericht, of op zijn minst een “bewapende luchtbrug”.¹⁷¹

Zowel voor- als achteraf waren er dus ideeën te over. Maar toen die ideeën over het instellen van ‘beschermde zones’, ‘veilige havens’, ‘open steden’, ‘veilige gebieden’ of ‘veiligheidszones’ indertijd, in het najaar van 1992, hun weg naar de internationale fora definitief hadden gevonden, werden zij door de grote landen met weinig enthousiasme ontvangen. Wel nam de VN-Veiligheidsraad een resolutie aan (nummer 787 van 16 november 1992) waarin secretaris-generaal Boutros-Ghali en zijn Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen, Ogata, werden verzocht “de mogelijkheid tot en voorwaarden voor de instelling van veilige gebieden voor humanitaire doeleinden te onderzoeken.”¹⁷²

Daarop stuurde Boutros-Ghali een brief naar de NAVO met de vraag of het bondgenootschap ooit operationele plannen op dit gebied had opgesteld. Hoewel niet

---

¹⁷⁰ Hoorzitting van de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 31 mei 2000.

¹⁷¹ Joris Voorhoeve, “Inleidende verklaring van dr. ir. J.J.C. Voorhoeve, minister van Defensie van 22 augustus 1994 tot 3 augustus 1998 voor de Informatiecommissie Srebrenica Assemblee Nationale, Parijs, 12 april 2001”, in: François Loncle, René André en François Lamy, *Srebrenica: rapport sur un massacre II Auditions* (Parijs 2001) 408-415.

¹⁷² Kijk voor resolutie 787 op www.un.org/docs/sc/unsc_resolutions.html, aldaar onder 1992.

concreet, circuleerden er in die dagen op het hoofdkwartier in Mons inderdaad ideeën over *safe havens*.¹⁷³ De militairen hadden twee opties voor het inrichten, opzetten en beveiligen van veilige zones en het verzorgen van de bevolking aldaar. In de eerste variant gingen de planners uit van politieke instemming van de strijdende partijen, zodat de gebieden bij aanvang niet bevochten hoefden te worden. Wel werd rekening gehouden met het opruimen van ‘lichtbewapende groepen’. In de tweede variant ging het om het met geweld overmeesteren van de beoogde *safe havens*, inclusief het doorbreken van de belegering van steden. In beide gevallen dienden de buitenranden van de ‘veilige gebieden’ daadwerkelijk te worden verdedigd tegen aanvallen. Daarvoor waren gevechtseenheden, vuursteun (lichte tanks en artillerie) en eigen luchtverdediging (bijvoorbeeld Stingerteams en Patriot-raketten) nodig, zo meenden de NAVO-planners. Binnen de gebieden zouden NAVO-militairen moeten kunnen optreden als politietroepen en een vergaande vorm van militair gezag moeten kunnen uitoefenen.

Voor de opvang en verzorging van ontheemde burgers waren volgens deze plannen specifieke eenheden nodig: geniehulpbataljons, geneeskundige eenheden, constructiebataljons etc. Zware wapens in de omgeving moesten worden geneutraliseerd. Bij de eerste variant, waar vrijwillig aan de internationale wensen zou worden meegewerkt, dacht de NAVO-top ongeveer een legerkorps van circa honderdtwintigduizend man nodig te hebben voor het beschermen van de gebieden die toentertijd in handen van de Bosnische regering waren. Mocht er onverhoopt tegenstand zijn, zoals de tweede blauwdruk voorzag, dan waren vermoedelijk twee of drie legerkorpsen nodig. Inclusief ondersteuning zou het bondgenootschap in dat geval rond de driehonderdduizend manschappen op de been hebben moeten brengen. Uitvoering van dit scenario zou feitelijk de algehele pacificatie van Bosnië hebben betekend.

Dit was de militaire theorie, maar hoe verging het de praktijk? Bij de voorbereiding van resolutie 836 van de Veiligheidsraad waarin de uitvoering van het beleid van de ‘veilige gebieden’ moest worden vastgelegd (de gebieden waren inmiddels door middel van de resoluties 819 en 824 uitgeroepen), presenteerden de Fransen een memorandum met opties. Het stuk identificeerde er drie: twee “lichte” en één “zware”. Doel van de lichte opties was het *afschrikken* van een aanval, die van de zware van het *afslaan* ervan. Voor het laatste scenario dachten de Franse planners een divisie (plusminus vijftienduizend militairen) nodig te hebben in Sarajevo, en brigades (plusminus vijfduizend man per brigade) in de andere enclaves. Het totaal: ongeveer veertigduizend soldaten.¹⁷⁴

De Veiligheidsraad verzocht ook het VN-secretariaat (dat immers militair-operationele informatie had opgevraagd bij de NAVO) om een “werkdokument” over de ‘veilige gebieden’ op te stellen. Dit rapport werkte naar Frans voorbeeld eveneens drie opties uit voor een VN-macht in een ‘*safe area*’. De eerste ging uit van een symbolische aanwezigheid van waarnemers (UNMO’s) of politie-eenheden. De tweede optie mikte op een zichtbare ontplooiing van blauwhelmen met de middelen om het gebied door middel van hun aanwezigheid “te beschermen”. De derde optie was ontworpen om een

---

¹⁷³ Zie Centraal Archieven Depot Ministerie van Defensie, archief DCBC, “Voormalig Joegoslavië”, doos 39.

¹⁷⁴ SGVN, *Srebrenica Report*, paragrafen 72-74.

veilige zone “te verdedigen”. In het laatste geval, zo stelde het rapport, waren er behalve gevechtseenheden ook ondersteunende middelen nodig, zoals artillerie en *close air support*.¹⁷⁵

De bevelhebber van UNPROFOR in die tijd, de Zweedse luitenant-generaal Lars-Erik Wahlgren, meende dat hij voor een effectieve verdediging van de Bosnische ‘veilige gebieden’ in totaal ongeveer 34.000 manschappen nodig zou hebben. De politiek bereikte uiteindelijk overeenstemming over een minimumvoorziening van ongeveer een kwart daarvan, 7600 soldaten. Secretaris-generaal Boutros-Ghali verordonneerde zodoende dat een geloofwaardige afschrikking alleen kon worden gerealiseerd door de dreiging met en het eventuele gebruik van het luchtwapen, waarvoor de NAVO werd gevraagd de uitvoering te verzorgen. Om vliegtuigen in voorkomende gevallen naar hun doelen te kunnen leiden, werden in de gebieden *forward air controllers* (vluchtleidingsgidsen c.q. vuurleiders voor luchtsteun) gestationeerd.

De rest is geschiedenis. De uiteindelijke resolutie 836 bleek een meesterlijk staaltje verhuullend diplomatiek taalgebruik te bevatten, en was voor de militaire uitvoerders praktisch onbruikbaar als operationele richtlijn. De combinatie van ongeloofwaardigheid, minimaal mandaat, onvoldoende middelen en gebrek aan steun van boven (letterlijk en figuurlijk), maakte de positie van de VN-militairen in de enclaves bij voorbaat onmogelijk. De werkelijke operatie was een schim van het originele militaire concept, en daarom een lapmiddel. De gehele missie was blufpoker op hoog niveau, met – in het geval van Srebrenica – de levens van ongeveer veertigduizend Bosniërs en zeshonderd Nederlandse blauwhelmen als inzet. De verwachting dat de bevolking van de enclaves zou worden verdedigd, bleek dan ook vals. De inwoners van Srebrenica betaalden daarvoor de hoogste prijs.

Van lift-and-strike tot Deliberate Force

Wat Srebrenica misschien nog had kunnen redden, mocht daar de politieke wil voor zijn geweest, waren uitgebreide luchtaanvallen (in tegenstelling tot de beperkte *close air support* waarvoor eveneens procedures waren ontworpen). Plannen voor dergelijke *air strikes* werden, zoals eerder opgemerkt, zeker wel gemaakt. Veelal in combinatie met andere maatregelen, zoals het opheffen van het wapenembargo, en het bewapenen en trainen van Bosnische regeringstroepen. Het idee van *lift-and-strike*, zoals dit concept werd genoemd, kwam na herhaaldelijke voorzetten van Bosnische kant voornamelijk uit de Amerikaanse militaire koker. Aan de basis lag de intentie van de regering-Clinton uit 1993 om meer voor de Bosnische regering te doen, zonder eigen grondtroepen in te zetten.

Binnen het Amerikaanse militaire apparaat werden weldra de eerste inschattingen gemaakt over deze strategie. Van de kant van de militairen en de inlichtingendiensten waren er echter vooral praktische bezwaren. Daar twijfelde men of

---

¹⁷⁵ SGVN, *Srebrenica Report*, paragraaf 77.

er wel genoeg doelen waren, en of luchtaanvallen in een conflict als het Bosnische wel effectief zouden kunnen zijn. Deze twijfels van de militaire experts vloeiden voort uit een algemenere discussie binnen de Amerikaanse krijgsmacht over de doctrinaire merites van wat *air power* wordt genoemd. Had de Golfoorlog van 1991 nu bewezen dat luchtstrijdkrachten een doorslaggevende invloed konden uitoefenen op de uitkomst van een conflict, of niet? De onduidelijkheid hierover, en de meningsverschillen tussen de experts, gecombineerd met het risico van een eventuele inzet van grondtroepen, hadden de regering-Bush in 1991 huiverig gemaakt voor vroegtijdig ingrijpen in het Joegoslavische conflict.¹⁷⁶

Ook binnen de regering-Clinton was er verdeeldheid over *lift-and-strike*, en dan met name over *strike*. Een discussiepunt was bijvoorbeeld wat de reikwijdte van de luchtaanvallen moest zijn. Was inzet van het luchtwapen bedoeld om de Bosnische Serviërs te verslaan als bestraffing voor hun etnische zuiveringspraktijken, of was het om hen op afstand te houden gedurende een beperkte overgangsperiode totdat de bewapende Bosniërs zichzelf konden bedruipen? In de zomer van 1993, toen de ogen van de wereld waren gericht op het brute beleg van Sarajevo, gaf president Clinton zijn veiligheidsadviseurs de opdracht militaire blauwdrukken uit te werken voor een interventie vanuit de lucht.¹⁷⁷ De Amerikaanse legertop presenteerde daarop een aantal plannen, die hun weg vonden naar de NAVO. De optie van *lift-and-strike* was escalierend (in fase's) opgebouwd, zodat het plan meerdere doelen kon dienen. Enerzijds konden beperkte bombardementen het beleg van Sarajevo en andere steden helpen doorbreken, aldus een behoudend scenario. Anderzijds kon een verdergaande campagne worden opgezet, die de Serviërs zo in het nauw zou brengen dat zij serieuze vredesonderhandelingen zouden accepteren.

Uiteindelijk werd tot 1995 weinig met deze plannen gedaan. De Europese NAVO-bondgenoten waren tegen en vreesden dat dergelijke acties eerder een escalatie zouden bewerkstelligen dan een demping. Ten behoeve van het behoud van eenheid binnen de NAVO, besloot de VS niet unilateraal te handelen. Daar kwam nog bij dat de regering-Clinton in de kern toch een club was met een binnenlands-politieke agenda. Binnenlandse onderwerpen werden dermate belangrijk gevonden dat zij zich niet wilde laten 'gijzelen' door een buitenlandspolitiek probleem dat niet direct de belangen van de Verenigde Staten bedreigde. De aanvalsplannen voor luchtinterventie werden natuurlijk wel achter de hand gehouden toen de NAVO in februari en april 1994 ultimatum stelde aan de Bosnische Serviërs vanwege hun aanhoudende aanvallen op de 'veilige gebieden' Sarajevo en Goražde. En daarna, ter bescherming van de rond die steden ingestelde *heavy weapon exclusion zones*. In de plannen werden belangrijke Servische militaire doelen – zoals radar- en luchtafweerininstallaties, munitieopslagplaatsen, kazernes, bruggen, communicatie-centra, commandoposten etc. – geormerkt voor vernietiging in een ruim gebied rondom een 'safe area'. Dergelijke doelgebieden werden in NAVO-jargon *Zones of Action* (ZOA's) genoemd.

---

¹⁷⁶ David Halberstam, *War in a time of peace. Bush, Clinton and the generals* (1ste 'Touchstone' druk; New York etc. 2002) 45 en 47-56.

¹⁷⁷ Daalder, *Getting to Dayton*, 19.

Van bepaalde typen doelen, die samen fases vertegenwoordigden in een escalerende luchttoerlog, werden specifieke doellijsten opgesteld. Door middel van verkenningsvluchten en satellietbeelden waren rond de zomer van 1995 zo'n 444 Servische militaire installaties op Bosnisch grondgebied geïdentificeerd die voor een bombardement in aanmerking kwamen. Globaal was de verdeling als volgt. De doelwitten uit 'optie 1' lagen om en nabij (de overgebleven) *safe area's*. Deze zouden vanuit de lucht worden aangevallen, terwijl artillerie-eenheden van de *Rapid Reaction Force* (RRF) de opdracht kregen om vanaf Mount Igman de belegeraars van Sarajevo te neutraliseren. In 'optie 2' werden de aanvallen uitgebreid tot ondersteunende eenheden en infrastructuur die de belegering van de 'veilige gebieden' mogelijk maakten. Deze konden geografisch verder weg liggen (munitiecomplexen, zendmasten, bruggen etc). Uitvoering van 'optie 3' zou het bombarderen van grotere, meer strategische doelen betekenen, zoals elektriciteitscentrales en vliegvelden. 'Optie 4' tenslotte, voorzag in het aanvallen van civiele doelen, zoals industriële complexen, dammen etc.¹⁷⁸

De uiteindelijke operatie *Deliberate Force* had dus twee componenten. Ten eerste werden Servische troepen blootgesteld aan de slagkracht van de NAVO-luchtvloot. Ten tweede waren zij bij Sarajevo doelwit van de pas gearriveerde RRF. Deze troepenmacht, die niet 'blauw' maar 'groen' optrad, bestond uit drie brigades: een Franse, een Britse en een multinationale, gevormd uit Franse, Britse en Nederlandse subeenheden. Vooralsnog was alleen laatstgenoemde brigade in juni en juli 1995 naar Bosnië gekomen. De Britse (luchtmobiele) brigade was in de Kroatische havenstad Ploce geplaatst (om in geval van nood Goražde te ontzetten) en de Franse brigade zou als reserve overzees blijven. De RRF was na de gijzelingscrisis van eind mei in het leven geroepen om UNPROFOR een afschrikwekkende capaciteit te geven. In de praktijk betekende dit dat de beschikbare delen ervan zo snel mogelijk naar de berg Igman bij Sarajevo werden gedirigeerd om het schieten op de Bosnische hoofdstad te stoppen. Vanaf het begin van hun ontplooiing beantwoorden deze troepen direct het vuur als er op hen of andere VN-eenheden werd geschoten. Daarmee gaven zij een volstrekt andere boodschap af dan de aan de VN gerelateerde troepen tot dan toe hadden gedaan.

In augustus 1995, toen de strijdende partijen volop waren verwickeld in hun beslissende militaire operaties in het westen van Bosnië en duidelijk werd dat de druk op de *safe area's* niet zou afnemen, stelden de NAVO en de VN gezamenlijk een definitief aanvalsplan op voor een mogelijke operatie *Deliberate Force* ter bescherming van de 'veilige gebieden'. Het plan bevatte 36 te bombarderen Servische luchtafweerinstallaties en 87 andere militaire doelen. Met behulp van waarneming en radardetectie (onder andere door twee ultramoderne radars van een Nederlandse mortieropsporingsradarbatterij) konden rondom Sarajevo nog eens tweehonderd potentiële doelwitten worden 'geprikt' voor de artillerie van de RRF.¹⁷⁹ De beschieting van de Bosnische hoofdstad van 28 augustus zette de internationale oorlogsmachine vervolgens definitief in beweging. Nadat VN-waarnemers met zekerheid hadden vastgesteld dat de afgeschoten mortiergranaten vanuit Servische posities rondom de stad

¹⁷⁸ Ripley, *Deliberate Force*, 163-172.

¹⁷⁹ Ripley, *Deliberate Force*, 207 en 222-223.

waren gekomen, ging de militaire bestraffing voor de aanhoudende schendingen van de door de Veiligheidsraad ingestelde ‘veilige gebieden’ in de nacht van 29 op 30 augustus van start.

Het zwaartepunt van de eerste slag van operatie *Deliberate Force* lag dicht bij de aanleiding voor de interventie, rond Sarajevo, en in Oost-Bosnië, waar NAVO-vliegtuigen radars en luchtafweerraketinstallaties bombardeerden. Ook het munitiecomplex bij Pale, dat eind mei reeds doelwit was geweest van eerdere internationale vergeldingsacties, kreeg het zwaar te verduren. Om kwart voor vijf in de ochtend, toen zeker was dat er geen vliegtuigen van deze eerste aanvalsgolven meer in het luchtruim boven Sarajevo aanwezig waren, zette de *Multinational Brigade* van de RRF op Igman eveneens de aanval in met artillerie. De 29 vuurmonden en mortieren van de Fransen, Britten en Nederlanders deden een ‘rondje’ om de stad. Zij vuurden in totaal zo’n zeshonderd granaten af op zestien Bosnisch-Servische stellingen. Een reactie van de Serviërs bleef niet uit. Her en der schoten zij terug. Aanvallende vliegtuigen werden onthaald op zwermen luchtdoelraketten.

De artilleristen van de RRF reageerden gedurende de hele dag op ieder vijandelijk schot met nietsontziend tegenvuur. Iedere offensieve beweging van Servische militairen werd direct door waarnemers onderkend en door de ‘lange arm’ van de buitenlandse militairen uitgeschakeld. Omdat de VN-troepen in de stad ook werden beschoten, verleenden NAVO-vliegtuigen *close air support*. Amerikaanse A-10’s vielen in de loop van die 30ste augustus op aanwijzing van Franse *forward air controllers* doelen aan met hun 30 mm kanonnen en met raketten, en Nederlandse F-16’s gooiden die dag tweemaal bommen af. Grotere luchtaanvallen, van zogenoemde ‘*strike packages*’, vonden vooral plaats op de munitiereserves van het Bosnisch-Servische Romanija Korps, de eenheid die Sarajevo belegerde. Vier complexen in de omgeving van de stad werden geraakt. Die eerste dag van de operatie incasseerde de NAVO daarnaast ook direct zijn enige verlies. Een Servische luchtdoelraket trof laat in de middag een Franse *Mirage*, die op missie was boven Pale. Het toestel stortte neer. De twee piloten konden zich redden met hun schietstoel, maar werden opgepakt door Servische troepen. Zij brachten twee maanden in gevangenschap door.

Operatie *Deliberate Force* ging zo twee dagen voort, totdat op 1 september een bombardementspauze van 24 uur werd afgekondigd om het Bosnisch-Servische leger de kans te geven zijn zware wapens terug te trekken langs bepaalde opgegeven routes. Na urenlange onderhandelingen tussen VN-commandant Janvier en de Servische bevelhebber Mladić werd een deadline gesteld voor 4 september, om elf uur ’s avonds. Het werd echter al snel duidelijk dat de Bosnische Serviërs niet van plan waren de internationale eisen in te willigen. Zij gokten er ogenschijnlijk op dat onenigheid bij de NAVO en VN er toe zou leiden dat de bombardementen definitief zouden worden afgelast. Ondertussen ondergingen de Serviërs bij Sarajevo toch nog de nodige afstraffingen. Want hoewel de NAVO-luchtvloot zich onthield van offensieve acties, bleef de RRF-artillerie vanaf Igman doelen aanvallen die een bedreiging waren voor de stad.

Luchtopname van na de acties tegen de Hadzici munitie-opslagplaats tijdens operatie Deliberate Force. De aanval werd uitgevoerd door Nederlandse F-16's.

Toen de eisen van de internationale gemeenschap op 4 september niet bleken te zijn ingewilligd, werd *Deliberate Force* hervat. Ditmaal was het aanvalsplan niet langer alleen gericht op de nabije verdediging van de 'veilige gebieden' (met name Sarajevo en Goražde), maar werd overgeschakeld op de 'optie 2'-doelen in geheel Bosnië. De bedoeling was om het Bosnisch-Servische leger meer 'pijn' te doen in het logistieke achtergebied. Daartoe werden vooral de middelen aangevallen die de Bosnisch-Servische opperbevelhebber Mladić het vermogen gaven zijn leger aan te sturen. Zijn hele systeem van commandovoering werd ernstige schade toegebracht. Zijn communicatienetwerk werd bijvoorbeeld uitgeschakeld door zendstations en zendmasten te bombarderen. Bruggen langs belangrijke routes werden vernietigd om te voorkomen dat hij zijn troepen kon blijven verplaatsen of bevoorraden.

Tegelijkertijd werd het geografische bereik van de campagne uitgebreid. Lag in de eerste dagen het zwaartepunt van de bombardementen bij Sarajevo en omgeving, en waren elders alleen radar- en luchtafweercomplexen doelwit, nu werden militaire installaties in heel Noord- en Oost-Bosnië aangevallen. Toen het weer op 7 september opklaarde, ging de NAVO er vol in. Zozeer zelfs, dat een paar dagen later het einde van de vaste doelenlijst reeds in zicht kwam. Dit tekort aan geschikte doelen werd een probleem. Rond 10 september bombardeerden NAVO-vliegtuigen in het oostelijke operatiegebied bij gebrek aan doelwitten bepaalde installaties voor de tweede keer. Er waren bijna geen 'vrije' doelen meer over om aan te vallen. Wel bleef er volop gelegenheid voor het verlenen van luchtnabijsteun, zoals bij Tuzla op 10 september, toen het Scandinavische VN-bataljon op het vliegveld aldaar onder vuur kwam te liggen.

Het zwaartepunt van de bombardementscampagne was inmiddels aan het verschuiven. Het belangrijke Stolice communicatiecomplex ten noorden van Tuzla, waar menig offensief van het Bosnische regeringsleger in het verleden ten koste van grote verliezen was vastgelopen, werd vernietigd. Ook Banja Luka, de grootste stad in Servische handen en een broedplaats van Servisch nationalisme, kreeg het zwaar te verduren. Het Lisina-complex bij de stad werd ontmanteld met kruisraketten, afgevuurd vanaf schepen in de Adriatische Zee. Het sloopwerk werd vervolgens afgemaakt door een aantal *strikes* met bommenwerpers. Andere belangrijke doelen van het Bosnisch-Servische militaire ‘zenuwstelsel’ in deze regio werden eveneens met de grond gelijk gemaakt, zoals installaties bij de steden Mrkonjic Grad en Prnjavor.

De aanvallen in het noorden van Bosnië hadden een direct (en volgens de NAVO onbedoeld) politiek effect. Zij bleken zo effectief dat het Bosnisch-Servische leger geen adequaat antwoord kon formuleren op een gezamenlijk Bosnisch-Kroatisch grondoffensief in het westen van het land, een voorzetting van de herovering van de Krajina door het Kroatische leger een maand eerder. Het water steeg de Serviërs daarom tot de lippen toen de Bosnische en Kroatische landstrijdkrachten in korte tijd grote delen van West-Bosnië veroverden en het Servische bolwerk Banja Luka naderden. De instorting leidde tot snelle concessies aan de internationale gemeenschap. Op 13 september beloofde het Bosnisch-Servische leiderschap in een brief aan de VN om het beleg van Sarajevo te zullen opheffen. Zware wapens werden teruggetrokken, vrije landroutes voor humanitair transport en het vliegveld opengesteld en nutsvoorzieningen voor de burgerbevolking weer aangesloten. Het aanbod werd op 14 september beantwoord met een bombardementspauze van 72 uur, en, toen de Serviërs daadwerkelijk hun beloftes nakwamen, met het formele einde van operatie *Deliberate Force*.

Niet verder dan de tekentafel

De veilige routes die in het najaar van 1995 door middel van bombardementen werden afgedwongen, speelden sinds het begin van de Bosnische oorlog een grote rol in de internationale plannenmakerij. Het conflict in Bosnië werd immers in de eerste plaats gezien als een humanitair probleem. Er was een grote wens, gevoed door aanzienlijke publieke druk, om het humanitaire leed te verzachten. In augustus 1992 gingen er daarom veel stemmen op om het leveren van hulp aan de noodlijdende burgerbevolking desnoods met geweld af te dwingen. De NAVO leek daartoe het aangewezen instrument. Het bondgenootschap stelde plannen op om hulpkonvoien, rijdend vanuit Kroatië naar Bosnië, te beveiligen, of daarvoor zelfs beveiligde corridors te creëren.¹⁸⁰

Beide opties gingen uit van enige vorm van weerstand door de Servische strijdkrachten (aangezien met name de Bosniërs en in mindere mate de Kroaten in Midden-Bosnië van de hulp zouden profiteren). Volgens de blauwdrukken moest aan de Kroatische kust, in de havensteden Split of Ploče, een bruggenhoofd worden gecreëerd

---

¹⁸⁰ Centraal Archieven Depot Ministerie van Defensie, archief DCBC, “Voormalig Joegoslavië”, dozen 39 en 40.

vanwaar de operatie zou worden geleid. In het geval van de ‘middelzware’ optie (de ‘lichte’ optie was de benaming voor de wijze waarop de Verenigde Naties toentertijd met instemming van de partijen te werk gingen) zouden konvooien worden begeleid vanuit het bruggenhoofd naar een ‘veilige basis’ in Sarajevo. Maar ook andere routes waren mogelijk. De begeleiding van de hulpkonvooien zou worden gedaan door ‘robuuste’ eenheden, zoals verkenningstroepen in pantservoertuigen en gemechaniseerde infanterie. Deze troepen zouden tevens vooruitgeschoven bases, ‘outposts’, moeten opzetten langs de routes, op locaties waar hinderlagen waarschijnlijk waren. Zowel in Split of Ploce als in Sarajevo zou een *reaction force* van bataljonsgrootte klaarstaan om in geval van nood in te grijpen. Gevechtshelikopters en luchtsteun werden eveneens achter de hand gehouden.

Naar schatting van de NAVO waren voor deze ‘middelzware’ variant ongeveer elfduizend manschappen nodig. Zij zouden een divisiehoofdkwartier moeten opzetten om leiding te geven aan de operatie, en tenminste twee brigadehoofdkwartieren voor de uitvoering. Voor de beveiliging van de konvooien waren zes gemechaniseerde infanteriebataljons en een verkenningsbataljon nodig. Een geniebataljon moest klaarstaan voor reparatiewerkzaamheden langs de routes, bijvoorbeeld aan bruggen of tunnels. Voor luchtsteun moest een ‘aviation group’ met gevechtshelikopters beschikbaar zijn, en voor het geval er slachtoffers vielen werd een compleet veldhospitaal voorzien. Al deze strijdkrachten moesten bovendien worden ondersteund door logistieke eenheden. Wilden de politieke leiders nog andere steden vanuit Sarajevo te hulp schieten, dan was voor iedere extra route vanuit de Bosnische hoofdstad een extra bataljon nodig.

De ‘zware’ optie van de NAVO-planners, die nog een stap verder ging, voorzag in het daadwerkelijk opzetten van veilige corridors langs de overeengekomen routes. In dat geval zouden niet alleen de konvooien en bepaalde locaties worden beveiligd, maar de gehele lengte van de route. De operationele doelstelling van een dergelijke actie zou zijn dat konvooien onbelemmerd gebruik moesten kunnen maken van de aanvoerwegen, van distributiecentra en van overslaglocaties. Dit hield in dat aan weerszijden van de routes een brede terreinstrook van dertig kilometer moest worden vrijgemaakt. NAVO-eenheden moesten in staat zijn om deze stroken te vrijwaren van hinderlagen, sluipschutters, bomaanslagen, mortier-, raket- en luchtaanvallen. Daartoe moesten naast de infanterie ook artillerie- en luchtafweereenheden worden ingezet. Voor de ‘zware’ variant dacht de NAVO een legerkorps van drie divisies, inclusief ondersteuning, nodig te hebben. In totaal zou het in deze optie gaan om circa honderdvijftienduizend manschappen.

Een ander plan van de NAVO-tekentafel ontstond in de loop van het Bosnische conflict, toen de VN-vredesmacht UNPROFOR steeds verder in het nauw raakte. Het was een noodplan, voor de eventuele evacuatie van de duizenden blauwhelmen in Bosnië. Hoewel theoretisch, was uitvoering van operatieplan (Oplan) 40104 in de loop van het laatste oorlogsjaar niet geheel ondenkbaar, vooral niet omdat twee van de drie strijdende partijen vastbesloten waren een beslissing op het slagveld te forceren en zij daarbij geen enkel middel schuwden. De hernieuwing van het beleg van het ‘veilige gebied’ Sarajevo in mei 1995 – dat gepaard ging met de ernstigste beschietingen in twee

jaar – én de offensieven tegen de meest kwetsbare *safe area's* in Oost-Bosnië een maand later, waren een teken aan de wand. Politici in alle NAVO-landen moesten zich nu gaan afvragen of zij bereid waren om Bosnië met een grote troepenmacht binnen te vallen, om tienduizenden VN-soldaten uit hun zelfgemaakte fuik te bevrijden. Succesvol of niet, operatie *Determined Effort*, zoals de uitvoering van Oplan 40104 zou heten, zou bij voorbaat een soort nederlaag zijn.

Oplan 40104 voorzag in de ontplooiing van een troepenmacht van legerkorpsgrootte: zeven tot negen pantserinfanteriebrigades en een expeditionaire *task force* onder leiding van de snel inzetbare legerkorpsstaf voor crisisbeheersingsoperaties die de NAVO toentertijd sinds een paar jaar bezat.¹⁸¹ Dit *Allied Command Europe Rapid Reaction Corps* (ARCC) zou zijn hoofdkwartier vestigen in de Kroatische havenstad Split, met een vooruitgeschoven commandopost bij *BH Command* in Kiseljak in Midden-Bosnië. De gehele troepenmacht onder leiding van ARCC zou Bosnië – in het geval UNPROFOR in grote nood zou raken – via routes door het noorden en het westen binnentrekken. Voor deze gigantische verplaatsing van zestig- tot tachtigduizend manschappen zouden acht grote *staging area's* in buurland Kroatië worden opgezet, drie in het aan Noord-Bosnië grenzende Slavonië, en vijf langs de westelijke kuststrook.

De NAVO-planners voorzagen na het uitvoeren van diverse (computer)simulaties een langdurige operatie, vanwege het ruige terrein en vanwege de grote omvang van de geografisch zeer verspreid zittende UNPROFOR-troepen. Naar verwachting zou operatie *Determined Effort* tenminste drie maanden gaan duren. Blauwhelmen in geïsoleerde gebieden (zoals de oostelijke *safe area's*) zouden door middel van luchtmobiele acties worden geëvacueerd. De rest van UNPROFOR zou zichzelf moeten terugtrekken via door de NAVO ingerichte veilige verzamelpunten en langs beveiligde routes naar het noorden en het westen, en eventueel ook via Servië in het oosten. Alle VN-eenheden zouden naar de *staging area's* in Kroatië worden gebracht, waar zij weer onder bevel van de VN zouden worden gesteld en op boot of vliegtuig naar hun thuislanden zouden worden gezet. In het kielzog van de VN zouden vervolgens ook de NAVO-eenheden Bosnië weer verlaten.

---

¹⁸¹ Centraal Archieven Depot Ministerie van Defensie, archief DCBC, “Voormalig Joegoslavië”, doos 14, 15, 49 en 59.

HOOFDSTUK 6: ‘EEN KLEIN LAND MET EEN GROTE MOND’

Iets meer dan een jaar na het begin van de Bosnische oorlog werd in juli 1993 door het weekblad *Elsevier* de balans opgemaakt van het politiek-maatschappelijke debat in Nederland over interventie in het Joegoslavische conflict. Het betreffende artikel had een introductie die kernachtig typerend was voor de manier waarop de interventiediscussie als onderdeel van het wereldwijde debat tot dan toe in de Nederlandse context was gevoerd. *Elsevier* schreef: “De gruwelijke tv-beelden van de burgeroorlog op de Balkan zetten [Nederlandse] parlementariërs onder druk. Al twee jaar lang klinkt de roep om militair ingrijpen. De Nederlandse politici wilden wel, maar de internationale gemeenschap besliste anders.” Het artikel ging daarom over “de dilemma’s en frustraties van kamerleden die – net als hun kiezers – slechts toeschouwers kunnen zijn.”

In het stuk betoogde de schrijver, politiek redacteur Jan Hoedeman, dat het uitroepen van de ‘veilige gebieden’ door de VN-Veiligheidsraad, enkele weken eerder, maakte dat de kans op ingrijpen in Bosnië definitief was verkeken. Een krachtige interventie was op dat moment, in de zomer van 1993, volgens hem “geen optie meer”. Het “machteloze gevoel” in Nederland bereikte zo een hoogtepunt, zeker bij de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zij kregen namelijk “op spreekbeurten en partijbijeenkomsten [...] al maanden te horen dat het Westen [moest] optreden”, zo vernam Hoedeman van hen. Kiezers belden zelfs regelmatig op “om hun vertegenwoordigers aan te sporen: ‘Doe iets!’.” De onwillige houding van de internationale gemeenschap als geheel maakte de Nederlandse bewegingsruimte echter beperkt. Het bereidwillige Nederland kon weinig anders dan grootschalig meedoen met internationale indammingsmaatregelen en humanitaire assistenties, en stuurde daarom forse troepenbijdrages aan UNPROFOR.¹⁸²

Het engagement waarmee de interventiekwestie sinds het voorjaar van 1992 in Nederland werd besproken, stond in scherp contrast met de aanvankelijke reacties op de Joegoslavische crisis toen er in 1991 alleen nog maar werd gevochten in Kroatië. Er was in Nederland (net als in de rest van Europa) vooral sprake van onbegrip en een ogenschijnlijk gemis aan verbondenheid met de standpunten van Kroaten of Serviërs. Dat leidde, voorafgaand aan de strijd in Bosnië, tot gelatenheid en zelfs desinteresse als het ging om de Balkan.¹⁸³ Er was veel aandacht voor de Joegoslavische boedelscheiding in de media, maar het grote publiek liep niet echt warm voor het probleem. Niettemin waren er reeds bekende opiniemakers met het onderwerp bezig die later in brede kring gehoor zouden vinden, zoals de journalisten Raymond van den Boogaard, Peter Michielsen en André Roelofs, commentatoren als Koen Koch, Paul Scheffer en Hylke

---

¹⁸² Jan Hoedeman, “‘Doe iets aan Bosnië! Kamerleden klem tussen publieke emotie en internationale dadeloosheid”, *Elsevier* (17 juli 1993) 12-14.

¹⁸³ Zie NIOD, *Srebrenica*, vanaf 322.

Tromp, politici als Ton de Kok, Arie Oostlander en Wim van Eekelen, of militair deskundigen als Joris Voorhoeve en Koos de Vogel. Toen de aandacht in het voorjaar van 1992 verschoof van Kroatië naar Bosnië, laaide de sluimerende waakvlam van hun debat daadwerkelijk op tot een brandend vuur. De Bosnische oorlog raakte kennelijk een gevoeliger snaar dan de Kroatische. Nederland sprak zich in toenemende mate gepassioneerd uit over wel of niet interveniëren in het Bosnische conflict. Wat vonden – volgens de opiniebladen – de Nederlanders, en welke maatregelen hadden zij in gedachten?

Nederlandse opinies

Het Nederlandse debat over de Bosnische interventiekwestie deinde mee op de grote internationale publiciteitsgolven van de Bosnische oorlog. Dat begon in de loop van april 1992, toen velen eerst de kat uit de boom leken te kijken en zich na een paar weken een mening vormden. Het weekblad *Elsevier* besteedde bijvoorbeeld na een week of drie voor het eerst aandacht aan de nieuwe Balkanoorlog. In het eerste meinummer analyseerde redacteur Caroline de Gruyter – daarbij de hoofdredacteur van de Bosnische krant *Oslobodjenje* aanhalend – dat de oorlog in “de meest gemêleerde republiek van het oude Joegoslavië” van buiten was opgelegd. De bevolkingsgroepen wilden de oorlog niet, betoogde de journaliste. De Bosnische regering had volgens haar lang geprobeerd om de “aanstokers” Tudjman en Milošević tot rede te brengen. In Bosnië had men geprobeerd de harmonie tot het laatste moment te bewaren. Desondanks was de oorlog door toedoen van extremisten in april losgebarsten. “Wat nu?”, vroeg De Gruyter zich af. De Bosniërs wachtten, zo maakten zij duidelijk, op een vredesmacht, op hulp van buitenaf. Maar, schreef de journaliste, “de wereld staat machteloos”. Het Westen kon “Milosevic niet gewapenderhand de pas afsnijden: er is geen Europees leger van WEU of OVSE en als het er was zou die poging op regelrechte zelfmoord neerkomen.” Volgens De Gruyter, die zich zo tegen militaire interventie keerde, was de enige optie een combinatie van diplomatieke en economische sancties. Op den duur zouden die het Servische volk tegen Milosevic opzetten.¹⁸⁴

Nederlandse politici waren tezelfdertijd uitgesproken. Zoals reeds eerder gezegd ontpopte CDA-Kamerlid en oud-militair Ton de Kok zich in mei 1992 als een van de eersten tot fervent voorstander van militair ingrijpen. Hij maakte dit in verschillende media duidelijk. Zijn uitgesproken standpunt werd hem in politiek Den Haag aanvankelijk zwaar aangerekend. Hij had voor zijn vroege interventionisme geen steun in zijn eigen fractie, noch in die van coalitiegenoot PvdA, zo lieten collega-kamerleden weten. Ook oppositiepartijen VVD en D66 vonden zijn ‘hardop denken’ voorbarig. Minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek leverde als commentaar dat de Nederlandse regering eveneens nog niet zo ver was. Het kabinet wachtte het internationale overleg liever af. Toch neigde de Nederlandse politiek een paar weken later voorzichtig naar De Koks standpunt. Tijdens overleg van de vaste

---

¹⁸⁴ Caroline de Gruyter, “Een Bosnische worst. Nieuwe romp-Joegoslavië mag geen erkenning krijgen”, *Elsevier* (2 mei 1992) 58.

kamercommissies voor Defensie en Buitenlandse Zaken op 17 juni werd militair ingrijpen niet langer uitgesloten, door niemand.¹⁸⁵ De Nederlandse regering drong inmiddels bij monde van premier Lubbers en minister Van den Broek in vergaderingen van internationale organisaties aan op hardere actie. Op radio en televisie staken de beide bewindslieden deze mening niet langer onder stoelen of banken.¹⁸⁶

Diezelfde maand leverde *Elsevier* wederom een bijdrage aan het vroege debat, daarbij internationale geluiden naar Nederland brengend. Onder de kop “Balkan Storm brengt geen bevrijding” keerde buitenlandredacteur De Gruyter zich een week na het afkondigen van internationale sancties over het bewind in Belgrado tegen de “Amerikaanse en Europese kranten” die pleitten voor een ‘Operatie Balkan Storm’, lijkend op de succesvolle bevrijding van Koeweit uit 1991. Zij deed dit omdat het volgens haar voor zo iets simpelweg te laat was. Zij schreef: “‘Is Bosnië het waard om voor te vechten?’ vroeg een commentator van de *Times* zich deze week af – om ogenblikkelijk met ‘ja’ te antwoorden. Het is nobel bedoeld, en het was ook nobel geweest als de optie zich eerder had voorgedaan. Maar Bosnië, de spreekwoordelijke lappendeken, bestaat niet meer.” De journaliste van *Elsevier* vroeg zich af hoe men via een militaire interventie kon regelen dat mensen, zoals vroeger, weer vreedzaam met elkaar gingen samenleven, na alles wat er was gebeurd. Het leek haar onmogelijk.¹⁸⁷

In de andere grote Nederlandse opiniebladen, *Vrij Nederland* en *HP/De Tijd*, duurde het tot juni voordat de Bosnische oorlog en de daaraan gekoppelde interventiekwestie enige ruimte in de kolommen kregen. *HP/De Tijd* publiceerde bijvoorbeeld pas op 26 juni voor het eerst een reportage over het conflict, van verslaggever Bart Rijs. Daarin proefde Rijs de sfeer aan de Servische kant van het front en peilde er de meningen. Hij kwam onder andere bij de belegeraars van de Bosnische hoofdstad Sarajevo. Een van hen vertaalde voor hem de berichten van radio Sarajevo, “wanhopige oproepen aan de wereld om hulp.”¹⁸⁸ Voor *Vrij Nederland* gold ongeveer een zelfde patroon. Het weekblad besteedde wel al aandacht aan de Bosnische kwestie, maar nog niet specifiek aan het interventiedebat. Dat kwam in juli. Vaste columnist Piet Grijs (pseudoniem van de schrijver Hugo Brandt Corstius) formuleerde toen voor het eerst een repliek op de destijds op veel plaatsen gepubliceerde oproepen van de broers Hylke en Bart Tromp om de vrede in Joegoslavië met harde hand af te dwingen. Grijs vond het, anders dan deze deskundigen, onzin om in te grijpen in het volgens hem barbaarse conflict op de Balkan, dat naar zijn mening vooral voortkwam uit het feit dat “in alle tijden en op alle plaatsen er altijd een groot aantal mannen tussen de vijftien en de dertig is, die niets liever willen dan vechten.”

De heren Tromp werden door Grijs afgeschilderd als oorlogszuchtig en hun standpunt als onverstandig. “Alle verstandige mensen” hadden immers reeds geconcludeerd dat interventie zinloos was, aldus de columnist, die in zijn betoog op de man speelde. “In het waarschijnlijkste geval wordt de rotzooi er alleen maar door

---

¹⁸⁵ Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 1992-1993, Bijlagen, 22181, nr. 27.

¹⁸⁶ Zie NIOD, *Srebrenica*, 591.

¹⁸⁷ Caroline de Gruyter, “Balkan Storm brengt geen bevrijding. De vergelijking tussen Saddam en Milosevic rammelt”, *Elsevier* (6 juni 1992) 47.

¹⁸⁸ Bart Rijs, “Adagio voor de dood”, *HP/De Tijd* (26 juni 1992) 40-45.

vergroot, gaan de vrededwingers onderling vechten, en ontstaat er een ouderwetse Europese oorlog. In het beste geval bereiken de NATO-troepen hetzelfde als Tito: een tijdelijke, afgedwongen wapenstilstand die, zo gauw de troepen weer naar Nederland, Duitsland en Frankrijk gaan, in een nieuwe burgeroorlog verandert.” Grijs had geen begrip voor de vechtlust van de interventionisten, ook al vond hij de beelden uit Joegoslavië “geen prettig gezicht”. Maar, schreef hij: “Alles plat te bombarderen waar dingen gebeuren die wij niet prettig vinden, dat is niet de oplossing.”¹⁸⁹

De aandacht voor de Bosnische kwestie en het interventievraagstuk nam zo langzaam toe. *Elsevier* kwam nog eind juni met een serie artikelen over het thema, waaronder eentje van redacteur Willem Wansink. Die schetste het duivelse dilemma van de internationale gemeenschap. Hij analyseerde het effect van de nieuwe Balkanoorlogen op Europa en het Europese project, en schreef: “Het is vervelend, maar waar: ook het Westen kan niet doorgaan of er niets gebeurt. Steeds vaker confronteren de media ons met bloedige beelden uit de Balkan – alsof het daar Beiroet is, Noord-Ierland, Vietnam [...] Ook wij bevinden ons in de zuiging van de draaikolk die Centraal- en Zuidoost-Europa in haar greep houdt. [...] Wij kunnen er niet omheen. Nu al komt de eerste neerslag van de Oosteuropese vulkaanuitbarsting bij ons terecht. Niet in de vorm van oorlog of gruwelijke slachtingen onder de burgerbevolking. Maar onderhuids, vermomd als toenemende twijfel aan de politieke maakbaarheid van het Westen, als het anti-‘Maastricht’-virus dat zich zelfs in Duitsland heeft genesteld.”

Wansink waarschuwde dat het Westen met een politiek van niet-inmenging een zeker risico nam. Kijkend naar de geschiedenis van de grote imperia die in 1914 op de Balkan hun einde vonden, meende hij: “Als de Balkan ons één ding leert is het dit: Sarajevo kan voor de tweede keer de katalysator zijn van een dramatisch Europees ontbindingsproces. De vonk in het kruitvat.” Het nationalistische spook dat door het Europese eenwordingsproces begraven leek, kon de kop weer opsteken. “Ook het veilig gewaande Westeuropese rijk kan in de Balkancrisis versplinteren – nog vóór haar voltooiing.” Volgens Wansink maakte de EG er op de Balkan een potje van. De statengemeenschap liet de crisis op haar zuidflank “uit lafheid” op haar beloop. Natuurlijk, betoogde de redacteur, wilde Europa zijn hand liever niet in een wespennest steken. “Maar als het Westen voort wil leven in de illusie dat de crisis in het Oosten geen littekens achterlaat, zal de rekening met de dag hoger worden. Welk risico is acceptabel?”¹⁹⁰

Eind juli haalde Bosnië voor het eerst de omslag van een van de weekbladen, te weten *Vrij Nederland*. Redacteur Kees Schaepman was in Sarajevo getuige van, wat hij emotioneel noemde, “de waanzin als winnaar”. In hetzelfde nummer presenteerde brigade-generaal buiten dienst J.C.A.C. de Vogel (oud-defensieattaché in Belgrado en ooit hoofd operatiën van de vredesmacht UNIFIL in Zuid-Libanon) een strategie voor beperkte militaire interventie. Hij ontraadde de inzet van landstrijdkrachten, net als vele andere militairen in die tijd vanwege zijn vrees voor een guerrilla, waardoor situaties konden ontstaan “die een sterke gelijkenis vertonen met Vietnam of Afghanistan.” De

¹⁸⁹ ‘Grijs’, *Vrij Nederland* (11 juli 1992) 9.

¹⁹⁰ Willem Wansink, “Kruitvat Sarajevo. Niets is meer zoals het vóór 1989 was”, *Elsevier* (27 juni 1992) 37.

Vogel pleitte daarom voor een veiliger optie: de inzet van het luchtwapen tegen vliegtuigen en grondinstallaties om “een effectief optreden” van de Servische strijdkrachten onmogelijk te maken. “Ook zouden goed identificeerbare militaire gronddoelen, bijvoorbeeld tankeenheden of artillerieopstellingen, vanuit de lucht kunnen worden aangevallen en uitgeschakeld.” Deze optie was echter niet zonder gevaar, erkende De Vogel, vanwege een “kwalitatief beperkte, maar kwantitatief nog steeds omvangrijke luchtverdedigingcapaciteit” bij de Joegoslaven. Toch was een luchtoorlog verantwoord om – in combinatie met een zeeblokkade – de ongelijke strijd gelijk te maken en het politieke signaal aan Servië af te geven dat de oorlog moest worden gestopt.¹⁹¹

Medewerker Piet Grijs bleef ondertussen aanslaan op de luider wordende oproepen van publicist Bart Tromp (onder andere columnist van *Het Parool* en *De Gelderlander*) om een ‘Derde Balkanoorlog’ in de kiem te smoren. Grijs schreef op 8 augustus dat hij “de experts” wantrouwde die het in het verleden ook altijd bij het verkeerde eind hadden gehad. De columnist schaarde zich echter (nog) niet voluit in het kamp van de anti-interventionisten. Hij bekende een twijfelaar te zijn. “Ik weet niet of ‘wij’ moeten ingrijpen in de Balkan. Ik weet vooral niet hoe we dat zouden moeten doen. Ik weet niet wie daar de slechten zijn en wie de goeden.” Grijs herhaalde daarom de argumenten die hem aan het twijfelen brachten en tot anti-ingrijpen deden neigen. Maakt ingrijpen de zaak niet slechts erger, en zou een afgedwongen oplossing niet slechts tijdelijk zijn, vroeg hij zich af?¹⁹²

Een emotionele augustusmaand

De eerste storm van verontwaardiging waarmee het interventiedebat in augustus 1992 wereldwijd piekte, ging aan de Nederlandse opiniepers en politiek bepaald niet voorbij. *De Groene Amsterdammer* bracht vier deskundigen bij elkaar om hen te laten discussiëren over het “hoe, wie, waarom en wanneer van operatie Joego Storm”.¹⁹³ Interventionist professor Hylke Tromp, polemoloog bij de universiteit van Groningen, legde uit dat hij voor handhaving was van het principe dat grenzen niet met geweld mochten worden veranderd. Ook voorzag hij grote instabiliteit in Europa door “volksverhuizingen” en mogelijke grensoverschrijdende oorlogsrampen (het in de lucht vliegen van chemische fabrieken of kerncentrales door oorlogshandelingen) als niets zou worden gedaan. Oud-militair Koos de Vogel hield een pleidooi voor de beperkte interventie die hij eerder in *Vrij Nederland* uit de doeken had gedaan: een geloofwaardig optreden van UNPROFOR, voedselhulp eventueel met geweld op de plaats van bestemming brengen en “een einde maken aan de massale gijzeling van de burgerbevolking in steden als Sarajevo” door bombardementen. De Vogel: “Maar het

---

¹⁹¹ J.C.A.C. de Vogel, “Een strategie voor militair ingrijpen in Joegoslavië”, *Vrij Nederland* (25 juli 1992) 7-10.

¹⁹² ‘Grijs’, *Vrij Nederland* (8 augustus 1992) 15.

¹⁹³ Max Arian en Joke van Kampen, “Te wapen. Het hoe, wie, waarom en wanneer van operatie Joego Storm”, *De Groene Amsterdammer* (5 augustus 1992) 4-6.

grootschalig inzetten van landstrijdkrachten zie ik niet zitten. Dan beland je in het moeras van een burgeroorlog waar vriend en vijand nauwelijks te herkennen zijn.” Politicoloog Paul Scheffer zette daarentegen überhaupt vraagtekens bij gewapend optreden, met name omdat de juiste grondslagen daarvoor volgen hem ontbraken. Ook vond hij de doelstellingen onduidelijk. Waren die humanitair, of was het doel “het uitschakelen van Milošević en het beperken van het groot-Servisch denken”? De Utrechtse hoogleraar mensenrechten Peter Baehr sloot zich hierbij aan. “Wat moeten die militairen daar doen? Kunnen wij op die manier wel respect voor de mensenrechten afdwingen?”

Het nummer van *Elsevier* van 15 augustus droeg op ironische wijze de grote kop ‘Europa ’92’. Als omslagfoto was namelijk gekozen voor het schokkende beeld van een van de pas ontdekte gevangenkampen, met mannen achter prikkeldraad. Het weekblad koppelde de Europese gedachte zo aan de verschikkingen op de Balkan en beargumenteerde feitelijk dat ‘Europa’ in het zuidoostelijke deel van het continent werd uitgedaagd. Het publiceerde meerdere artikelen over het plotseling heikel geworden onderwerp van de Bosnische kampen, waaronder een reportage van een bezoek aan het kamp Manjača, van journaliste Marjolein Sebreghs. Ook stelde de redactie zich naar aanleiding van de onthulling de vraag ‘Ingrijpen of niet?’ en zette vervolgens de meningen van een aantal bekende en minder bekende ‘deskundige’ Nederlanders op een rij. *Elsevier* haalde bepaalde elementen uit de interventiediscussie daarin kort naar voren. Zo was bij zowel voor- als tegenstanders van ingrijpen de vrees voor een guerrilla prominent. De Joegoslaven hadden een geduchte reputatie op dat gebied, aldus de ondervraagden. Maar alleen de diplomaat J. van der Valk, oud-ambassadeur in Belgrado en oud-hoofd van de Europese waarnemingsmissie ECHM in 1991, keerde zich bij gebrek aan “heldere doelen” geheel tegen actie. De anderen, Clingendael-directeur Voorhoeve voorop, bepleitten in meer of mindere mate een humanitaire interventie. Acties tegen de pas ontdekte kampen, corridors voor humanitaire hulp en veilige gebieden voor de burgerbevolking waren de genoemde opties. Selectieve luchtacties en het bewapenen van de Bosnische Moslims eveneens.

Vrij Nederland bracht tegelijkertijd een verhaal over de aanwakkerende parlementaire ophef in Nederland. De volksvertegenwoordiging in Den Haag, officieel wegens de zomervakantie gesloten, werd door verontwaardigde leden wakker geschud en kwam van vakantie terug om over de crisis te praten. *Vrij Nederland* liet CDA-Kamerlid Jaap de Hoop Scheffer uitleggen waarom hij de Tweede Kamer van reces terugriep om over Bosnië en de gevangenkampen te debatteren.¹⁹⁴ Het weekblad trok bovendien een vergelijking tussen eventueel militair ingrijpen in Joegoslavië en de vredesafdwingende operatie van de VN in 1950 in Korea. Nederland leverde destijds een bijdrage aan de internationale coalitie tegen het aanvallende Noord-Korea met een detachement van zo’n zeshonderd vrijwilligers, van wie uiteindelijk 123 in de gevechten zouden sneuvelen. Veel oud-militairen van het Korea-bataljon kregen de vraag voorgelegd of ingrijpen nu ook de moeite waard zou zijn. De meningen waren verdeeld.

---

¹⁹⁴ Leonard Ornstein, “CDA’er De Hoop Scheffer bleef in zijn vakantie dóórdenken”, *Vrij Nederland* (15 augustus 1992) 8-9.

Tekenaar Tom Janssen over bepaalde internationale organisaties.

Columnist Grijs zette zijn opinie over het thema eveneens weer op papier en sprak de vrees uit dat de foto's van "sterk vermagerde Bosnische mannen achter het prikkeldraad van een Servisch kamp" de aandacht van de publieke opinie hadden gevangen op een manier die westerse regeringen zou dwingen om militairen naar Bosnië te sturen. Die militairen zouden dan de opdracht krijgen "om de twintig kilometer snelweg naar Sarajevo die onder Servisch kanonvuur ligt, te beschermen", dacht Grijs. Dergelijke plannen circuleerden immers. Als de Serviërs op deze troepen gingen schieten, zo vreesde de columnist, zou de westerse publieke opinie wel eens "echt heldhaftig" kunnen worden. Met als gevolg dat "we heel Joegoslavië met al onze bommen en granaten aanvallen." En dan "hebben we de grote kladderadatch", voorspelde hij onheilspellend.¹⁹⁵

Ook *HP/De Tijd* besteedde aandacht aan de ophef in Nederland en bracht in de roerige zomermaanden van 1992 meerdere verhalen over de oorlog in Bosnië, met uiteenlopende invalshoeken. In het interventiedebat mengde het weekblad zich echter lange tijd niet, veel langer niet dan de andere bladen. Tot de editie van 21 augustus, waarin de kakofonische interventiediscussie van die maand in een groot aantal artikelen centraal kwam te staan. Allereerst was er de onvermijdelijke aandacht voor het inmiddels beruchte parlementaire spoeddebat dat in de voorgaande week in Den Haag was gehouden over de "dramatische toestand" in Bosnië en over wat Nederland en de wereld daar aan dienden te doen. Verslaggever Auke Kok beschreef de oproep van CDA-woordvoerder De Hoop Scheffer om "onverwijd" inspectie in de pas ontdekte

¹⁹⁵ 'Grijs', *Vrij Nederland* (15 augustus 1992) 24.

“concentratiekampen” te eisen en “de Servische agressie zo snel mogelijk in te dammen”. De fractiewoordvoerder van de andere regeringspartij, PvdA’er Gerrit Valk, ondersteunde zijn coalitiegenoot met de kritiek dat de Nederlandse regering te weinig initiatief toonde, aldus waarnemer Kok. De twee belangrijkste oppositiepartijen, VVD en D66, vonden dat “nog niet ver genoeg gaan”, tekende de verslaggever bovendien op.

Kok was kritisch over de interventionistische sfeer die leidde tot het aanbieden van Nederlandse militairen voor een – vooralsnog onduidelijke – internationale actie. Hij schreef: “Hoewel zelfs VN’s secretaris-generaal Boutros Boutros Ghali het gevaar voor VN-personeel benadrukt, zullen we de zwakkeren nu te hulp schieten. En hoewel het Internationale Rode Kruis wijst op het wederzijdse karakter van de gruweldaden en de etnische zuiveringen, leefde in de Troelstraal het beeld van een machtige agressor [Servië] en een zwakke minderheid onverminderd voort. De afgevaardigden hadden het over concentratiekampen, racisme, fascisme, deportatie, dictatuur, onderdrukking. Niet één afgevaardigde had het over de mogelijkheid van Nederlandse slachtoffers.” En daarmee beschreef Kok niet alleen het parlementaire debat in Nederland, maar mengde hij zich er ook in. Hij plaatste eigen kanttekeningen bij de emotionele sfeer en “de hartstocht waarmee de dames en heren hun urenlange eenakter vertolkten: altijd [was] het zo saai op het Binnenhof en nu *ging* het ineens ergens over.” Uiteindelijk, zo observeerde de journalist, beseften de politici ook dat Nederland maar een klein land was dat alleen niet zo veel klaarspeelde. Het wachten was op initiatieven in internationale verbanden, zodat het bij woorden bleef. “Zo eindigde de opwindend begonnen dag met afnemend publiek en glazige blikken naar de witte kunstwolken aan het plafond.”¹⁹⁶

Een bladzijde verder deed vaste columnist J.A.A. van Doorn, socioloog, naar aanleiding van deze kwestie een “pleidooi voor rekolonisatie”. Hij beschreef het interventiedebat in een beeldende metafoor. “De discussie over Bosnië lijkt nog het meest op het koortsachtig overleg tussen mensen die zich hebben verzameld voor een brandend huis waaruit hulpgeroep opstijgt. De ontstentenis is echt, de bereidheid te helpen algemeen, maar niemand weet hoe de slachtoffers nog kunnen worden gered. Werkloos toezien is onverdraaglijk, maar het huis binnengaan is te riskant geworden.” Van Doorn wees erop dat de media hun werk in Bosnië goed hadden gedaan en de wereldopinie hadden gealarmeerd. Hij plaatste het bloedige conflict in het land echter in het bredere perspectief van conflicten en moordpartijen wereldwijd en schilderde het in die context af als een “bescheiden drama vergeleken met wat zich afspeelt in tal van andere gebieden die verder van ons bed liggen.” Van Doorn weet het gebeuren aan het recente verleden, het uiteenvallen van de grote rijken na de twee wereldoorlogen. Hij noemde conflicten als in Bosnië (maar ook Somalië) de “symptomen van een mondiale transformatie.” Ook hij kwam na zijn analyse echter uit bij de vraag hoe een dergelijke transformatie zo ordelijk mogelijk kon worden ‘begeleid’. De columnist pleitte voor actieve bemoeienis door sterke landen, *niet* internationale organisaties, in landen die voorheen in hun koloniale invloedssfeer lagen, of nog steeds in hun regionale invloedssfeer zaten. Deze bilaterale bemoeienis noemde hij “een milde vorm van

---

¹⁹⁶ Auke Kok, “Helden op het Binnenhof”, *HP/De Tijd* (21 augustus 1992) 8-9.

rekolonisatie”. Hij schreef: “Wie het een al te waaghalzige gedachte vindt, kan in het huidige Joegoslavië leren wat de afschuwelijke gevolgen zijn van een conflict waarvoor geen enkel land zich verantwoordelijk voelt. Een grote nabuur, desnoods uit eigenbelang tot interventie bereid, zou een zegen zijn geweest.”¹⁹⁷

HP/De Tijd begaf zich tevens op het pad der verantwoorde speculatie. “Militair ingrijpen in Joegoslavië moet – maar kan het ook?”, stelde de redactie. Redacteuren Frans van Deijl en Auke Kok liepen de argumenten langs en hielden met hulp van de oordelen van deskundigen een aantal opties tegen het licht. Zij zagen daarbij veel beren op de weg, zo getuigde hun typering dat het conflict “de onverzoenlijkheid van Noord-Ierland, het onoplosbare van Libanon [en] de uitzichtloosheid van de Vietnam-oorlog” had. Interventie, met andere woorden, was een *mission impossible*. Van Deijl en Kok stonden met name lang stil bij de krijgshaftige geschiedenis van het Servische volk, dat zij als een geduchte tegenstander zagen. De Serviërs waren geen gewone soldaten, “maar *krijgers* die gedreven worden door al lang niet meer te beteugelen frustraties en, vooral, haat. Het lijkt alsof die haat zich in de loop der eeuwen verankerd heeft in de genen. Er zijn in Servië geen Postbus 51-spotjes [met overheidsvoorlichting] nodig om historische kennis levend te houden. Dat doen de mensen zelf wel. Wrok genoeg.” Toch was de conclusie dat het gevaar van uitbreiding van deze veenbrand naar de rest van Zuidoost-Europa te groot was. “Er moet dus iets gebeuren”, aldus de auteurs. Zij schaarden zich aan de zijde van polemoloog Hylke Tromp voor de manier waarop: een ultimatum, met de bereidheid van de kant van de internationale gemeenschap van een “totale inzet van militaire middelen.” En de afschuwelijke wetenschap dat er in het ergste geval aan eigen zijde tienduizenden doden zouden kunnen vallen.¹⁹⁸

Diezelfde week richtte ook *Elsevier* zijn pijlen op de Nederlandse Balkanpolitiek. Op de omslag van het derde nummer van die maand stond kernachtig: “Heeft Nederland iets in Joegoslavië te zoeken?”. Het blad bracht “tien pagina’s analyse en interviews over de pijnlijke keuze: ingrijpen of lijdelijk toezien.” Daarbij was er allereerst aandacht voor de standpunten van de Nederlandse politieke partijen. Met name minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek sprak volgens verslaggever Jaap Jansen “oorlogstaal”. De minister sloot vergaand militair optreden niet uit, de Tweede Kamer sprak hem niet tegen. Uit een rondje navragen bleek echter dat de politieke partijen nog niet dezelfde conclusies hadden getrokken als de “krijgshaftige” Van den Broek. Alleen VVD’er Jan Dirk Blaauw durfde concreet te praten over de uitwerking van het doe-iets-standpunt. Die zei tegen de verslaggever: “Ik zeg: gooi meteen de luchtmacht er maar in; tegen de Servische artilleriestellingen. Het is onzin wat sommige militaire specialisten zeggen, dat je de totale oorlog moet uitroepen en het hele gebied bezetten. Het belangrijkste is het opruimen van kanonnen en mortieren.”¹⁹⁹

Jansen schetste het dilemma van de Nederlandse politici. Hij schreef: “De kiezers, die de beelden uit Bosnië niet meer van hun beeldscherm weggezapt krijgen, willen actie, blijkt uit opiniepeilingen. De Kamer zegt oké, maar heeft niet nagedacht

¹⁹⁷ J.A.A. van Doorn, “Een pleidooi voor rekolonisatie”, *HP/De Tijd* (21 augustus 1992) 8-9.

¹⁹⁸ Frans van Deijl en Auke Kok, “Mission Impossible”, *HP/De Tijd* (21 augustus 1992) 16-20.

¹⁹⁹ Jaap Jansen, “Vragen van leven en dood. Levert Nederland de huursoldaten van Europa?”, *Elsevier* (22 augustus 1992) 9-11.

over de praktische gevolgen van het op zichzelf prijzenswaardige standpunt dat er iets moet gebeuren.” Met andere woorden: er waren maar weinig politici die het interventiestandpunt beleden en daarbij een kant en klaar militair scenario in gedachten hadden. Bovendien was er het onoverkomelijke probleem van de uitvoering, aldus het artikel. Als Nederlands machtige bondgenoten het lieten afweten, wat niet onwaarschijnlijk was, konden onze eigen strijdkrachten op zichzelf weinig klaarmaken. Of zou Nederland “zonder meer” ten strijde trekken en “de Nederlandse krijgsmacht de huurlingen van Europa” leveren? Het was een retorische vraag, want een weinig realistisch scenario.

De bijdrage ging vergezeld door een interview met de Joegoslavië-rapporteur van het Europees Parlement, de CDA’er Arie Oostlander. In lijn met zijn interventionistische oproepen elders, verkondigde deze dat de resoluties van de Verenigde Naties lang niet ver genoeg gingen. Hij pleitte voor het leveren van wapens aan de Bosnische regering. Oostlander, “toonaangevend CDA-ideoloog” genoemd, betitelde de extremisten in voormalig Joegoslavië als nazi’s. Hij zei: “Ik doel op Karadzic, de leider van de Bosnische Serviërs en de Kroaat Mate Boban. Die twee kunnen, net als Hitler en Mussolini, onderling wel tot regelingen komen.” De Europarlementariër voorspelde het failliet van de Europese buitenlandse politiek als er niets zou gebeuren en schetste een somber toekomstbeeld. “De meeste landen zullen alleen dat doen, waartoe ze door hun eigen publieke opinie worden gedwongen, in de hoop dat over een paar maanden de *Endlösung der Muslimfrage* achter de rug is. Karadzic en Mate Boban hebben de zaak dan verdeeld, met misschien nog een enclave voor de Bosniërs, en blauwhelmen om de status quo te garanderen.”

Tegelijkertijd liet *Elsevier* een aantal sceptische oud-militairen aan het woord. Onder het motto ‘ingrijpen is gemakkelijker gezegd dan gedaan’, pleitte oud-bevelhebber der Landstrijdkrachten H. Roos voor een “politiek en militair goed doordacht, eenstemmig plan.” De uitvoering diende bij voorkeur in handen van de NAVO te liggen, vond hij. Luitenant-generaal buiten dienst W.J. Loos bekritiseerde de houding van politici tot dan toe en noemde ze “halfhartig”. Hij zei: “Ik mis staatsmanschap. Er wordt politiek gemarchandeerd. Nederlandse politici roepen veel, maar lijken daaruit niet de consequenties te willen trekken. Ze zeggen: ingrijpen, en stellen dan zestig vrachtauto’s ter beschikking. Ze draaien om de hete brij heen.” Terugkomend thema bij de rationele b.d.’ers was het aspect van een mogelijke guerrilla. “De zeer geoefende Serviërs zijn aan hun vijfde oorlog van deze eeuw bezig. Voor hen is oorlog een kwestie van routine.” Indië-veteraan kolonel b.d. A.W. van Koevinge verwees naar de moeilijkheden en uiteindelijke mislukking van de Nederlandse contraguerrillacampagne van 1946-1949 in het toenmalige Nederlands-Indië (nu Indonesië). In Joegoslavië zou dat nog moeilijker zijn, voorspelde hij. Een betere optie zou zijn om rechtstreeks Belgrado te bombarderen. Want daar zaten “de gangmakers”. Andere oud-militairen wezen echter ook deze mogelijkheid van de hand. Dat zou “eigen mensen die er nu zitten in gevaar brengen”, aldus oud-bevelhebber van de landmacht en

oud-chef Defensiestaf C. de Jager. “Ik voel op dit moment niets voor interveniëren. Het zou een heel lange operatie worden, vooralsnog zonder politiek doel.”²⁰⁰

De Groene Amsterdammer behandelde nog eens expliciet het probleem dat Nederland wel wilde ingrijpen, maar als klein land zelf nauwelijks een vuist kon maken. “Nederland spreekt krijgshaftige taal over militair ingrijpen in Joegoslavië, dat wel, maar tussen droom en daad staan praktische bezwaren: geen geschikte helikopters, niet genoeg dienstplichtige vrijwilligers en de benodigde manschappen zitten in Cambodja. De mythe van Nederland als militair gidsland”, vatte redacteur Guikje Roethof het samen. Volgens haar praatten de Nederlandse politici “het publiek naar de mond”, maar kregen zij binnenskamers van hun adviseurs analyses die hen net zo huiverig maakten als de rest van de Europese regeringsleiders. Militair gezien was voor Nederland, met de mariniers in Cambodja en de logistieke en verbindingsbataljons op de Balkan, de rek er gewoon uit. Typerend voor het Nederlandse dilemma was het feit dat Roethof parlementariër Ton de Kok, in mei nog fel pleitbezorger van interventie, opvoerde als een van de sceptici. De Kok beaamde dat Nederland met lege handen stond. Voor ingrijpen was het eigenlijk al te laat, dat had twee maanden eerder moeten gebeuren, vond hij.²⁰¹

Kort daarna deed redacteur Kees Schaepman van *Vrij Nederland* een paar stappen terug en aanschouwde het (alweer afnemende) debat over ingrijpen in Joegoslavië als onderwerp op zich. Hoe was het toch mogelijk, vroeg Schaepman zich af, dat de Nederlanders zo massaal voor interventie waren, maar de militairen zo terughoudend? De ‘Joego-Storm’ woedde in de Nederlandse media en steeds dezelfde figuranten draafden op, concludeerde hij. Deze opinieleiders, zoals Voorhoeve en Oostlander, wisten zich gesteund door “de wil van het Nederlandse volk, zoals die tot ons komt via het Nipo.” Schaepman haalde de militairen b.d. aan die zich, tegen de stroom in, al enkele maanden sceptisch betoonden, zoals de oud-generaals Loos en Tomasso. Ingrijpen was niet verstandig, en het Nederlandse leger had – met de mariniers reeds op uitzending naar Cambodja en verder alleen dienstplichtigen die niet verplicht naar het buitenland konden worden gestuurd – ook niet de mogelijkheden. Wens en werkelijkheid liepen in Nederland verschrikkelijk ver uiteen, zo was de teneur van het stuk. Schaepman kwam daarom tot een ironische conclusie over de aard van het Nederlandse debat: “Of we nu soldaten hebben of niet, ze moeten erheen, en snel!”²⁰² Het was de vraag of de journalist hiermee niet een karikatuur neerzette.

Hierna bleek dat de weekbladen de golven van het interventiedebat alleen omhoog volgden. Toen het debat in het najaar niet werd gevolgd door daden, zwegen zij er verder over. Strikt genomen was er bij de opiniebladen sprake van *periodes* van debat, die werden afgewisseld met totale stilte over Bosnië en aandacht voor geheel andere zaken. Bij de wekelijkse media, waar vanwege de lagere frequentie van uitkomen natuurlijk een scherper selectiecriterium gold, kon men in augustus en

---

²⁰⁰ Remco Meijer, “Een harde job. Militairen kunnen met resolutie 770 niet uit de voeten”, *Elsevier* (22 augustus 1992) 31-33.

²⁰¹ Guikje Roethof, “Krijgshaftig. Hoe wil Ter Beek eigenlijk aanvallen?”, *De Groene Amsterdammer* (2 september 1992) 7-8.

²⁰² Kees Schaepman, “De vredeshaviken willen actie”, *Vrij Nederland* (19 september 1992) 30-31.

september 1992 om veel redenen niet om de Bosnische crisis heen. Daar aan voorafgaand lieten zij het interventiethema echter lange tijd rusten. En ook daarna werd het stil rond dit onderwerp. Hooguit werden er die winter parallellen getrokken met Somalië, toen daar in december wel een internationale interventie plaatsvond.²⁰³ Verder bleven de bladen gespeend van meningen over de interventiekwestie, tot na de jaarwisseling.

Een roerig voorjaar

De eerste bijdrage aan het interventiedebat in het nieuwe jaar 1993 stond los van de actualiteit en verscheen in *Elsevier*. Redacteur Eric Vrijksen sprak met majoor J. Brinkhof van de Koninklijke Luchtmacht, na diens terugkeer uit ex-Joegoslavië, waar hij zes maanden waarnemer voor de VN was geweest. Het verhaal ging over de belevenissen van Brinkhof aan de fronten in Bosnië en Kroatië, maar ook over het interventievraagstuk. De luchtmachtofficier waarschuwde voor een massale *peace enforcement* operatie. Die zou volgens hem uitlopen op een bloedbad. Volgens Brinkhof paste het beter om “een lik-op-stuk-beleid” toe te passen. Daarmee bedoelde hij: het detecteren van vast ingegraven wapentuig, van stellingen en van belegerende eenheden, om ze vervolgens uit te schakelen. “Bij voorkeur vanuit de lucht.” Brinkhof: “Dan heb je kans dat de zinloze terreur afneemt doordat de strijdende partijen gedwongen worden hun stellingen telkens te verplaatsen. Dan zullen ze tijd verliezen en zal ook de nauwkeurigheid van hun beschietingen afnemen.”²⁰⁴

Diezelfde week zat oud-generaal De Vogel in *Vrij Nederland* min of meer op dezelfde lijn. Hij pleitte (niet voor het eerst) voor beperkte interventie, op grond van rationaliteit, niet emoties. Gelegitimeerd door een internationale instantie en met een breed internationaal draagvlak moest een heldere doelstelling voor militair optreden worden geformuleerd: “*wat moet waar gebeuren met welke middelen gedurende welke tijd en met inachtneming van welke spelregels?*” De oud-generaal besprak in grote lijnen de factoren die volgens hem van belang waren: mandaat, middelen, ‘de vijand’ en het terrein. Vervolgens schetste hij, zonder daar voorstander van te zijn, een grootschalige operatie, met een strijdmacht ter grootte van driehonderdduizend manschappen. Deze troepenmacht moest worden ingezet “in een onherbergzaam land, tegen een nauwelijks te definiëren en soms ook ongrijpbare tegenstander, met een twijfelachtige kans op snel succes.” Daarna “zou gedurende een reeks van jaren een soort bezettingsmacht moeten achterblijven.” De Vogel noemde dit scenario daarom “geen reële mogelijkheid.”

Een beperktere operatie, zoals ook VN-waarnemer Brinkhof in *Elsevier* had geopperd, lag volgens de brigade-generaal b.d. meer voor de hand. De bestaande vredesmacht UNPROFOR, een “papieren tijger”, moest tanden krijgen. Beschietingen moesten worden afgestraft, de doorgang van humanitaire hulp worden afgedwongen.

²⁰³ Max Arian, “Militaire vrede”, *De Groene Amsterdammer* (9 december 1992) 3.

²⁰⁴ Eric Vrijksen, “‘Een massale invasie is onbegonnen werk.’ VN-waarnemer Brinkhof bepleit chirurgische ingreep in Joegoslavië”, *Elsevier* (9 januari 1993) 19-20.

Het inrichten van “grote veilige gebieden (de zogenaamde *safe havens*) voor de opvang van vluchtelingen” moest worden overwogen. De risico’s zouden daarbij toenemen. De Vogel: “Het dilemma waarvoor wij staan komt in essentie neer op de vraag hoeveel risico wij willen lopen voor de handhaving van regionale stabiliteit en internationale rechtsregels; voor principes, die wij tot dusverre zo hoog in ons vaandel hadden staan. Maar wij kunnen de keuze niet blijven ontlopen. Als wij niet bereid zijn risico’s te accepteren, zou dat wel eens het begin van het einde van de Verenigde Naties kunnen zijn.”²⁰⁵

Een paar weken later hadden de journalisten Leonard Ornstein en Max van Weezel een interview met minister-president Ruud Lubbers. Gevraagd naar ‘Joegoslavië’ zei de premier dat het hem irriteerde dat de internationale gemeenschap zoveel onmacht had laten zien. Aan de Nederlandse regering had het niet gelegen, vond hij. “Alles wat Nederland bepleitte, werd pas zes maanden later geaccepteerd.” Ook bleek de Nederlandse regeringsleider zich ten aanzien van dit onderwerp in de hoek gezet te voelen door zijn Europese collega’s. Zij waren het voorgaande jaar na bijeenkomsten slechts bereid geweest tot woorden, niet daden. Slappe teksten werden, zo zei Lubbers, “stevig opgeklopt, zodat het leek alsof er nog heel wat uit was gekomen. Iedereen ging tevreden naar huis. Maar vervolgens gebeurde er in de praktijk weer vrij weinig. Dat heeft me getraumatiseerd.” En: “Terugkijkend moet ik vaststellen dat de Europese besluitvorming over Joegoslavië geheel was verlamd. Dat heeft me moedeloos gestemd. Triest gemaakt. Soms ook woedend.” De minister-president sprak de hoop uit dat de nieuwe regering van Bill Clinton in de Verenigde Staten het initiatief zou nemen. “Dan komt Major mogelijk ook in beweging. Als Washington wat naar Londen roept, helpt het misschien. Den Haag is het in ieder geval niet gelukt.”²⁰⁶

Een week later schreef *Vrij Nederland* over een rel rond de bevelhebber der landstrijdkrachten, luitenant-generaal Hans Couzy, die zich sinds zijn aantreden in september 1992 een aantal keren publiekelijk had gemengd in discussies die ‘zijn’ landmacht in die tijden van grote veranderingen aangingen. Zo had de generaal in november in *NRC Handelsblad* een artikel gepubliceerd over het opschorten van de dienstplicht, op een moment dat dit nog een heet hangijzer was in het politieke besluitvormingsproces. Het leidde tot onenigheid met minister Ter Beek. Die dwong de hoogste landmachtmilitair tot het tekenen van een document dat algemeen een ‘loyaliteitsverklaring’ ging heten. Dat weerhield Couzy er niet van zich ook te mengen in het in zijn ogen even belangrijke en eveneens aan de herstructurering van de strijdkrachten gerelateerde interventiedebat over Bosnië. Op donderdag 14 januari 1993 keerde hij zich op de radio tegen militair ingrijpen in dat land. Hij waarschuwde voor een ‘tweede Vietnam’.

In *Vrij Nederland* stonden allerhande reacties op deze meningsuiting, de meeste over het recht van ambtenaren om vrijuit te mogen spreken of te moeten zwijgen. Enkele van de reacties waren ook inhoudelijk. Oud-minister van Defensie Hans van Mierlo zei bijvoorbeeld: “Het ontgaat me (...) waarom Couzy niet op de militaire

²⁰⁵ J.C.A.C de Vogel, “Ingrijpen in Joegoslavië?”, *Vrij Nederland* (9 januari 1993) 7-8.

²⁰⁶ Leonard Ornstein en Max van Weezel, “Lubbers zit er niet om lellen uit te delen”, *Vrij Nederland* (23 januari 1993) 7-11.

risico's in Joegoslavië zou mogen wijzen. Sterker nog, ik vind dat hij de *plicht* heeft om dat onder de aandacht te brengen. Zo'n afweging wordt tegenwoordig niet meer in de werkkamer van een minister gemaakt." VVD-Kamerlid Blaauw was het daar niet mee eens. Die zei: "Couzy roept een beeld op over politieke acties die niet aan de orde zijn; dat schept verwarring naar de bevolking toe. Daarna ging hij nog eens die vergelijking maken met Vietnam, dat vond ik wel zo verschrikkelijk goedkoop. Als de generaal verstandige dingen gaat zeggen, hoeft hem wat mij betreft niet het zwijgen worden opgelegd. Maar gelet op de taal die hij nu uitslaat, vind ik het volkomen terecht als zijn directe chef hem op de vinger tikt."²⁰⁷

Begin februari verscheen in *Elsevier* een portret van CDA'er Peter Kooijmans, de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken. Kooijmans volgde Van den Broek op, die naar Brussel vertrok om commissaris van buitenlandse betrekkingen te worden in de Europese Commissie. Van Kooijmans, hoogleraar volkenrecht te Leiden en VN-rapporteur voor de mensenrechten in Joegoslavië, was al bekend dat hij "een van de grootste voorstanders van ingrijpen in Bosnië was." Redacteur Jaap Jansen voorspelde dat het "oplossen van de crisis in het voormalige Joegoslavië, waar hij onlangs nog was als VN-rapporteur" voor Kooijmans prioriteit zou hebben. "De machteloosheid waarmee de internationale samenleving op de Servische barbarij reageert, vervult hem met stille woede; de huidige VN-bemoeienis ziet hij als dweilen met de kraan open", aldus Jansen.

De belangrijkste gebeurtenis van internationale betekenis begin 1993 was het aantreden van de nieuwe Amerikaanse president, Bill Clinton. Zijn uitspraken tijdens de verkiezingscampagne van 1992 hadden hoge verwachtingen gewekt als het ging om een robuuster Amerikaans Bosnië-beleid. Het begin van Clintons regeerperiode deed het interventiedebat in met name Amerika en Europa daarom weer volop op stoom komen. De media kwamen echter al gauw tot de conclusie dat president Clinton zijn beloftes uit de verkiezingstijd niet naar de letter zou kunnen of willen nakomen. *Elsevier's* Rik Kuethe schreef eind februari bijvoorbeeld: "Nu ook de nieuwe Amerikaanse regering vorige week haar plannen met Bosnië over het voetlicht gebracht heeft, staat vast dat een massale militaire ingreep met het doel de situatie terug te draaien (zoals die in Koeweit, twee jaar geleden) in geen enkele agenda voorkomt."²⁰⁸ Bosnië bestond immers niet meer. "Verdwenen bleek de gedachte om het wapenembargo voor de Moslims op te heffen of de Servische artilleriestellingen uit de lucht met Amerikaans vuur te bestoken." Voor de buitenwacht leek het dus alsof de van interventie afkerige internationale gemeenschap alle hoop voor een succesvolle oplossing vestigde op het onderhandelaarduo Vance en Owen. In vredesplannen moest men echter niet te veel vertrouwen hebben, aldus Kuethe. Die werden op de Balkan toch alleen maar gebroken als het uitkwam. De hoop op een vredesregeling was daarom een "schijnvertoning". Er kroop zodoende al vroeg in 1993 een zekere neerslachtigheid en een cynisch schouderophalen in het debat, ook in Nederland.

Toen in dezelfde tijd het daadwerkelijk afdwingen van het vliegverbod thema van gesprek werd, deed minister van Defensie Relus ter Beek een detachement F-16's in

²⁰⁷ Rudi Kagi, "Wat generaal Couzy wel en niet mag zeggen", *Vrij Nederland* (30 januari 1993) 16-17.

²⁰⁸ Rik Kuethe, "Vrede in Bosnië een volstrekte illusie, *Elsevier* (20 februari 1993) 38-39.

de aanbieding. Redacteur Arendo Joustra van *Elsevier* vond dat bitter weinig voor een land dat zich “middelgroot” noemde en voorop liep in de pleidooien voor een militaire interventie. Joustra haalde een uitspraak aan van oud-minister Van den Broek: tussen gidsland en nikslan. De redacteur vond Nederland een nikslan. “Geen gelegenheid laten de vaderlandse bewindsliden onbenut om andere landen op te roepen een einde te maken aan de oorlog.” Maar: “Als Nederland echt een geloofwaardig aanbod wil doen, dan moet het beloven grondtroepen te sturen. Dan moet het de moed tonen eigen soldaten de dood in te sturen.”, aldus Joustra. Hij schreef verder: “Als de Nederlandse bewindsliden Lubbers, Kooijmans en Ter Beek echt menen dat ze een eind willen maken aan de oorlog in Joegoslavië, dan kunnen ze niet F-16’s blijven afficheren, dan moeten ze een bijdrage leveren die gelijkwaardig is aan de inspanningen die ze vragen van landen als de Verenigde Staten. Zolang Nederland dat niet durft, blijft het een klein land met een grote mond.”²⁰⁹

Die grote mond bleek weer eens tijdens een overleg van de Tweede Kamer met minister van Buitenlandse Zaken Kooijmans op 9 maart. Daarin werd uitgebreid gesproken over het ter tafel liggende Vance-Owenplan. De Nederlandse parlementariërs vonden dit een allesbehalve volmaakt en in bepaalde opzichten ook immoreel plan, dat agressie beloofde. Maar de hoop was er wel op gevestigd. Tegelijkertijd was de scepsis groot. Waarom zouden de Serviërs gebied terug geven? Al debatterend trok men de conclusie dat er te weinig druk werd uitgeoefend op de partijen en dat wanneer één van hen het plan niet zou ondertekenen, Nederland afdwinging ervan met militaire middelen zou moeten steunen en proberen te bevorderen.²¹⁰ Ook op 6 mei bleek de Nederlandse volksvertegenwoordiging te vinden dat niet moest worden geaccepteerd dat de Bosnische Serviërs – die een referendum over het Vance-Owenplan gingen houden en er duidelijk afwijzend tegenover stonden – het internationale vredesplan zouden torpederen. ‘Verdergaande militaire stappen’ waren in dat geval onontkoombaar, meenden de parlementariërs. Deze opvattingen werden onverminderd gesteund door het grote publiek. Peilingen van het NIPO lieten zien dat zo’n driekwart van de Nederlanders voor militair ingrijpen bleef, zowel ten behoeve van de humanitaire hulpverlening als om een einde te maken aan de oorlog.²¹¹ Meerdere ministers, zoals Jan Pronk van Ontwikkelingssamenwerking en Wim Kok van Financiën, verklaarden bovendien publiekelijk voorstander te zijn van interventie als de Serviërs het vredesplan van Vance en Owen zouden verwerpen.²¹² De intenties van regering en parlement waren daarmee helder als glas.

Naar aanleiding van het delibereren rond het Vance-Owenplan haalde historicus en columnist van *HP/De Tijd* Hans Righart de appeasement-analogie aan. Het plan zou – als het door de partijen zou worden aangenomen – zonder precedent in de geschiedenis zijn. Een vrijwillige teruggave van veroverd land was immers nog nooit voorgekomen, schreef Righart. Waarom zouden de winnaars van de oorlog, de Serviërs,

---

²⁰⁹ Arendo Joustra, “F-16’s verleiden niet”, *Elsevier* (6 maart 1993) 39.

²¹⁰ Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 1992-1993, p. 3850 - 3877, met name 3870 - 3873.

²¹¹ NIOD, *Srebrenica*, 949.

²¹² NIOD, *Srebrenica*, 957-960.

dat dan doen? En zelfs als dit zou gebeuren, vond de historicus, speelden Vance en Owen “in de ordinaire Groot-Servische veroveringsoorlog [...] samen de historische rol van Neville Chamberlain met als tegenspelers Milosevic en Karadzic in de rollen van respectievelijk Hitler en Mussolini.” Righart noemde de situatie in Bosnië “hopeloos”. Tegelijkertijd, schreef hij, bewoog het interventiedebat zich naar nieuwe hoogten. Het ging “in de richting van verscherpte sancties, een serieus overwegen van militaire opties en van mogelijke (Amerikaanse) wapensteun aan de verliezende partij. Met andere woorden: de zuigkracht van het Bosnische moeras begint voelbaar te worden.” Righart – eerder verklaard tegenstander van interventie omdat dat volgens hem zou leiden tot zelfvernietiging – vond nietsdoen nu getuigen van “overdraaglijk cynisme”. Hij vond dat opgetreden moest worden tegen de *dealers* van de nationalistische *hard drugs*: Milošević, Karadžić en hun “oud-communistische trawanten [...] Tegen hen zou het geweld zich moeten richten.”²¹³

Het vredesplan van Vance en Owen kwam er in *Elsevier* ook bekaaid van af. Een “wanhopig plan”, dat niemand veiligheid of een eerlijke verdeling bood, zo was het oordeel.²¹⁴ En dat terwijl de morele verontwaardiging over de oorlog “voor het eerst sinds maanden” weer oplaaide, aldus Caroline de Gruyter. Dit kwam door de beelden uit het omsingelde Srebrenica, dat zich in een benarde positie bevond. De Gruyter betitelde de regeringen in Europa en Amerika als omstanders die al toekijkend bij een noodsituatie een kosten-batenanalyse maakten, en met een negatief antwoord kwamen op de vraag of zij moesten ingrijpen. Want, zo haalde de journaliste een Duitse columnist en deskundige aan: er waren geen wezenlijke belangen in het geding, er was een grote kans van falen en het einddoel was onduidelijk.²¹⁵ Redacteur Rik Kuethe schreef de (Amerikaanse) onwil ondertussen toe aan de angst om in een militair moeras te verzanden, zoals vijftientig jaar eerder in Vietnam. Deze metafoor was immers terug in “de koppen van de grote Amerikaanse kranten”. De onzekerheid over de vraag of Bosnië niet een soort ‘Vietnam’ zou worden, leidde tot nietsdoen. En zonder de Amerikanen deed de rest van de wereld ook niets.²¹⁶

Het nietsdoen straalde ook af op de NAVO. Eind april schreeuwde de voorkant van *HP/De Tijd* met grote letters: “Machteloos. Waarom maakt de NAVO geen einde aan een volkerenmoord?” Het bijbehorende artikel van journaliste Guikje Roethof ging erover “hoe de onmacht op zinvolle wijze bij te dragen aan het doven van de uitslaande brand in Bosnië-Herzegovina [...] de identiteitscrisis van de NAVO” verdiepte. Roethof plaatste de Bosnische interventiekwestie in het kader van de veranderingen bij het bondgenootschap. Zij beschreef de alliantie als een “reus op lemen voeten”, een organisatie in depressie. “Van het krachtige militaire verbond dat in luttele minuten tijd op een verrassingsaanval uit het oosten kon reageren, is door de huidige verdeeldheid in ieder geval weinig over. Maar intussen is er wel werk aan de winkel”, aldus de schrijfster, doelend op de crises in het oosten. Het bondgenootschap miste echter

²¹³ Hans Righart, “Het Bosnische moeras”, *HP/De Tijd* (16 april 1993) 15.

²¹⁴ G. Philip Mok, “Landjepik voor de vrede”, *Elsevier* (13 maart 1993) 42-43.

²¹⁵ Caroline de Gruyter, “‘Zet er maar een hek omheen’. Het ‘omstander-effect’ bij de oorlog in Bosnië”, *Elsevier* (17 april 1993) 38-39.

²¹⁶ Rik Kuethe, “De angst voor het moeras”, *Elsevier* (24 april 1993) 47.

bestaansrecht, de lidstaten bezuinigden zwaar op hun krijgsmachten. Roethof haalde bovendien luitenant-generaal b.d. Gé Berkhof aan, die betwijfelde of Nederland vanwege alle lopende verplichtingen een zinvolle bijdrage zou kunnen leveren aan een eventuele *peace enforcement* operatie op de Balkan. Ook de succeschansen van een dergelijke interventie schatte de oud-generaal laag in. “En zo kraakt de NAVO, het bolwerk van de westerse veiligheid, in al zijn voegen. Het koude oorlogsinstrument schrompelt ineen.”²¹⁷

De interventiekwestie werd acuut toen de Bosnische Serviërs het Vance-Owenplan in mei 1993 afwezen. De internationale gemeenschap deed uiteindelijk niets en tekende zo volgens veel waarnemers het doodvonnis van Bosnië. Peter Volten, werkzaam bij het *Institute of East West Studies* in New York (en later hoogleraar Internationale Betrekkingen en Organisaties te Groningen) vond het echter nog niet te laat voor actie. Natuurlijk, “het Westen is achter de feiten en gebeurtenissen aangehold”, schreef hij in een opiniebijdrage in *Elsevier*. Het had geen plan en geen beleid. Er was namelijk nooit een fatsoenlijke militair-strategische analyse gemaakt. Het interventiedebat ging over tactische aspecten als terreingesteldheid en krachtsverhoudingen. Daarbij ging men voorbij aan het belangrijkste uitgangspunt: dat in de gehele regio “paal en perk” moest worden gesteld aan de “agressie van welke Milosević dan ook; nu en in de toekomst.” Het was nog niet in alle opzichten te laat, vond Volten. Het Westen moest een signaal afgeven, in de vorm van het sturen van troepen, om oorlogen in Kosovo en Macedonië voor te zijn. “Het zou eindelijk een teken zijn dat het Westen schaamteloze – verdere – agressie niet tolereert.”²¹⁸

Ook *HP/De Tijd*-columnist Hans Righart deed nog een laatste oproep, retorisch gericht aan het adres van de Amerikaanse president Clinton, om toch in te grijpen. De Utrechtse historicus hanteerde daarvoor het precedentargument. Hij schreef: “De zogenaamde opdeling van Bosnië langs etnische lijnen houdt in dat het recht van de jungle heeft gezegevierd en dat moet wel het begin van nog veel meer ellende en moordpartijen inluiden. De eerstvolgende brandhaarden zijn waarschijnlijk Kosovo en Macedonië en het wachten is op etnische schoonmaakpartijen in Rusland en andere delen van de vroegere Sovjet-Unie.” Righart schetste kort de geschiedenis van de Amerikaanse bemoeienis met Europa sinds de Eerste Wereldoorlog. Amerika trok zich weer in zichzelf terug, redeneerde de columnist. “Wat is er nodig om de Yanks opnieuw richting Europa te krijgen?”, vroeg hij zich af. “Een nieuw Pearl Harbour? Harde economische belangen zoals de veiligstelling van de olie-aanvoer tijdens de Golfoorlog? Of misschien toch de morele overtuiging dat aan de smeerlapperij van *ethnic cleansing* een einde gemaakt moet worden? Kortom meneer de President: waar blijven de Yanks?”²¹⁹

In de zomer van 1993, vlak nadat het interventiedebat over Bosnië een hoogtepunt had bereikt, vierde het pessimisme hoogtij. De anti-interventionisten leken het pleit – nu de Serviërs het Vance-Owenplan ongestraft naar de prullenmand hadden

²¹⁷ Guikje Roethof, “In staat van ontbinding”, *HP/De Tijd* (30 april 1993) 26-30.

²¹⁸ Peter Volten, “Tartende spiegels. Zelfs nu is het niet te laat voor actie in Joegoslavië”, *Elsevier* (19 juni 1993) 48-49.

²¹⁹ Hans Righart, “Meneer de president”, *HP/De Tijd* (25 juni 1993) 14.

kunnen verwijzen – in hun voordeel te hebben beslist. De stemming werd in *Elsevier* onder woorden gebracht door de Vlaamse Balkandeskundige Raymond Detrez. Die beweerde dat de Bosnische staat een onhoudbare constructie was geworden. Het land had moeten worden opgedeeld vóór het bloedvergieten was uitgebroken, aldus Detrez in een interview. Dan waren vele mensenlevens gered. Bosnië zelf was namelijk niet te redden en door dat wel te proberen offerde de internationale gemeenschap de Bosniërs op.²²⁰ Anderen spraken juist pessimistisch van een Europees verraad aan de eigen idealen. Volgens Aart Brouwer van *De Groene Amsterdammer* ontmaskerde de gang van zaken rond Joegoslavië en Bosnië sinds de jaren tachtig de Europese Gemeenschap voor wat zij werkelijk was: een economische gigant waarvan het politieke en ideologische aspect een “zielloze bovenbouw” vormden. “Overall waar de Europese Gemeenschap sinds de aanvaarding van de Europese Akte een constructieve rol had kunnen spelen, heeft zij afgewacht, ‘gefaald’ en intussen geld verdiend.” Het was volgens Brouwer wat al te gemakkelijk om de schuld van de oorlogen alleen bij de Balkanezen zelf te leggen, bij hun zogenaamde eeuwenoude twisten en vermeende bloedlust. Juist het onvermogen om deze delen van Europa middels een zinnige Balkan-politiek op te nemen in het grotere Europese project, maakte “de teloorgang van Joegoslavië tot de zwartste bladzijde uit de geschiedenis van de democratie sinds München 1938.”²²¹

In een hoofdcommentaar, geschreven door Joke van Kampen, bleek *De Groene* sterk te geloven in de vergelijking met de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog. In één adem werd dit uitgelegd: “Geen oorlog is er deze eeuw gevoerd waarover het publiek wereldwijd zo goed werd geïnformeerd als de oorlog in het voormalige Joegoslavië. We weten het precies: waar honger is, waar de doden vallen, waar de granaten inslaan. We zien het alle dagen: de wanhopige vluchtelingen, de gewonden, de doden, de verlaten kinderen. We hebben het tot in alle gruwelijke details geweten. Maar laten we niet meer doen alsof het onvermijdelijk was. Alsof we het niet konden verhinderen. Laten we gewoon zeggen dat we het niet *wilden* verhinderen. Eerst was ingrijpen te riskant, toen wisten we niet meer *waarom* we zouden moeten ingrijpen, en nu is het te laat. En laten we ook eens duidelijk zeggen welke boodschap is uitgezonden over de wereld, naar alle benadeelers, dictators en moordzuchtige racisten. Die boodschap luidt: Heren, ga u gang.”²²²

Toen Sarajevo in diezelfde periode in handen dreigde te vallen van zijn Servische belegeraars, sprak de NAVO weer waarschuwendes woorden. Plannen voor een luchtoperatie haalden de pers. *Elsevier* gaf echter juist ruimte aan een aantal deskundigen die beweerden dat de NAVO helemaal niet *wilde* ingrijpen. Redacteur Caroline de Gruyter vervaardigde een cynisch betoog van opeenvolgende kenners die meenden dat er een diplomatiek spel werd gespeeld dat uiteindelijk zou leiden tot een soort opdeling van Bosnië. Dreigen met luchtaanvallen was gewoon onderdeel van dit

²²⁰ Caroline de Gruyter, “‘We hadden de Bosniërs moeten redden, niet Bosnië’”, *Elsevier* (7 augustus 1993) 28-29.

²²¹ Aart Brouwer, “Het verraad van Europa”, *De Groene Amsterdammer* (21 juli 1993) 8-9.

²²² Joke van Kampen, “We hebben het geweten”, *De Groene Amsterdammer* (28 juli 1993) 2.

spel.²²³ Daar tegenover stond een week later een opiniestuk van Peter Volten, met het betoog dat het zo niet zou moeten. De NAVO diende te beseffen dat de veiligheid in Europa – haar voornaamste bestaansreden – verder reikte dan het eigen verdragsgebied. Onmacht van de NAVO zou een “vrijbrief voor agressie” zijn “in grensgebieden tussen westerse en niet-westerse beschavingen, zoals de Balkan en Oost-Europa”, schreef Volten. De NAVO moest daarom “nu de kansen grijpen om te voorkomen dat de geschiedenis zich herhaalt in een veel groter gebied dan Joegoslavië. [...] Zo’n strategische benadering zou de diepere *raison d’être* van de westerse alliantie weerspiegelen en agressieve arrogantie à la Karadžić beteugelen.”²²⁴

Tegelijkertijd vestigde Hans Righart de aandacht op een open brief die op initiatief van Groen Links door Nederlandse parlementariërs aan hun collega’s in de twaalf EG-lidstaten was gestuurd met een oproep om krachtiger op te treden in Bosnië. Hij citeerde: “Toestaan dat Sarajevo valt of nog meer wordt uitgehongerd, kunnen wij niet langer verantwoorden. Langer wachten is onaanvaardbaar”, zo stelt de brief, die naast humanitaire steun ook ‘het uiteindelijke uitschakelen van de Servische artilleriestellingen rond Sarajevo’ bepleit”. De columnist verbaasde zich over dit initiatief van Groen Links, in het bijzonder van buitenlandwoordvoerder Leonie Sipkes, “een pacifiste die oproept tot bombarderen”. Righart, niet voor niets historicus, trok een vergelijking met de jaren dertig. “Onder invloed van de opmars der zwart- en bruinhemden kwam het linkse pacifisme toen steeds meer onder druk te staan. Bijna overal ter linkerzijde werden de gebroken geweertjes gelijmd [...] Uit deze historische en daarmee eenmalige politieke omstandigheden kan ook een meer abstracte filosofische waarheid gedestilleerd worden. Die waarheid is deze: de confrontatie met een absoluut kwaad [...] zet de belangrijkste vooronderstelling van het pacifisme – de mens als redelijk wezen – op losse schroeven. Het geloof in dit positieve mensbeeld wordt door het herlevende nationalisme en door schurken als Saddam Hoessein, Karadzic en Milosevic aan het wankelen gebracht. Misschien is Leonie Sipkes nu ook ten prooi gevallen aan een dergelijke geloofscrisis.”²²⁵

Tussen hoop en vrees?

De crisis rond Sarajevo van februari 1994, die ontstond naar aanleiding van de morteraanval op een zaterdagmarkt, deed de interventiekwestie na lange tijd weer oplaaien en bracht ingrijpen van de NAVO voor even heel dicht bij. In *Vrij Nederland* inspireerde dat columnist Piet Grijns tot een nieuwe waarschuwing. Als de internationale gemeenschap verstandig was, deed zij niets, vond hij. Grijns schreef: “Al twee jaar heb ik hier bepleit, dat wij geen soldaten moeten sturen. In mijn argumenten is niets nieuws gekomen. Het zijn oorlogshiters als Oostlander en Tromp die steeds met nieuwe argumenten komen. Ze krijgen nu hun zin met dat idiote ultimatum. Als dat misloopt

²²³ Caroline de Gruyter, “‘Het blijft een dreigement’. Wil de NAVO soms niet ingrijpen in Bosnië?”, *Elsevier* (14 augustus 1993) 30-32.

²²⁴ Peter Volten, “Gaten in de tanden. NAVO hoeft niet alleen tegenover Karadžić c.s. te staan”, *Elsevier* (21 augustus 1993) 36-37.

²²⁵ Hans Righart, “Uit de mond van een pacifiste”, *HP/De Tijd* (13 augustus 1993) 13.

zullen ze roepen: maar we hadden veel eerder en veel massaler moeten ingrijpen.” De columnist speelde op de man en betitelde de interventionisten als “nekkletsers”. Hij vroeg zich af of iedereen gek was geworden. “Iedereen die een oplossing voor Joegoslavië zegt te hebben, kletst uit zijn nek of is getrouwd met een Servische, Kroatische of Bosnische partner. Nekkletsers krijgen altijd veel gehoor, omdat ze hard schreeuwen en steeds met andere opwinding komen.” Grijs stelde daar zijn eigen gelijk tegenover als minder aantrekkelijk alternatief. “De verstandige positie is weinig glorieus en teleurstellend monotoon.”²²⁶

Een week later kwam het Sarajevo-ultimatum ook aan de orde in een vraaggesprek met de Nederlandse chef Defensiestaf, generaal A. van der Vlis. Die gaf aan zijn bedenkingen te hebben bij het gebruik van luchtaanvallen. Tegelijkertijd woog de “bondgenootschappelijke solidariteit” voor hem zwaar. Over de Nederlandse voortrekkersrol zei de belangrijkste militaire adviseur van de minister van Defensie: “Nederland speelt een belangrijke rol als een soort katalysator in de meningsvorming. Dat vind ik best. Maar Nederland moet één ding niet vergeten. Het is een klein land, dat geen wereldwijde verantwoordelijkheid draagt. Het is natuurlijk niet voor niks dat wij, militairen, onze politici steeds gewezen hebben op de risico’s van militaire actie.”

Van der Vlis toonde zich voorstander van beperkte doelstellingen. Hij zei: “Over de inzet van militaire middelen in Joegoslavië ben ik altijd terughoudend geweest. Ik wist en weet dat het conflict militair niet oplosbaar is [...] Als we het over Joegoslavië hebben, gaat het natuurlijk helemaal niet meer over een situatie van winnen of verliezen. We praten over heel iets anders, namelijk over een beperkte doelstelling. Bijvoorbeeld het uit de wurggreep halen van Sarajevo. Dat is essentieel.” Meer zat er volgens de generaal niet in. “Het is mijn volledige overtuiging dat we met een militaire interventie de oorlog daar niet kunnen beëindigen. Om in dat soort terrein, in een volkomen onoverzichtelijk en bergachtig gebied, van buitenaf vrede op te leggen? Nee, dat acht ik niet tot de mogelijkheden [...] Er is een school in het strategische denken die zegt dat je een militair conflict met het luchtwapen kunt oplossen. Maar dat is niet waar. Je lost het probleem Bosnië-Herzegovina niet met bommenwerpers op.”

HP/De Tijd had een interview met een andere, meer opstandige generaal: generaal-majoor A.J. van Vuren. Die had in voorgaande maanden publiekelijk vraagtekens gezet bij een aantal grote besluiten over veranderingen bij Defensie, zoals de oprichting van de Luchtmobiele Brigade en de nieuwe nadruk op crisisbeheersing en vredesondersteunende operaties. Ook het onderwerp Bosnië liet Van Vuren, die een paar maanden voor zijn functionele leeftijdsontslag (pensionering) zat, niet rusten. Journalist Daan Dijkstra schreef hoe “hij geen spaan [had] heel gelaten van ‘het conceptuele vacuüm’ waarin het Nederlandse Bosnië-beleid [volgens hem] steeds meer was komen te verkeren” en citeerde hem als volgt: “Het gaat hier niet om verlichte ideetjes, zoals steun voor emancipatietoneel op de Kaapverdische Eilanden of subsidie voor de vakbond van prostituees, maar om de levens van onze soldaten, ook al zijn zij dan maar beroeps.”

---

²²⁶ ‘Grijs’, *Vrij Nederland* (19 februari 1994) 24.

Van Vuren vertelde dat hij “de dagen voor dat NAVO-ultimatum over Sarajevo met het zweet in [zijn] handen [had] gezeten.” Want “wat was er nou gebeurd als die Serven hadden gezegd, bekijk het even? Hoe succesvol waren we dan geweest bij het uitschakelen [...] van die commandoposten en artillerie? Ik heb met ervaren vliegers gesproken en er zitten nogal wat haken en ogen aan die kanonnetjes in de sneeuw in dat terrein.” De generaal meende dat de NAVO door het oog van de naald was gekropen. Niet omdat hij tegenstander was van interventie, maar omdat hij militaire blufpoker een gevaarlijk spel vond. Van Vuren: “Als je erin gaat, moet je wel de wil hebben om ook voldoende middelen in te zetten, en het af te maken. Die militaire optie is niet niks, ik vind het [dan ook] niet onbegrijpelijk dat die politieke wil ontbreekt, maar dan ontbreekt tevens het sluitstuk aan de militaire logica.” Hadden de Serviërs de bluf doorzien, aldus Van Vuren, “dan had je de NAVO opgeblazen: dan had je enerzijds een club die had moeten doorzetten en anderzijds een club die had gezegd, wij doen niet meer mee. [...] Het blijft schaatsen aan de rand van de afgrond, met zo’n *open ended* ultimatum.” De vertrekkend generaal sprak zijn begrip uit voor de bewogenheid die de ellende in Bosnië losmaakte. “Maar ook als je die bewogenheid deelt, ontslaat dat je nog niet van de plicht tot een rationele analyse.” Van Vuren had daarom geen spijt van het feit dat hij zijn scepsis openbaar had gemaakt.²²⁷

Toen dezelfde gebeurtenissen als in Sarajevo in april Goražde overspoelden en de NAVO wederom een ultimatum stelde, liet redacteur Caroline de Gruyter van *Elsevier* merken dat zij ook nog steeds interventiescepticus was. “Met bombardementen op Gorazde bereiken de VN geen vrede”, schreef zij. Weliswaar waren de Verenigde Staten, Rusland, de VN en de NAVO sinds februari met hernieuwd elan bezig met vredestichten, Goražde zou wel eens een “hobbel” te ver kunnen zijn, meende ze. De enclaves in Oost-Bosnië waren de adder onder het gras van de vredesbesprekingen, aldus De Gruyter. Wat moest je ermee als zelfs “de meest verstokte voorstanders van militair ingrijpen” vonden dat het voor interventie te laat was? Ze schreef: “Blijven er dus twee alternatieven over: iedereen weg uit Bosnië of doorgaan met onderhandelen. Door-onderhandelen heeft alleen maar zin als de westerse onderhandelaars bereid zijn zichzelf te reduceren tot bijzitters. Zij hebben, dat is jammer genoeg gebleken, rekening te houden met de gebeurtenissen op het slagveld.”²²⁸

Hans Righart plaatste het Bosnische drama in het kader van de Tweede Wereldoorlog door eind april vooruit te blikken naar de komende herdenking van de geallieerde landing in Normandië van 1944, toen vijftig jaar geleden. Deze verjaardag van het begin van de bevrijding van West-Europa werd groots gevierd. Maar, schreef Righart, “een beetje wrang is het wel: het met veel getrommel herdenken van een oorlog die een halve eeuw geleden plaatsvond, terwijl anno 1994 onder onze ogen Oost-Europa etnisch gereinigd wordt, politieke gangsters als Karadzic zich de gesprekspartner van de VN mogen noemen en honderdduizenden opnieuw in de ban zijn van een pervers nationalisme. [...] En zolang Mladic, Milosevic en al dat andere geboefte de grenzen

---

²²⁷ Daan Dijkman, “Hoezo, hoogverraad? Interview met een dwarsliggende generaal”, *HP/De Tijd* (4 maart 1994) 26-30.

²²⁸ Caroline de Gruyter, “Blauwtjes in Bosnië”, *Elsevier* (16 april 1994) 44-45 en “De superieure angst van het Westen”, *Elsevier* (23 april 1994) 44-46.

van hun Groot-Servië niet heel ver in westelijke richting opschuiven, zal D-Day voor de Bosnische moslims uitblijven. Tot dat moment zullen de noodkreten van de radio-amateurs uit Gorazde net zo onbeantwoord blijven als die destijds uit Boedapest [in 1956] en Praag [in 1968].”²²⁹

Eind mei publiceerde *HP/De Tijd* van over de grens een beschouwing van de Britse journalist Andrew Sullivan van *The Sunday Times* over het Bosnië-beleid van de Amerikaanse president Clinton. De interventionist Sullivan bekritiseerde de nadruk die Clinton legde op de binnenlandse politiek. De president speelde “*gouverneur* van de Verenigde Staten” terwijl de NAVO bij Goražde werd vernederd. “Een schokkende onverschilligheid jegens de wereld”, noemde Sullivan het. Volgens de Brit behoorde Clinton zich wel degelijk meer met de Balkan bezig te houden. “Daar is sprake van een duidelijke schending van landsgrenzen, het ligt dicht bij Europa en de Russische invloedssfeer en er zijn kritieke Amerikaanse belangen mee gemoeid.” Ook Sullivan trok de vergelijking met de grote oorlog van vijftig jaar daarvoor. “Het gaat bovendien om de schending van een moreel principe waarvoor Amerika in de Tweede Wereldoorlog heeft gevochten: dat het Westen nooit meer de uitmoording van een heel volk in het centrum van Europa zou tolereren die met gemak kan worden tegengehouden.” Sullivan riep Clinton op te laten zien dat zijn standpunten pro interventie uit 1992 meer waren dan loze verkiezingsbeloften. Dat moest omdat het “vertoon van angsthazerij en incompetentie” een verkeerd precedent zou scheppen voor de toekomst. Sullivan schreef: “De opvallende zwakte van de westerse inspanningen is een boodschap voor iedere dictator en agressieve etnische groepering ter wereld [...] Door met geschipper de moeilijkheden te omzeilen, heeft Clinton wellicht een proces van internationaal verval in gang gezet.”²³⁰

In de zomer van 1994 maakte Caroline de Gruyter van *Elsevier* de balans op van twee jaar *peacekeeping* in Bosnië. Zij noemde Bosnië een kolonie van de Verenigde Naties. Omdat de blauwhelmen van UNPROFOR het huisvuil ophaalden, post rondbrachten, water- en elektriciteitsvoorzieningen repareerden, wegen en bruggen onderhielden, en nog veel meer. Kortom, de VN-troepenmacht hield het land op de been en de Bosnische bevolking in leven. De Gruyter schreef: “Toen UNPROFOR [...] in maart 1992 naar Bosnië kwam, kreeg zij als opdracht mee: humanitaire hulp verlenen en de strijdende partijen met elkaar aan tafel zetten. Wie nu, ruim twee jaar later, door het verwoeste land reist, kan niet anders dan constateren dat de VN heel goed zijn geslaagd in het uitvoeren van die opdracht.” De journaliste hekelde daarom de criticasters van de VN-operatie, die zij op een lijn stelde met de westerse intellectuelen die liever de Serviërs bombardeerden. Als er zou zijn ingegrepen, waren er veel slachtoffers gevallen en “waren de VN misschien nu wel niet meer in het voormalige Joegoslavië geweest.” De Gruyter toonde zich uiterst tevreden met de “sociale, niet-gewelddadige manier” waarop de VN-soldaten in Bosnië aan de vrede werkten. Conclusie: het ging best goed zonder harde actie.

Eind 1994 bereikte de internationale machteloosheid een voorlopig dieptepunt. Over de interventiekwestie werd al maanden geen woord meer geschreven. De gijzeling

---

²²⁹ Hans Righart, “D-Day voor Bosnië”, *HP/De Tijd* (29 april 1994) 19.

²³⁰ Andrew Sullivan, “Het geschipper van Clinton”, *HP/De Tijd* (27 mei 1994) 18-20.

van Nederlandse VN-militairen door de Bosnische Serviërs in november deed columnist Hans Righart echter nog een keer in de pen klimmen. Hij schreef over de neerslachtigheid: “Er zit nog maar één ding op: *bring the boys home*, liefst nog vóór de kerst en laat in Bosnië de natuur haar loop nemen. Laat dat Groot-Servische Rijk er nu maar komen.” Righart meende dat Bosnië een etterende wond zou blijven omdat er niet zozeer een reële oplossing werd gezocht, maar “het herstel van schijnwerkelijkheden: de eenheid binnen de NAVO en de Europese Unie, de fictie van de collectieve veiligheid.” Dat leverde volgens hem een pijnlijke vraag op voor hem en zijn vakbroeders: “Als collectieve veiligheid *nu* een illusie is, geldt dat dan ook met terugwerkende kracht? Met andere woorden: hebben wij ons tot het einde van de Koude Oorlog in 1989 ten onrechte veilig gewaand?”²³¹

De andere columnist van *HP/De Tijd*, J.A.A. van Doorn, keek een week later nog wat specifiekier naar Nederland. Wat was het toch merkwaardig, schreef hij, dat het voorheen zo pacifistische Nederland zo naarstig zoekt naar uitzendingen voor zijn krijgsmacht. Van Doorn memoreerde de val van de Muur: “we werden van de ene dag op de andere fervente voorstanders van militaire operaties ter ontwarring en pacificatie van gewelddadige conflicten elders in de wereld.” Vredesoperaties waren een “geloofsartikel van links Nederland” geworden en de woordvoerders van de vredesbeweging bepleitten militair ingrijpen op de Balkan. “Van weifelmoedige verdedigers van het eigen land werden ze tot manmoedige pleitbezorgers van militaire actie in andere landen.”

De sceptici uit militaire hoek, vroeger (tijdens de Koude Oorlog) de haviken maar nu de twijfelaars, werden door Van Doorn getypeerd als een “brandweer die weigert te blussen”. Deze pacifistische generaals hingen de filosofie aan dat er bij oorlog geen doden mochten vallen. “De moderne opperbevelhebber [...] zal zijn mensen geen stap laten zetten voor en aler alle middelen van de vijand vernietigd zijn. Waar dat niet mogelijk is, zoals in Bosnië, bedankt hij vriendelijk voor de eer en blijft hij thuis. Dit militair pacifisme – eenzijdig, want de tegenstander wordt uitgeroeid als was het een insectenzwerm – is vooral te verklaren uit de weigering van het thuisfront eigen mensen op het slagveld te verliezen”. Van Doorn pleitte daarom voor een “heroverweging van het enthousiasme voor ‘vredesoperaties’” omdat ze contraproductief waren en mensenlevens konden eisen. De columnist keerde zich tegen crisisbeheersing in het algemeen. “Indien de regering dit risico [van slachtoffers] wil nemen, zal ze de publieke opinie daarop moeten voorbereiden en de militairen moeten motiveren hun huid te wagen. Slaagt ze daarin niet, dan kan de bijval elke ogenblik in walging omslaan. Zeker als televisiecamera’s ter plaatse zijn om het geweld te filmen, zal reeds één gedode Nederlandse militair genoeg zijn om voor altijd afscheid te nemen van hooggestemde vredesmissies in streken waar wij niet te zoeken hebben.”²³²

In diezelfde periode kondigde de Amerikaanse regering eenzijdig stappen aan om zich terug te trekken uit de deelname aan het internationale wapenembargo tegen Bosnië, opdat het Bosnische regeringsleger zijn bewapeningsachterstand ten opzichte van de Bosnische Serviërs kon inlopen. Defensiespecialisten Ko Colijn en Paul Rusman

²³¹ Hans Righart, “Houtsnijwerk en koud douchen”, *HP/De Tijd* (9 december 1994) 23.

²³² J.A.A. van Doorn, “Militair pacifisme”, *HP/De Tijd* (16 december 1994) 14.

van *Vrij Nederland* legden uit dat de Amerikanen daarmee unilateraal deden wat zij al langer wilden: het *lift*-gedeelte uit hun beoogde *lift-and-strike*-politiek. Het was volgens de auteurs “een stap op de allerlaagste tree van de escalatieladder.” Zij betoogden echter, wilden de Amerikanen geloofwaardig blijven, dat een aantal vervolgstappen waarschijnlijk was. Zij noemden er negen, van terugtrekking uit de blokkade tot het rechtstreeks bewapenen van de Bosniërs met offensieve wapens.

Colijn en Rusman legden uit dat Nederland, hoewel van oudsher voorstander van een harde aanpak van de Serviërs, grote bezwaren had tegen de ingeslagen weg. Het opheffen van het wapenembargo zou, zo dacht Den Haag, kunnen leiden tot escalatie van de oorlog en groter gevaar voor de VN-militairen. Volgens beide schrijvers zou dat voorlopig wel meevallen. “Al met al heeft de Amerikaanse actie bij nadere beschouwing voor het embargo zelf niet eens zulke grote consequenties, maar ze gokt in politiek opzicht op het inbinden van de Bosnische Serviërs. Doen ze dat niet, dan is de Veiligheidsraad een slechte dienst bewezen. Sinds het einde van de Koude Oorlog begon er een voorzichtige traditie te ontstaan om oorlogspartijen in multilateraal, liefst VN-verband, wapens te onthouden. Ook die traditie staat op het spel.”²³³

In de slotfase

Met het aflopen van het ‘Carter-bestand’ van de wintermaanden 1994-1995 en het oplaaien van de strijd in het voorjaar van 1995 werd ook interventie weer een onderwerp van gesprek. Er werd internationaal veel gespeculeerd of er niet eerder, in 1991 of 1992, had moeten worden ingegrepen nu het falen van de VN-vredesmacht UNPROFOR zo pijnlijk duidelijk begon te worden, schreef *Elsevier*-redacteur Caroline de Gruyter. Zij bracht daar haar anti-interventiestandpunt maar weer eens tegen in en voerde ditmaal het ‘anders’ zijn van de Bosniërs ten tonele. Zij schreef: “De wereld zit met bijna veertigduizend man in een land principes hoog te houden die dat land zelf vreemd zijn. Een buitenstaander die in een vreemde oorlog gewonden verpleegt, mensen voedt en vuurballen telt die voor hetzelfde geld op zijn hoofd terechtkomen, verricht een nobele taak. Hij helpt anderen en sust zijn geweten. Maar een rechtvaardige oplossing zal dat niet opleveren.”²³⁴

Historicus Dirk-Jan van Baar besprak in *HP/De Tijd* het nieuwe boek van de *éminence grise* van de Nederlandse journalistiek, H.J.A. Hofland, getiteld *De elite verongelukt*. Daarin schreef Hofland een cultuurkritiek van de westerse wereld na de val van de Muur. Die was niet mals: het engagement was weg, er werd niet meer serieus over de wereld nagedacht. De westerse cultuur was onverschillig en de (postmoderne) intellectuele elite liet het afweten, vatte Van Baar de teneur van Hoflands boek samen. “Als de televisie weinig anders biedt dan wilde achtervolgingen en zinloze moordpartijen, wordt een ramp als in Bosnië niet als een gruwelijke uitzondering ervaren, maar een gewoon onderdeel van de wereld waarin wij leven.” Van Baar

---

²³³ Ko Colijn en Paul Rusman, “Clinton gokt erop dat de Bosnische Serviërs inbinden”, *Vrij Nederland* (19 november 1994) 10-11.

²³⁴ Caroline de Gruyter, “Stuurloos voortmodderen”, *Elsevier* (1995) 42-43.

schreef: “Hofland neemt het op voor intellectuelen als Susan Sontag en Bernard-Henri Levy die naar Sarajevo zijn gereisd en het nietsdoen van hun regeringen hebben aangeklaagd [...] ‘Sarajevo’ ziet hij als een tweede Spanje [in de jaren dertig] en de cynische reacties op elk politiek engagement zijn voor hem symptomen van het moreel verval van het Westen. Wij leren niet van de geschiedenis, laten de barbaren opnieuw hun gang gaan en moeten daarom straks op de blaren zitten.”

Volgens Van Baar maakte Hofland in zijn boek bezwaar tegen de appeasement-politiek van Groot-Brittannië en Frankrijk ten aanzien van Bosnië. Sarajevo anno 1995 stond voor ‘München 1938’. Hier bracht Van Baar overigens direct tegenin dat deze politiek juist was mislukt, en dat dus helemaal niet vaststond dat Milošević en Karadžić hun zin zouden krijgen. Hij schreef daarom: “Het is defaitisme en feitelijk onjuist dat critici van het westerse optreden in Bosnië doen alsof de Serviërs al hebben gewonnen.” Van Baar beriep zich op een andere “historische ervaring”, namelijk dat het verstandige politiek was om de strijdende partijen in een conflictgebied te laten uitrazen, om daarna de eigen voorwaarden dwingend op te leggen.²³⁵

De gijzelingscrisis van mei en juni in Bosnië bracht weer een ware stortvloed aan artikelen op gang, evenals bijdragen over interventie. Inmiddels was de vraag: interveniëren of Bosnië de rug toekeren? In een opiniebijdrage in *Elsevier* besteedde redacteur René van Rijckevorsel aandacht aan een brief van zo’n honderd artiesten en kunstenaars uit de hele wereld aan de secretaris-generaal van de VN. Deze brief was verstuurd onder aanvoering van het politieke en culturele debatcentrum De Balie in Amsterdam en eiste een aanpak van de situatie of anders het aftreden van Boutros-Ghali. Van Rijckevorsel noemde de internationale “Balie-brandbrief” vooral “gratuit gesputter” en “wereldvreemd”, want “Boutros Ghali is een zetbaas, niet de baas van de wereld.” De journalist trok een vergelijking met de Spaanse burgeroorlog, toen een Internationale Brigade met onder andere “een relatief groot aantal kunstenaars en intellectuelen” meevocht ter linkerzijde. Maar, schreef Van Rijckevorsel, “wat heeft de internationale kunstenaarsgemeenschap tot nu toe ondernomen om de moslims te steunen? Vrijwel niets.” Hij deed daarom een oproep aan al deze goed bedoelende mensen “en andere betweters” om de daad bij het woord te voegen. “Plunder je spaarrekeningen, verkoop je grachtenpanden en schaf je een enkele reis Sarajevo, Tuzla of Bihac aan. Vecht daar in een machtige Internationale Brigade mee met de moslims [...] Desnoods ga je alleen mee in de Brigade om je kunstzinnige verslag te doen. Zeur niet, vecht zelf. Stop die pedante schijnheiligheid.”²³⁶

Journalist J.A.A. van Doorn wees naar aanleiding van de gijzelingscrisis in *HP/De Tijd* op de uitzichtloosheid van de westerse inmenging in het conflict, “een beschamende vertoning”. Bosnië was een fuik geworden, de internationale gemeenschap kon geen kant meer op. De columnist schreef: “Een operatie als deze, waarbij niet alleen mensenlevens maar ook de reputatie van de volkerenorganisatie op het spel staat, had nooit mogen worden begonnen zonder dat men wist hoe er weer uit te komen.” Van Doorn maakte de vergelijking met de bemoeienis in de burgeroorlog in Libanon, in 1982-1983. Die inmenging van de Amerikanen en de Fransen ten gunste

²³⁵ Dirk-Jan van Baar, “Heimwee naar de spraakmakende gemeente”, *HP/De Tijd* (14 april 1995) 46-49.

²³⁶ René van Rijckevorsel, “Zeur niet, vecht zelf”, *Elsevier* (1995) 50-51.

van het Libanese regeringsleger was destijds “een fatale vergissing”. De troepenmachten van beide landen werden getroffen door een meervoudige zelfmoordaanslag met autobommen, die 241 Amerikanen, 58 Fransen en tientallen Libanezen het leven kostte. “Beide landen hadden meteen hun bekomst en trokken hun troepen terug.” Van Doorn maakte op grond van deze analogie bezwaar tegen de wijze waarop in Bosnië was gekozen tussen “een hoogst ongelukkige mengvorm” van *peacekeeping* en hard optreden. “Men had aan het hele avontuur nooit moeten beginnen, maar de aangevallen Bosniërs van geld, goede raad en wapens moeten voorzien, zodat ze zichzelf hadden kunnen verweren. De VN heeft daar niets te zoeken.”²³⁷

Een week later kwam de columnist met een andere historische analogie. Nu het drama in Bosnië een dieptepunt bereikte, trok hij de vergelijking met Vietnam. Hij wees op de memoires van de Amerikaanse minister van Defensie Robert McNamara, die in de jaren zestig onder de presidenten Kennedy en Johnson verantwoordelijk was geweest voor de oorlog in Vietnam en die in zijn boek *In Retrospect* “met veel omhaal van woorden” bekende dat hij destijds een fout had gemaakt. Een beetje een late schuldbekenenis, aldus Van Doorn, die inhaakte op de door McNamara geformuleerde ‘lessen van Vietnam’. In een tijd dat het Amerikaanse isolationisme toenam, schreef Van Doorn, en het geloof in internationale militaire interventie tot het nulpunt daalde, zou het boek van McNamara het Amerikaanse Vietnam-syndroom “ongetwijfeld” bevestigen. “Door zijn blunderen in het Vietnamese conflict maakte hij twintig jaar geleden de Amerikanen kopschuw voor elke bemoeienis met regionale conflicten buiten de directe Amerikaanse invloedssfeer. Door zijn boek over die blunders zal de hedendaagse terughoudendheid van Amerika worden versterkt. Hoewel ze beter wisten, gingen de Amerikaanse leiders, McNamara voorop, door met het morsen van mensenlevens, ten koste van de Vietnam-generatie. De huidige generatie zal deze ‘les van Vietnam’ dankzij McNamara niet vergeten.”²³⁸

Tegen de stroom van het pessimisme in pleitte Wim van Eekelen – oud-minister van Defensie en ex-secretaris-generaal van de WEU – in *HP/De Tijd* juist in dit stadium van het conflict voor een harde aanpak van de Serviërs. Van Eekelen: “Er wordt met ons gesold. Dat moeten we niet langer tolereren. Die Serviërs lachen zich ziek!” De oud-minister hekelde de wijze waarop militairen naar Bosnië werden gezonden terwijl ze niets mochten doen. Onmogelijk om onder die omstandigheden te werken, aldus Van Eekelen. Een nieuwe koers was dan ook noodzakelijk. “Dit is geen conflict dat zichzelf oplost. Het is absoluut noodzakelijk dat en macht van buiten zegt: ‘Luister eens even, dit is onze oplossing, daar stellen wij ons achter, nu jullie nog’.” Van Eekelen wees op het Europese belang bij een stabiele Balkan. Hij zei: “Als we niets doen, begint de strijd ook weer in Kosovo. En als het in Kosovo fout gaat, gaat het ook in Macedonië fout. En dan komen de Grieken in het geweer. En als de Grieken in het geweer komen, beginnen ook de Turken. En de Albanezen en de Roemenen en de Bulgaren. Misschien niet rechtstreeks, maar dan toch indirect, zoals in de Spaanse burgeroorlog. Dan hebben we dus echt een Europese oorlog.”²³⁹

²³⁷ J.A.A. van Doorn, “In de Bosnische fuik”, *HP/De Tijd* (9 juni 1995) 14.

²³⁸ J.A.A. van Doorn, “Van Bosnië naar Vietnam – en terug”, *HP/De Tijd* (16 juni 1995) 16.

²³⁹ Alain van der Horst, “We moeten onze tanden laten zien”, *HP/De Tijd* (23 juni 1995) 8-10.

De val van de enclave Srebrenica leidde in Nederland natuurlijk tot een golf van publiciteit. Juist de Nederlanders, de meest fervente pleiters voor een harde aanpak van het Groot-Servische project, stonden bij het falen van de internationale gemeenschap in Bosnië in de schijnwerpers. Eurocommissaris Hans van den Broek noemde 'Srebrenica' een keerpunt. Hij zei: "Nu is het menens. [...] De verlamdende werking die uitgang van de vraag of we überhaupt tot militaire actie in Bosnië moesten overgaan, is nu wel verdwenen." Van den Broek noemde het westerse optreden tot dan toe "capitulatiestrategie". Dat moest veranderen en Nederland diende bij te dragen, want "het herstel van vrede en veiligheid op ons eigen continent is ook een nationaal belang [...] Ons neerleggen bij de etnische opdeling van Bosnië is geen oplossing. Denk eens aan al die minderheden in Centraal- en Oost-Europa en de Russische federatie. Als dit het model wordt voor onze samenleving in Europa, staan ons nog zeer sombere tijden te wachten. Met veel instabiliteit, geweld en vluchtelingenstromen. Ik geloof werkelijk dat het uur van de waarheid opnieuw is aangebroken."²⁴⁰

Hoogleraar maatschappijgeschiedenis Henri Beunders vond juist het tegenovergestelde. Het Bosnische interventiedebat, schreef hij eind juli in *Elsevier*, "is één herhaling van zetten tussen idealisten en realisten, 'betrokkenen' en 'cynici'" gebleken. Beunders vond het debacle in Srebrenica "een schoolvoorbeeld" van hoe goede bedoelingen averechtse, fatale gevolgen tot gevolg konden hebben. Hij haalde de Nederlandse bijdrage aan de internationale missie naar Albanië in 1912-1913 aan. Een operatie die mislukte en de Nederlandse majoor L. Thomson het leven kostte. Er was niet van geleerd, aldus de historicus. "Laat dit duidelijk zijn", schreef hij. "De Balkan is geen oord voor 'ethische gronden' en gesjeesde Mavo-scholieren die een kantoorbaantje in het leger wilden."²⁴¹

J.A.A. van Doorn maakte eveneens de balans op en concludeerde dat het falen van de westerse *peacekeeping*- en *containment*-politiek in Srebrenica en Žepa het ongelijk bewees van de Nederlanders die sinds 1992 zo hard voor interventie hadden gepleit. Hij noemde met name polemoloog Hylke Tromp, secretaris Mient Jan Faber van het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) en de ministers Jan Pronk en Joris Voorhoeve. Van Doorn schreef: "We zijn precies drie jaar verder. Het Kwaad is bepaald niet bedwongen, maar de animo van Nederlandse zijde om daarbij het voortouw te nemen, zal sinds kort ernstig zijn bekoeld."²⁴² Van zo'n daling van het animo was bij Mient Jan Faber echter niets te merken. Die liet een week later, in een mini-debatte met de commentatoren J.L. Heldring en G.B.J. Hiltermann, net als Hans van den Broek weten dat juist nu hard moest worden ingegrepen. Heldring en Hiltermann zagen daarentegen hun anti-interventionistische houding door de gebeurtenissen in de enclaves bevestigd.²⁴³ Voor- en tegenstanders van interventie leken zich zo nog meer in hun eigen loopgraven in te bunkeren dan voorheen. Er was sprake van een nieuw en laatste

---

²⁴⁰ "De vechtlust van Hans van den Broek", *HP/De Tijd* (4 augustus 1995) 26-27.

²⁴¹ Henri Beunders, "Eerzucht en bloed", *Elsevier* (29 juli 1995) 34-35.

²⁴² J.A.A. van Doorn, "Bosnië & blunderend Nederland", *HP/De Tijd* (4 augustus 1995) 28-35.

²⁴³ Pauline Bax en Michiel van den Berg, "Principes versus realisme", *HP/De Tijd* (11 augustus 1995) 8-10.

hoogtepunt in dit langlopende debat, waar een paar weken later door de NAVO met bommen een streep onder werd gezet.

Tussenbalans

Wie via de opiniepers terugkijkt naar het Nederlandse interventiedebat over Bosnië van 1992 tot 1995, ziet een bij vlagen gevoerde, veelal gebalanceerde maar tevens gepassioneerde buitenlandspolitieke discussie, met veel uitstapjes over de grens. Er leefde destijds in Nederland een sterk besef dat deze internationale kwestie, hoewel zij haar oorsprong ver in het buitenland had, de fundamenteën van de Europese maatschappelijke ordening zoals die waren gelegd na de Tweede Wereldoorlog, direct aangingen. De Balkan lag kennelijk voldoende dicht bij de westerse invloedssfeer om een breed debat te rechtvaardigen over de eigen vrede en veiligheid in het post-Koude-Oorlogtijdperk. Mensen identificeerden zich ook zodanig met de gebeurtenissen dat zij wezenlijke belangen aangetast zagen worden. Voor sommigen rechtvaardigde deze aantasting een politiek van *containment* en *peacekeeping*, niets meer, niets minder. Voor anderen was alleen omvangrijk militair ingrijpen goed genoeg. Het interventiedebat ging dus niet over ‘niets’ óf ‘iets’ doen, maar over de vraag *in welke mate* er ‘iets’ moest worden gedaan.

De argumenten uit het interventiedebat sloten in veel opzichten aan bij belangenafwegingen die in de Nederlandse buitenlandse politiek van oudsher vaker werden gemaakt. Kanttekening was hierbij dat veel voors en tegens reflecteerden hoe de Nederlanders worstelden met de vraag hoe een klein land met mondiale belangen enerzijds en beperkte mogelijkheden anderzijds kón en moest denken en handelen in een dergelijke grensoverstijgende kwestie. Er waren, om te spreken in termen van Nederlandse buitenlandspolitieke tradities, zowel ‘kooplieden’ als ‘juristen’ en zowel ‘soldaten’ als ‘dominees’ onder de deelnemers. Allemaal bliezen zij hun partijtje mee, allen in het besef dat het kleine Nederland zelf weinig kon klaarmaken. Veel redeneringen uit het breed gevoerde debat richtten zich op het herstel van rust en orde aan de grenzen van de Europese economische en politieke ‘ruimte’, op inperking van de menselijke en materiële schade, op de angst voor escalatie en negatieve precedënten, of op handhaving van internationale regels en afspraken. Hier en daar was sprake van zendingsdrang. Tegelijkertijd waren behoudzucht, voorzichtigheid en realiteitszin gemeengoed. Er waren bijvoorbeeld de nodige sceptici, die vonden dat de internationale gemeenschap in Bosnië weinig te zoeken had, of die onoverkomelijke morele en praktische bezwaren zagen. Degenen die echter vonden dat buitenlandse politiek meer moest zijn dan eigenbelangenbehartiging, en die zich in hun redeneringen lieten leiden door een internationaal normbesef, hadden in het debat een zekere stem. Beleidsmatige argumenten, zoals meedoen ter verkrijging van invloed en prestige, of het Nederlands

belang bij rust en vrede op de Oost-Europese groeiemarkt, kwamen daarentegen weer niet openlijk aan bod. Die speelden alleen binnenskamers.²⁴⁴

De Nederlandse regering legde al vroeg, in de zomer van 1992, een voorkeur aan de dag voor de verdergaande optie van interveniëren met militaire middelen. Aanvankelijk werd nog gewacht en vertrouwd op het gezamenlijk optrekken van de westerse (met name Europese) landen in de daarvoor bestemde instituties. Toen in die gremia bleek dat Nederland met zijn opvattingen geïsoleerd kwam te staan, moest het kabinet noodgedwongen gas terug nemen. Wel werd binnen de mogelijkheden van het Nederlandse Defensieapparaat zo veel mogelijk deelgenomen aan het internationale optreden dat *wel* tot stand kwam. In de Tweede Kamer was ondertussen vanaf het begin meer oog voor de keerzijde van interventie en dan vooral voor de beperkingen van het kleine Nederland om in een onwillig internationaal verband de daad bij het woord te kunnen voegen. Die inschatting (we willen wel, maar we kunnen niet) gaf de parlementariërs alle gelegenheid om veel sympathie te ventileren voor de interventionistische sfeer in het land, zonder daadwerkelijk iets te hoeven doen.

Tegelijkertijd leek er minder sprake te zijn van een ‘politiek-publicitaire constellatie’ die overweldigend naar interventie neigde dan er elders, onder andere door het NIOD in zijn grote Srebrenica-onderzoek, is gesuggereerd. In de opiniepers was in ieder geval sprake van een zeer gebalanceerd debat, waarin iedereen aan het woord werd gelaten en de stemmen van de anti-interventionisten genoeg (misschien zelfs wel meer) en met kracht doorklonken. Dat interventionisten de boventoon zouden voeren – geheel in lijn met een zogenaamde ‘moralistische traditie’ in het Nederlandse buitenlandpolitieke denken – was een uit die periode zelf stammende, onterechte karikatuur, die zijn oorsprong bij de media en de anti-interventionisten lijkt te hebben. Dit laat onverlet dat het debat werd gevoerd in de schaduw van een publieke opinie die wel degelijk in meerderheid neigde naar meer doen dan er werd gedaan. De vraag dringt zich op hoe dit kwam. Was het soms omdat in de dagbladen (die bredere lagen van de bevolking bereikten dan de opiniërende bladen) een eenzijdiger en emotioneler interventiedebat werd gevoerd?

---

²⁴⁴ Zie Arthur ten Cate, “De krijgsmacht als uithangbord. Vredesoperaties als instrument van de Nederlandse buitenlandse politiek” in: J. Hoffenaar red., *Nederland en zijn militaire traditie* (Den Haag 2003) 20-23.

Twee Nederlandse F-16's boven de kust van Kroatië, op weg naar het Bosnische luchtruim.

HOOFDSTUK 7: DEBAT TUSSEN HOOP EN VREES

Het interventiedebat begon in het merendeel van de Nederlandse dagbladen in mei 1992, gemiddeld een week of vijf na het begin van de Bosnische oorlog. Doorgaans werd de openingszet gedaan op de opiniepagina (als de krant die tenminste had, *De Telegraaf* ontbeerde bijvoorbeeld zo'n katern), waarna de commentaren volgden. Uitzondering op deze regel was *NRC Handelsblad*, dat al eerder, op 9 april, een opiniërende bijdrage plaatste van redacteur Raymond van den Boogaard. Die concludeerde dat de Serviërs en Kroaten hun op dat moment langverwachte, en volgens de journalist ook onvermijdelijke, opdeling van Bosnië eindelijk waren begonnen. *Trouw* en het *Nederlands Dagblad* weken kort daarna eveneens van het algemene patroon af door ruimte te maken voor respectievelijk een verontwaardigde oproep om 'iets' aan de oorlog te doen en een tegendraadse waarschuwing om de brandhaard als vanzelf te laten uitdoven.²⁴⁵ Het Nederlandse krantendebat over interventie in Bosnië was daarmee geopend.

Voor NRC-redacteur Van den Boogaard was de pas ontbrande strijd in Bosnië-Herzegovina een voortzetting van de oorlog in de Kroatische Krajina van het jaar daarvoor. Hij leek zich bij voorbaat neer te willen leggen bij een opdeling van het land door de "vechtersbazen" en een debat over interventie te willen schuwen. Zo'n discussie was immers toch hopeloos, aldus de journalist. "De Joegoslavische burgeroorlog, een oorlog om territorium, [gaat] zijn tweede zomer in, en er schijnt niemand te zijn, in Joegoslavië noch in het buitenland, die dat kan voorkomen." Maar, vond hij: "Wij in het buitenland hoeven ons het mislukken van onze vredesinspanningen niet al te zeer aan te trekken. Tenslotte hebben wij Slovenië en Kroatië vorig jaar niet gevraagd zich eenzijdig onafhankelijk te verklaren, integendeel, en de perfiditeit van de Joegoslavische politici kun je ook bezwaarlijk op ons conto zetten."²⁴⁶ Van den Boogaard kreeg hierop binnen de kortste keren repliek van een lezer uit Leiden. Die schreef in een ingezonden brief, dat "wanneer wij ons beperken tot analyses als die van Van den Boogaard, waarin het nationalisme van beide partijen – voor een Nederlander blijkbaar ondoorgrondelijk en eigenlijk onfatsoenlijk – de schuld krijgt, [dan] is de Joegoslavische burgeroorlog zeker niet te beëindigen." Wat deze gebeten lezer wel voor maatregelen in gedachten had, vermeldde de tekst niet.

Op 11 mei verscheen op de opiniepagina van *NRC Handelsblad* de eerste politieke bijdrage over de interventiekwestie. Europarlementariër Arie Oostlander mocht tegenwicht bieden aan het anti-interventionisme van de redactie met een artikel onder de kop: "Stop geweld in Bosnië-Herzegovina met militaire middelen." Volgens de oud-directeur van het wetenschappelijk bureau van het CDA waren "de laatste drempels overschreden." Handhaving van de internationale rechtsorde kon alleen nog met militaire

²⁴⁵ Sonja Lient en Mient Jan Faber, "VN moeten van Joegoslavië mandaatsgebied maken", *Trouw*, 22 april 1992; Petra de Groot, "Bosnische brandhaard moet vanzelf uitdoven", *Nederlands Dagblad*, 25 april 1992.

²⁴⁶ Raymond van den Boogaard, "Joegoslavische burgeroorlog is niet te beëindigen", *NRC Handelsblad*, 9 april 1992.

middelen.²⁴⁷ Op dezelfde pagina kwam de krant echter met een hoofdredactioneel commentaar waarin het sturen van “peace-enforcers” juist onverstandig werd genoemd. De redactie schreef: “Geen enkele strijdmacht zal op de lange duur in staat zijn de vrede in dit deel van Joegoslavië te garanderen. In Bosnië wonen de oorlogvoerende partijen dwars door elkaar heen, er zijn legio wapens, de bevolking heeft ten tijde van Tito een opleiding in guerrilla gehad en het gebied leent zich, bergachtig als het is, uitstekend voor zo’n guerrilla. Niet voor niets begon in dit hart van het oude Joegoslavië ooit Tito’s succesvolle partizanenstrijd tegen een overmacht van tienduizenden soldaten. In Bosnië kan men steden, stations en vliegvelden bezetten, maar Bosnië zelf valt niet te bezetten.” De algemene conclusie van de krant was dus dat het Westen, de VN of de NAVO zich dienden te beperken tot het leveren van humanitaire hulp (voedsel en medicijnen). Veel meer was niet haalbaar, “hoe pijnlijk dat ook was”, aldus het commentaar.²⁴⁸

Eind mei werd op de opiniepagina van dezelfde krant een achtergrondverhaal meegenomen van Stephen Rosenfeld van *The Washington Post*. Het was de tijd dat de Amerikaanse regering interventie in welke vorm dan ook voorzichtig overwoog (minister van Buitenlandse Zaken Baker hintte er een paar keer naar) en *NRC Handelsblad* bood met de bijdrage een doorkijk op het interventiedebat in de Verenigde Staten, met name op de standpunten van de voorstanders van ingrijpen. Rosenfeld stelde dat in Amerika steeds meer het idee postvatte dat de postcommunistische dictatuur in Belgrado een destabiliserende factor was voor de algehele vrede en veiligheid in Zuidoost-Europa. In de VS was men “verbijsterd” over het aarzelende optreden van de Europeanen, aldus de columnist, en die rolbevestigende en “onvolwassen” houding van Europa leidde ertoe dat de Amerikanen schoorvoetend de realiteit onder ogen kwamen te zien: ingrijpen. Hoe? Door een technisch geavanceerde luchtoorlog, in combinatie met een vredesplan, om niet te verzanden in een nieuw ‘Vietnam’. Rosenfeld gaf in zijn verhaal toe dat er behalve de emotionele, weinig dringende redenen waren om een interventie ook daadwerkelijk uit te voeren. Maar, schreef hij: “Ik ben zelf op gevoelsmatige gronden klaar voor ingrijpen in Joegoslavië.”²⁴⁹

Een dag later haalde een van de *NRC*’s meest gelouterde journalisten, H.J.A. Hofland, in zijn periodieke column voor het eerst dezelfde problematiek aan. Hij zag een Amerikaanse interventie er juist *niet* van komen, omdat Amerika volgens hem te veel bezig was met zijn eigen binnenlandse problemen. Bovendien was het een verkiezingsjaar, en iedere bewoner van het Witte Huis vermeed dan als vanzelfsprekend het gevaar van *body-bags*. Hofland liet wel duidelijk merken dat hij dit jammer vond. Want er zou een slechte precedentwerking kunnen uitgaan van de Bosnische oorlog, liet hij apocalyptisch weten: “Deze in quarantaine gevoerde burgeroorlog [zou] een klein demonstratiemodel [kunnen zijn] voor wat zich in het groot in de voormalige Sovjet-Unie zou kunnen afspelen: burgeroorlog met aan weerszijden tientallen miljoenen doden.”²⁵⁰

---

²⁴⁷ Arie Oostlander, “Stop geweld in Bosnië-Herzegovina met militaire middelen”, *NRC Handelsblad*, 11 mei 1992.

²⁴⁸ Commentaar *NRC Handelsblad*, 11 mei 1992.

²⁴⁹ Stephen Rosenfeld, “Idee van militair ingrijpen tegen Servië wint terrein in VS”, *NRC Handelsblad*, 26 mei 1992.

²⁵⁰ H.J.A. Hofland, “Over there!”, *NRC Handelsblad*, 27 mei 1992.

Op dezelfde dag, 27 mei - de internationale gemeenschap stond op het punt om de republiek Servië economisch te straffen voor zijn rol in de Bosnische oorlog - kon de Nederlandse krantenlezer in een commentaar van *de Volkskrant* lezen dat het “hoog tijd” was voor represailles tegen het regime in Belgrado. Want, schreef de krant, “na de eerdere oorlogen tegen Slovenië en Kroatië maakt Servië [...] zich schuldig aan een meedogenloze agressie tegen de onafhankelijke, internationaal erkende staat Bosnië-Herzegovina. Tredend in het voetspoor van Hitler, die ‘bescherming van volksgenoten’ eveneens als instrument tot oorlog hanteerde, hebben Servische strijdgroepen, gesteund door het vroegere federale leger, tweederde van Bosnië-Herzegovina bezet. In de veroverde gebieden wordt een etnische zuivering doorgevoerd, waarbij ‘ongewenste’ bevolkingsgroepen door bombardementen en brandstichting van huis en haard worden verdreven, en op grote schaal systematisch deportaties plaatsvinden.” Een onaanvaardbare situatie, aldus het commentaar. “Zo lang de wereld het laat bij vermaningen en oproepen gaat Belgrado zijn gang.”²⁵¹

Deze eerste standpuntbepaling van de redactie (er werd niet expliciet opgeroepen om in te grijpen) was anderhalve week eerder voorafgegaan door de publicatie op de opiniepagina Forum van een verklaring van een internationale groep schrijvers, filosofen en vredesactivisten om de “verwoesting van de Balkan te voorkomen.” De enigszins verwarrende oproep pleitte juist *tegen* het isoleren van Servië. In plaats daarvan zou de “libanisering van Bosnië-Herzegovina” moeten worden afgewend door “de onrustigste regio's tijdelijke *protectoraten* [cursivering AtC] van de VN” te maken en niet meer te praten met “uitsluitend nationalistische, chauvinistische en mogelijk fundamentalistische leiders.”²⁵² Over de exacte uitvoering van zo'n interventieplan schreven de verontruste opinieleiders, onder wie IKV-secretaris Mient Jan Faber, echter geen woord. Desalniettemin was dit, zoals later zou blijken, de eerste stap van een deel van de vredesbeweging naar een voor hen opmerkelijke, interventionistische houding. De leden van de grote anti-kernwapenbeweging uit de jaren tachtig hadden daarmee hun aandacht verplaatst naar de bestrijding van onrecht en de bestrijding van de schendingen van de mensenrechten in voormalig Joegoslavië, zelfs als dat met geweld zou moeten gebeuren.

Terwijl ondertussen op het politieke niveau de discussie over militair ingrijpen in mei en juni 1992 reeds werd aangezwengeld door met name de Bosnische regering zelf, bleef het op de pagina's van de meeste kranten stil als het ging om de heersende opinies over dit thema. Slechts in de nieuwsberichten konden de lezers het dilemma zien ontstaan dat politici wereldwijd verdeelde en bezig hield. Hun debat had zich buiten de feitelijke verslaggeving echter nog niet verplaatst naar de voor opinie bedoelde delen van de kranten. Alleen de redactie van *De Telegraaf* bekende in juni kleur en stelde zich pro-interventie op. In een commentaar nam de grootste krant van Nederland duidelijk stelling. “Uit humanitair oogpunt is het onbestaanbaar dat de beschaafde wereld net doet of haar neus bloedt. Bovendien dreigt de strijd zich uit te breiden over de grenzen van het oude Joegoslavië heen. [...] Daarom moet er alles aan worden gedaan om het conflict uit de wereld te helpen of in ieder geval te beperken”, zo was de redenering.²⁵³ Een paar weken

²⁵¹ Commentaar “Belgrado niet immuun”, *de Volkskrant*, 26 mei 1992.

²⁵² Mient Jan Faber e.a., “Westen moet verwoesting van Balkan voorkomen”, *de Volkskrant*, 15 mei 1992.

²⁵³ Commentaar *De Telegraaf*, 19 juni 1992.

later vond het ochtendblad dat er sprake was van “een beschamende situatie” die al veel te lang voortduurde. “Ook al is een Europees ingrijpen hachelijk, toch is het noodzakelijk dat de Bosniërs te hulp worden geschoten”, aldus het commentaar. Als kanttekening over het *hoe* werd toegevoegd dat “een eventueel militair ingrijpen niet verder mag gaan dan het mogelijk maken van de verlening van humanitaire hulp.”²⁵⁴

In juli wijdde de Leidse politicoloog Koen Koch zijn tweewekelijkse column in *de Volkskrant* aan een – in het verlengde van het bovenstaande liggende – vraag: “Hoe krachtig en hoe snel dient [er] te worden geïntervenieerd in Sarajevo. Voorzichtig, mondjesmaat ter bescherming van voedseltransporten, of *all out* om de Servische agressie voor goed te elimineren?”²⁵⁵ Zonder zich hier (voorlopig) over uit te spreken, wees Koch er fijntjes op dat dit vraagstuk nauw samenhang met de eerdere internationale bemoeienis van ‘het Westen’ met de Joegoslavische crisis. Het beeld dat zij buitenstaanders zouden zijn, van wie “de verantwoordelijkheid niet verder zou strekken dan de vraag of ze zich bij het oplossen van het conflict dat door de ex-Joegoslaven zelf is veroorzaakt ‘goed’ gedragen”, zou daarbij onjuist zijn. “Precies door hun wijze van politieke en diplomatieke interventie hebben deze ‘buitenstaanders’ treurig genoeg een actieve bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de oorlog in Joegoslavië”, aldus Koch. Hij wees op de periode dat de EG bijvoorbeeld nog probeerde om de eenheid van het land te bewaren, maar er opeens “voor koos om de schijn van een gezamenlijk Europees buitenlands beleid op te houden door te buigen voor de Duitse wens om Kroatië als soevereine staat te erkennen.” De EG ging tegelijkertijd niet in “op de dringende verzoeken van de Bosnische regering door massale Europese presentie en hulp de ambities van de kleine kliek nationalistische politici in te tomen. Toen had de vrede wellicht nog betrekkelijk eenvoudig kunnen worden bewaard”, schreef Koch, “Nu kan die slechts nog met grootscheeps geweld worden opgelegd.”²⁵⁶

De zomer van 1992

Deze laatste constatering was vooral een feitelijke, zoals Koch ook in zijn latere columns altijd harde kritiek zou uiten op de acties van de internationale gemeenschap, maar toch nooit helemaal een eigen mening zou ventileren over het interventievraagstuk. In augustus 1992 barstte in ieder geval in alle hevigheid de discussie los over de vraag of de constatering van Koch, dat een late interventie een moeizame zou zijn, juist was. Was interventie daarom ook nog wenselijk? Ja, schreven Clingendael-directeur professor Joris Voorhoeve en zijn medewerker M. van den Doel op 5 augustus in een ingezonden stuk. “Er moet thans gewapenderhand worden ingegrepen om het bloedvergieten te beperken.”²⁵⁷ De bewogen wetenschappers reikten daarbij drie concrete doelen aan van een zogenaamde “humanitaire militaire interventie”: het inrichten van een soort ‘veilige havens’ onder

---

²⁵⁴ Commentaar *De Telegraaf*, 29 juni 1992.

²⁵⁵ Koen Koch, “Trieste verantwoordelijkheid”, *de Volkskrant*, 4 juli 1992.

²⁵⁶ Koch, “Trieste verantwoordelijkheid”.

²⁵⁷ J.J.C. Voorhoeve en M. van den Doel, “Nederland moet initiatief nemen tot actie in Bosnië”, *de Volkskrant*, 5 augustus 1992.

internationaal gezag, het bevrijden van gevangenen uit de pas ontdekte kampen en het beveiligen van de aanvoerroutes en distributiecentra van humanitaire hulp.

De eerste en derde doelstelling moesten worden gerealiseerd “door militaire eenheden in samenwerking met hulpverleningsorganisaties”, en zij zouden worden opgericht in “de schaarse gebieden die [...] nog vrij zijn van geweld.” Om de geëvacueerde burgers in de ‘veilige havens’ te beschermen zou de inzet van lichtgewapende eenheden en luchtverdedigingsmiddelen volstaan. Zonodig diende “de vereiste veiligheid van zowel het opvanggebied als de landcorridors te worden afgedwongen.” De tweede doelstelling, het bevrijden van gevangenen uit de kampen in Noord-Bosnië, was een complexere operatie, beaamden Voorhoeve en Van den Doel. Om een succesvolle bevrijding te garanderen, moest aan twee voorwaarden worden voldaan. Ten eerste moest het gebied van waaruit de westerse troepen opereerden - de door Serviërs bezette gebieden in het naburige Kroatië - veilig zijn. Daartoe moesten alsnog de voorgestelde maatregelen van VN-resoluties en de wapenstilstand van januari 1992 worden uitgevoerd. De Serviërs dienden te worden ontwapend. De zware wapens van het JNA moesten onklaar worden gemaakt. Ten tweede moest het Westen een luchtoverwicht boven Bosnië realiseren om “de artillerie en mortieren in de wijde omtrek van het operatiedoel” uit te kunnen schakelen. Pas daarna zouden speciale commando-eenheden de gevangenen uit de kampen kunnen halen, via een tijdelijke landcorridor vanuit Kroatië.²⁵⁸

Voor al de naam van militair onderzoeker Van den Doel onder het stuk was op dat moment opmerkelijk, omdat hij op 14 mei op de opiniepagina van *NRC Handelsblad* nog had verkondigd dat elke vorm van *peace-enforcement* een “onhaalbare optie” zou zijn.²⁵⁹ In augustus bleek dit een voorlopig standpunt te zijn geweest. Want al op de eerste dag van die maand nam hij zijn anti-interventionisme terug en verscheen er van zijn hand een opiniestuk met de titel “Westen dient snel te interveniëren in conflict Balkan.”²⁶⁰ De Clingendael-expert zette in deze publicatie de grote lijnen uit van het latere stuk in *de Volkskrant* met Voorhoeve. Van den Doels ‘bekering’ was wellicht een voorbeeld van loyaliteit aan zijn werkgever, van de invloed van de televisiebeelden van de gevangenkampen, of van het voortschrijdende inzicht dat de geopenbaarde gruweldaden bij een breed publiek deden ontstaan. In ieder geval deed iets dergelijks zich ook voor bij de commentatoren van het dagblad *Trouw*. Op 12 mei schreef de krant nog dat militair ingrijpen “in dit wespennest [...] grote aantallen slachtoffers” zou vergen. Het zou daarom wel bij “doormodderen en machteloze woede” blijven.²⁶¹ Op 6 augustus steunde het dagblad daarentegen het voornemen om humanitaire hulp met militaire middelen op hun plaats te krijgen. Want, stelde het commentaar, “het gaat inderdaad niet aan dat in Europa dingen gebeuren die aan de ergste verschrikkingen van de tweede wereldoorlog doen denken. De internationale gemeenschap, en met name de Europese, die barst van instellingen op het gebied van vrede en veiligheid, rechten van de mens en wederzijdse

---

²⁵⁸ Voorhoeve en Van den Doel, “Nederland moet initiatief nemen”.

²⁵⁹ M. van den Doel, “Militair ingrijpen in Bosnië-Herzegovina niet de oplossing”, *NRC Handelsblad*, 14 mei 1992.

²⁶⁰ M. van den Doel, “Westen dient snel te interveniëren in conflict Balkan”, *NRC Handelsblad*, 1 augustus 1992.

²⁶¹ Commentaar *Trouw*, 12 mei 1992.

samenwerking, moet zich diep schamen, als ze niet de bereidheid kan opbrengen offers te brengen om aan deze barbarij een einde te maken.”²⁶²

Eenzelfde draai was te zien bij de redactie van *NRC Handelsblad*. Op 11 mei was de interventieoptie nog beredeneerd door de kwaliteitskrant aan de kant geschoven en op 16 juni had in een hoofdredactioneel stuk gestaan dat “de buitenwereld conflicten zoals in ex-Joegoslavië [...] niet kan beïnvloeden, behalve door de strijdende partijen gelegenheid te bieden tot overleg en door humanitaire hulp te geven.”²⁶³ Nog eerder, op 13 april, had de krant het standpunt ingenomen dat niemand in staat was het tij in Bosnië te keren. De oorlog was even onvermijdelijk geweest als de komst van de lente en het buitenland had er daarom niets te zoeken. Tenzij het bereid was “zware verliezen te accepteren.” Want “Bosnië is een ideaal gebied voor een guerrilla” [...] en “dat gegeven, gekoppeld aan het fanatisme waarmee de Serviërs tot elke prijs trachten hun doel te bereiken, maakt de inzet van blauwhelmen [voor vredesbewarende, -ondersteunende of -opleggende] operaties riskant.”²⁶⁴ De buitenwacht was helaas een machteloze toekijker, aldus die eerdere tekst. Op 5 augustus zette de krant daarentegen onder de kop “ingrijpen noodzakelijk” een “winst- en verliesrekening” op, die resulteerde in een pleidooi *voor* ingrijpen. Dat moest zelfs zo snel mogelijk, want “iedere dag die [verstreek] viel er minder te verdedigen”, zo zei het commentaar.²⁶⁵

Diezelfde dag verschenen er naar aanleiding van de ontdekking van de ‘concentratiekampen’ naast elkaar drie analyses op de buitenlandpagina van de krant. De eerste conclusie: “De televisie is de snelkookpan van de publieke verontwaardiging.” Daarnaast stonden twee stukken met respectievelijk de vraag of het Westen zou *willen* ingrijpen en of het dat zou *kunnen*. Het eerste verhaal, van de hand van redacteur Hans Nijenhuis, stond vol met informatie over de toenemende druk op westerse regeringen ‘om iets te doen’. Nijenhuis gaf de redenen voor interventie: “Meer en meer wordt het optreden van de Serviërs in Bosnië vergeleken met de praktijken van de nazi’s in de Tweede Wereldoorlog.” Historische vergelijkingen waren daarbij niet van de lucht, zo bleek. De auteur haalde bijvoorbeeld de Amerikaanse senator Alfonse D’Amato aan, die sprak “van een hedendaagse holocaust. ‘Net als bij Hitler destijds is geweld het enige dat Milosevic zal stoppen’.”²⁶⁶

Buitenlandredacteur Peter Michielsen probeerde een andere vraag te beantwoorden, die luidde: *kan* het Westen ingrijpen? Hij viel met de deur in huis: “Als het buitenland het afgelopen jaar iets heeft geleerd van het Joegoslavische drama, dan waarschijnlijk dat makkelijke oplossingen niet voorhanden zijn. De voorstanders van militair ingrijpen blijven doorgaans vaag: wat er met ingrijpen precies wordt bedoeld, wordt zelden toegelicht. Er zijn tenslotte allerlei vormen van.” Het antwoord op de vraag was: nee dus. Michielsen liet weten geen heil te zien in de opties die Voorhoeve en Van den Doel diezelfde dag in *de Volkskrant* presenteerden, met als reden dat er zijns inziens te veel risico’s aan kleefden en er tegelijkertijd geen zicht was op een politieke

---

²⁶² Commentaar *Trouw*, 6 augustus 1992.

²⁶³ *NRC Handelsblad*, 16 juni 1992.

²⁶⁴ Commentaar *NRC Handelsblad*, 13 april 1992.

²⁶⁵ Commentaar *NRC Handelsblad*, 5 augustus 1992.

²⁶⁶ Hans Nijenhuis, “Moet het Westen ingrijpen?”, *NRC Handelsblad*, 5 augustus 1992.

oplossing.²⁶⁷ Een dag later bleek uit een rondje navragen dat ook Nederlandse parlementariërs, militaire deskundigen en hoge ambtenaren verdeeld waren over de vraag of de Serviërs nu met het gebruik van de kampen over de schreef waren gegaan. De verontwaardiging was groot en er werden ook mogelijke opties besproken, maar uiteindelijk trok NRC-verslaggever Rob Meines toch de conclusie dat het in Bosnië waarschijnlijk nog veel erger zou moeten worden, wilde er echt kans zijn op een interventie. “En ook dan zijn er nog talloze risico’s”, schreef hij.²⁶⁸

Aldus piekte het interventiedebat in augustus 1992, zowel in de internationale politiek als in de kranten die op deze ontwikkelingen reageerden. Bij laatstgenoemde meningsvormers, waar het vooral een inhaalslag betekende, leverde dat een aantal interessante discussies op. Twee dagen na het artikel van Voorhoeve en Van den Doel bijvoorbeeld, volgde, eveneens in *de Volkskrant*, een felle reactie van Henri Beunders, hoogleraar maatschappijgeschiedenis te Rotterdam. “Het stukje [van Voorhoeve en Van den Doel] is een staaltje *Gesinnungsethik* die de goede bedoelingen belangrijker vindt dan de gevolgen”, schreef hij. Kijkend naar de mogelijke gevolgen van ingrijpen constateerde de hoogleraar dat het Westen niet zo maar moest optreden omdat het ‘de eigen machteloosheid’ niet kon verdragen. Hoewel hij ook niet pleitte voor de “stelling ‘laten branden en belendende percelen nathouden’”, vond hij dat het Westen terughoudend diende te opereren. “Want in de kern van de zaak is de burgeroorlog op de Balkan voor ons een oefening in machteloosheid.”²⁶⁹ De toon was daarmee gezet. “Bent u bereid uw zoon te laten sterven om een Bosniër te redden?”, vroeg televisiejournalist Michiel Bicker Caarten zich op dezelfde pagina als Beunders af. Hij in ieder geval niet. Martin Woollacott, redacteur van *The Guardian* (waarmee *de Volkskrant* een samenwerkingsverband had) zag het een dag later, op 8 augustus 1992, daarentegen weer anders: “Het doel in Joegoslavië zou moeten zijn de regering die meer dan andere verantwoordelijk is voor de voortzetting van het geweld, dat wil zeggen het Servische regime, uit het zadel te krijgen.”²⁷⁰ Dit zou met militaire middelen moeten gebeuren.

Tegelijkertijd plaatste de Forumredactie een oproep van de voormalige Britse premier Lady Margaret Thatcher aan de wereld om Servië onmiddellijk met een ultimatum te confronteren. Zou het land hier geen gehoor aan geven, dan stond het Westen een aantal opties open, “uiteenlopend van het opheffen van het wapenembargo tegen Bosnië, via de bevoorrading van Bosnische troepen, tot directe aanvallen op militaire doelen en verbindingscentra.”²⁷¹ En op 11 augustus riep CDA-europarlementariër Arie Oostlander op om in Bosnië het geweten te laten spreken en ferme actie te ondernemen, bijvoorbeeld in de vorm van lucht- of materiële steun aan het Bosnische regeringsleger, of zelfs door het verdedigen van de steden en gebieden die nog in handen waren van de Bosniërs.²⁷² Het waren voorbeelden van de vele inzendingen en bijdragen aan de discussie in de dagbladen die maand. Samen met de latere Nederlandse minister van Defensie Joris

²⁶⁷ Peter Michielsen, “Kan het Westen ingrijpen?”, *NRC Handelsblad*, 5 augustus 1992.

²⁶⁸ Rob Meines, “Verdeeldheid over ingrijpen in Bosnië”, *NRC Handelsblad*, 6 augustus 1992.

²⁶⁹ Henri Beunders, “Prijz Balkan-interventie is te hoog”, *de Volkskrant*, 7 augustus 1992.

²⁷⁰ Martin Woollacott, “Westerse interventie moet Milosevic ten val brengen”, *de Volkskrant*, 8 augustus 1992.

²⁷¹ Margaret Thatcher, “Nog even en het is te laat voor een actie tegen Servië”, *de Volkskrant*, 8 augustus 1992.

²⁷² Arie M. Oostlander, “Europa moet in Bosnië geweten laten spreken”, *de Volkskrant*, 11 augustus 1992.

Voorhoeve en Clingendaelmedewerker Van den Doel vestigde CDA'er Oostlander daarbij in die tijd een reputatie als 'kampioen' van het interventiedebat. Alle drie publiceerden meer dan anderen - gedurende de gehele Bosnische oorlog – in meerdere dagbladen artikelen over interveniëren en werden regelmatig over het onderwerp geïnterviewd.

Voorhoeve ging daarbij in augustus 1992 aan kop. Op de 10de stortte hij zich met Van den Doel opnieuw actief in het debat, met een opiniestuk in *NRC Handelsblad*. Daarin bevochten zij de argumenten tegen ingrijpen één voor één. Ook werd meteen een nadere invulling gegeven aan Clingendael's beoogde interventiescenario. Een multinationalaal leger, tot maximaal honderdduizend manschappen groot, zou één veilig opvanggebied moeten creëren in Midden-Bosnië. De wegen van de Kroatische kuststeden Ploce en Split naar Sarajevo zouden dan als veilige corridors kunnen dienen.²⁷³ Met een andere medewerker van Clingendael, Rob Aspelagh, publiceerde Voorhoeve eind augustus, naar aanleiding van de Londense vredesconferentie, een oproep om een "einde [te] maken aan [het] Servische geloof in [de] combinatie van onderhandelen en terreurpolitiek." Zo niet, dan lag een uitbreiding van de etnische oorlogvoering naar de noordelijke provincie Vojvodina en buurlanden als Hongarije en Roemenië voor de hand.²⁷⁴

Luitenant-generaal b.d. G.L.J. Huyser, columnist van de regionale dagbladen, maakte net als andere oud-militairen (bijvoorbeeld De Vogel in *Vrij Nederland*) in deze periode een militaire analyse van mogelijke interventie. Voor het beveiligen van alleen Sarajevo en omgeving dacht de generaal al vijftigduizend tot zeventigduizend manschappen nodig te hebben. Volgens hem was het alleen mogelijk de klus te klaren met "groot geweld", zeker als ook nog eens de gevangenkampen moesten worden bevrijd. Tijd en terrein waren in het voordeel van de tegenstander, die als vanzelfsprekend voor een guerrillatactiek zou kiezen. Huyser schreef: "Wil ik niet in een Vietnamachtig conflict belanden dan ben ik – bij gewapende inzet – welhaast verplicht meteen met groot geweld te beginnen. De eerste klap moet genadeloos hard zijn en ik moet mijn strategische doel binnen twee tot vijf dagen hebben bereikt." Al met al een ogenschijnlijk onmogelijke opgave, aldus de oud-militair. "En dat houdt in dat alleen een politieke oplossing een voortdurende vrede opbrengt." Tegelijkertijd was Huyser ervan overtuigd dat het "alternatief van niet-ingrijpen" om principiële redenen moest worden afgewezen. De columnist ontpopte zich daarmee tot een pessimistische interventionist.²⁷⁵

Verhelderend was in deze periode ook de rubriek 'persstemmen' in *NRC Handelsblad*. Die gaf namelijk – naar aanleiding van de ontdekking van de gevangenkampen – een kijkje in de keuken van het interventiedebat aan de andere kant van de grens. Eerst kwam het commentaar van *The Washington Post* aan de beurt. Het Westen deed veel in Bosnië, maar toch schoot het beleid rampzalig te kort, aldus deze vooraanstaande Amerikaanse krant. "De Westerse landen zijn bezweken aan een verlamming die voortkomt uit operationele en politieke voorzichtigheid en uit de

---

²⁷³ J.J.C. Voorhoeve en M. van den Doel, "Argumenten tegen ingrijpen in Bosnië zijn niet sterk", *NRC Handelsblad*, 10 augustus 1992.

²⁷⁴ *De Volkskrant*, 27 augustus 1992.

²⁷⁵ G.L.J. Huyser, "Nu of nooit?", *Geassocieerde Pers Diensten*, 14 augustus 1992.

openlijke overdrijving van de risico's betrokken te raken in een nieuw – roept u maar – Vietnam, Beiroet of Noord-Ierland.” De Franse krant *Le Monde* sprak van een “nieuwe fase” in de oorlog. Ingrijpen was misschien wel onwenselijk, maar wellicht ook wel onvermijdelijk, meende het dagblad. “Gezien het steeds groeiende risico dat het conflict zal overslaan, bijvoorbeeld naar Kosovo en dus onmiddellijk naar het naburige Albanië, zouden de Verenigde Naties, de Verenigde Staten en Europa moeten beseffen dat een nieuwe Balkanoorlog misschien al begonnen is.” De Britse krant *The Independent* tenslotte keerde zich ook tegen het overdrijven van de risico's van interventie: “Er is geen bewijs dat de ongeregelde troepen die weerloze steden en ongewapende burgers hebben gebombardeerd [...] zulke bijzonder geduchte tegenstanders zouden zijn als ze worden geconfronteerd met een veel beter bewapende en georganiseerde VN- of NAVO-macht.” De Britse krant pleitte sowieso voor bewapening van de Bosniërs, en ook hier klonk weer de waarschuwing tegen de angst van politici en de scepsis van de generaals: juist nietsdoen kon leiden tot een escalatie van de oorlog.²⁷⁶ De belangrijke westerse media leken in deze periode dus definitief voorstanders van interventie te zijn geworden en ook de publieke opinie roerde zich naar aanleiding van de schokkende krantenberichten en televisiebeelden hevig. Zo wijdde *NRC Handelsblad* een hele pagina aan ingezonden brieven van lezers over dit onderwerp: het Nederlandse volk sprak zich massaal uit voor ingrijpen.²⁷⁷

“Niks neutraliteit”, betoogde bijvoorbeeld een lezer uit Roermond. “Het feit dat ingrijpen moeilijk is, vormt geen excuus om niets te doen. [...] Er is geen enkele reden om neutraal te blijven in dit conflict. Geef de Bosnische militie wapens, bombardeer de Servische stellingen, maakt het duidelijk dat dit in het moderne Europa niet wordt getolereerd.” Een andere lezer schreef: “Het ‘dit nooit weer’ lag iedereen aan het einde van de Tweede Wereldoorlog voor in de mond. [...] Nu, vijftig jaar later, zijn de Serviërs en mogelijk ook andere betrokken partijen een holocaust op kleine schaal gestart, inclusief concentratiekampen. Indien hiertegen niet alsnog doortastend militair wordt opgetreden, is een precedent geschapen met onvoorspelbare en daarmee onbeheersbare gevolgen. Het onbeantwoord laten van menselijke barbarij is een volkomen verkeerd signaal naar alle overige etnische conflicthaarden in Europa.”

Opvallend was het aantal historische argumenten op de pagina. Zo schreef een inzender: “Een vergelijking met München in 1938 dringt zich hoe langer hoe meer op. Nadat men veel te lang had gearzeld om in te grijpen en Adolf Hitler zijn gang had laten gaan dacht men met nog meer concessies in München een akkoord met deze schurk te hebben bereikt. We weten inmiddels en helaas wel beter.” En: “Ich habe es nicht gewusst. Zeggen we dat tegen elkaar als de burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië ooit voorbij is? Waarom niet met vereende krachten ingrijpen? Waarom geen machtsmiddelen gebruiken? Waarom toch slechts diplomatie, waar zulks niet blijkt te werken? Kunnen we het ons werkelijk permitteren om concentratiekampen in deze eeuw nog eens werkelijkheid te laten zijn?” De pagina in *NRC Handelsblad* was illustratief voor de vele tientallen reacties die in die tijd binnenkwamen bij krantenredacties in heel Nederland. De uitkomsten van opiniepeilingen, waaruit al was gebleken dat een grote meerderheid van

²⁷⁶ *NRC Handelsblad*, 7 augustus 1992.

²⁷⁷ *NRC Handelsblad*, 10 augustus 1992.

de Nederlanders het idee van interventie steunde, kregen er inhoud door. Het Nederlandse volk reageerde heftig op de gruwelen in Bosnië en trok massaal de vergelijking met de Tweede Wereldoorlog.²⁷⁸ Kennelijk was dat het historische argument waar men het meest vatbaar voor was.

Indirect sprak ook de redactie van *de Volkskrant* zich in deze verhitte zomermaand uit over “de vraag of de wereld niet tussenbeide moet komen om de Servische veroveringsoorlog in Bosnië een halt toe te roepen”, zoals ze het zelf uitdrukte.²⁷⁹ Weliswaar deed ze dat niet zo expliciet als de redactie van *NRC Handelsblad*, maar wie goed tussen de regels las, kon zich in de mening van de *Volkskrant*-redacteuren niet vergissen. Op 15 augustus hekelde het dagelijkse commentaar namelijk de nieuwste resolutie van de VN-Veiligheidsraad (nummer 770), waarin het gebruik van geweld werd goedgekeurd om humanitaire hulp op zijn plaats te krijgen. “Met deze resoluties heeft de Veiligheidsraad verkozen de crisis in Bosnië-Herzegovina te behandelen als een humanitair in plaats van een politiek vraagstuk. Dit is verstoppertje spelen.” De Amerikaanse aarzeling om op te treden en de eveneens voortdurende Europese verdeeldheid waren daarnaast “geen reden tot vreugde” en “een erkenning van de Servische veroveringen.”²⁸⁰ Verder spraken afzonderlijke redacteuren zich in nieuwsanalyses uit over militaire interventie. Correspondent Ewoud Nysingh (Zagreb) ontmaskerde bijvoorbeeld de “partizanenmythe”. Zijn inziens was het idee dat de Serviërs een harde guerrilla zouden gaan voeren als het Westen zou ingrijpen, grote onzin. De *četniks* van 1992 waren niet die van de Tweede Wereldoorlog, schreef hij, maar eerder ongemotiveerde dienstplichtigen of “drankzuchtige en laffe criminelen die van een makkelijke moord- en roofpartij houden.” Nysinghs conclusie was duidelijk: “Slobodan Milosevic en Radovan Karadzic zijn geen Tito's maar Saddams. Ze gaan net zo lang door met het begaan van misdaden tot iemand hun het mes op de keel zet.”²⁸¹

Buitenlandredacteur Anet Bleich hield diezelfde week een pleidooi voor interventie vanuit een andere invalshoek. “Is Europa bereid een prijs te betalen voor het overeind houden van de meest elementaire beginselen van beschaving?” Nee, dat was het niet, concludeerde Bleich, en dat vond de journaliste spijtig. Zonder dralen koos zij partij tegen de extremisten. Er zou “om het beknopt en duidelijk te zeggen, paal en perk [moeten] worden gesteld aan de uitwassen van het hedendaagse bloed-en-bodemdenken.” Hoe? Volgens Bleich door een volledige inname en demilitarisering van Bosnië. “Eerst zou vanuit de lucht het zware (Servische) geschut moeten worden uitgeschakeld, waarna een overtuigende troepenmacht het karwei op de grond zou moeten voltooien door het uitschakelen en ontwapenen van alle op Bosnisch grondgebied actieve milities, in eerste instantie de Servische, maar zo nodig ook de Kroatische en Bosnische. Ook als op deze manier de wapens tot zwijgen zijn gebracht (en, uiteraard, de ‘interneringskampen’ gesloten), zou er nog een internationale strijdmacht van enige

---

²⁷⁸ Voorbeelden hiervan zijn ook te vinden in de brievenrubriek van *de Volkskrant*, d.d. 22 juli en 5, 6, 10, 12, 14, 15, 18, 22, 26 en 29 augustus 1992.

²⁷⁹ *De Volkskrant*, 18 augustus 1992.

²⁸⁰ *De Volkskrant*, 15 augustus 1992.

²⁸¹ Ewoud Nysingh, “Dronken Serviërs met geweren zijn geen partizanen”, *de Volkskrant*, 14 augustus 1992.

omvang in Bosnië moeten blijven om het de twee miljoen vluchtelingen mogelijk te maken veilig naar hun woonplaatsen terug te keren.²⁸²

Tegengas tegen het dominant lijkende interventionisme was er ook, bijvoorbeeld van voorzitter Jan Marijnissen van de Socialistische Partij in *Trouw*. “Met ‘ons’ geweld ‘hun’ geweld bestrijden is een rampzalig waanidee”, schreef hij en keerde zich tegen de “vanzelfsprekendheid” waarmee “hier in dit land” werd gepleit voor interventie. Marijnissen schaarde zich aan de zijde van de kritische VN-generaal Lewis MacKenzie, die net als hij meende dat op de Balkan sprake was van een complex probleem waarvoor geen simpele, militaire oplossing bestond. Maar wat dan wel te doen? Marijnissen schreef: “De inwoners van het voormalige Joegoslavië zijn en blijven hoe dan ook op de eerste plaats zelf verantwoordelijk voor hun eigen toekomst. Het valt te hopen dat zij snel gaan beseffen dat hun huidige leiders onbetrouwbare figuren zijn die het land in tomeloze ellende storten.” Daarnaast droeg de wereldgemeenschap een zekere verantwoordelijkheid voor de humanitaire kant van dit probleem, aldus de SP-voorzitter. Via onderhandelingen, eventueel sancties en met humanitaire hulp moesten de scherpe kanten van het conflict worden afgehaald. Dat was genoeg.²⁸³

De Groninger polemoloog Herman de Lange liet zich in soortgelijke bewoordingen uit. Hij vond dat er nog voldoende tijd en onderhandelingsruimte waren om een diplomatieke in plaats van militaire oplossing te bewerkstelligen. Voor interventie was het volgens hem juist veel te vroeg. “Er wordt merkwaardig lichtvaardig geoordeeld over de inzet van soldaten in een volstrekt onbekend gebied”, aldus De Lange, die het waarschijnlijk achtte dat Joegoslavië het nieuwe ‘Vietnam’ of ‘Afghanistan’ van Europa zou worden. “Het klinkt cynisch, maar misschien moet je het gebied isoleren en wachten tot de partijen de oorlog beu zijn.” Tegelijkertijd was het zaak de diplomatieke pressie op te voeren, economische sancties toe te passen en eventueel de Servische president Milosevic ‘op te ruimen’. Dat had voor De Lange de voorkeur boven het zenden van militaire eenheden. “Want dan steek je je in een wespennest en is een oplossing nog veel verder weg.”²⁸⁴

Journalisten grepen het interventiedebat daarnaast aan om verhandelingen te schrijven over deelaspecten van het probleem Bosnië. Zo verschenen in *de Volkskrant* analyses van redacteur André Roelofs, die het dilemma van de vredesbeweging (in de jaren zeventig en tachtig tegen oorlog, nu voor militair ingrijpen?) verwoordde. Of van Anthony Lewis (de *New York Times*), die het nietsdoen van het Westen in Bosnië symptomatisch noemde voor het falen van Bush als president van de Verenigde Staten (“Bush is een ware Neville Chamberlain”). En van professor Fred Halliday (*The Guardian*; hoogleraar Internationale Betrekkingen aan de Londen School of Economics) die waarschuwde voor een crisis tussen het Westen en de islamitische wereld vanwege Bosnië. “Als de politieke leiders in de islamitische wereld erin slagen hun eigen bevolking ervan te overtuigen dat de crisis in Bosnië een van de vele voorbeelden is van

---

²⁸² Anet Bleich, “Partijen Bosnië vechten voor bloed en bodem”, *de Volkskrant*, 18 augustus 1992.

²⁸³ Jan Marijnissen, “Rampzalig waanidee. Geen militaire interventie Joegoslavië”, *Trouw*, 20 augustus 1992.

²⁸⁴ Maarten Pennewaard, “Groninger polemoloog De Lange hekelt ‘lichtvaardige roep’ om ingrijpen”, *Geassocieerde Pers Diensten*, augustus 1992.

de westerse minachting voor een moslim-bevolking, dan hebben zowel de volken als leiders van het Westen daar schuld aan.”²⁸⁵ Door het overnemen van deze laatste twee bijdragen uit kranten waar ze mee samenwerkte, liet de redactie in Amsterdam de Nederlandse lezer kennismaken met het interventiedebat in het buitenland.

De eerste adempauze

Tot november bleef het daarna betrekkelijk stil. Halverwege die maand vroeg IKV-secretaris Mient Jan Faber echter opnieuw aandacht voor het probleem Bosnië. Er moest volgens hem een groot VN-protectoraat komen op de Balkan. “De hel waarin mensen op de Balkan leven, en waar bijna iedere familie vluchtelingen in huis heeft, dringt nog steeds niet echt tot ons door. Is het werkelijk nog niet erg genoeg? Of stompen we gewoon af naarmate het erger wordt?”, schreef hij in *de Volkskrant*.²⁸⁶ Erik Hummels en Jan Smit, IKV-Beraadsleden, gaven op 20 november het antwoord. “Een VN-interventie gooit slechts olie op het vuur”, schreven zij. “Wellicht zijn deskundigen van elders meer creatief dan wij, velen op de Balkan zien hulp liever van elders komen dan van het Westen. Laten wij dan ons belangrijkste cultuurgoed, ons geld, maar geven.”²⁸⁷ *Volkskrant*-redacteur Roelofs zette het tussendoor allemaal nog even op een rij. “Waarom doet het Westen niets aan de onmenselijkheden in Joegoslavië?”, vroeg hij zich af. Volgens de journalist viel “aan ingrijpen in enigerlei vorm [...] niet te ontkomen. Terwille van de slachtoffers daar, maar ook in ons eigen belang.”²⁸⁸

Clingendael-directeur Voorhoeve legde daar in een interview met de GPD nog een volkenrechtelijk argument naast. “Hadden we na de Tweede Wereldoorlog in een verdrag met elkaar niet afgesproken dat we volkerenmoorden in het vervolg zouden voorkomen en bestraffen?”, vroeg hij zich retorisch af. Hij vervolgde: “Op grond van het volkenrecht en bepalingen van de mensenrechten, heeft de internationale gemeenschap het recht en de plicht tot een gewapende militaire interventie. [...] Tot mijn droefheid constateer ik [echter] dat de politieke moed en het morele gezag ontbreken.” Voorhoeve keerde zich tegen de militaire analyse dat het geweld niet kon worden beteugeld. “Ik weiger dat standpunt te aanvaarden. We hebben tijdens de Koude Oorlog viereneenhalf miljoen tot de tanden bewapende Sovjet-soldaten buiten de deur gehouden en nu laten we ons moreel verslaan door een stelletje misdadige Servische milities.”²⁸⁹

In de laatste maand van het eerste oorlogsjaar, december 1992, begaf de deelredactie van de Forumpagina van *de Volkskrant* zich weer buiten de landsgrenzen, door twee artikelen van buitenlandse snit te plaatsen. Allereerst waarschuwde Leslie Gelb, columnist van de *New York Times*, voor de “triomf van het kwaad” in Bosnië, die zou

---

²⁸⁵ André Roelofs, “Waar blijft de vredesbeweging dezer dagen?”, *de Volkskrant*, 8 augustus 1992; Anthony Lewis, “Joegoslavië laat Bush' falen als president zien”, *de Volkskrant*, 4 augustus 1992; Fred Halliday, “Rol islam neemt toe naarmate oorlog aanhoudt”, *de Volkskrant*, 11 augustus 1992.

²⁸⁶ Mient Jan Faber, “Wanneer dringt de Balkan-hel echt tot ons door?”, *de Volkskrant*, 16 november 1992.

²⁸⁷ Erik Hummels en Jan Smit, “VN-interventie gooit slechts olie op het vuur”, *de Volkskrant*, 20 november 1992.

²⁸⁸ André Roelofs, “Waarom doet het Westen niets in Joegoslavië?”, *de Volkskrant*, 18 november 1992.

²⁸⁹ Taco Slagter, “Voorhoeve: het falen van Europa zal lang doorwerken”, *Geassocieerde Pers Diensten*, 18 november 1992.

leiden tot “wereldwijd cynisme”. Paddy Ashdown, de leider van de Britse Liberaal-Democratische Partij, trok na een bezoek aan Sarajevo de conclusie dat het beleg van de Bosnische hoofdstad het einde van de nieuwe wereldorde inluidde.²⁹⁰ De analyses werden ook concreter, harder en ongeduldiger van toon. Naar aanleiding van de humanitaire interventie in Somalië (daar wel) betoogde Anet Bleich dat het wel erg laat was om grootscheeps in te grijpen in Bosnië, maar niet *te* laat. Voor de zoveelste maal schetste ze een aantal scenario's, die in haar ogen realiseerbaar en noodzakelijk waren. De passiviteit van de internationale gemeenschap betitelde ze als “het funeste pacifisme van de generaals.” En ook de kop boven een analyse van Ewoud Nysingh loog er niet om: “Tijdrekken voor volkerenmoord”, noemde hij de internationale politiek ten aanzien van het Bosnische conflict. Op ironische toon schreef hij: “Waar komt toch het idee vandaan dat generaals graag willen vechten? Het zijn bureaucraten die slechts op nieuwe ijzerwaar uit zijn. Alleen generaals *buiten dienst* praten tot op heden over ingrijpen in Bosnië.”²⁹¹

Een nieuwe fase

Nysingh concludeerde dat het vooral wachten was op de inauguratie van de pas verkozen Bill Clinton tot president van de Verenigde Staten. In *NRC Handelsblad* verscheen op 7 januari een interview met Zbigniew Brzezinski, voormalig veiligheidsadviseur van de op dat moment laatste Democratische president, Jimmy Carter, die regeerde van 1977 tot 1981. Aan Brzezinski werd gevraagd vooruit te kijken op het buitenlandse beleid van de nieuwe Democraat in het Witte Huis en hij toonde zich uitermate somber. Hij zei te denken dat Clinton een naar binnen gerichte president zou worden, die zijn oor veel zou laten hangen naar de waarschijnlijk op een zachte aanpak en passieve benadering van de internationale betrekkingen gerichte buitenlandminister, Warren Christopher. Voor de kwestie-Bosnië zou een dergelijke passiviteit rampzalige gevolgen hebben, aldus de oud-veiligheidsadviseur. Want hoewel ingrijpen in Bosnië moeilijk en kostbaar zou zijn, betoogde hij, was het even zo noodzakelijk. Het gevaar van uitbreiding van de oorlog naar Kosovo en Macedonië, en de precedentwerking voor soortgelijke conflicten op het grondgebied van de voormalige Sovjet-Unie was anders te groot.²⁹²

Publicist Paul Scheffer ging een aantal dagen later in op de stellingen van Brzezinski, om te beginnen met de idee van de eminente staatsman dat de Europeanen op de Balkan “stupidie en moreel verwerpelijk” bezig waren. Onzin, meende Scheffer, “Brzezinski laat de werkelijke les van Joegoslavië niet tot zich doordringen en blijft, als velen, gevangen in de illusies van 1990. In dat wonderlijke post-revolutionaire jaar meenden velen zeker te weten dat niet alleen de eenheid van de Europese beschaving binnen handbereik lag, maar dat deze levensstijl ook buiten het continent aan een zegetocht was begonnen.” Een denkfout, aldus Scheffer, en het geweld op de Balkan

²⁹⁰ Leslie H. Gelb, “Triomf van het kwaad in Bosnië leidt tot wereldwijd cynisme” en Paddy Ashdown, “In Sarajevo sterft de hoop op een nieuwe wereldorde”, *de Volkskrant*, 17 december 1992.

²⁹¹ Anet Bleich, “Het funeste pacifisme van de generaals”, *de Volkskrant*, 9 december 1992 en Ewoud Nysingh, “Tijdrekken voor volkerenmoord”, *de Volkskrant*, 17 december 1992.

²⁹² Maarten Huygen, “Het gebrek aan leiderschap van historisch kaliber”, *NRC Handelsblad*, 7 januari 1993.

diende de schone zaak om de enthousiastelingen van 1990 weer met beide benen op de grond te zetten en het Westen te ontnuchteren.²⁹³

Volkskrant-journalist André Roelofs benadrukte eind januari 1993 juist het belang van een nieuwe Amerikaanse koers. Vlak na het aantreden van de nieuwe president schreef hij: "De beslissing die Clinton moet nemen, is niet eenvoudig. Waarschijnlijk popelt hij om zijn binnenlandse hervormingen ter hand te nemen." Maar daar moest hij het volgens Roelofs niet bij laten. De situatie op de Balkan was minstens even belangrijk, omdat die "een punt [had] bereikt waar ook de geloofwaardigheid van Amerika op het spel komt te staan. Als Clinton het laat afweten, blijft er zelfs van de NAVO niet veel over."²⁹⁴ In *NRC Handelsblad* gaf commentator J.L. Heldring al een dag na Clintons inauguratie blijk van cynisme. Ten aanzien van het Amerikaanse beleid op de Balkan zou er weinig veranderen, meende hij. Heldring hekelde de verwachting die de Nederlandse minister-president Lubbers had uitgesproken in een interview met opinieblad *Vrij Nederland*, dat de Verenigde Staten nieuwe initiatieven zouden nemen. Een verwachting waarbij de wens de vader van de gedachte was, aldus de columnist. Nederland was sinds het begin van de Bosnische oorlog immers al voor een hardere aanpak van de Serviërs. Lubbers' inschatting was eerder vergeefse hoop, meende Heldring, en dat was maar goed ook.²⁹⁵

De vraag wat de nieuwe Amerikaanse president zou gaan doen, beheerste in februari 1993 vooral in *de Volkskrant* de analyses en opiniestukken. Al snel echter beseften men daar dat ook de nieuwe president terugdeinsde voor harde actie. Achtereenvolgens schreef de correspondent in Washington, Oscar Garschagen, drie artikelen die dat illustreerden. Het eerste stuk ("Clinton geeft Bosniërs slechts moreel gelijk") onthulde dat "medewerkers" en "ambtenaren" in het Witte Huis hadden laten weten dat de Amerikaanse regering niet van plan was om Clintons vergaande verkiezingsbeloftes na te komen. Het sturen van grondtroepen was bij voorbaat uitgesloten, vertelden deze bronnen.²⁹⁶ In het tweede artikel werkte Garschagen zijn analyse uit door het verschil tussen de daadkracht van de presidentskandidaat Bill Clinton en het diplomatieke beleid van de 42ste Amerikaanse president William Jefferson Clinton te presenteren als een "cynische waarheid". De kleine verschillen met de uitgezette lijn van voorganger Bush sr. en de mogelijke redenen voor de voorzichtigheid werden door de buitenlandverslaggever met distantie opgeschreven.²⁹⁷ Het derde artikel was grotendeels een herhaling van de aspecten die Garschagen in voorgaande bijdragen al had genoemd. *En passant* gaf hij nog wel een overzicht van het interventiedebat in de Amerikaanse media en politiek, waar het merendeel van de opinieleiders tegen ingrijpen was. Zijn conclusie was echter wat subjectiever dan in de voorgaande stukken; hij waarschuwde ervoor dat het beleid van de Amerikaanse regering wel eens ten koste zou kunnen gaan van de geloofwaardigheid van 's werelds machtigste natie, net als was gebeurd met de Europese Gemeenschap. Op

---

²⁹³ Paul Scheffer, "Joegoslavië en wij", *NRC Handelsblad*, 11 januari 1993.

²⁹⁴ André Roelofs, "Clinton voor zware keus in ex-Joegoslavië", *de Volkskrant*, 29 januari 1993.

²⁹⁵ Jérôme L. Heldring, "Clinton, Lubbers en Clausewitz", *NRC Handelsblad*, 22 januari 1993.

²⁹⁶ Oscar Garschagen, "Clinton geeft Bosniërs slechts moreel gelijk", *de Volkskrant*, 5 februari 1993.

²⁹⁷ Oscar Garschagen, "Clinton kiest voor compromis met Serviërs", *de Volkskrant*, 12 februari 1993.

termijn zou het Witte Huis zich zodoende in de vingers snijden op het gebied van zijn buitenlandse politiek, aldus Garschagen.²⁹⁸

Het interventiedebat ging nu een fase in van cynisme en schijnbare moedeloosheid. De strategie van het Westen kwam neer op een vorm van stervensbegeleiding, schreef André Roelofs op 8 april. En nog harder was de conclusie in een gepubliceerde bijdrage van de Amerikaan Gelb, eerder nog een pro-interventionist: laten we Bosnië maar opdelen, “al het andere is kletsboek.”²⁹⁹ Ook de regionale kranten trokken een dergelijke conclusie. Militaire interventie was verder weg dan ooit, schreef GPD-correspondent (en NAVO- en Europa-watcher) Peter de Vries in Brussel. Sterker nog, het idee van interventie was “nooit serieus genomen, hoezeer ook het tegendeel is gesuggereerd met uitlatingen van bijvoorbeeld Nederlandse politici over het uitschakelen van de zware artillerie van de Serven.” En als er geen vredesakkoord zou worden gesloten, zo haalde De Vries de Nederlandse minister Kooijmans aan, “dan heeft niemand een duidelijk uitgewerkt scenario.”³⁰⁰

Maar zolang nog niet een definitief nee was gevallen, sluimerde er een soort hoop. “Rukt de brandweer toch nog uit?”, vroeg Bleich zich op 18 mei af, vlak na de crisis rond Srebrenica en de Servische afwijzing van het Vance-Owenplan, toen Christopher rondreisde in Europa om de NAVO-bondgenoten warm te maken voor de *lift-and-strike*-optie. Even leken er kansen te zijn voor het “opheffen van het wapenembargo voor de Moslims om zo hun kansen op het slagveld te verbeteren; [voor] bombardementen op Servische posities in Bosnië; [en voor] militaire bescherming voor de veilige zones die onlangs door de Veiligheidsraad zijn geproclameerd (Srebrenica, Tuzla, Zepa, Bihac en Sarajevo).”³⁰¹ De voorstanders van ingrijpen op de *Volkskrant*-redactie leefden tussen hoop en vrees. Tegelijkertijd uitten andersdenkende collega’s zich in deze periode voor het eerst op de opiniëpagina. “Erger dan geen interventie in Bosnië-Herzegovina is een mislukte interventie”, meende redacteur Joris Cammelbeeck. Hij plaatste vraagtekens bij de argumenten van de “Nieuwe Interventionisten” en vroeg zich af hoe het mogelijk was dat, nadat het idee van de ‘maakbaarheid’ van de samenleving nationaal was afgeschreven, politici en opiniemakers de illusie hadden complexe problemen elders in de wereld op te kunnen lossen met simpele middelen.³⁰²

Nadat op 7 mei een pleidooi was gepubliceerd van de historici Perry Pierik en Marcel Reijmerink om grootscheeps te interveniëren (de Bosnische Serviërs hadden nee gezegd tegen het plan Vance-Owen), met daarnaast een redactioneel commentaar dat voor het eerst expliciet opriep om “de Moslims [...] effectief te gaan beschermen door rond de belegerde steden in Oost-Bosnië en rond Sarajevo veilige zones te scheppen”³⁰³, stond er prompt een paar dagen later een scherpe reactie op de Forumpagina van Cammelbeecks medestander Hans Moleman. Eén voor één brandde hij de positieve voorspellingen van de historici af.

²⁹⁸ Idem, "Ook Clinton zal machteloosheid duur bekopen", *de Volkskrant*, 6 maart 1993.

²⁹⁹ Leslie Gelb, "Opdelen; de rest is kletsboek", *de Volkskrant* 17 april 1993.

³⁰⁰ Peter de Vries, "Militaire interventie in Joegoslavië verder weg dan ooit", *Geassocieerde Pers Diensten*, 8 maart 1993.

³⁰¹ Anet Bleich, "Rukt de brandweer toch nog uit?", *de Volkskrant* 18 mei 1993.

³⁰² Joris Cammelbeeck, "Mislukte interventie is erger dan niets doen", *de Volkskrant*, 28 april 1993.

³⁰³ *de Volkskrant*, 7 mei 1993.

Gebedshuizen van alle religies waren een nadrukkelijk doelwit tijdens deze zuiveringsoorlog.

“Het lijkt erop dat de auteurs zich hebben laten meeslepen door een overdosis enthousiasme over de capaciteit van militaire super-techniek”, stelde hij. Moleman, die zelf in Bosnië was geweest, vond dit een naïeve “veronachtzaming van de situatie op de grond [...] in beboste bergen, met onoverzichtelijke frontlinies waartussen zich ook nog VN-troepen en burgers bevinden.” Kortom, “een Rambo-strategie zal de Bosnische tragedie slechts verergeren.”³⁰⁴ Inderdaad hadden Pierik en Reijmerink hun interventiescenario ontworpen op basis van, wat zij noemden, “de 21ste eeuwse techniek van de moderne oorlogsvoering.” Met Apache-gevechtshelikopters, speciale commandotroepen, lasergeleide wapens en *stealth*-vliegtuigen, en vernietigende barrages van Multiple Launch Rocket Systems (MLRS: een eigentijdse variant van de bekende ‘Stalinorgels’ uit de Tweede Wereldoorlog), zou “de aanhoudende belegering van Sarajevo binnen 24 uur tot het verleden behoren”, dachten zij.³⁰⁵

Een van de bedachtzamere types die in *NRC Handelsblad* zijn zegge tegen interventie mocht doen, was de Tilburgse hoogleraar internationale betrekkingen Frans Altling von Geusau. Die analyseerde het interventiedebat uitgebreid en dichtte de interventionisten zinnige argumenten toe. Desondanks vond hij de situatie in Bosnië “een onoverzichtelijke oorlogstoestand”. Er werd daar geen oorlog tussen staten, partijen of volkeren uitgevochten, aldus Altling von Geusau, maar er was een chaotisch soort gangsterparadijs ontstaan voor milities, bandieten, warlords en plundersaars. Het middel van interventie door een internationale legermacht zou onbruikbaar zijn om een dergelijk

³⁰⁴ Hans Moleman, “Rambo-strategie zal Bosnische tragedie slechts verergeren”, *de Volkskrant*, 12 mei 1993.

³⁰⁵ Perry Pierik en Marcel Reijmerink, “Sarajevo kan binnen 24 uur worden bevrijd”, *de Volkskrant*, 7 mei 1993.

tot “banditisme” vervallen land van de ondergang te redden.³⁰⁶ Soortgelijke noties, dat alle partijen in Bosnië evenveel schuld hadden aan de oorlog, dat de onderwereld er regeerde en dat buitenlandse interventie daarom eigenlijk alleen maar op tegenstand zou kunnen rekenen, werden een paar dagen later eveneens uitgesproken door NRC-redacteur Van den Boogaard in een achtergrondverhaal waarin hij het eerste Bosnische oorlogsjaar evalueerde.³⁰⁷

De steeds meer dominante stemming dat interventie in een expliciet tot burgeroorlog uitgeroepen conflict als in Bosnië niet meer zou helpen, bleek ook uit een ingezonden brief van een NRC-lezer uit Amsterdam. Die verwoordde de ideeën van de interventiesceptici die na een jaar oorlog vonden dat “de onmenselijke wijze waarop bevolkingsgroepen [...] van huis en haard werden verdreven” een oplossing min of meer bij voorbaat uitsloot. En daarom moest “het gebied dat gedekt wordt door de geografische benaming Bosnië-Herzegovina” maar worden herverdeeld, inclusief een bevolkingsruil van minderheden.³⁰⁸ Toen de Bosnische Serviërs eind april 1993 het Vance-Owenplan bleven afwijzen en er steeds nadrukkelijker werd gepraat over het met militaire dwang opleggen van dit vredesplan, analyseerde NRC-redacteur Menno Steketee dat het succes van een strafexpeditie tegen de Serviërs vanuit de lucht hoogst onzeker zou zijn. Hij gaf daarvoor een aantal redenen. Zo zouden militaire planners het moeilijk vinden om geschikte doelen te vinden in Bosnië, was het land erg heuvelachtig en bebost (een grote hindernis) en hadden soortgelijke acties in het verleden bewezen overbodig en zelfs contraproductief te zijn. Desondanks gaf Steketee een hele waslijst potentiële doelen, van geschutsposten en hoofdkwartieren tot ondergrondse opslagplaatsen voor munitie en bruggen langs militaire aanvoerroutes aan toe. Zijn conclusie bleef echter weinig hoopvol voor aanhangers van de *lift-and-strike*-optie: luchtaanvallen zouden de Serviërs pijn doen, maar niet heel erg, en de oorlog kon er niet mee worden gestopt.³⁰⁹

Ook *Telegraaf*-commentator G.B.J. Hiltermann, een in al zijn bijdragen consequent tegenstander van interventie, vond afdwinging van het Vance-Owenplan – dat volgens hem “een noodverband” was – een heilloze weg. Hij schreef: “Het geval-Bosnië kan namelijk niet worden opgelost door een buitenwacht. Als groepen mensen niet meer met elkaar overweg kunnen, dan kunnen buitenstaanders daar zelden wat aan doen. In Bosnië niet, maar evenmin in Noord-Ierland, ook niet in Tsjechoslowakije, niet in België (!), niet in Soedan [...] en ga zo maar door.” Hiltermann vond dat het Westen onder de gegeven omstandigheden (een recessie, een gebrek aan krachtige leiders, een “beginneling” in het Witte Huis, en een verdeeld Europa) nog redelijk succesvol opereerde. Hij riep op om nuchter te blijven. “Laat ons niet de illusie koesteren, dat wij volken met verschillende cultuurachtergrond die uit elkaar willen, kunnen dwingen tezamen te blijven.”³¹⁰

---

³⁰⁶ Frans Altling von Geusau, “Militair ingrijpen bestrijdt geen banditisme”, *NRC Handelsblad*, 2 april 1993.

³⁰⁷ Raymond van den Boogaard, “In Sarajevo gaat partijdigheid boven vredeswil”, *NRC Handelsblad*, 5 april 1993.

³⁰⁸ *NRC Handelsblad*, 8 april 1993.

³⁰⁹ Menno Steketee, “Succes van strafexpeditie niet zeker”, *NRC Handelsblad*, 28 april 1993.

³¹⁰ G.B.J. Hiltermann, “Vleugje van gezond verstand op Balkan”, *De Telegraaf*, 8 mei 1993.

Al met al was de discussie in het voorjaar van 1993 op een nieuw hoogtepunt beland. Maar meer dan ooit stonden voor- en tegenstanders van ingrijpen tegenover elkaar. De tegenstanders waren nog nooit zo overtuigd geweest van hun scepsis en hun sombere beeld dat Bosnië was vervallen tot een primitieve stammenstrijd waaraan alle partijen schuld hadden. De voorstanders zagen nog meer dan voorheen sterke argumenten om iets te doen en bleven de oorlog definiëren als eentje met duidelijke agressors en slachtoffers. De laatste groep kon echter alleen maar moedelozer worden van de passieve houding van de internationale gemeenschap. Desondanks bleven zij hun pleidooi afsteken. Zo reageerde europarlementariër Oostlander fel op een op 2 juli gepubliceerd artikel van de Britse minister van Buitenlandse Zaken Douglas Hurd, die beweerde dat het Westen in Bosnië alles deed wat redelijkerwijs in zijn vermogen lag. “Die Douglas Hurd, wat een verstand!”, brieste Oostlander. Hij vergeleek de minister met de *appeasement*-kampioen Neville Chamberlain (‘München 1938’) en noemde Hurd “hypocriet en gewetenloos”.³¹¹

Het doodbloeden van het debat

Ook ten tijde van de Igman-crisis in augustus (het beleg van Sarajevo bereikte zijn dieptepunt) hielden de interventionisten de hoop levend. De Amerikanen, die in het voorjaar nog van militair ingrijpen hadden afgezien vanwege de bezwaren van met name hun Britse en Franse bondgenoten, drongen weer sterk aan op luchtacties tegen de Bosnische Serviërs. De korte opleving van het debat ontlokte NRC-redacteur Peter Michielsen een analyse die de ogenschijnlijke dadendrang van de Amerikanen en de NAVO bagatelliseerde. Dat was sowieso typerend voor de nieuwe fase waarin de discussie was beland. Zij was cynischer geworden. Uitspraken in het Westen werden steeds meer gezien als doekjes voor het bloeden: op de mooie woorden volgden toch geen daden. Michielsen poneerde de stelling dat het dan ook een herhaalde vergissing was gebleken van de Bosnische regering om voortdurend te blijven hopen op de hulp van de westerse landen: “het geweten van het Westen wordt wel gekweld door wat de moslims wordt aangedaan, het wordt echter niet genoeg gekweld om het Westen ertoe te brengen de onderlinge verdeeldheid bij te leggen en militair in te grijpen.” Daarom leidden de lege dreigingen van het Westen en het naïeve geloof daarin van de Bosniërs tot het keer op keer stuklopen van de vredesonderhandelingen, meende de journalist. Het interventiedebat en het diplomatieke steekspel in Genève zaten elkaar constant in de weg. En dat was een kwalijke consequentie van het debat.³¹²

Columnist Paul Scheffer deed daar nog een schepje bovenop. “De Westerse landen hebben zichzelf gegijzeld in Bosnië”, schreef hij. De discussie over bombarderen en de gelijktijdige vredesonderhandelingen van het duo Owen-Stoltenberg waren als het curieus binden van de eigen handen. “De linkerhand houdt de rechterhand vast of andersom, de impasse lijkt compleet.” De reden dat de humanitaire, militaire en diplomatieke initiatieven elkaar voortdurend in de weg zaten, meende Scheffer, was het

³¹¹ Arie Oostlander, “Het gewetenloze verstand van Douglas Hurd”, *de Volkskrant*, 9 juli 1993.

³¹² Peter Michielsen, “Goed bedoeld, slecht getimed”, *NRC Handelsblad*, 4 april 1993.

feit dat de politieke doelstellingen nooit duidelijk waren. Dat was karakteristiek voor de tijd, want “we weten dat de wereld van vóór 1989 ons beter gezind was en wat is er een menselijker reactie dan nog even uitstel te bepleiten, nog even op de oude voet verder [te willen], straks is er nog tijd genoeg om de onaangename waarheden tot ons door te laten dringen. We leven van geleende tijd.” En ondertussen was de bevolking van Sarajevo slachtoffer, en stompte iedereen af. “Alles is immers al gezegd.”³¹³

De buitenlandredactie van *de Volkskrant* plaatste in deze periode tot tweemaal toe een analyserende column van *New York Times*-redacteur Anthony Lewis, één van de weinige interventionistische opiniemakers in de Verenigde Staten. Het optreden van de internationale gemeenschap in Bosnië was een klucht, verzuchtte deze. “Er had al lang een harde houding jegens de agressor moeten worden ingenomen.”³¹⁴ De tweede maal kwam Lewis terug op deze toneelmetafoor. “Het beleg moet worden gebroken”, schreef hij, “[Want] de onmenselijkheid blijft. Kijkend naar het schouwspel in Bosnië, moeten we zeggen wat Shakespeare in *Henry V* de Franse edelman liet zeggen toen hij over het ontredderde slagveld van Agincourt keek: ‘Schande en eeuwige schande, niets dan schande’.”³¹⁵ Sowieso waren de *debaters* in het interventiedebat niet afkerig van literaire of historische analogieën. Dat bleek bijvoorbeeld al uit eerdere bijdragen waarin het ‘verraad’ van ‘München 1938’ en de fatale *appeasement*-politiek van de Britse en Franse regeringen tegen Hitler werden aangehaald. Ook werden de kampen, die een jaar eerder in Bosnië waren ontdekt, vaak gelijkgeschakeld met de Duitse vernietigingskampen uit de Tweede Wereldoorlog. Op 5 augustus 1993 werkte de Franse filosoof Alain Finkelkraut de analogie tussen de oorlog in Bosnië en de Tweede Wereldoorlog nader uit. Op de keper beschouwd waren zij niet te vergelijken, erkende hij. Maar dat nam niet weg dat het schandalig was dat de Bosnische slachtoffers van “rassenhaat, veroveringsdrift en cultuurvernietiging” werden geofferd aan de hogere belangen van de internationale politiek. Dat maakte het gebeuren op de Balkan een “postume overwinning van Hitler”, Europa een “failliete boedel, de wereldorde een club van rijke landen en de Franse buitenlandse politiek een mengeling van gebakken lucht en defaultisme.”³¹⁶

Het was in deze zomermaanden wel duidelijk dat het vuur van de discussie langzaam doofde. Het debat over militair ingrijpen bloedde dood, niet alleen in *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* maar ook in de andere dagbladen. Incidenteel schreef een journalist nog wel eens een analyse over de algehele passiviteit, maar het geloof in een nieuwe wereldorde was verdwenen. De opwinding en verontwaardiging waren stukgelopen op de vastberaden muur van non-interventie. Dat de koppen waren gaan hangen, bleek nog wel het duidelijkst uit een commentaar in *NRC Handelsblad* op 10 augustus. De krant waarin tot dan toe de meeste sceptische verhalen over interventie verschenen, maar die niettemin al een jaar lang pleitte voor de idee dat er ‘iets’ moest worden gedaan, kon naar eigen zeggen niet anders dan slecht nieuws brengen. De Bosniërs was “een tragisch lot beschoren”: hun verlies stond vast. Dat was bitter en frustrerend, want dat betekende dat Bosnië na een jaar oorlog de ultieme speeltuin was

³¹³ Paul Scheffer, “Alles is immers al gezegd”, *NRC Handelsblad*, 9 augustus 1993.

³¹⁴ Anthony Lewis, “Houd eens op de dwaas uit te hangen”, *de Volkskrant*, 10 augustus 1993.

³¹⁵ Idem, “Het beleg moet worden gebroken”, *de Volkskrant*, 17 augustus 1993.

³¹⁶ Alain Finkelkraut, “De postume overwinning van Hitler”, *de Volkskrant*, 5 augustus 1993.

geworden van “avonturiers, fanaten, prijsvechters en schurken.” Het Westen van de Koude Oorlog bestond niet meer, volgens *NRC Handelsblad*, en geschokte wereldburgers hadden maar genoeg te nemen met de kans dat er hooguit enkele door de NAVO beschermde ‘veilige havens’ voor de Bosniërs zouden overblijven. En dat, gaf de krant toe, was niet veel.³¹⁷

Nadat de wereld zich zo bij de realiteit had neergelegd, werd het lange tijd stil rond dit onderwerp. Pas maanden later werd, los van de feiten van de oorlog, op de opiniepagina van *Trouw* weer een interessant meningenduel over de Bosnische interventiekwestie uitgevochten. Arie Oostlander meldde begin 1994 in een bijdrage dat hij, ondanks het internationale stilzwijgen, nog steeds hoop zag voor een interventie van “luchtsteun en beheerste wapenhulp”. Hij hekelde de lopende UNPROFOR-operatie, die aan drieënzestig blauwhelmen het leven had gekost. Oostlander hield met name de Britse regering verantwoordelijk voor het halfslachtige internationale beleid en vond dat het Internationaal Gerechtshof zich daar “te zijner tijd” maar eens over moest uitspreken.³¹⁸ Op het stuk kwam een reactie van de militair W. Braam, “UNPROFOR-functionaris bij de geallieerde luchtmacht”, zoals de aankondiging luidde. Die schreef dat Oostlander als europarlementariër beter zou moeten weten dan zo’n “eenzijdig standpunt” in te nemen. De situatie was immers ingewikkeld. Braam schreef: “Omdat we te maken hebben met een zeer complex probleem, moet mijns inziens ieder die zo maar een oplossing uit z’n mouw lijkt te schudden worden gewantwoord, omdat hij bijna zeker iets over het hoofd ziet.”³¹⁹

Oostlander verdedigde hierop op 18 januari zijn scenario van ingrijpen met behulp van het luchtwapen terwijl de Bosniërs de oorlog op de grond zelf zouden kunnen voeren. Braam reageerde daarop punt voor punt en wees op de onomkeerbaarheid van de situatie, “zonder waarde-oordeel”. Ook meende hij dat de VN “een hoge prijs” betaalden “voor betrekkelijk weinig concreet resultaat” en dat voortzetting van UNPROFOR dus ter discussie stond. Hij presenteerde drie alternatieven, waarvan er twee (*peace-enforcement* door de VN en interventie van de NAVO) volgens de militair “niet haalbaar” waren. De “enig overblijvende mogelijkheid” was daarom terugtrekking van de VN en toelaten dat de partijen het onderling zouden uitvechten.³²⁰ Oostlander, die de kans kreeg om hier weer op in te gaan, wees “de suggestie van Braam om de zaak te laten uitbranden, af” en schreef: “Ik vermoed dat dat eerder een wanhoopskreet is dan een serieus voorstel.”³²¹

De granaatinslag op 5 februari 1994 op de markt van Sarajevo, die 68 mensenlevens kostte en de NAVO aanzette tot een ultimatum aan de Bosnische Serviërs, deed de discussie vervolgens weer echt herleven. Terecht deduceerde een kwartet van *Volkskrant*-correspondenten meteen dat de televisiebeelden van het incident een kentering hadden teweeggebracht in het internationale Bosnië-beleid. Politici die de media voorheen beschuldigden van ondoordacht interventionisme, haastten zich om de aanslag te veroordelen en “de Bosnische Serven, algemeen gezien als de agressor, tot de orde te

³¹⁷ Commentaar *NRC Handelsblad*, “De NAVO en de val”, 10 augustus 1993.

³¹⁸ Arie Oostlander, “Op de heuvels rond Sarajevo zitten louter misdadigers”, *Trouw*, 8 januari 1994.

³¹⁹ W. Braam, “Oostlander denkt veel te licht over militair ingrijpen”, *Trouw*, 12 januari 1994.

³²⁰ W. Braam, “Militair ingrijpen in Bosnië allang een illusie”, *Trouw*, 26 januari 1994.

³²¹ Arie Oostlander, “Er moet een eind komen aan ‘Realpolitik’ in Bosnië”, *Trouw*, 1 februari 1994.

roepen.”³²² Meteen ook vochten de Groninger polemoloog Herman de Lange en *Volkskrant*-verslaggever Paul Brill een interpretatiegevecht uit. Was het Westen nu in een oorlogsroes geraakt? En was dat de hoogste tijd, of niet? De Lange vond respectievelijk van wel en van niet. Hij was verontrust over het feit dat oorlog weer een respectabel middel van buitenlandse politiek was geworden, terwijl er toch enkele decennia een taboe op had gerust. Wie oorlog propageerde als instrument, ditmaal in dienst van het hogere doel om vrede te bewerkstelligen, begon aan een weg waarvan hij het einde niet zou kunnen overzien.³²³ Onzin, vond Brill. “Het Westen [was] te lang vastgenageld aan een passiviteit die als zodanig een voedingsbodem van bandeloosheid en instabiliteit [was] geworden.” Bovendien vroeg de journalist zich af of hoogleraar De Lange op een andere planeet woonde. Er was immers helemaal geen sprake van een brede steun of ‘oorlogsroes’ onder politici, opinieleiders en bevolking voor ingrijpen in Bosnië. “De bijna twee jaar durende crisis [kenmerkte] zich juist door grote weerzin van westerse zijde tegen militaire interventie.”³²⁴ Enkele dagen later volgde hierop weer een reactie van uitgever Jan Mets, die betoogde dat desondanks een oorlogsstemming hoogtij vierde in Nederland. Enquêtes naar de publieke opinie zouden dat geregeld hebben bewezen. Volgens Mets was dit alles de schuld van de media, die het Nederlandse volk een “versimpelde voorstelling van zaken” voorschotelden. Dat de pleidooien voor ingrijpen bij de politici succes konden hebben, was daarbij nog wel de engste gedachte, aldus Mets.³²⁵

GPD-correspondent Peter de Vries was het hier, terugkijkend op twee jaar interventiedebat, mee eens. Ook hij vreesde slappe knieën van de politici, waardoor ze wellicht de oorspronkelijke keuze voor *containment* onder druk van de publieke opinie zouden verlaten ten gunste van ingrijpen. Dat zou onverstandig zijn, schreef hij, want “ondanks de verbale dapperheid stuitte het idee van interventie telkens af op de veiligheid van de blauwhelmen, de tol die het onder de geallieerden zou eisen, het ontbreken van een groot strategisch belang en de vrees voor een verwijdering tussen Rusland en het Westen. [...] Stuk voor stuk krachtige en goede argumenten voor terughoudendheid.” De politici hadden hun keuze beter aan het publiek moeten uitleggen, aldus De Vries. Dan hadden ze ook niet klem gezeten “tussen een om wraak roepende Westerse publieke opinie en de eigen machteloosheid”.³²⁶

Het interventiedebat stond in ieder geval opnieuw hoog op de media-agenda en voor de voorstanders van militair ingrijpen gloorde door het NAVO-optreden hoop. Zeker toen de *heavy weapon exclusion zone* daadwerkelijk van de grond kwam en de kanonnen rond Sarajevo zwegen. “De formule van Sarajevo werkt!”, concludeerde Anet Bleich begin maart 1994 enthousiast. Dreigen met bombardementen deed de Serviërs hun zware wapens terugtrekken. Terwijl Bleich zich enigszins verbitterd afvroeg waarom het zo lang had moeten duren, jubelde ze: “Wie weet komt het er toch nog van in Bosnië.”³²⁷ De

³²² “Beelden uit Sarajevo brachten keerpunt in westers beleid”, *de Volkskrant*, 10 februari 1994. Met bijdragen van Oscar Garschagen, Ewoud Nysingh, Henk Strabbing en Sjoerd Venema.

³²³ Herman de Lange, “Oorlogsroes benevelt publieke opinie”, *de Volkskrant*, 12 februari 1994.

³²⁴ Paul Brill, “Van een andere planeet”, *de Volkskrant*, 16 februari 1994.

³²⁵ Jan Mets, “De oorlogsstemming zit er goed in”, *de Volkskrant*, 19 februari 1994.

³²⁶ Peter de Vries, “Bommen of bombast”, *Geassocieerde Pers Diensten*, 7 februari 1994.

³²⁷ Anet Bleich, “De formule van Sarajevo werkt!”, *de Volkskrant*, 2 maart 1994.

eerste *testcase* van de zogenaamde ‘Sarajevo-formule’, de crisis rond het ‘veilige gebied’ Goražde in april, boorde die hoop echter weer de grond in. Terwijl het op de opiniepagina's opvallend stil bleef (helemaal tot de zomer van 1995) betitelden de *Volkskrant*-journalisten de bombardementen van de NAVO als halfslachtig, averechts, een teken van zwakte en ondoortastendheid. Feilloos legden zij de tweespalt bloot tussen de voorzichtige Verenigde Naties, verpersoonlijkt door de gezant Yasushi Akashi, en de zich hard opstellende NAVO. Het gevolg: te laat en te weinig.

De stemming in de kranten werd zo langzamerhand grimmig en cynisch, net als het jaar daarvoor. In juni noemde Ewoud Nysingh de algemene houding ten opzichte van militair ingrijpen “die treurig stemmende hoop op interventie.” Tegen beter weten in was het wachten op “de gruweldaad die de westerse publieke opinie wakker [zou moeten] schudden (raketten op Zagreb?) en [dan] begint het hele interventie-verhaal opnieuw.”³²⁸ Dat dit nog een jaar zou gaan duren, wist de journalist toen natuurlijk ook nog niet. Tussentijds verschenen er incidenteel artikelen over interventie, maar van een echt debat was allang geen sprake meer. De spannende zomer van 1995 zou daar pas weer verandering in brengen.

Het debat in de eindfase

De aanloop naar werkelijke luchtacties, eind augustus 1995, begon in mei met een ronde nieuwe gevechten in geheel Bosnië, met name rond het ‘veilige gebied’ Sarajevo. De NAVO bombardeerde ditmaal resoluut en voor het eerst op een zwakke plek: munitiebunkers, onderdeel van de logistieke ruggegraat van de Serviërs. De daaropvolgende gijzelingscrisis leidde tot het instellen van de *Rapid Reaction Force* (RRF) door Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland. Deze *snelle-reactiemacht* had weer tot gevolg dat er in de media een discussie ontbrandde over het doel van dergelijke “VN-troepen in het groen”. Ging het Westen harder optreden of maakte het zich op om zich terug te trekken?

Charles Dobbie, militair strateeg in het Britse leger, deed in *NRC Handelsblad* een oproep om een einde te maken aan de verwarring van vredeshandhavende en vredesafdwingende taken. De internationale gemeenschap diende strikt onpartijdig te blijven en moest ophouden met het adopteren van steeds verdergaande interventievormen, omdat de taken van de VN-troepen in Bosnië daardoor steeds meer werden verzaamd en uitgebreid. De rol van de organisatie schoof zo op “van de scheidsrechtersrol naar de rol van speler.” Alle problemen van UNPROFOR kwamen voort uit dit onsamenvattende wanbeleid, aldus Dobbie.³²⁹ Ook de Nederlandse generaal-majoor buiten dienst A.J. van Vuren laakte het steeds verder opschuiven van taken, zoals door de oprichting van de RRF. Hij zette vraagtekens bij de Nederlandse deelname aan deze VN-beschermingsmacht.

---

³²⁸ Ewoud Nysingh, “Een serieus te nemen doemscenario”, *de Volkskrant*, 23 juni 1994.

³²⁹ Charles Dobbie, “Hoogste tijd om over Bosnië echt na te gaan denken”, *NRC Handelsblad*, 8 juni 1995.

Sarajevo was op den duur getekend door de zware beschietingen die het had te verduren.

De oud-militair analyseerde dat het Nederlandse beleid in ex-Joegoslavië “wereldvreemd, idealistisch en onrealistisch” was. Volgens Van Vuren zou het veel verstandiger zijn om de Bosniërs te bewapenen, desnoods gesteund door ingrijpen vanuit de lucht. *Lift-and-strike* dus, een beleid zoals de Amerikanen dat voorstonden. En misschien kwam het wat machiavellistisch en inhumain over, de generaal-majoor was er vast van overtuigd dat als die lijn drie jaar eerder was gevolgd, Joegoslavië waarschijnlijk al lang en breed uit het nieuws zou zijn geweest. Want wat was er eigenlijk humaner: “een korte oorlog of een eindeloos conflict waarvoor de VN de catering verzorgen?”³³⁰

Maar ook nu de VN-vredesmacht UNPROFOR zich in een diepe crisis bevond, kon hardhandig militair ingrijpen door niemand serieus worden genomen, schreef de Brusselse GPD-correspondent Peter de Vries voor de regionale dagbladen. Robuuster optreden, waarbij VN en NAVO zouden laten zien dat met hen niet te sollen viel, had bovendien ook zijn beperkingen, aangezien de VN-troepen gemakkelijk waren te gijzelen. Het hergroeperen van UNPROFOR, waarbij de omsingelde enclaves in Oost-Bosnië zouden worden verlaten, wees De Vries op morele gronden af. Een vierde optie, algehele terugtrekking, was te gevaarlijk, aldus de journalist. Zo’n “vaandelvlucht” zou het hele idee van *containment* onderuit halen en wellicht leiden tot een uitbreiding van de oorlog naar Kosovo, Albanië en Macedonië. Bleef over: doormodderen. De Vries: “Hoewel niemand deze optie verkiest, lijkt ze reëel. Want de blauwhelmen hebben tot nu toe zeer

³³⁰ A.J. van Vuren, “Den Haag laat Nederlandse militairen in de steek”, *NRC Handelsblad*, 17 juni 1995.

veel goed werk verricht. Ze hebben miljoenen mensen in leven gehouden en ze hebben voorkomen dat het conflict onttaarde in een Balkanoorlog.”³³¹

Net als bij *de Volkskrant* het geval was, bleek er ook tussen de redacteurs van *NRC Handelsblad* een verschil van mening over de interventiekwestie. Op de over het algemeen anti-interventionistische redactie was in dit late stadium ruimte voor een ander geluid: dat van Alfred van Cleef. De wereld maakte in het Bosnische conflict de cruciale fout onpartijdig te willen blijven, betoogde de NRC-redacteur. Na drie jaar van falend internationaal beleid, was het tijd om de VN-troepen terug te trekken en de NAVO in te laten grijpen aan de zijde van het Bosnische regeringsleger, in de lucht en op de grond, vond hij. Tevens ageerde Van Cleef tegen de redenen die gemakshalve opdoemden om niet in te hoeven grijpen. Om een schuldgevoel weg te praten, betoogde de journalist, werden “argumenten aangevoerd die moeten aantonen dat alle partijen in Bosnië even schuldig zijn aan misdaden tegen de menselijkheid. Sarajevo is in handen van zwarte handelaren en bendeleiders, zo heet het. President Izetbegović loopt aan het lijntje van fundamentalisten [...]. Sommigen beweren zelfs dat er een ‘Balkan-mens’ zou zijn: een wraakzuchtig, bloeddorstig wezen dat al eeuwenlang zijn medemens uitmoordt.”³³²

Van Cleefs collega Raymond van den Boogaard – al eerder kritisch over vergaande bemoeienis op de Balkan – hapte toe. Hij noemde het voorstel om honderdduizend NAVO-soldaten naar Bosnië te sturen een “slecht idee” en gaf een reeks voorbeelden om aan te tonen dat het gedrag van de “moslims”, met name van de SDA, “niet merkbaar beter” was dan dat van de Bosnische Serviërs of Kroaten. Daarom, zo schreef Van den Boogaard, zou een door de NAVO ondersteunde veldtocht van het Bosnische leger neerkomen op “een omkering van de eerder tegen de moslimbevolking gerichte etnische zuiveringen, met nu ongeveer 1 miljoen Serviërs als slachtoffer.” Van den Boogaard zag daarvan het nut niet in. “Het streven naar vrede en daarna modernisering in Bosnië-Herzegovina zal ongetwijfeld een proces van lange adem zijn. Wellicht zal het niet mogelijk blijken te verhinderen dat de verwoestingen en moordpartijen nog jaren doorgaan. Maar alles lijkt beter dan de zelfzuchtige emotionele bevrijding van onbesuisd partijkiezen en meevechten in de Bosnische burgeroorlog.”³³³ Op dezelfde pagina ventileerde ook brigade-generaal b.d. (en oud-commandant van een Nederlands VN-bataljon in Zuid-Libanon) Tomasso zijn verbazing over het artikel van Van Cleef. Hij vond het “oversimplificatie” om een beeld te schetsen alsof de Bosnische Serviërs de enige schuldigen aan dit conflict waren. Daarnaast ging Van Cleef voorbij aan allerlei moeilijke politieke en militair-operationele vraagstukken, aldus Tomasso. “Met respect voor zijn goede bedoelingen concludeer ik dat zijn tekst uiterst eenzijdig is en zijn oplossing in hoge mate gratuit. Verontrustend is, dat sommige mensen in hun terechte

---

³³¹ Peter de Vries, “VN: laveren tussen machteloze betrokkenheid en krachtige onverschilligheid”, *Geassocieerde Pers Diensten*, 28 mei 1995.

³³² Alfred van Cleef, “Westen moet Bosnische Serviërs de oorlog verklaren”, *NRC Handelsblad*, 29 juni 1995.

³³³ Raymond van den Boogaard, “Alles is beter dan partij kiezen en meevechten in Bosnische oorlog”, *NRC Handelsblad*, 6 juli 1995.

afschuw van het Bosnië-gebeuren door een dergelijk artikel zullen blijven flirten met een militaire oplossing. Het zij nogmaals gezegd: die is er niet.”³³⁴

Begin juni stond er op de Forumpagina van *de Volkskrant* voor het eerst sinds lange tijd ook weer een aanzet tot het interventiedebat. *New York Times*-columnist Thomas Friedman had last van een *déjà vu*-gevoel als hij aan Bosnië dacht. Hij waarschuwde voor een nieuw drama als in Libanon, waar VN-interventie in 1982-1983 honderden doden tot gevolg had gehad en somde de lessen op die daaruit geleerd zouden moeten worden. Conclusie: thuisblijven. De politicoloog Max Sniijders, hoogleraar Journalistiek te Groningen en oud-hoofdredacteur van het *Utrechts Nieuwsblad*, meende echter dat de maat vol was. Er moest maar eens worden opgetreden tegen het “militaire onfatsoen” van de Bosnische Serviërs. Mogelijke voorbeelden van hoe dit moest, waren volgens Sniijders bombardementen of commando-acties uit het verleden: zogenaamde “strijdmethoden die buiten het kader van de oorlogsregels vallen”.³³⁵

De val van de enclaves Srebrenica en Zepa leidde tot een nieuwe golf van verontwaardiging. Moesten de Verenigde Naties zich nu maar terugtrekken uit Bosnië, was dit het failliet van UNPROFOR, of was het toch tijd geworden om robuuster op te treden? Op 11 juli, de dag dat Srebrenica viel, schreven de strategen Makken en Davids dat er iets moest worden gedaan aan het aantasten van de positie van de VN-troepen in Bosnië. Het meest logische antwoord voor een nieuwe strategie zou het inzetten van het luchtwapen zijn, in de eerste plaats tegen militaire doelen maar uiteindelijk zelfs tegen politieke of militaire leiders, schreven zij.³³⁶ Het artikel van Makken en Davids was er één in een reeks en ook de redactie van *de Volkskrant* was niet te moe om in de commentaren weer een pro-interventionistische houding tentoon te spreiden. Het was tijd om een “streep in het zand” te trekken om Goražde, de laatste enclave in Oost-Bosnië, te redden. De redactie was teleurgesteld toen grootscheepse luchtaanvallen uitbleven.³³⁷

Temidden van deze interventionistische reacties op het Srebrenica-drama kwam er uiteindelijk een onvermijdelijk weerwoord. Publicist W.L. Brugsma herhaalde voor de zoveelste maal het dogma van de tegenstanders van ingrijpen: “Iedere generaal weet dat hij het leven van zijn soldaten alleen mag riskeren ter verdediging van het nationale levensbelang en het eigen grondgebied en niet voor efemere begrippen als de wereldrechtsorde, mensenrechten, het voorkomen van etnocide en andere humanitaire doeleinden. Die mag je met bijna alle middelen nastreven, maar niet met militaire interventie.”³³⁸ Het pleidooi van Brugsma was ditmaal tevergeefs, want eind augustus greep de NAVO tot ongetwijfelde opluchting van de interventionisten in.³³⁹ Het debat had zijn ontknoping bereikt.

---

³³⁴ E.P.B. Tomasso, “Militaire oplossing voor het drama in Bosnië is er niet”, *NRC Handelsblad*, 6 juli 1995.

³³⁵ Thomas Friedman, “Wie wil ingrijpen in Bosnië, denke terug aan Libanon”; Max L. Sniijders, “Bosnische Serviërs vragen om een harde hand”, *de Volkskrant*, 7 juni 1995.

³³⁶ P. Makken en P. Davids, “Stuur liever de luchtmacht naar Bosnië”, *de Volkskrant*, 11 juli 1995.

³³⁷ *de Volkskrant*, 21 en 22 juli 1995.

³³⁸ W.L. Brugsma, “Voor goede bedoelingen wil niemand sterven”, *de Volkskrant*, 26 juli 1995.

³³⁹ Zie onder andere de commentaren van *NRC Handelsblad* en *Trouw*, 31 augustus 1995.

Conclusies

Het interventiedebat over Bosnië in de Nederlandse publieke ruimte kenmerkte zich door een afwisseling van hoop en desillusie voor de interventionisten enerzijds, en door vrees en voldoening met het gevolgde beleid voor hun tegenstanders anderzijds. Het debat begon in de zomer van 1992, bereikte een hoogtepunt in het voorjaar van 1993 en kenmerkte zich door een afnemende belangstelling daarna, als een dovend waxinelichtje dat zo nu en dan weer tot leven werd gewekt door een onverwachte luchtstroom.

Een inhoudelijke analyse van de interventiediscussie maakte zichtbaar dat de motoren van het debat steeds weer de gebeurtenissen in Bosnië zelf waren. Als deze in de berichtgeving tot een kookpunt kwamen, volgden wereldwijd en ook in Nederland als vanzelf de opinies over wel of niet ingrijpen. Zoals het de journalistiek betaamt, waren het in de geschreven periodieken de harde feiten die op de meningen vooruitliepen. Daarnaast was er echter sprake van een apart debat in de Nederlandse werkelijkheid. Los van de gebeurtenissen in Bosnië gingen de deelnemers in de media *met elkaar* in discussie. Aanleiding voor heel veel artikelen was dan niet meer een granaatinslag in Sarajevo, of een ultimatum van de NAVO, maar een eerder gepubliceerde opinie in dezelfde of andere media. Een voorbeeld van zo'n uitwisseling van meningen was onder andere het genoemde drieluik van Herman de Lange, Paul Brill en Jan Mets, in februari 1994 in *de Volkskrant*. Maar ook een debat in *Trouw* van de europarlementariër Arie Oostlander met de Nederlandse UNPROFOR-officier W. Braam, dat maar liefst vijf achtereenvolgende artikelen telde, liet dit zien.³⁴⁰ Journalisten en opinieliders lazen bij uitstek *elkaars* werk. Argumenten en trends werden op die manier gemeengoed. Niet alleen journalisten, ook externe, niet uit de journalistiek afkomstige opiniemakers baseerden zich op informatie uit andere media. Veelvuldig begonnen zij hun betogen met de mededeling dat zij wensten te reageren op een ander artikel, soms in hetzelfde medium, soms in een andere. Tekenend was het artikel van Gudrun Gutovski en Hans Feddema (van 12 augustus 1992) waarin zij tegelijkertijd artikelen van Joris Voorhoeve, Mient Jan Faber en Arie Oostlander uit drie verschillende kranten (*de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *Trouw*) onder vuur namen.³⁴¹

In de tweede plaats was over het geheel genomen ook bij de dagbladpers sprake van een evenwichtige discussie. Hoewel veel anti-interventionisten in hun bijdragen suggereerden dat het Nederlandse publiek door de media werden opgezweept tot interventionistische hysterie, was in het debatgedeelte van de gedrukte periodieken bepaald geen sprake van eenzijdigheid. De sceptici kregen voldoende ruimte om hun bezwaren tegen ingrijpen te uiten. Beide partijen werden gelijkkelijk aan het woord gelaten, met bijdragen uit binnen- en buitenland. De journalistiek was bovendien net zo verdeeld over de kwestie als de rest van Nederland. Van vooringenomenheid voor een bepaald standpunt was derhalve geen sprake. Net als in de opiniebladen was het beeld van een interventionistische kongsy tussen dagbladpers en publiek een karikatuur, die wellicht wat al te opportunistisch door anti-interventionisten werd gebruikt. Dat wil overigens niet zeggen dat er geen partijdigheid onder journalisten was. Sommige onderzoekers hebben

³⁴⁰ *Trouw* op 8, 12, 18, 26 januari en 1 februari 1994.

³⁴¹ Gudrun Gutovski en Hans Feddema, "Vuur is niet met vuur te blussen", *NRC Handelsblad*, 12 augustus 1992.

betoogd dat het feit dat proportioneel veel journalisten aan het debat over Bosnië deelnamen, op zich al duidt op een keuze voor non-objectiviteit.³⁴² Los van deze (ver)oordelende analyse was de ook hier geconstateerde bovenmatige aandacht voor de Bosnische kwestie in de media en de grote participatie van journalisten zelf in de discussies er omheen in ieder geval een signaal van de levendigheid, reikwijdte en het gepercipieerde belang van het vraagstuk. Tenslotte – en dat was essentieel – bleek dat de kwestie van het wel of niet ingrijpen in de oorlog om Bosnië een buitengewoon ‘gehistoriseerde’ discussie opleverde, in alle onderzochte media. De verhaallijn, de ‘waarheid’ en het eigen gelijk werden vaak ontleend aan het verleden. De historische analogie werd veelvuldig toegepast als verklaringsmodel en retorisch instrument. Dat wierp verdere vragen op. Allereerst – wanneer alle gebruikte argumenten op een rij werden gezet – welke de belangrijkste waren, en vervolgens, of zij op correcte wijze waren weergegeven en gebruikt.

---

³⁴² Zie bijvoorbeeld Nel Ruigrok, *Journalism of attachment. Dutch newspapers during the Bosnian war* (Amsterdam 2005) en Jan Wieten, *Srebrenica en de journalistiek. Achtergronden en invloed van de berichtgeving over het conflict in voormalig Joegoslavië in de periode 1991-1995. Een onderzoek naar opvattingen en werkwijze van Nederlandse journalisten* (Amsterdam 2002).

HOOFDSTUK 8: VOORS EN TEGENS

Wat maakte het interventiedebat over Bosnië zo gezichtsbepalend voor de eerste jaren van het post-1989-tijdperk? Ongetwijfeld was de wereld van voor de val van de Muur en vóór de teloorgang van het Oostblok overzichtelijker dan die van erna. De Koude Oorlog drukte een belangrijke stempel op alle gebeurtenissen in de periode voor 1989 en internationale veiligheidsdenkers, zoals politici, militairen, strategen en beleidsmakers, bekeken de meeste interstatelijke kwesties (tot aan de dekolonisatie aan toe) in het kader van de alom aanwezige tweespalt tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Ook analisten en commentatoren plaatsten iedere oorlog, burgeroorlog, staatsgreep of opstand als vanzelfsprekend in het licht van de mondiale machtsstrijd tussen de systemen van Oost en West. Dezelfde ballon ging op voor journalisten, die de wereld rondreisden om het publiek thuis te vertellen wat er allemaal op de aardbol gebeurde. Ook zij konden gebeurtenissen uitleggen of betekenis geven door te verwijzen naar de balanceeract van invloedssferen die Koude Oorlog heette, een periode die op zijn beurt weer gelijkenis vertoonde met voorgaande tijdperken van machtsverhouding tussen grote moderne staten.

Maar na het revolutiejaar 1989 werd het een ander verhaal. De Koude Oorlog was opeens voorbij, en welk ordeningsprincipe er voor in de plaats zouden komen, was hoogst onzeker. Niet-statelijke dreigingen en actoren drongen zich bijvoorbeeld op. Dat de staat als bouwsteen van het internationale systeem al een tijdlang erodeerde, was evident. De verstoorde balans (ook tussen staten) werd door het einde van de tweestrijd tussen Oost en West echter definitief zichtbaar gemaakt. Aan een ordenend internationaal stelsel van eeuwen kwam in 1989 in zekere zin een einde.³⁴³ De Amerikaanse president George Bush senior repte van een 'nieuwe wereldorde'. Maar hoe die er uit zou gaan (of moeten) zien, was onduidelijk. Bush legde bijvoorbeeld onvoldoende uit hoe hij de rol van zijn eigen land, de enige overgebleven grote mogendheid, in die nieuwe wereldorde zag. Aanvankelijk was iedereen optimistisch, en voorzag men in het algemeen een tijdperk van economische voorspoed en democratisering, van mondialisering van alles wat goed was aan de westerse samenleving.³⁴⁴

Snel kwam aan dit optimisme echter weer een einde, toen bijvoorbeeld op de Balkan, en ook in de periferie van het voormalige Sovjetrijk en in Afrika allerlei (veelal binnenlandse) oorlogen ontstonden, voortkomend uit de instorting van regimes of zelfs hele staatssystemen. De transformatie naar een postcommunistische wereld eiste haar tol. Het daarmee gepaard gaande geweld raakte een gevoelige snaar. Terwijl het aantal conflicten wereldwijd afnam, nam de aandacht voor hun bestaan en hun ogenschijnlijke

---

³⁴³ Zie Robert Cooper, *Oorlog en vrede in de 21ste eeuw. Europa en de nieuwe wereldorde* (Amsterdam 2004). Vertaling van: *The Breaking of Nations. Order and Chaos in the Twenty-first Century* (z.p. 2003). Idem Philip Bobbit, *The shield of Achilles. War, peace and the course of history* (New York 2003).

³⁴⁴ Een belangrijk document dat dit optimisme uitdroeg was het VN-rapport *An agenda for peace* (New York 1992).

‘anders zijn’ toe.³⁴⁵ Internationaal optreden (bijvoorbeeld met vredeshandhavende troepen) bleek bovendien vaak ontoereikend om het geweld te stoppen of in te perken. Het hoge ambitieniveau in deze werd niet waargemaakt. Soms sloeg op het politieke niveau de verlamming reeds toe en was de internationale gemeenschap te verdeeld en te onwillig om op te treden. Zodoende kon bij tijdgenoten een beeld ontstaan alsof de wereld na het einde van de Koude Oorlog in chaos en anarchie verzonk.

Dat politici, beleidsmakers, deskundigen, journalisten en andere opiniemakers aanvankelijk grote moeite hadden om de nieuwe situatie uit te leggen, was een teken aan de wand. Sommige commentatoren probeerden het ‘anarchistische pandemonium’ van falende staatsmacht in de jaren negentig te verklaren door terug te grijpen naar ‘etniciteit’ als een soort biologische verklaring voor het verval van het statelijk gezag in bepaalde delen van de wereld. Ook bijbehorende historische mythen bleken gretig aftrek te vinden.³⁴⁶ Andere verklaringen voor de waargenomen verkrumpling dan het gegeven dat veel staten geen natiestaten waren en derhalve gemakkelijk te ontworsten, waren schaarste, overbevolking, de groeiende kloof tussen arm en rijk, een wereldwijde versnelling van migratiestromen en verstedelijking, de groeiende relatieve achterstelling van bepaalde groepen ten gevolge van de modernisering, en de mondialisering van de georganiseerde misdaad.

Bij dit alles was het natuurlijk maar de vraag of de wereld na 1989 daadwerkelijk ingewikkelder of chaotischer werd dan hij daarvoor was geweest. Vertrouwde denkkaders waren weliswaar weggevallen en de staat stond als basis van de internationale ordening onomstotelijk onder druk ten gevolge van onomkeerbare mondiale trends. Maar het onvermogen van politici, deskundigen en journalisten om de veranderingen in de wereldorde te verklaren (en van de eerstgenoemde groep om op zinnige wijze actie te ondernemen om de overgang in goede banen te leiden) schiep daarnaast vooral een *beeld* als ware de internationale arena sinds het revolutiejaar zo complex geworden dat niemand er meer iets van snapte, en vooral, dat niemand er meer iets aan kon doen.

Het interventiedebat over Bosnië was een van de discussies over deze onzekerheid. Het ging in essentie over de aanpak van nieuwe gevaren in een nieuwe wereld, over de aanpak van de symptomen van verscheidende, gelijklopende mondiale transformaties. Daaraan waren grote vraagstukken verbonden. Hoe groot was het gevaar van de verkrumpling van staten? Hoe kon de versnellende mondialisering (ook wel globalisering genoemd) in goede banen worden geleid? Waarom leidden de veranderingen tot conflicten? Welk conflicten en dreigingen hadden prioriteit, en welke niet? Hoe moest het geweld worden benoemd? Waren gewelddadige niet-statelijke

---

³⁴⁵ Denk bijvoorbeeld aan de gehele discussie, midden jaren negentig, rond de opzienbarende publicatie van Samuel Huntington in *Foreign Affairs* over “The clash of civilizations?” (zie *Foreign Affairs* 72,3 (zomer 1993) 22-49), later omgezet in het boek *The clash of civilizations and the remaking of world order* (New York 1996). Reacties in *Foreign Affairs* 72,4 (september/oktober 1993) 2-26. Zie ook: Zbigniew Brzezinski, *Out of control: global turmoil on the eve of the 21st century* (New York 1993) en het werk van Robert Kaplan, *The coming anarchy. Shattering the dreams of the Post Cold War* (New York 2000), een boek dat voortkomt uit het artikel “The coming anarchy. How scarcity, crime, overpopulation, tribalism and disease are rapidly destroying the social fabric of our planet”, in: *The Atlantic Monthly* vol. 273, nr. 2 (februari 1994) 44-76.

³⁴⁶ Tim Allen en Jean Seaton, *The media of conflict*.

actoren in dergelijke conflicten opstandelingen, revolutionairen, bandieten of terroristen? Hoe moest het probleem van hun opkomst worden aangepakt? In hoeverre waren regeringen en internationale organisaties bereid de internationale rechtsorde te handhaven en de wereld in een bepaalde richting te sturen? Hoe ver reikte hun belang? Wat wilde en deed de enige overgebleven supermogendheid, de Verenigde Staten? Welke prijs was de internationale gemeenschap bereid te betalen?

De deelnemers

Ruwweg konden de deelnemers aan het interventiedebat over Bosnië worden ingedeeld in vijf groepen: (1) de journalisten, (2) de politici, (3) de militairen, (4) de deskundigen, wetenschappers en (5) de vertegenwoordigers van het maatschappelijke middenveld (vaak opinieleiders, opiniemakers of causeurs genoemd). Daarbij moet worden opgemerkt dat de laatste categorie ook een soort ‘restgroep’ was voor al diegenen die buitenparlementaire belangenorganisaties, actiegroepen of gewone burgers vertegenwoordigden en kleuring gaven aan het nieuws. Het moge duidelijk zijn dat de opinie binnen dergelijke maatschappelijke groepen allerm minst eenduidig was. De scheidslijn tussen voor- en tegenstanders van interventie liep dwars door elke vorm van georganiseerde publieke opinie of te onderscheiden groepen heen.

Om bij het opiniepodium zelf, de journalistiek, te beginnen: aan feitelijke berichtgeving over de Bosnische oorlog, de basis van meningsvorming, ontbrak het tussen 1992 en 1995 niet. Naast deze berichtgeving vervulde de journalistiek haar uit de negentiende eeuw stammende bijzondere plaats in het democratische staatsbestel als bewaker van het politieke systeem en beschermer van vrijheden en mensenrechten. Gebeurde er iets wat volgens de geldende waarden en normen niet door de beugel kon, dan brachten journalisten dat in de openbaarheid en spraken bestuurders aan op hun verantwoordelijkheid. Zo ook tijdens het interventiedebat over Bosnië. Over ingrijpen op de Balkan was de Nederlandse journalistiek echter niet gelijkgestemd. Redacteuren in Nederland ervoeren de strijd, etnische zuiveringen en haat in het oorlogsgebied bijvoorbeeld anders dan de correspondenten ter plaatse. Ook vaste columnisten benaderden het interventievraagstuk – juist door het genre – vaak op een eigen manier. Verschillende functies binnen de journalistiek leidden tot verschillende meningen over het interventiedilemma en tot verschillende bijdragen aan het debat.

Hetzelfde gold voor de politici. Zij debatteerden niet alleen op (internationaal) politiek niveau met elkaar, in hun eigen gesloten instituties, maar zochten ook de openbaarheid, via interviews of met eigen bijdragen aan de opiniekaternen. Er was zodoende veel interactie met de discussie in het maatschappelijke middenveld. Dit geheel werd weerspiegeld in de media. In de democratische wereld fungeerden de media zo als de podia van het politieke discours. De deelnemende politici discussieerden niet alleen in de vergaderkamers en (al dan niet publiekelijk) op de spreekgestoelten van parlementen, maar probeerden hun standpunten ook via en in de media uit te leggen aan hun kiezers. Hun opiniestukken in kranten waren een

verlengstuk van een en hetzelfde debat. De media waren voor hen een plaats om de politieke discussie voort te zetten en rechtstreeks de publieke opinie te bereiken.

De Britse minister van Buitenlandse Zaken Douglas Hurd publiceerde halverwege 1993, na een jaar oorlog, bijvoorbeeld een internationale rechtvaardiging van de Britse Bosnië-politiek. In zijn eigen land verschenen regelmatig dergelijke stukken van zijn hand, onder meer in *The Guardian*.³⁴⁷ Zo waren er tal van politici die via de media rechtstreeks en in het openbaar in debat gingen. In Nederland waren parlementariërs als Arie Oostlander van het CDA en Jan Marijnissen van de Socialistische Partij bekende voorbeelden. Opvallend was hierbij dat er ogenschijnlijk een scheiding leek te bestaan tussen de politici aan de macht en degenen zonder regeringsverantwoordelijkheid, tussen regeringen en opposities, en tussen ‘generaties’ politici. In grote mate kregen zittende regeringsleiders wat hun beleid op de Balkan betrof in de openbaarheid kritiek te verduren van oppositieleiders, parlementariërs, of van hun voorgangers. Het bekendste voorbeeld deed zich voor in Groot-Brittannië, waar ex-premier Margaret Thatcher de politiek van haar opvolger John Major en zijn ministers sterk publiekelijk afkeurde. De leider van de kleine oppositionele Liberaal-Democratische Partij, Paddy Ashdown, deelde haar mening. En een van de actiefste interventionisten van het gehele Bosnië-debat, Arie Oostlander, was lid van het relatief machteloze Europees Parlement.

Een opvallend kenmerk van het interventiedebat was het feit dat actief dienende militairen zich over het algemeen afzijdig hielden van wat zij zagen als een ‘politieke’ discussie. Zij beschouwden zichzelf vooral als uitvoerders en toonden zich afkerig van bemoeienis met het beleidsdebat. Alleen op het hoogste niveau van de militaire hiërarchie lieten leidinggevend – incidenteel – de militaire kant van de discussie zien. Zij deden dit dan veelal tegen de achtergrond van de grote bezuinigingsrondes die de westerse krijgsmachten begin jaren negentig ondergingen. Zo schuwde in Nederland vooral de bevelhebber der landstrijdkrachten, luitenant-generaal Hans Couzy, uitspraken in de media niet. Een andere ‘dissident’ was de generaal-majoor A.J. van Vuren. Bosnië was voor deze generaals vooral een in het oog springende casus in de bredere politieke discussie over het ombouwen van het grote Nederlandse verdedigingsleger uit het Koude Oorlogtijdperk naar een kleinere expeditionaire krijgsmacht voor crisisbeheersing in een nieuwe tijd. Uitzendingen, eventuele interventies en de herstructureringen waren voor hen discussiepunten uit een en hetzelfde transformatieproces.

Verder mengden militairen zich slechts actief in het debat wanneer zij door de media werden benaderd, wat alleen bij hoge uitzondering het geval was. Luchtmachtmajoor J. Brinkhof sprak zich zo begin 1993 in *Elsevier* uit voor een beperkte ingreep, in een stuk waarin hij verder voornamelijk naar zijn ervaringen als VN-waarnemer werd gevraagd. De reacties ‘op persoonlijke titel’ in *Trouw* van UNPROFOR-officier W. Braam op het interventionisme van Arie Oostlander waren helemaal een uitzondering op de regel.³⁴⁸ De militaire invalshoek werd zodoende

³⁴⁷ Douglas Hurd, “We doen wat we kunnen in Bosnië”, *de Volkskrant*, 2 juli 1993

³⁴⁸ Arie Oostlander, “Op de heuvels rond Sarajevo zitten louter misdadigers”, *Trouw*, 8 januari 1994; W. Braam, “Oostlander denkt te licht over militair ingrijpen”, *Trouw*, 12 januari 1994; enzovoort.

voornamelijk uitgedragen door gepensioneerde officieren, vaak generaals buiten dienst. Veel van hen hadden vaste rubrieken in kranten en tijdschriften, of werden regelmatig gevraagd om hun mening.³⁴⁹ Ook binnen deze groep was het oordeel niet eenduidig. De scheidslijn tussen voor- en tegenstanders liep dwars door de groep militaire deskundigen heen.

Een vierde groep deelnemers was die van de algemene deskundigen, vaak wetenschappers. Daar waar de journalistiek de tijd of kennis ontbeerde om naast de feitelijke berichtgeving en de globale achtergronden diepere analyses te presenteren, lag een terrein braak voor vermeende experts. Enerzijds was het Joegoslavische conflict voor veel politieke en sociale wetenschappers een uitgelezen kans om hun kennis toe te passen. Anderzijds hadden journalisten en lezers er baat bij dat deze kenners hardnekkige mythen uit de propagandamachines van de strijdende partijen konden ontmaskeren. De wetenschappers hadden de pretentie meer oog te hebben voor processen en distantieerden zich gemakkelijker van incidentele gebeurtenissen. Niettemin vormden ook zij een verdeelde groep. Ongetwijfeld kwam dit mede door hun uiteenlopende achtergrond. Er waren historici, polemologen, politicologen, maar ook filosofen, slavisten en volkenrechtelijke onderzoekers bij deze groep. Iedere wetenschap met een raakvlak met Joegoslavië en de gebeurtenissen die zich daar afspeelden, was wel vertegenwoordigd. En hoewel de verschillende deskundigen op een bepaald terrein misschien meer kennis hadden dan de gemiddelde burger, hadden zij uiteindelijk op grond van die kennis ook gewoon een mening. Daarmee droegen zij hun steentje bij aan het debat.

De rij van deelnemers aan dit uitzonderlijke debat was tenslotte compleet met de categorie van de opinieleiders, de causeurs, de maatschappelijk betrokken commentatoren die in dergelijke debatten altijd op de voorgrond treden. De bekendste van hen kwamen voort uit de vredesbeweging (in Nederland bovenal Mient Jan Faber), de kunstwereld (artiesten, schrijvers, dichters, fotografen, musici of toneelspelers) of uit kerkelijke organisaties. Soms uitten ook leden van hulporganisaties als het Rode Kruis hun mening, en dat mocht opmerkelijk heten, omdat dergelijke humanitaire organisaties over het algemeen strikt neutraal wensen te blijven om de uitvoering van hun taken niet in gevaar te brengen. Incidenteel kwamen er daarnaast geluiden uit de hoek van het bedrijfsleven, al leverden deze mensen vooral een bijdrage als betrokken burgers.

Een democratisch maatschappelijk debat over militaire interventie in Bosnië kan worden herleid tot criteria, die onder andere de helderheid van de discussie bevorderen en het publieke draagvlak voor een bepaalde beslissing creëren.³⁵⁰ De standpunten in het interventiedebat over Bosnië zijn derhalve te rubriceren in soorten. Het pleidooi van een deelnemer gaf immers antwoord op een of meer van de belangrijke vragen betreffende interventie: 1) had de internationale gemeenschap wel of niet de *plicht* tot interventie? 2)

---

³⁴⁹ Voorbeelden zijn de columns van W.J. Loos in *De Telegraaf* (o.a. 11 augustus 1992; 12 februari 1994; 25 november 1994), de bijdragen van J.C.A.C de Vogel in *Vrij Nederland* (25 juli 1992 en 9 januari 1993), of die van G. Huyser voor de GPD (o.a. 11 juni 1992).

³⁵⁰ Ph. P. Everts e.a., *Criteria voor interventie* (Rijswijk 1994) 7 en 12,13. Everts hanteerde zelf drie criteria. De vierde is een eigen toevoeging, omdat in de praktijk van het debat argumenten bleken te bestaan bij de tegenstanders van ingrijpen die vooral redenen waren waarom 'we' interventie niet zouden (moeten) *willen*.

had de internationale gemeenschap wel of niet een *eigen belang* bij interventie? 3) had de internationale gemeenschap wel of niet de *mogelijkheid en middelen* tot interventie? En 4) had de internationale gemeenschap wel of niet de *wil* tot interventie? In welke rubriek de argumenten pasten, karakteriseerde de positie van de deelnemers.

Voorbeelden van verwijzingen naar een morele of volkenrechtelijke *plicht* tot ingrijpen waren bijvoorbeeld de gedane beroepen op beginselen en regels die uit de regelgeving van de internationale rechtsorde voortvloeiden (zoals een oproep tot actie tegen de overtreding van het geweldsverbod uit het VN-Handvest), argumenten van eerder opgetreden of geschapen precedents, of interventies in opdracht van een internationale autoriteit, zoals de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.³⁵¹ Theoretische voorbeelden van een *eigenbelang* tot ingrijpen waren onder andere het beschermen van eigen onderdanen ter plekke, het voorkomen van onhandelbare vluchtelingenstromen, de “directe behartiging van militaire of economische veiligheid tegenover machtsmisbruik”, optreden tegen internationale rechtsschendingen (politiek geweld, terrorisme) die ook in eigen land zouden kunnen opduiken, het handhaven van de geloofwaardigheid van internationale organisaties voor vrede en veiligheid, of het bevorderen van stabiliteit in naburige regio's. Voorbeelden van verwijzingen naar de *mogelijkheden en middelen* tot interventie waren niet alleen de voorbehouden ten aanzien van de militaire capaciteiten van een mogelijk interventieleger, maar ook het al dan niet aanwezig zijn van publieke en parlementaire steun voor een actie, het wel of niet bestaan van een internationale consensus (of politieke coalitie) om te handelen, het vermogen van optredende landen om een eenduidig politiek doel te formuleren, of het bestaan van een (internationaal) juridische raamwerk dat ingrijpen mogelijk zou moeten maken of eventueel in de weg zou kunnen staan.

De voorstanders

Al in de eerste fase van de Bosnische oorlog, toen de situatie in het land nog zeer onduidelijk was en de gebeurtenissen voor het grootste deel verborgen bleven voor het oog van de wereld, roerden zich voorstanders van interventie. Volgens hen was dit vroege stadium van het conflict, in het voorjaar van 1992, het moment bij uitstek om een bloedbad in de kiem te smoren. Europees Parlements lid en voormalig directeur van het wetenschappelijk bureau van het CDA Arie Oostlander deed – zoals eerder gemeld - al op 11 mei 1992 een oproep om het geweld in Bosnië met militaire middelen te stoppen. Zijn voornaamste argument: de Servische agressie was een eigentijdse variant van het nazisme. West-Europa moest op de bres voor de democratie en de mensenrechten. De europarlementariër zette in zijn opiniestuk op een rij welke extreme kenmerken op de Servische nationalist Karadžić en zijn partij van toepassing waren. Daarna vroeg hij zich retorisch af: “Zou dat niet een variant van het nationaal-socialisme zijn?” Om vervolgens tot de conclusie te komen dat er weinig verschil tussen beide politieke stromingen te bespeuren was. Verwijzend naar de vooravond van de Tweede Wereldoorlog schreef hij:

---

³⁵¹ Everts, *Criteria voor interventie*, 12 en 13.

“Wie meent dat eerst een compromis met de nationaal-socialisten moet worden bereikt, is vergeten dat diplomaten met paraplu’s [een verwijzing naar *appeasement*-politicus Chamberlain] bij dat soort mensen geen indruk maken.”³⁵²

De Tweede Wereldoorlog bleek voor voorstanders van interventie dus een belangrijk moreel ankerpunt te zijn. De Britse journalist Andrew Sullivan schreef in een opiniestuk, onder andere gepubliceerd in *HP/De Tijd*: “Toen de woorden ‘etnische zuivering’ voor het eerst werden uitgesproken, was al duidelijk wat er gebeurde in de bergen en de steden en de velden van Bosnië-Herzegovina, net als vijftig jaar geleden duidelijk was wat er gebeurde in de bergen en de steden en de velden van Polen, Frankrijk, Tsjechoslowakije, Oostenrijk en Duitsland. Toen hebben we niets gedaan; en nu doen we weer niets. Onze huidige capitulatie is even schaamtevol, verachtelijk en afschuwelijk als onze toenmalige capitulatie. Moreel gesproken is er weinig verschil tussen de beslissingen die tientallen jaren geleden zijn genomen in München [1938] en de beslissing die enkele weken geleden is genomen in Gorazde. Beide waren het product van politiek geschipper waar het kwaad regeert.”³⁵³

Dit argument raakte volgens de voorstanders van interventie de fundamenteën van de samenlevingen die na de Tweede Wereldoorlog weer waren opgebouwd. Oostlanders collega en partijgenoot in het Europees Parlement, Jean Penders, omschreef het, verwijzend naar de euforie in Europa in de maanden vlak na de val van het IJzeren Gordijn, als volgt: “Wat hebben we ons na de val van de Muur van Berlijn en het wegblazen van het communisme geen voorstellingen gemaakt van een nieuw Europa op basis van beginselen van eerbiediging van mensenrechten, vrije verkiezingen, pluriformiteit en sociale markteconomieën? [...] We zagen voor ons een nieuwe Europese architectuur, [...] met verregaande wapenvermindering en waarvan de EG met haar uitstraling en economisch potentieel de inspirerende en vernieuwende kern zou vormen. Die visie ligt aan diggelen bij een feitelijk Servisch succes.”³⁵⁴

“Drieëneenhalf jaar geleden nog maar werd de val van de Muur gezien als de overwinning van de liberale, pluriforme samenleving, waar vrijheid en non-discriminatie hoog in het vaandel staan”, schreven ook *Trouw*-redacteurs Nicole Lucas en Johan ten Hove, in een achtergrondartikel over de prijs van non-interventie. Maar nu verloochende het Westen, aldus het duo, twee normen van zijn eigen cultuur omdat het zich dreigde neer te leggen “bij enerzijds de consequenties van etnische zuiveringen en anderzijds bij de dictatoriale, ja haast fascistische staatjes die daarbij ontstaan. Kortom, de wereld dreigt te vervallen tot een anarchie van elkaar bestrijdende volken, die ‘bloed en bodem’ tot de bepalende factor van het menselijk denken en handelen hebben verheven.”³⁵⁵ De journalisten kregen bijval voor hun waarschuwing: “[...] veel *Trouw*-lezers zullen zich kunnen indenken wat er zou zijn gebeurd als in 1943 de Amerikanen, Britten, Canadezen en anderen [...] twijfels zouden hebben gehad en daar naar zouden hebben gehandeld”,

³⁵² Arie M. Oostlander, “Stop geweld in Bosnië-Herzegovina met militaire middelen”, *NRC Handelsblad*, 11 mei 1992. Ook voor eigen parochie preekte Oostlander dit argument: “De onverantwoordelijkheid van Europa”, *CD/Actueel* (23 mei 1992) 21, en “Overzicht Serviërs met militaire middelen teniet doen”, *CD/Actueel* (15 mei 1993) 15.

³⁵³ Andrew Sullivan, “Het geschipper van Clinton”, *HP/De Tijd* (27 mei 1994) 18-20.

³⁵⁴ Jean Penders, “Politieke jungle dreigt in Europa”, *CD/Actueel* (5 september 1992) 7.

³⁵⁵ Nicole Lucas en Johan ten Hove, “Ingrijpen heeft een prijs, toezien ook”, *Trouw* d.d. 6 augustus 1993.

schreef Iede de Vries op de opiniEPagina Podium van die krant. Wie met de armen over elkaar bleef toekijken, maakte ook een keuze, betoogde hij. En moet ik, zo vroeg De Vries zich af, “mij op die manier alleen maar meer medeschuldig maken?” Hij vond van niet. Desnoods, meende hij, “moeten Nederlandse burgers die keuze zelf [...] maken. Dan moet de Nederlandse bevolking zelf maar via een financiële campagne voor de wapens zorgen waarmee de Bosniërs zich kunnen verdedigen.”³⁵⁶

De journalist Willem Bouwman volgde deze redenering van medeverantwoordelijkheid ook. In het *Nederlands Dagblad* schreef hij tijdens de eerste hoogtijdagen van het debat, in augustus 1992: “Veelzeggend is dat de publieke opinie wakker werd na de beelden van de concentratiekampen. Die spotten met het diepgewortelde gevoel dat de Tweede Wereldoorlog een gebeurtenis is in de categorie ‘eens maar nooit weer’.” Om te vervolgen: “[...] Het is ook een heel gezond gevoel, maar heeft weinig te maken met de feitelijke situatie in Joegoslavië. Het raakt het zelfbeeld van het Westen - en van Nederland in het bijzonder - als toonbeeld van vredelievendheid, vooruitstrevendheid en tolerantie. De oorlog in Joegoslavië dreigt dat beeld aan duigen te schieten. Wijzelf staan dus op het spel. En dan is actie geboden.”³⁵⁷

De redactie van *de Volkskrant* voerde deze lijn tenslotte nog een stapje verder, door in een commentaar te stellen: “Miljoenen Europeanen weten dat er in het hart van Europa, op enkele honderden kilometers van Auschwitz, genocide plaats vindt [...] Het feit dat er niets aan gedaan wordt, tast zekerheden aan die als vaststaand golden. Het ondermijnt het moreel in het Westen en zet het fundamentele zelfvertrouwen dat een samenleving haar dynamiek verleent, op de tocht.”³⁵⁸ En daarom, betoogde hoofdredacteur Hylke Speerstra van de *Leeuwarder Courant*, “als deze nachtmerrie ooit eindigt, zullen de toekijkers, de gedogers en de afwachters iets moeten verzinnen. Zoiets van ‘wij hebben het niet geweten’. Men zal beschaamd moeten erkennen dat de doodsstrijd van een stad [Sarajevo] zich voltrok op het moment waarop tienduizenden wel hun naastenliefde en cultuurbesef demonstreerden voor een gestorven koning [Boudewijn van België]. Terwijl we met een wijde boog om duizend stervende kinderen heen liepen.” Speerstra haalde een joodse overlevende van de opstand van Warschau aan en stelde: Hitler had in Bosnië een postume overwinning behaald. “Want weinigen kunnen straks nog zeggen dat ze het niet hebben geweten.”³⁵⁹

In het verlengde hiervan betoogden veel voorstanders van interventie ook dat het nationalistisch geweld het Europese eenwordingsproces ondergroef, een project dat juist tot hoofddoel had om dergelijk geweld te voorkomen. De fundamenteën van het Europese huis werden daarom wezenlijk aangetast, betoogden zij. Het Westen kon niet voortleven met de illusie dat de crisis in het Oosten geen littekens zou achterlaten, schreef *Elsevier*-redacteur Willem Wansink bijvoorbeeld.³⁶⁰ De Duitse parlementariër Peter Glotz (SPD) schetste het probleem in het PvdA-blad *Socialisme & Democratie*, in het kader van een

³⁵⁶ Iede de Vries, “Niet kiezen is ook kiezen”, *Trouw* d.d. 12 augustus 1993.

³⁵⁷ Willem Bouwman, “Wijzelf staan op het spel; actie is geboden”, *Nederlands Dagblad* d.d. 15 augustus 1992.

³⁵⁸ *de Volkskrant*, d.d. 17 april 1993.

³⁵⁹ Hylke Speerstra, “De nalatigheid mag niet langer duren”, commentaar *Leeuwarder Courant* d.d. 7 augustus 1993.

³⁶⁰ Willem Wansink, “Kruitvat Sarajevo. Niets is meer zoals het vóór 1989 was”, *Elsevier* (27 juni 1992).

artikel over de omvorming van de EG naar een politieke Unie door middel van het Verdrag van Maastricht. Kijkend naar de “historische breuk van 1989” en de gelijktijdige opkomst van het “neo-nationalisme” in Oost-Europa, vroeg Glotz zich af “of West-Europa niet zal worden aangestoken door het begrijpelijke, maar niet minder problematische streven naar nationale onafhankelijkheid dat in Oost-Europa over de kop opsteekt. Staan we aan de vooravond van een renationalisering van Europa? En wat moet de positie van Europees links in deze beslissende fase zijn?”³⁶¹

De val van de Muur kwam voor de Europeanen te vroeg, betoogde de Duitser. Het Europese eenwordingsproces was mogelijk te onvolgroeid om de “ineenstorting van de Sovjetunie en de nasleep daarvan” op te vangen. Europa was nog niet klaar voor zijn vuurproef, en dat bleek onder andere in het voormalige Joegoslavië. Glotz schreef: “In Servië bewees Slobodan Milosevic dat de autoritaire structuur van het communisme de beste overlevingskans heeft als de oude ideologie door het nationalisme wordt vervangen. Een oppositie krijgt nu eenmaal nooit veel speelruimte als de meerderheid der bevolking onder nationalistische vaandels tegen een broedervolk, ervijand of minderheid optrekt.” Hij zag ten oosten van de EG/EU daarom een “cordon van economisch nauwelijks levensvatbare landen” ontstaan als er geen goed antwoord op deze trend zou worden geformuleerd. Dit zouden landen zijn waar “economische misère als motor van het radicalisme” kon gaan fungeren. “De tijd van volkerenmoord en territoriale verovering breekt weer aan”, meende Glotz. Onvermijdelijk zou dit “een noodlottige terugslag op het Westen” hebben. “Het in de naoorlogse jaren heersende taboe op het nationalisme wordt doorbroken”, ook in West-Europese, rechts-conservatieve kringen, aldus de Duitse parlementariër. Alleen een verenigd Europa dat weerstand aan dit alles kon bieden, zou volgens hem niet dalen op de wereldrangorde en een belangrijke rol in de wereldpolitiek kunnen behouden. Het was de taak van Europees links, de hoeder van “de tradities van de universalistische, antinationalistische idealen van de Verlichting” om de consequenties uit de revolutie van 1989 te trekken en niet toe te staan dat er een terugval naar het nationalisme zou plaatsvinden.³⁶²

Een ander, steeds terugkerend argument van de voorstanders van interventie in Bosnië was dat van de zogenaamde ‘precedentwerking’ van etnische zuiveringen. Er zat dan misschien geen olie in de Bosnische bergen en de regio was niet (langer) van strategische waarde, de internationale gemeenschap had wel degelijk belang bij het stoppen van de ‘onmenselijkheid’, zo luidde dit argument. Met andere woorden: “Het moet een ‘nieuwe trend’ voorkomen: als je eenmaal agressie op etnische gronden accepteert, [zullen] in de toekomst meer van zulke conflicten [ontbranden]”.³⁶³ De Amerikaan Fred Ikle, oud-staatssecretaris van Defensie in de regering-Reagan, vatte de doctrine nog korter samen: “Succes bij etnische zuivering kan tot navolging leiden.”, schreef hij.³⁶⁴ Journalist Roeland Sprey omschreef het zo: “Als internationale acties tegen deze ‘zuiveringen’ uitblijven, zullen bevolkingsgroepen in andere regio's met een

---

³⁶¹ Peter Glotz, “Links na Maastricht”, *Socialisme & Democratie* 12 (1992) 507-515.

³⁶² Ibidem.

³⁶³ Stephen Rosenfeld, “Idee van militair ingrijpen tegen Servië wint terrein in VS”, *NRC Handelsblad*, 26 mei 1992.

³⁶⁴ Fred C. Ikle, “Een verreijkjer schrikt niet af”, *NRC Handelsblad* d.d. 6 augustus 1992.

gemengde bevolking wellicht in de verleiding komen om ook 'etnische zuiveringsacties' op touw te zetten. De voormalige Sovjetunie kent vele gebieden waar zulke operaties zeker niet uitgesloten kunnen worden."³⁶⁵

Maar niet alleen nieuwe brandhaarden, ook oude conflicten zouden onder een internationale politiek van afzijdigheid lijden, aldus historicus Hans Righart. Hij schreef: "En wat voor precedentwerking zal er van de Bosnische 'regeling' uitgaan op de veel oudere conflictsituaties in de wereld zoals het Midden-Oosten of Noord-Ierland? Wie durft er na de rijke beloning van Karadzic en zijn Grootservische moordenaarsbenden nog van moraliteit te spreken in de internationale politiek? We zijn definitief het IJzeren Tijdperk binnengestapt en de Nieuwe Wereldorde van George Bush kan na een paar jaar al failliet verklaard worden."³⁶⁶ Anderen vonden, in tegenstelling tot Righart, dat het nog niet te laat was, maar wel de verkeerde kant op ging. "Heel Oost- en Midden-Europa dient te begrijpen dat nationalisme en racisme geen alternatieven zijn voor het communisme. Als nu ten koste van alles, militaire inzet wordt vermeden, dan kan de doos van Pandora nooit meer dicht. Vroeg of laat zal daarvoor de rekening worden gepresenteerd", verduidelijkte de Haagse oud-militair en publicist Jules van Rooyen deze angst. Hij waarschuwde daarom eveneens tegen het herhalen van de *appeasement*-politiek van de jaren dertig. "Zoals na de bezetting van het Rijnland door Hitler in 1936 en na de Anschluss met Tsjecho-Slowakije in 1938 had moeten gebeuren en waar Engeland ondanks Franse aandrang op tegen was, is militair ingrijpen de enige weg naar een politiek acceptabele oplossing."³⁶⁷

De historische analogie werd door Van Rooyen gebruikt om het onbegrip van de interventionisten te verduidelijken. Niets doen stuurde volgens hem een duidelijke en verkeerde boodschap aan de agressors van de wereld: agressie loont wel degelijk. Dat was ook wat een GPD-journalist beweerde: "Nog maar anderhalf jaar geleden [in 1990-1991] stuurden de landen van de wereld, onder leiding van Amerika, een half miljoen soldaten naar Kuwait. Het ging daarbij om een kostbaar principe, zei de Amerikaanse president George Bush: agressie mag niet lonen. En na de Golfoorlog plaatsten hij en zijn minister James Baker (buitenlandse zaken) dat principe nog meer op de voorgrond. In gloedvolle redes spraken ze van een 'nieuwe wereldorde' waarin alle landen samen de veiligheid van kleine staten als Kuwait tegen tirannen als Saddam zouden garanderen. Je zou zeggen dat Bush nu een prachtige kans heeft om die woorden in praktijk te brengen. Bosnië-Herzegovina, een door Amerika erkende, onafhankelijke staat, is een schoolvoorbeeld van een klein, machteloos land dat door een sterke en niet ontziende vijand van de kaart wordt geveegd."³⁶⁸ Hoewel bovenstaande zinsnede uit een analyse kwam waarin werd toegelicht waarom Bush *niet* wilde ingrijpen, verduidelijkte de redenering het onbegrip van de voorstanders. Afzijdigheid stuurde huns inziens een verkeerde boodschap aan de agressors van de wereld: geweld loont.

---

³⁶⁵ Roeland Sprey, "Zeven redenen voor militaire actie Bosnië", *Leeuwarder Courant* d.d. 3 augustus 1992.

³⁶⁶ Hans Righart, "Meneer de president", *HP/De Tijd* (25 juni 1993) 14.

³⁶⁷ Jules J.J.A. van Rooyen, "Geen schijnoplossingen, maar ingrijpen in Bosnië nodig", *Haagsche Courant* d.d. 10 februari 1993.

³⁶⁸ Henk Dam, "Geen grotere rol VN-troepen Bosnië", *Geassocieerde Pers Diensten* d.d. 9 juli 1992.

Een konvooi van UNPROFOR in Midden-Bosnië.

Dit precedentgevaar werd onder andere volmondig beaamd door S. Rozemond, verbonden aan het instituut Clingendael. Hij schreef in een commentaar voor *Socialisme & Democratie*, met een beroep op de *appeasement*-analogie: “De brutalen hebben de halve wereld. Vooral een combinatie van arrogantie en wreedheid blijkt telkens weer een succesformule. De houding van buitenstaanders die dit mogelijk maakt heet *appeasement* en is sinds de jaren dertig van deze eeuw gesymboliseerd door de paraplu van Chamberlain.” De gevoerde Balkanpolitiek was in dit licht een vorm van verkwanseling, die het onrecht in de hand werkte, erger maakte, zo meende Rozemond. Dan nog beter afzijdigheid.³⁶⁹ NRC-journalist Henk Hofland vulde dit op praktische wijze aan door te stellen dat “de grootschalige oorlogsmisdaden die in het vroegere Joegoslavië worden begaan, [...] omstreeks drie miljoen mensen op de vlucht [hebben] gejaagd. Waar moeten ze heen als het niet naar onze contreien is?”³⁷⁰ Het tolereren van etnische zuiveringen zou in de toekomst nog meer enorme vluchtelingenstromen op de been kunnen brengen richting West-Europa, was zijn argument. Dit zou onvoorstelbare problemen tot gevolg kunnen hebben. Collega-columnist Heldring sprak in dit verband van de “vrees dat West-Europa straks overspoeld zal worden door Bosnische en andere vluchtelingen.”³⁷¹

De Bosniërs dreigden in het eerste jaar van de oorlog, toen hun militaire positie zeer zwak was, een volk zonder land te worden dat zich via de genoemde vluchtelingenstromen over heel Europa zou verspreiden. Op dat moment speelde het argument dat er op het continent een soort Palestijns probleem dreigde te ontstaan. Een overwinning van de Serviërs en Kroaten zou “Europa opzadelen met een situatie die sterk

³⁶⁹ S. Rozemond, “Vrede gaat voor recht”, *Socialisme & Democratie* 5 (1993) 193.

³⁷⁰ H.J.A. Hofland, “De politiek stinkt”, *NRC Handelsblad* d.d. 19 augustus 1992.

³⁷¹ J.L. Heldring, “Interveniëren of niet?”, *NRC Handelsblad* d.d. 11 december 1992.

doet denken aan die van de Palestijnen, die al tientallen jaren van huis en haard verdreven in vluchtelingenkampen in de regio bivakkeren, in de hoop ooit naar hun geboortegrond terug te keren. De wereld heeft de morele plicht ervoor te zorgen, desnoods gewapenderhand, dat de Bosnische Moslims een dergelijk lot bespaard zal blijven en in hun eigen gebieden kunnen blijven wonen.”³⁷² De gebeurtenissen in Bosnië waren “een holocaust [...] die de gevluchte Bosniërs in geen honderd jaar zullen vergeten”, betoogden Joris Voorhoeve en zijn co-auteur Theo van den Doel. En dat zou kunnen leiden tot een situatie waarin de Bosniërs vanuit hun diaspora terug gaan vechten. “Over heel Europa verspreid en gesteund door islamitische staten zullen zij hun recht opeisen. Wil Europa een tweede PLO?”, vroegen de wetenschappers zich af.³⁷³

Los van het eigenbelang voerde minister van Defensie Relus ter Beek begin 1993 in *Socialisme & Democratie* het argument van “internationale solidariteit” aan. Hij deed dit in het kader van zijn publieke rechtvaardiging voor het ombouwen van de Nederlandse krijgsmacht van een verdedigingsleger naar een crisisbeheersingsmacht. Ter Beek schreef: “Het is even wennen dat de bereidheid tot inzet van militaire middelen een natuurlijk onderdeel uitmaakt van onze internationale betrokkenheid.” Maar het was een feit, vond hij, en zelfs “in de kring van de vredesbeweging heeft de gewinning klaarblijkelijk plaatsgevonden. Militaire acties werden in het verleden doorgaans beschouwd als ongewenste interventie bedoeld om ondemocratische regimes in het zadel te houden. Nu raken we doordrongen van het feit dat militaire macht, of we het nu leuk vinden of niet, onmisbaar is bij het toezicht op de naleving van vredesregelingen, soms ook bij het opleggen daarvan.”³⁷⁴

Wat Ter Beek uit solidariteit meende te moeten doen, was volgens de VVD’er Eric Balemans een noodzaak met het oog op de eigen veiligheid. “In het nieuwe politieke klimaat van Europa is stabiliteit niet langer een natuurlijk bijproduct van een gefixeerde geo-politieke situatie”, schreef hij in het VVD-partijblad *Liberaal Reveil*. “Heden ten dage zal zij actief verworven dienen te worden, hetgeen des te moeilijker is nu de kloof tussen de visie op een nieuwe Europese orde en de realiteit van regionale conflicten, etnische tegenstellingen, extreem nationalisme en uiteenvallende staten met de dag groter wordt.” Volgens Balemans had Europa daarom twee opdrachten. Ten eerste actieve preventie en “daar waar nodig” het beëindigen van conflicten, ten tweede het voorkomen van een instabiele periferie. Tegelijkertijd vroeg de VVD’er zich af of het voor Joegoslavië niet al veel te laat was. “Hoe het ook zij, op grond van aloude principes en fundamentele uitgangspunten (onder andere mensenrechten, bescherming tegen genocide alsmede de bedreiging van de stabiliteit in de regio) mag Europa een dergelijke situatie niet accepteren. Sterker nog, op de lange termijn kan zij het zich niet veroorloven.”³⁷⁵

In mei 1994, toen het Bosnische regeringsleger zijn posities tegen alle verwachtingen in had geconsolideerd, riep de Bosnische premier, Haris Siladžić, het

³⁷² Roeland Sprey, “Zeven redenen”.

³⁷³ J.J.C. Voorhoeve en M. van den Doel, “Argumenten tegen ingrijpen zijn niet sterk”, *NRC Handelsblad* d.d. 10 augustus 1992. Zie ook Olaf van Boetzelaar, “Met militaire middelen ‘beschermde gebieden’ voor vluchtelingen inrichten”, *CD/Actueel* (14 november 1992) 14.

³⁷⁴ Relus ter Beek, “Het gelijk van de Prioriteitennota”, *Socialisme & Democratie* 4 (1993) 146-149.

³⁷⁵ Eric Balemans, “Een nieuwe militair-politieke orde: doos van Pandora?”, *Liberaal Reveil* 4 (1993) 119-126.

Westen voor de zoveelste maal op om het wapenembargo tegen zijn land op te heffen. Voorstanders van militair ingrijpen gebruikten al maanden de argumenten die hij daarbij aanhaalde. In de eerste plaats betoogde de eerste minister dat Servië een permanente destabiliserende factor op de Balkan zou blijven als er niet voldoende tegenwicht zou worden geboden aan de agressieve praktijken van dit land. Uitbreiding van de oorlog naar Kosovo of Macedonië zou dan een reëel gevaar blijven.³⁷⁶ Ook objectievere deelnemers aan het debat waren deze mening toegedaan. François Heisbourg, voormalig directeur van het Internationaal Instituut voor Strategische Studies in Londen, en Pierre Lellouche, een Franse defensie-adviseur, zeiden het zo: “Hopen dat de oorlog in Joegoslavië vanzelf ophoudt als er geen moslims meer zijn om af te slachten is een even cynische als onjuiste veronderstelling. We moeten ons niet vergissen: als de Serviërs (gevolgd door de Kroaten) erin slagen om hun visie aangaande de internationale verhoudingen op te leggen, [...] waarom zouden ze dan nog niet even doorgaan op die ‘goede weg’, richting Kosovo of Macedonië?”³⁷⁷ Deze onheilsprofeten vreesden dat op de plaats waar eerder de Eerste Wereldoorlog begon - Sarajevo - nu misschien een Derde Wereldoorlog vlam zou vatten.³⁷⁸

“Juist niet-inmenging werkt een nog grotere catastrofe in de hand”, betoogde ook oud-hoofredacteur en vast columnist Jacob Noordmans in de *Leeuwarder Courant*. “In Kosovo kan het elk ogenblik tot een uitbarsting komen, vergeleken waarmee de verschrikkingen in Kroatië en Bosnië zullen verbleken. Het gevaar is reëel, dat de buurlanden Albanië, Griekenland, Bulgarije en Turkije zich in de strijd in Kosovo zullen mengen.” *Ergo*: “Die buurlanden zullen evenmin werkeloos blijven toekijken als Groot-Servië bijvoorbeeld Macedonië inlijft. Verder heeft Hongarije troepen samengetrokken aan zijn grenzen met de provincie Vojvodina, die onder Servische beheer staat, maar waar 385.000 Hongaren wonen. Moet de Joegoslavische burgeroorlog eerst ontaarden in een echte Balkanoorlog voordat het Westen grootscheeps in actie komt?”³⁷⁹ Oud-minister van Defensie en ex-secretaris-generaal van de WEU Van Eekelen sprak zich om dezelfde reden uit voor stabiliteit op de Balkan. Anders zou er wel eens een domino-effect kunnen ontstaan, dacht hij. In een interview zei Van Eekelen in 1995: “Als we niets doen, begint de strijd ook weer in Kosovo. En als het in Kosovo fout gaat, gaat het ook in Macedonië fout. En dan komen ook de Grieken in het geweer. En als de Grieken in het geweer komen, beginnen ook de Turken. En de Albanezen en de Roemenen en de Bulgaren. [...] Dan hebben we dus echt een Europese oorlog.”³⁸⁰

Er was ook nog een juridisch argument om militair te interveniëren in Bosnië. Het land was namelijk bij onafhankelijkheid lid geworden van de Verenigde Naties. Volgens artikel 51 van het Handvest had het daarom recht “op zelfverdediging en op hulp daarbij”; een uitzondering van het universele verbod op geweld.³⁸¹ Behalve een volkenrechtelijke kant had dit argument volgens veel voorstanders van interventie ook een humaan aspect:

³⁷⁶ Haris Siladžić, “Opheffen wapenembargo tegen Bosnië is urgent”, *de Volkskrant* d.d. 2 mei 1994.

³⁷⁷ François Heisbourg en Pierre Lellouche, “Europa moet weigeren terug te keren tot de barbarij”, *NRC Handelsblad* d.d. 22 juni 1993.

³⁷⁸ Vinko Prizmić, “Is derde wereldoorlog nabij?”, *Trouw* d.d. 28 april 1992.

³⁷⁹ Jacob Noordmans, “In de schaduwen van gisteren”, *Leeuwarder Courant* d.d. 14 augustus 1992.

³⁸⁰ Alain van der Horst, “We moeten onze tanden laten zien”, *HP/De Tijd* (23 juni 1995) 8-10.

³⁸¹ Arie M. Oostlander, “Het gewetenloze verstand van Douglas Hurd”.

de Bosniërs hadden *als mensen* het recht om zich te bewapenen en te verweren tegen de aanvallen. De Bosnische premier Siladžić was een prominente spreekbuis van dit argument: "Iedereen heeft getuige kunnen zijn van de verschrikkingen in Sarajevo, Gorazde, Srebrenica en elders. Als ons het recht op zelfverdediging niet was ontnomen, zouden er nooit zoveel slachtoffers zijn gevallen. Ons leger zou hen hebben beschermd." De Bosnische bestuurder dacht bovendien dat ingrijpen het vredesproces zou bevorderen. Servië zou pas inbinden aan de onderhandelingstafel als het verliezen zou gaan leiden.³⁸²

Voor Aad Kamsteeg, adjunct-hoofdredacteur en commentator van het *Nederlands Dagblad*, was het volkenrechtelijke argument om te interveniëren eveneens principieel. "Er zijn algemeen geldende waarden en normen die zo zwaar wegen dat, wanneer systematische en grove schendingen plaatsvinden, ze internationaal verdedigd behoren te worden." Vanuit zijn christelijke geloofsovertuiging (het ND is een niet-ontzuiilde krant) haalde Kamsteeg vervolgens een verwant theoreticus, de antirevolutionair dr. A.J. Verbrugh, aan: "Als de regering van een ander land onschuldige onderdanen opzettelijk laat doden, of als de regering zware geloofsvervolgingen instelt, die het de mensen persoonlijk onmogelijk maakt om als christen te blijven leven, mag onze regering zich in de binnenlandse aangelegenheden van die staat mengen." Vertaald naar onze tijd en deze situatie, kwamen deze woorden volgens Kamsteeg neer op het volgende: "In feite gaat het [in de Bosnische oorlog] dan ook niet meer om een 'binnenlandse aangelegenheid'; internationaal worden mensenrechten steeds minder beschouwd als een zaak waarmee louter de nationale staat te maken heeft."³⁸³

De redacteurs van het christelijke dagblad betraden aldus het terrein van een eeuwenoud vraagstuk; dat van de 'rechtvaardige oorlog'. Hoofdredacteur J.P. de Vries besprak het in het kader van een uitspraak van paus Johannes Paulus II, die het idee van militaire interventie in Bosnië om die reden steunde. Hij schreef: "Volgens de paus is het principe van een gerechtvaardigde oorlog weliswaar een laatste en verschrikkelijke mogelijkheid, maar bestaat dit recht wel degelijk. 'Als iemand een ander aanvalt en diens bestaansrecht met voeten treedt, dan is er het recht om zich te verdedigen.' [...] De paus gaf hiermee een zuivere vertolking van de leer van de rechtvaardige oorlog, zoals die al door Augustinus (354-430) is geformuleerd." Volgens De Vries waren overwegingen als die van Johannes Paulus II actueel geworden, "nu de gruwelen in Bosnië steeds sterker de aandrang doen opkomen om daar door militair ingrijpen van buitenaf een einde aan te maken. Twee morele vragen liggen hier: is de keuze voor gewapend optreden gerechtvaardigd indien niet eigen cultuur en vrijheid, maar die van een ander volk bedreigd wordt? En zal er op die wijze een gerechtvaardigde uitkomst te bereiken zijn?"³⁸⁴

Een laatste argument was tenslotte dat van het 'verlies van geloofwaardigheid' van allerlei internationale organisatie of afzonderlijke staten, en de gevolgen van instabiliteit die dat met zich meebracht. Arie Oostlander schreef bijvoorbeeld dat na het einde van de Koude Oorlog het Westen zijn legers ombouwde tot snelle interventiemachten "ten behoeve van inzet in gebieden waar etnische oorlogen en

³⁸² Siladžić, "Opheffen wapenembargo urgent".

³⁸³ Aad Kamsteeg, "VN: naar humanitaire interventie?", *Nederlands Dagblad* d.d. 10 juni 1992.

³⁸⁴ J.P. de Vries, "Zijn er nog rechtvaardige oorlogen?", *Nederlands Dagblad* d.d. 26 juli 1995.

ingewikkelde conflicten worden uitgevochten.” Dit werd gedaan om de stabiliteit in bepaalde regio’s te bewaren. Hij redeneerde verder: “In ex-Joegoslavië heb je zo’n modern conflict [...], maar er gebeurt niets. De geloofwaardigheid van de diverse Europese regeringen staat op het spel nu zich het modelconflict aandient waarvoor de omvorming van hun krijgsmachten bedoeld is.”³⁸⁵

In januari 1994, toen de NAVO zich opmaakte voor robuuster optreden in Bosnië, stonden er in *De Gelderlander* tien antwoorden op vragen over een militair optreden in het voormalige Joegoslavië. Een van de vragen (“Wat zijn de gevolgen als nu niet militair wordt opgetreden?”) werd als volgt beantwoord: “De geloofwaardigheid van het Westen loopt [...] een flinke deuk op, het menselijk drama in Bosnië zal voortduren en de Serviërs worden [...] gesterkt in hun overtuiging dat ze ongestraft hun gang kunnen blijven gaan. De problemen met de humanitaire hulpverlening zullen voortduren en UNPROFOR, de VN-vredesmacht in Bosnië, zal nog verder worden gedegradeerd tot machteloos toeschouwer. De kans bestaat dat verschillende landen zullen besluiten hun aandeel in Unprofor terug te trekken met als gevolg dat het totale VN-optreden in voormalig Joegoslavië op losse schroeven komt te staan.”³⁸⁶ Maar niet alleen de Verenigde Naties, ook de NAVO speelde volgens interventionisten met vuur. Door het ongestraft laten neerschieten van gevechtsvliegtuigen van het bondgenootschap, het laten gijzelen van VN-soldaten, of het wapperen met ‘papieren protesten’, deed de internationale gemeenschap zichzelf geen goed. Ingrijpen dus. Want “alleen op die manier kan de NAVO haar geloofwaardigheid behouden, alleen op die manier kan de internationale gemeenschap duidelijk maken dat ook na 1989 in Europa de terreur niet zal overwinnen.”³⁸⁷

“In wat voor een zonderlinge geestesgesteldheid verkeren politici die menen dat de letterlijke herhaling van een loos gebleken dreigement neerkomt op een verklaring dat het dit keer menens is?”, vroeg hoogleraar internationale betrekkingen Bart Tromp, wekelijks columnist van *Het Parool* en *De Gelderlander*, zich af over het gedrag van de verschillende internationale organisaties en soevereine naties. Hij vond het gedrag van de internationale gemeenschap een “realisme van de koude grond”. Een gevaarlijke filosofie, aldus Tromp, want “deze afkortingen [VN, EU en NAVO] [hebben] hun geloofwaardigheid in de afgelopen twee jaar al in hoge mate verloren. Maar langzamerhand gaat het om meer: hun bestaan en hun bestaansrecht.”³⁸⁸ Dit gold met name voor de NAVO, maar ook voor de Europese Unie. “Waarom zouden we zwaarwichtige en complexe constructies als de Akkoorden van Maastricht in de steigers zetten als de Europeanen niet eens in staat zijn om met een beetje kracht [...] de eenvoudige beginselen van non-agressie en niet-gewelddadige expansie op te leggen, beginselen die zo duidelijk staan vermeld in het Handvest van Parijs van november

---

³⁸⁵ Arie M. Oostlander, “Europa moet in Bosnië geweten laten spreken”, *de Volkskrant* d.d. 11 augustus 1992.

³⁸⁶ “Bosnië: een onmogelijk wespennest. Tien vragen over een militair optreden in voormalig Joegoslavië”, *De Gelderlander* d.d. 15 januari 1994.

³⁸⁷ Alfred van Cleef, “Westen moet Bosnische Serviërs de oorlog verklaren”, *NRC Handelsblad* dd 29 juni 1995.

³⁸⁸ Bart Tromp, “Missolonghi: NAVO en ingrijpen Bosnië”, *De Gelderlander*, 13 januari 1994 en “Voor- en tegenstanders interventie Bosnië”, *Idem*, 17 februari 1994.

1990?”, redeneerden de eerder genoemde Heisbourg en Lellouche.³⁸⁹ De oorlog in Bosnië zou het failliet van de Europese eenwording worden, als de EU niet bereid zou zijn op te komen voor de principes die ten grondslag lagen aan haar ontstaan. Dit laatste interventieargument werd na een aantal jaren oorlog werkelijkheid. Met name de Verenigde Staten en bepaalde lidstaten van de Europese Unie voelden steeds sterker de drang om gezichtsverlies te voorkomen. Het besef dat de geloofwaardigheid van internationale instellingen als de NAVO, CVSE, VN en EU op het spel stond en daarmee de stabiliteit van de internationale rechtsorde, drong steeds meer door tot de regeringsleiders. Vooral het Atlantisch bondgenootschap had een reputatie hoog te houden als organisatie waarmee niet te spotten viel en waar ook in de toekomst voor de vrede en veiligheid in Europa op gebouwd kon worden. In augustus 1995 maakte de NAVO haar gewenste reputatie daarom waar.

De tegenstanders

Zoals eerder gemeld was de redactie van *NRC Handelsblad* in eerste instantie tegenstander van militair ingrijpen in Bosnië. In de vroege commentaren over dit onderwerp was het voornaamste argument van de krant “dat Bosnië een ideaal gebied [is] voor een guerrilla en de hele bevolking in het tijdperk van Tito een opleiding in guerrillastrijd [heeft] gehad, een opleiding die was toegesneden op de bestrijding van een bezettingsleger.”³⁹⁰ Maarten Brands, hoogleraar Nieuwe Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, lichtte dit argument van de tegenstanders in augustus 1992, toen het interventiedebat door het ontdekken van de interneringskampen een hausse beleefde, nader toe. Hij achtte interventie in het Bosnische “militaire moeras” onmogelijk, vanwege de talrijke bendes, de versnipperde strijdtoneelen en het ontbreken van duidelijke frontlijnen. Bovendien was er zijns inziens een te groot risico dat het Westen de oorlog door interventie ongewild zou uitbreiden naar de rest van de Balkan.³⁹¹ Eenzelfde argument als dat van de voorstanders – het gevaar van escalatie – werd zo door Brands, in spiegelbeeld, tégen militair ingrijpen gebruikt. De Amsterdamse hoogleraar kreeg in deze bijval van een collega, professor Alting von Geusau. Ook die achtte het gevaar van escalatie groter als er in Bosnië wel werd ingegrepen dan wanneer dat niet zou gebeuren. In een interview met het CDA-opinieblad *CD/Actueel* zei hij: “De idee van de Balkan als kruisvat van Europa is achterhaald. Het grote verschil met 1914 is immers, dat de grote mogendheden zich niet gecommitteerd hebben aan bondgenoten [...] Tegen de moord en doodslag zoals op het gebied van ex-Joegoslavië bedreven, kan een interventiemacht ook niet zoveel uitrichten. Te vrezen valt dat buitenlandse legers de ellende daar zouden vergroten en geen oplossing zouden kunnen brengen.”³⁹²

Dat het voor een oplossing al na een paar maanden oorlog te laat was, was eveneens een veelgehoord argument van de kant van de tegenstanders. Zo was dit voor

---

³⁸⁹ Heisbourg en Lellouche, “Europa moet weigeren”.

³⁹⁰ *NRC Handelsblad*, 13 april 1992.

³⁹¹ M. Brands, “Militair ingrijpen vereist heldere doelen”, *NRC Handelsblad*, 7 augustus 1992.

³⁹² Olaf van Boetzelaar, “Naleving VN-resoluties”, *CD/Actueel* (6 februari 1993) 14-15.

Elsevier-redacteur Caroline de Gruyter al vroeg, in juni 1992, de reden om zich tegen ingrijpen uit te spreken. "Het is nobel bedoeld", schreef zij, "en het was ook nobel geweest als de optie zich eerder had voorgedaan. Maar Bosnië, de spreekwoordelijke lappendeken, bestaat niet meer."³⁹³ En wat niet meer bestond, was ook niet meer te redden. Zij voegde daar aan toe dat het bovendien onmogelijk was om de inwoners van het land, na alles wat zij hadden meegemaakt, weer vreedzaam met elkaar te laten samenleven. Een bekend spreekbuis van dit argument was ook columnist Hugo Brand Corstius (met als pseudoniem 'Piet Grijs') in *Vrij Nederland*. Waarom mensen laten samenleven die dat niet wilden, of mensen vrede opleggen die wilden vechten, vroeg hij zich af. Wat er gebeurde in Bosnië was een typisch barbaars conflict, voortkomend uit het feit dat "in alle tijden en op alle plaatsen er altijd een groot aantal mannen [...] is, die niets liever willen dan vechten."³⁹⁴ Niet mee bemoeien, was zijn advies.

De historische analogieën bleven aan de zijde van de tegenstanders ook niet lang in de mouw. "Niemand zit natuurlijk te wachten op een Europees Vietnam of Afghanistan", schreef UNPROFOR-officier W. Braam in de winter van 1994 in zijn directe confrontatie met Arie Oostlander. "Het is niet ondenkbaar dat ze [de Bosnische Serviërs] ondergronds zullen gaan en een guerrillaoorlog beginnen."³⁹⁵ Vakgenoot en generaal buiten dienst Govert Huyser twijfelde met hem aan het vermogen van de westerse militairen om een oorlog in Bosnië te winnen en schreef: "Per slot is het Hitler ook niet gelukt de Joegoslavische partizanen onder de knie te krijgen."³⁹⁶ Recentere voorbeelden van mislukte interventies vonden de tegenstanders ook in de geschiedenisboeken: Libanon ("Eén ontploffende autobom met honderden slachtoffers onder de Amerikaanse militairen was voldoende om dat land met gezwinde spoed weer te verlaten."³⁹⁷), Noord-Ierland en Somalië.³⁹⁸ Terecht was de jonge regering-Clinton in Washington bevreesd voor grondtroepen in Bosnië, zo betoogden de anti-interventionisten in 1993. De herinneringen aan recente militaire acties in Somalië waren immers nog vers. De mislukte jacht op de Somalische krijgsheer Aideed was een wijze les geweest.³⁹⁹

Na deze standpuntbepaling ontstond vervolgens een interessant interpretatiedebat. Enerzijds meenden de voorstanders van interventie dat de Servische strijdgroepen niet vergeleken mochten worden met Tito's partizanen uit de Tweede Wereldoorlog. Integendeel, het zouden laffe, dronken gelegenheidssoldaten zijn die wonnen door een overwicht aan zware wapens en dankzij het feit dat de hun tegenstanders slecht bewapend waren. Anderzijds vochten de tegenstanders van militair ingrijpen tegen een 'Golfoorlogsyndroom'; de "illusie" dat het superieure Westen met een technologisch overwicht orde en rust zou kunnen brengen zonder veel slachtoffers aan eigen zijde. De Serviërs waren in deze visie wel degelijk geduchte tegenstanders.⁴⁰⁰ Generaal Lewis MacKenzie,

³⁹³ Caroline de Gruyter, "Balkan Storm brengt geen bevrijding", *Elsevier* (6 juni 1992) 47.

³⁹⁴ 'Grijs', *Vrij Nederland* (11 juli 1992) 9.

³⁹⁵ W. Braam, "Oostlander denkt veel te licht over militair ingrijpen", *Trouw* d.d. 12 januari 1994.

³⁹⁶ Govert Huyser, "Interventie in Joegoslavië niet realistisch", *Leeuwarder Courant* d.d. 10 juni 1992.

³⁹⁷ W.J. Loos, "Strategisch denken en handelen", *De Telegraaf* d.d. 12 februari 1994.

³⁹⁸ Oscar Garschagen, "Amerikanen vrezen een nieuw Vietnam", *de Volkskrant* d.d. 13 april 1994.

³⁹⁹ Rimmer Mulder, commentaar *Leeuwarder Courant* d.d. 15 juni 1993.

⁴⁰⁰ Zie voor de eerste visie bijvoorbeeld: Ewoud Nysingh, "Dronken Serviërs met geweren zijn geen partizanen", *de Volkskrant* d.d. 14 augustus 1992; H.J.A. Hofland, "De Servische mythe", *NRC Handelsblad*

oud-bevelhebber van UNPROFOR-BH, wond er begin 1993 geen doekjes om. “Militaire interventie [...] zou wel eens contraproductief kunnen zijn”, schreef hij. De Canadese generaal wees in zijn artikel op de gevaren voor de VN-troepen die op dat moment humanitaire hulp verleenden in het gebied. “Ze zullen dan als ratten in de val zitten”, vreesde hij. Bovendien achtte MacKenzie het onmogelijk om voor eeuwig in het voormalige Joegoslavië te blijven, terwijl “elke vredesregeling die van buitenaf wordt afgedwongen, verbroken [zal worden] zodra de vredesstichters het land verlaten.”⁴⁰¹

Daarnaast twijfelden anti-interventionisten aan het beeld dat de Bosniërs vooral slachtoffers waren en de Serviërs alleen daders. “Vuur is niet met vuur te blussen”, schreven bijvoorbeeld de politieke beleidsmedewerkers Gudrun Gutovski (Evangelische Volkspartij) en Hans Feddema (GroenLinks) in augustus 1992. Zij vonden het partijkiezen voor de Bosniërs niet te rechtvaardigen als ‘hulp aan de slachtoffers’ omdat ook de Bosniërs niet vrijuit gingen, “hoezeer zij thans [...] in de hoek zitten waar de klappen vallen. Zij hebben bijvoorbeeld eveneens concentratiekampen”, aldus Gutovski en Feddema. Het was het argument dat alle partijen even schuldig waren aan de oorlog en dat niet alleen de Serven als de boosdoeners mochten worden aangemerkt. Een radicalere vorm van dit argument werd gebezigd door de hoogleraar sociologie A.C. Zijdeveld, die de strijd in ex-Joegoslavië karakteriseerde als een “collectieve zelfmoord” van alle betrokkenen. Hij schreef: “Het gruwelijke van dit conflict is de redeloosheid, het feit dat er geen enkele rationaliteit in te herkennen is. Nationalistische en levensbeschouwelijke (islamitische) motieven worden aangevoerd voor het verkrachten, martelen en vermoorden van voormalige medeburgers (vaak vroegere burens, vrienden of zelfs verwanten). Het zijn motieven die weinig overtuigingskracht hebben, in tegendeel vaak volslagen willekeurig lijken. [...] Het is een totale ontreding, waarin zelfs een minimum aan menselijkheid niet meer van kracht is en uiteindelijk iedereen zal verliezen. Inderdaad, het is de waanzin van een collectieve zelfmoord.” Zijdeveld wees ingrijpen af met een beroep op dit “totaal ontbreken van rationaliteit” bij alle partijen en zei te vrezen dat een interveniërende troepenmacht zou worden meegesleept in wat hij zag als een onoplosbaar barbaars pandemonium. Het was tragisch onvermijdelijk, zo betoogde hij, dat de wereld machteloos bleef toekijken.⁴⁰²

Een meer principieel standpunt tegen ingrijpen dook regelmatig op in het dagblad *Trouw*. Op de Podiumpagina van deze krant verscheen bij tijd en wijle het argument dat geweld niet met geweld *behoorde* te worden bestreden. Dit discussiepunt kwam voort uit een interne debat in de vredesbeweging, waar een aantal leden zich tegen de oude pacifistische beginselen in uitspraken voor harde actie. Veel oude strijdmakkers waren het

---

d.d. 10 maart 1993; Arie M. Oostlander, "Op de heuvels rond Sarajevo zitten louter misdadigers", *Trouw* d.d. 8 januari 1994. Voor de tweede interpretatie: Hans Moleman, "Rambo-strategie zal Bosnische tragedie slechts verergeren", *de Volkskrant* d.d. 12 mei 1993; Jan Marijnissen, "Rampzalig waanidee: geen militaire interventie Joegoslavië", *Trouw* d.d. 20 augustus 1992; Conor Cruise O'Brien, "Westerse interventie zal bloedbad in de Balkan alleen maar verergeren", *Haagsche Courant* d.d. 7 augustus 1992; De militaire oplossing, die als 'Golfoorlogsyndroom' wordt aangeduid, valt o.a. te lezen in: E.H. van Eeghen, "Serviërs zullen zwichten voor kruisraketten NAVO", *NRC Handelsblad* d.d. 21 augustus 1992; Michael E. Brown, "Tegen 'Operatie Balkan Storm' zijn Serviërs niet bestand", *Idem* d.d. 2 augustus 1995; Martijn Delaere, "NAVO-actie is zo gepiept", *Haagsche Courant* d.d. 12 februari 1994.

⁴⁰¹ Lewis MacKenzie, "Interventie zal in Bosnië geen vrede brengen", *de Volkskrant* d.d. 7 februari 1993.

⁴⁰² A.C. Zijdeveld, "Collectieve zelfmoord", *CD/Actueel* (29 mei 1993) 21.

hier niet mee eens. Niet omdat interventie het conflict zou verergeren of omdat het niet juist was om partij te kiezen, maar omdat het toepassen van geweld überhaupt nooit te rechtvaardigen viel, zo vonden zij. Het oude adagium van de pacifisten, dat van de geweldloosheid, bleef gelden. "Om de Bosnische moslims te beschermen tegen de Servische agressie moeten we groter geweld gebruiken dan de Serviërs. Daarmee worden we zelf net zo schuldig."⁴⁰³

De journalist Peter Michielsens, buitenlandredacteur van *NRC Handelsblad*, vond bovendien dat een interventie om slechts 'ons' geweten te sussen, niet de juiste weg zou zijn. Misschien was het beter laat dan nooit dat de gewetens opspeelden, toch moest aan de oprechtheid van veel interventionisten worden getwijfeld, meende hij en refereerde aan de algemene desinteresse voor het Balkanconflict toen er aanvankelijk alleen nog maar in Kroatië werd gevochten. Waar waren zij toen Vukovar werd platgegooid? Waar waren zij toen het historische Dubrovnik doelwit was van artillerie? Volgens Michielsens zat er "een nare smaak aan als het gewetens zijn die al te lang hebben gezweven, als proporties en perspectief uit het oog worden verloren en als al te eenzijdig de boosdoener wordt aangewezen in een oorlog die van de kant van alle partijen een smerige oorlog is."⁴⁰⁴

Volgens *Volkskrant*-redacteur Joris Cammelbeeck gingen de redeneringen van de interventionisten ook nog mank aan iets anders. Want waar stond dat het Westen het morele geweten van de wereld behoorde te zijn? Er bestond, redeneerde de journalist, toch geen "moreel imperatief dat zegt dat wij, het Westen, geroepen zijn om de erfzonde van de internationale wanorde uit te wissen?" Nergens, meende Cammelbeeck. Dat was misschien niet geruststellend, "maar om dan te spreken van een moreel failliet gaat wel erg ver. [...] Als er al sprake is van faillissement, dan is het Westen al vaker bankroet gegaan. In Vietnam en Cambodja bijvoorbeeld. En opmerkelijk genoeg, zowel in de opvatting van degenen die de Amerikaanse interventie afwezen en van hen die er voor waren."⁴⁰⁵ Kortom, de interventionisten moesten nog maar eens goed gaan nadenken over hun doctrines.

Alle tegenstanders van interventie waren het min of meer met elkaar eens dat militair ingrijpen met gezond verstand alleen mogelijk kon zijn volgens de richtlijnen van de zogenaamde (Weinberger) Powell-doctrine⁴⁰⁶: met duidelijk omlijnde militaire en politieke doelen (echte oplossingen dus), met een verpletterende overmacht en met een duidelijke *exit*-strategie. *NRC Handelsblad* schreef in het commentaar van 24 augustus 1992, hoewel toen inmiddels voorstander van actie: "Tégen ingrijpen pleit de onmogelijkheid om verantwoorde, vastomlijnde diplomatieke en politieke oplossingen te formuleren." Dat moest daarom alsnog gebeuren. Politiek wetenschapper Koen Koch zat op dezelfde lijn: "Bemoeienis met 'etnische conflicten' vereist overeenstemming over een

---

⁴⁰³ Tineke van der Brug-van de Passche en Joop Simonse, "IKV richt zich tot verkeerd adres", *Trouw* d.d. 20 januari 1994. Al 'vroeg' in de oorlog had IKV'er Jan Emck het dilemma van de vredesbeweging uitgelegd in: "Een keus uit twee kwaden", *Trouw* d.d. 2 september 1992.

⁴⁰⁴ Peter Michielsens, "Het geweten spreekt wel wat laat", *NRC Handelsblad* d.d. 13 augustus 1992.

⁴⁰⁵ Joris Cammelbeeck, "Mislukte interventie".

⁴⁰⁶ Vernoemd naar de voormalig nationaal veiligheidsadviseur en oud-chefstaf van het Amerikaanse leger, generaal Colin Powell. Nauwkeuriger is het om te spreken van de Weinberger-Powell-doctrine, omdat ook president Reagans minister van Defensie Caspar Weinberger nauw bij de formulering van dit beleid was betrokken.

gezamenlijk plan en de bereidheid dit plan ook uit te voeren. Als dat ontbreekt, heeft internationale bemoeienis averechtse effecten.”⁴⁰⁷

Rimmer Mulder, (naast Hylke Speerstra de andere) hoofdredacteur van de *Leeuwarder Courant*, vertaalde deze doctrine naar de praktijk, toen hij eind november 1994 de toenmalige bombardementen van de NAVO op Udbina ontmaskerde als juist het gevolg van het ontbreken van een visie. Het was een “armoede” van beleid, maar ook “een compromis dat goed is te verdedigen omdat niemand de risico's van een echte militaire missie kan overzien.” De Powell-doctrine dicteerde in dat geval afzijdigheid. Mulder plaatste echter wel een kanttekening. Het beleid “zou zelfs verstandige politiek mogen heten als die rotoorlog niet zo lang zou duren. Maar die oorlog gaat maar door en iedere keer als de strijd weer opklaait, valt weer het volle licht op de armoede van het Europese optreden in voormalig Joegoslavië.”⁴⁰⁸ De *Leeuwarder* hoofdredacteur vond het niet fraai wat er gebeurde, maar levens offeren zonder te weten met welk doel vond hij nog zinlozer. Een andere reden waarom interventie dus op een fiasco zou kunnen uitlopen, was volgens tegenstanders van militair optreden “het ineffectieve optreden van de westerse bemiddelaars, de aarzelende houding van de westerse politici en het niet bestaan van een Europees veiligheidsbeleid [...] Waarom zou datzelfde Europa dan in staat zijn tot een effectieve militaire interventie?”⁴⁰⁹ Het bestaande internationaal-politieke toneel miste een helder doel, een hegemoniale leider en een eenheidsmakende bedreiging om dat te bereiken.

Volkskrant-columnist Gerry van der List argumenteerde tenslotte tegen ingrijpen vanuit een nationalistisch standpunt. Hij verzette zich tegen de Nederlandse traditie in de buitenlandse politiek die de nationale belangen en internationale rechtsorde gelijk stelde. Zolang beide ons land ten goede kwamen, was er niets aan de hand, meende hij. Maar in het geval van het interventiedebat over Bosnië vond Van der List dat de Nederlandse politici de internationale principes onverantwoord wilden verdedigen, ten koste van de levens van “hun kinderen”. Zij zagen daarbij over het hoofd dat “de grondwettelijke taak van de Nederlandse krijgsmacht [...] de bescherming van de belangen van de staat [is], waaronder de verdediging van het grondgebied en van de onafhankelijkheid valt. [...] Daarom lijkt het ongepast [in Bosnië] levens van Nederlanders op het spel te zetten. Hulp geven aan Bosnië: oké. Sterven voor Sarajevo: nee, bedankt.”⁴¹⁰

Het debat in perspectief

Voor- en tegenstanders van militaire interventie in Bosnië – of het nu journalisten, politici, militairen, academici of andere deelnemers waren, bestookten elkaar drie jaar lang met argumenten voor of tegen, en scenario's over, een mogelijk ingrijpen. Achteraf leken de voorstanders het gelijk aan hun zijde te hebben, maar niemand zou tegelijkertijd

---

⁴⁰⁷ Koen Koch, "Onoverbrugbare kloof", *de Volkskrant* d.d. 18 juni 1993.

⁴⁰⁸ Rimmer Mulder, "Europa's armzaligheid", commentaar *Leeuwarder Courant* d.d. 26 november 1994

⁴⁰⁹ Nevenka Tromp-Vrkic, "Voor Servische politici is onmacht Europa bewezen", *Trouw* d.d. 13 augustus 1992.

⁴¹⁰ Gerry van der List, "Eigen veiligheid eerst", *de Volkskrant* d.d. 28 juli 1993.

met zekerheid kunnen stellen dat de interventie van 1995 op een eerder tijdstip ook succesvol zou zijn geweest. Het interventiedebat was niettemin van grote omvang en bovendien een van de heftigste internationale discussies van (het begin van) de jaren negentig. In het interventiedebat over Bosnië stonden ‘mondialisten’ en ‘nationalisten’ lijnrecht tegenover elkaar. De woordenstrijd was vooral een principekwestie over het wel of niet vervagen van het onderscheid tussen binnenlandse en buitenlandse politiek, en het wel of niet bestaan van ‘mondiale verantwoordelijkheid’: moest de internationale gemeenschap zich verantwoordelijk voelen voor het verval van staten, en voor de bijbehorende ellende en rechtsschendingen in andere delen van de wereld? Moest men voortvarend dan wel terughoudend zijn in het vormgeven van een nieuwe wereldorde? Was daar een zeker eigenbelang mee gemoeid of niet?

Een mondige groep wereldburgers bleek te vinden van wel en hun stem werd gehoord. Het feit dat zij hun stem verhieven omwille van slachtoffers ver weg, in een ander land, duidde op een mondialisering van de openbare meningsvorming. Dit paste in de ontwikkeling dat het blikveld van het maatschappelijk debat zich wereldwijd steeds meer ging uitstrekken tot het terrein van de buitenlandse politiek. Zo werd bijvoorbeeld meer en meer het principe van non-interventie tussen staten ter discussie gesteld ter wille van universele mensenrechten en humanitaire overwegingen. Met name westerse maatschappelijke groepen vonden het geweld in Bosnië tussen 1992 en 1995 schokkend genoeg om hun eigen regeringen er verantwoordelijk voor te stellen. Zij maakten er een kwestie van algemeen belang van. Daarmee *representeerden* zij als het ware de belangen van de slachtoffers. Hoewel geografisch en cultureel ver van hun bed, waren de lotgevallen van de Bosniërs voor bepaalde groepen wereldburgers psychologisch dichtbij.

Universeel verklaarde ideologieën, imperialisme, het ontstaan van een wereldeconomie en de massacultuur, de wereldoorlogen, de dekolonisatie, grensoverstijgende problemen met ziekte, migratie en milieu, én de Koude Oorlog leerden (of dwongen) mensen de afgelopen decennia langzamerhand om bepaalde zaken in een mondiaal perspectief te plaatsen. Tegelijkertijd werd het verdwijnen in de jaren 1989-1991 van de knellende bipolaire wereldorde, en van de bijbehorende dreiging van een nucleaire holocaust, ervaren als een bevrijding. Media en maatschappelijke (nongouvernementele) groeperingen veroverden zich in de jaren na de val van de Muur een steeds belangrijker plaats op het open internationale toneel – voorheen het bijna exclusieve speelveld van staten en regeringen. De overwinning van het democratische systeem leidde tot een democratisering van de mondiale politiek. Dat bleek bij uitstek tijdens interventiedebatten over conflicten als in Bosnië en het Midden-Oosten, maar ook Somalië, Soedan of Rwanda. De mondiaal gevoerde discussie over ingrijpen in Bosnië was niet alleen bijzonder omdat die oorlog wereldwijd heftige reacties opriep, maar ook omdat belangrijke regeringsleiders werden gedwongen naar die verontwaardiging te luisteren of er tegenwicht aan te bieden. De Bosnische interventiekwestie was als een maatschappelijk debat op wereldwijde schaal, zoals er op initiatief ‘van onderop’ wel meer discussies werden gevoerd op dat niveau over milieu, stijgende zeespiegels, mensenrechten, terrorisme, ziektes en armoede en hongersnood.

Oorlogsschade in Srebrenica-stad.

De oorlog in Bosnië was een ‘wereldcrisis’ (d.w.z. een crisis die de bemoeienis van grote mogendheden, internationale organisaties en coalities oproep) vanwege het wereldwijde inzicht dat er op grote schaal universele mensenrechten en andere internationaal aanvaardde normen werden geschonden; een, zoals gezegd, voor de internationale *realpolitik* tot dan toe relatief onbetekenende reden. Centraal in dit proces stonden de media, die elke ontvanger van hun boodschap kennis lieten nemen van het leed, de schendingen van de mensenrechten en de minachting van strijdgroepen voor universeel geachte principes. Niet een direct nationaal belang motiveerde het westerse optreden op de Balkan, maar de algemeen gevoelde betrokkenheid bij het leed, en het gevoel dat deze crisis symptomatisch was voor een belangrijk mondiaal vraagstuk.

Vanuit het gezichtspunt dat staten, internationale organisaties, non-gouvernementele organisaties, media, multinationals, maatschappelijke groepen en individuen in de internationale politiek een losse maatschappelijke ordening op wereldschaal vormen, was het interventiedebat over Bosnië een soort openbaar debat binnen dit systeem. Het was een specifieke discussie over een breder probleem dan alleen ‘Bosnië’, in een tijd van grote veranderingen. Tijdens de Bosnische oorlog en andere crises leidde deze grotere kwestie (over, als het ware, de ‘identiteit’ van de nieuwe wereldorde) tot de roep om ‘iets te doen’ of tot een even sterke tegenreactie om niets of niet te veel te doen. De media namen als een van de meest mondiaal gerichte maatschappelijke instituties in dit proces een centrale plaats in. De berichtgeving door journalisten uit binnen- en buitenland en de discussies over hoe ‘we’ zouden moeten reageren op de nieuwsgebeurtenissen, sloegen de brug die een ver conflict als in Bosnië psychologisch nabij bracht. Meer dan voorheen speelden de media internationaal een

bemiddelende rol tussen staten en internationale organisaties enerzijds en de mondiale *civil society*, de non-gouvernementele organisaties en de wereldburgers, anderzijds.

Beeld- en meningsvorming door en in de media bleken invloedrijke factoren bij het maken van buitenlands beleid in een globaliserende wereld. Het interventiedebat over Bosnië uit de periode 1992-1995 was daarvan het levende bewijs. “Of we het nu leuk vinden of niet, televisiebeelden dwingen beleidsmakers voor buitenlandse zaken om één van de huidige 25 crises in de wereld meer prioriteit te geven dan de andere”, zei de Britse oud-minister van Buitenlandse Zaken Douglas Hurd over deze mediamacht.⁴¹¹ De strijdende partijen in ex-Joegoslavië maakten gebruik van (veelal Amerikaanse) pr-bureaus om dit proces actief en wereldwijd te beïnvloeden. Zij probeerden zo hun eigen gewenste versie van de werkelijkheid mondiaal over het voetlicht te krijgen. Als de casus van een grote internationale crisis met veel aandacht van de media was de Bosnische oorlog, en in het bijzonder het interventiedebat over deze oorlog, een soort lakmoesproef voor het bestaan van een *global civil society*. In deze specifieke internationaal-maatschappelijke discussie manifesteerde zich een grensoverschrijdend publiek domein.⁴¹² Individen, groepen en instituten uit de hele wereld vertegenwoordigden de belangen van de Bosnische burgerbevolking uit humanitaire of principiële overwegingen, of juist niet. Sommigen kwamen op voor de vertrapte rechten van hun mondiale medeburgers, terwijl anderen juist weer argumenten aanvoerden tégen het op de schouders nemen van de problemen van onbekende mensen in een land ver weg. Waarom zou men dat wel of niet moeten willen? Hoe zij ook redeneerden, de deelnemers gaven het interventiedebat een bijzonder internationaal karakter en maakten de Bosnische oorlog daarmee tot één van de meest gezichtsbepalende crises van de jaren negentig.

De tegenstanders van ingrijpen waren in dit debat vooral bezeten van het idee van een eindeloze guerrilla, het voorkomen van een tweede ‘Vietnam’ in het onherbergzame Bosnië. Zij waren ogenschijnlijk het overzicht van de situatie kwijt en kwalificeerden de oorlog als een strijd zonder frontlijnen, chaotisch en uitzichtloos. Zij waren ook militair-pragmatisch en veroordeelden voorstanders om hun principiële of morele standpunten. Bovendien waren de anti-interventionisten bang voor represailles tegen de aanwezige VN-troepen en geloofden zij niet dat de Serviërs de enige *bad guys* van het conflict waren. Daarnaast meenden zij dat een interventie een averechts effect zou kunnen hebben en dat een leger, dat de vrede eventueel zou hebben afgedwongen in Bosnië, niet eeuwig in de regio zou kunnen blijven. Voor een werkelijke oplossing van de oorlog was een politieke overeenkomst tussen de strijdende partijen nodig, argumenteerden zij. Zolang er geen duidelijk doel was om voor op te treden, waren er alleen maar redenen om uit de buurt te blijven.

Principiële tegenstanders waren er ook: zij die vonden dat geweld geen tegengeweld rechtvaardigde en zij die het hypocriet vonden dat het Westen zou ingrijpen om het eigen geweten te sussen. Bovendien verkondigden sommige stemmen dat het

---

⁴¹¹ Philip M. Taylor, *Global communications, International Affairs and the media since 1945* (Londen en New York 1997) 92. Mijn vertaling uit het Engels.

⁴¹² Zie: Arthur ten Cate, “Eén voor allen, allen voor één? De global civil society en de oorlog in Bosnië”, *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 2, 2 (1999) 100-122.

Westen niet de taak had om overal ter wereld orde te scheppen in de chaos van een ander en dat daarvoor zeker geen eigen vaders, broers en zonen mochten sneuvelen. Niet in een ver land waar geen nationaal belang verdedigd hoefde te worden. Deze sceptici verwierpen elk bestaan van een mondiale verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheidsgevoel hoorde in hun ogen binnen de grenzen van de eigen staat te blijven. Maar zelfs deze isolationisten wezen niet elke bemoeienis met het Bosnische drama van de hand. Humanitaire hulp in de vorm van voedsel of vluchtelingenopvang waren niet meer dan logisch, zo vonden zij, en de neutrale aanwezigheid van VN-*peacekeepers* en ook diplomatieke bemiddeling (beide onderdeel van een beleid van *containment*) waren gewenst, zo viel op te maken uit hun bijdragen. Deze traditionele vormen van internationale bemoeienis waren voor de tegenstanders van interventie echter tegelijkertijd de uiterste grens. De redenering liet niettemin zien dat een beginnend civiel-mondiaal bewustzijn ook bij hen niet ontbrak.

De voorstanders van militaire actie beriepen zich sterker dan de tegenstanders op principiële of morele argumenten. Het mocht van hen niet gebeuren dat in Europa aan het einde van de twintigste eeuw een dergelijke moord en doodslag voorkwamen. Vrijheid en democratie behoorden verdedigd te worden tegen de botte bijl van het agressieve (fascistische) nationalisme. Als westerse politici niet opkwamen voor de waarden en normen die sinds de Tweede Wereldoorlog de fundamenteen vormden van hun eigen maatschappijen en die waren vastgelegd in vele internationale verdragen, dan ondermijnden zij de zekerheden van hun eigen burgers én van de internationale orde. Dergelijke gewelddadige expansiepolitiek kon niet als een geïsoleerd probleem worden opgevat, zo meenden de interventionisten. Het was onderdeel van een grensoverschrijdende kwestie.

De voorstanders waren zodoende niet alleen gevoelsmatig betrokken. Zij voorzagen ook een negatieve voorbeeldfunctie voor 'Bosnië', die andere machtsbeluste krijgsheren in Oost-Europa, de voormalige Sovjet-Unie of wereldwijd zou kunnen inspireren, met nog veel meer menselijk leed en mogelijk gigantische vluchtelingenstromen richting Europa en het Westen tot gevolg. Het zou in het ergste geval kunnen leiden tot een situatie die het probleem van de Palestijnen in het Midden-Oosten zou doen verbleken. Bovendien had Bosnië als lidstaat van de Verenigde Naties recht op zelfverdediging of zelfs bijstand daarbij, vond een groep interventionisten die zich door meer legalistische argumenten liet leiden. En wat als de Joegoslavische burgeroorlog zou ontbranden in een nieuwe Balkanoorlog, of erger? Tenslotte wezen zij er op dat ook nog de geloofwaardigheid van veel internationale organisaties op het spel stond, evenals dat van een aantal (regeringen van) grote mogendheden.

Hoe verhielden de bovenstaande argumenten van voor- en tegenstanders zich tot elkaar? Wanneer zij in de vier genoemde categorieën (plicht, eigenbelang, middelen en wil tot ingrijpen) werden ingedeeld, bleken opmerkelijke verschillen tussen de twee partijen. De voorstanders formuleerden een viertal volkenrechtelijke en/of morele *plichten* om te interveniëren, en hadden zeven redenen waarom zij vonden dat de samenwerkende landen van de internationale gemeenschap *uit eigenbelang* 'iets' zouden moeten doen. Dat de middelen er waren was voor hen vanzelfsprekend (door de ervaringen met de Golfoorlog van 1991 werd automatisch uitgegaan van een westerse militair-

technologische superioriteit). Hun *wil* tot ingrijpen vloeide logischerwijs voort uit hun argumenten. De tegenstanders spraken daarentegen geheel niet van plichten, gaven drie redenen om uit eigenbelang *niet* in te grijpen, en bleken vooral tegen interventie te zijn vanuit het oogpunt van niet (denken te) kunnen, en niet te willen. Drie argumenten werden naar voren gebracht waarom ingrijpen militair en politiek niet haalbaar zou zijn, en vier werden geformuleerd waarom de internationale gemeenschap gewoonweg niet de offers zou mogen maken die met een interventie gepaard zouden gaan.

Tot slot bleek dat zowel voor- als tegenstanders van interventie in Bosnië tijdens hun debat veelvuldig gebruik maakten van historische analogieën als instrument om het conflict en hun standpunten daarover uit te leggen en betekenis te geven. Dit gebeurde bijvoorbeeld door het aandragen van een historische analogie als ‘algemene wet’ van de geschiedenis (de les van München 1938 was dan bijvoorbeeld: agressie moet worden bestreden, want een agressor kent geen grenzen), dus als argument *an sich*. Soms ook functioneerde een historische analogie als de verbeelding van een argument. Met andere woorden: een argument als dat van de anti-interventionisten dat Bosnië ideaal terrein was voor een guerrilla, en een interventieleger zodoende in een militair moeras zou belanden, werd vaak ‘verbeeld’ en kracht bijgezet door het aanhalen van de afschrikwekkende voorbeelden van guerrillavoering uit het verleden: Vietnam, Afghanistan, Libanon, of Joegoslavië zelf ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. In beide, slechts subtiel verschillende varianten was de historische analogie het vermeende *bewijs* voor de juistheid van een standpunt. Het verleden rechtvaardigde de mening voor of tegen interventie.

HOOFDSTUK 9

‘PEACE FOR OUR TIME’

In 1970 won de Russische schrijver en dissident Aleksandr Solzjenitsyn de Nobelprijs voor de literatuur. Volgens traditie schreef hij een acceptatierede, die hij echter nooit uitsprak omdat hij de Sovjet-Unie niet durfde te verlaten. Dit omdat hij bang was dat het Sovjet-regime hem geen toestemming zou geven terug te keren. In de nooit uitgesproken maar wel gepubliceerde toespraak herinnerde de schrijver aan de – in zijn ogen dramatische – twintigste-eeuwse tijdgeest, die hij in verband bracht met de historische les van de Conferentie van München van 29 september 1938, toen de Britse en Franse regeringen een deel van Tsjechoslowakije ‘weggaven’ aan Hitler-Duitsland. Solzjenitsyn zei onder andere: “De geest van München behoort geenszins tot het verleden, het was geen korte episode. Ik zou zelfs durven beweren dat de geest van München in de twintigste eeuw de overhand heeft. [...] De geest van München is een ziekte van de wilskracht van welvarende mensen. Het is de alledaagse gemoedstoestand van degenen die hebben toegegeven aan het verlangen naar welzijn tegen elke prijs, van mensen voor wie materiële welvaart het hoofddoel van ons aards bestaan is. Zulke mensen – en er zijn vandaag de dag veel in deze wereld – kiezen voor passiviteit en afzijdigheid, in de hoop dat hun gewone leventje nog wat langer moge duren, in de hoop dat de komst van slechtere tijden niet *vandaag* maar pas morgen zijn intrede zal doen. En wat morgen betreft zal het wel goed komen, dat zul je zien, denken ze... Maar het komt niet goed! De prijs van de lafheid wordt er alleen maar hoger door. Moed en overwinning vallen ons alleen ten deel als we bereid zijn offers te brengen.”⁴¹³

Solzjenitsyn gebruikte de historische analogie van ‘München 1938’ om een overtuiging onder woorden te brengen, die in zijn geval gekoppeld was aan zijn visie op de gehele “wrede” twintigste eeuw, op de Koude Oorlog en het geweld tussen ideologische bewegingen, en op de situatie in zijn eigen land, op dat moment een communistische eenpartijstaat. Op dezelfde wijze gebruikten vele politici, diplomaten, journalisten en opiniemakers de vruchteloze vredespoging uit 1938 in de jaren na de Tweede Wereldoorlog vaak als waarschuwing tegen het niet opstaan tegen geweld, of tegen bij voorbaat zinloze pogingen om dictators (van welk plumage dan ook) te pacificeren. ‘München’ was een les om pal te staan tegen onrecht en agressie. De bittere les van het falen van de *appeasement*-politiek van de jaren dertig was na de verschrikkingen van de grote wereldoorlog een argument geworden dat voor zichzelf sprak. Wellicht was er in die zin zelfs sprake van een van de meest gebruikte en best herinnerde ‘geschiedenislessen’ van de tweede helft van de twintigste eeuw. In het interventiedebat over Bosnië waren de ‘lessen’ van München in ieder geval veelgebruikte argumenten.

---

⁴¹³ Alexander Solzjenitsyn, “Een woord van waarheid. Niet uitgesproken rede geschreven ter gelegenheid van de toekenning van de Nobelprijs voor letterkunde 1970”, in: J.J. Driezen, *Solzjenitsyn. Autobiografie, brieven, beschouwingen, interviews, kritieken, Nobelprijzrede en een essay* (Baarn 1973) 183-197, aldaar 192-193 (de hier aangehaalde tekst is deels een eigen vertaling van de Engelse versie).

De analogie in het debat

De manier waarop Solzjenitsyn terugblikte op de conferentie van grote Europese leiders in München in september 1938, en deze gebeurtenis interpreteerde, zo werd de 'les van München' ook gebruikt door veel voorstanders van militaire interventie in Bosnië-Herzegovina, tussen 1992 en 1995. De analogie, een belangrijk moreel ijkpunt uit de naoorlogse Europese geschiedenis, leek voor de gebruikers in zekere zin voor de hand te liggen. Ook in Bosnië was er, zo meenden velen, een agressor, die ten koste van zijn buurvolkereen een onbedwingbare veroveringsdrang aan de dag legde naar meer grondgebied, in dit geval een Groot-Servië. De Bosniërs waren in dit licht de willoze slachtoffers van de Servische zucht naar *Lebensraum*. Hun land werd, net als Tsjechoslowakije in de jaren dertig, op historische gronden en vanwege een bepaalde visie op zijn etnische samenstelling, 'onwerkbaar' verklaard. En bij dit alles stond een behoudende internationale gemeenschap toe te kijken, niet bereid om met militaire middelen een einde te maken aan de praktijken van het herboren, rabiate nationalisme.

De Amerikaan Anthony Lewis, columnist van de *New York Times*, gebruikte de vergelijking tussen 'München' en Bosnië bijvoorbeeld in een artikel dat in augustus 1992 in de *Volkskrant* werd gepubliceerd. De voorzichtige politiek van de regering-Bush werd destijds door presidentskandidaat Bill Clinton bekritiseerd en de officiële reactie van het Witte Huis hierop was dat Clinton "zich niet bewust [was] van de politieke verwickelingen in Joegoslavië." Die uitspraak, schreef Lewis, "deed me denken aan [de Britse] premier Neville Chamberlain toen die in 1938 uitlegde waarom de Britten zich niet druk moesten maken over de plannen die de nazi's met Tsjechoslowakije hadden. Het was, zei Chamberlain, 'een ruzie in een land ver weg, tussen volken waarvan we niets weten.' Neville Chamberlain, zijn land en de hele wereld kregen de rekening gepresenteerd door Hitlers agressie tegen een ver land te negeren. Zo heeft wat de Serviërs 'de etnische schoonmaak' noemen, namelijk het vermoorden en transporteren van Kroaten en Moslims, de ernstigste gevolgen voor Europa en de wereld. In feite is de Servische slachting de volgende grote uitdaging voor de internationale orde en vrede. [...] Bush is een ware Neville Chamberlain door te weigeren de handschoen op te nemen. Hij aarzelde, conformeerde zich aan Europa dat juist om zijn leiderschap verlegen zat en weigerde op te roepen tot internationale militaire actie, waarvan iedereen weet dat het de enige manier is om de Servische agressie tot staan te brengen", aldus Lewis.⁴¹⁴ De columnist verweet niet alleen Bush zijn "zwakheid". In de zomer van 1993 vond hij ook van "de politici van West-Europa [...] dat ze de ruggegraat van een slijmdiertje hebben. [De Britse premier] John Major gaf een goeie imitatie van Neville Chamberlain ten beste".⁴¹⁵

Zoals eerder beschreven werden de analogie en de daar uit volgende conclusies ook door krantenlezers van *NRC Handelsblad* aangehaald. Een inzender schreef bijvoorbeeld: "Een vergelijking met München in 1938 dringt zich hoe langer hoe meer op. Nadat men veel te lang had gearzeld om in te grijpen en Adolf Hitler zijn gang had laten

⁴¹⁴ Anthony Lewis, "Joegoslavië laat Bush' falen als president zien", de *Volkskrant*, 4 augustus 1992.

⁴¹⁵ Anthony Lewis, "Het beleg moet worden gebroken", de *Volkskrant*, 17 augustus 1993.

gaan dacht men met nog meer concessies in München een akkoord met deze schurk te hebben bereikt. We weten inmiddels en helaas wel beter.” Zo werd de historische les direct gekoppeld aan het escalatie-argument: wie een agressor zijn gang liet gaan, zou op een later tijdstip een hogere prijs betalen. Oftewel: ‘München’ leerde dat een agressor terug zou komen voor meer en ooit een keer gestopt zou moeten worden. Los van de onvermijdelijkheid van dit gegeven, schuldte er bovendien een morele wijsheid in die vergelijking. Dezelfde brievenschrijver: “Ich habe es nicht gewusst. Zeggen we dat tegen elkaar als de burgeroorlog in het voormalig Joegoslavië ooit voorbij is? Waarom niet met vereende krachten ingrijpen? Waarom geen machtsmiddelen gebruiken? Waarom toch slechts diplomatie, waar zulks niet blijkt te werken? Kunnen we het ons werkelijk permitteren om concentratiekampen in deze eeuw nog eens werkelijkheid te laten zijn?”⁴¹⁶

De Gelderlander plaatste op 10 augustus 1992 een commentaar met de titel “München ’92” en poneerde een vergelijkbare stelling. Het stuk begon met de anti-interventionistische historische lessen die politieke en militaire analisten op dat moment trokken uit de oorlogen in Vietnam en Libanon. De teneur daarvan: ingrijpen op de Balkan, daar moet je niet aan beginnen. Maar, zo stelde de krant, “tegelijk duikt uit een wat verder verleden een ander doemwoord op: München. In 1938 bedacht het beschaafde deel van Europa dat het het beste was de Tsjechen aan Hitler te offeren. Dat dat niet het beste was, bleek al gauw. Opnieuw is het niet de vraag of Europa risico’s wil nemen, maar welke. De rekening voor het niet stoppen van de Servische rooftocht zou wel eens veel hoger kunnen zijn dan de prijs die voor een militaire interventie zal moeten worden betaald.”⁴¹⁷ De situaties waren vergelijkbaar genoeg om dit keer wel iets te doen, stelde het Gelderse dagblad. Wie de Bosniërs wilde offeren in ruil voor vrede, moest weten dat zijn offerande in de toekomst alleen maar meer oorlog zou zaaien. De Serviërs zouden na Bosnië hun praktijken in Kosovo, en verder, voortzetten, aldus het commentaar.

De journalist en oud-hoofdredacteur van de *Leeuwarder Courant* Jacob Noordmans stelde het, in de traditie van Solzjenitsyn, normatiever en gaf blijk van een negatieve interpretatie van de internationale politiek ten aanzien van landhongerige dictaturen, toen en nu. “Wat Nederland, de EG, de NAVO en de UNO tot dusver hebben gedaan is te weinig en komt te laat”, schreef hij. “De schaduwen van München 1938 vallen over 1992. De demonen van Hitler en Stalin waren weer rond, de echo’s van de Holocaust weerklinken en de skeletten van Auschwitz doemen weer op. De westerse samenleving is bikkellhard en steenkoud geworden. Naast huichelarij en schijnvroomheid vieren onverschilligheid en harteloosheid hoogtij. De maatschappij verwordt tot een menselijke woestenij en een moreel kerkhof.” Noordmans verweet het Westen gebrek aan historisch besef. Het had niets van de Hitler-tijd geleerd. “Het Westen heeft deze oorlogszomer vakantie genomen van de geschiedenis. Alsof de geschiedenis vakantie van het Westen zou nemen.”⁴¹⁸

De eerder aangehaalde Britse journalist Andrew Sullivan (*The Sunday Times*) zat op dezelfde lijn. Hij schreef in *HP/De Tijd* over de vergelijking tussen de Tweede

⁴¹⁶ *NRC Handelsblad*, 10 augustus 1992.

⁴¹⁷ *De Gelderlander*, 10 augustus 1992.

⁴¹⁸ Jacob Noordmans, “In de schaduw van gisteren”, *Leeuwarder Courant*, 14 augustus 1992.

Wereldoorlog en de Bosnische oorlog: “Toen de woorden ‘etnische zuivering’ voor het eerst werden uitgesproken, was al duidelijk wat er gebeurde in de bergen en de steden en de velden van Bosnië-Herzegovina net zoals vijftig jaar geleden duidelijk was wat er gebeurde in de bergen en de steden en de velden van Polen, Frankrijk, Tsjechoslowakije, Oostenrijk en Duitsland. Toen hebben we niet gedaan; en nu doen we weer niets. Onze huidige capitulatie is even schaamtevol, verachtelijk en afschuwelijk als onze toenmalige capitulatie. Moreel gesproken is er –weinig verschil tussen de beslissingen die tientallen jaren geleden zijn genomen in München en de beslissing die enkele weken geleden is genomen in Gorazde. Beide waren het product van politiek geschipper waar het kwaad regeert.”⁴¹⁹

Zo zag columnist Koen Koch het ook min of meer, toen hij de ‘capitulatie’ specifiek betrok op het Vance-Owenplan van begin 1993. Wanneer dit plan zou worden gerealiseerd, meende Koch, “en we waren daar dichtbij gezien het feit dat zelfs de secretaris-generaal van de Verenigde Naties de Bosnische regering verweet ‘het vredesproces te saboteren’, dan zouden we getuige zijn geweest van een schandaal waarbij het verraad van München in 1938, toen Engeland en Frankrijk Tsjechoslowakije dwongen te buigen voor de eisen van Hitler, zou zijn verbleekt. Niet alleen zouden dan immers enkele machtige landen, een klein land hebben gedwongen in te stemmen met de eigen liquidatie, maar de volkerenorganisatie zelf zou daarbij een handje hebben geholpen.” De les van München zou in dat geval *de facto* zelfs door cynische politiek zijn omgedraaid. Koch: “Alle zwakkere landen met een heterogene, multi-etnische samenstelling van de bevolking, zouden er rekening mee moeten gaan houden dat wanneer zij slachtoffer zouden worden van een combinatie van interne en externe agressie, van een aanval dus van nationalistische roverhoofdmannen gesteund door hun etnische broeders van de andere kant van de grens, de Verenigde Naties hen na verloop van tijd zouden dwingen zich neer te leggen bij de door de agressoren gemaakte veroveringen.”⁴²⁰

Koch (een scepticus overigens als het ging om ingrijpen) zat op dezelfde lijn als de Utrechtse historicus Hans Righart. In het onwaarschijnlijke geval dat de Serviërs vrijwillig veroverd land terug zouden geven, zo vond de columnist van *HP/De Tijd* in de periode dat het plan van Vance en Owen ter tafel lag, speelden de internationale onderhandelaars “in de ordinaire Groot-Servische veroveringsoorlog [...] samen de historische rol van Neville Chamberlain met als tegenspelers Milosevic en Karadzic in de rollen van respectievelijk Hitler en Mussolini.”⁴²¹ De publicist Jules van Rooyen was eveneens deze mening toegedaan. Vance en Owen waren “met een plan gekomen dat veel weg heeft van de appeasement-politiek in München in 1938”, schreef hij. “Niet alleen wordt de agressor beloond voor zijn etnische schoonmaak, maar het bestendigt ook de onderlinge haat met de inkleuring van nieuwe grenzen. [...] Zoals na de bezetting van het Rijnland door Hitler in 1936 en na de Anschluss met Tsjechoslowakije in 1938 had moeten gebeuren en waar Engeland ondanks Franse aandrang op tegen was, is militair ingrijpen de enige weg naar een politiek acceptabele oplossing [in

⁴¹⁹ Andrew Sullivan, “Het geschipper van Clinton”, *HP/De Tijd*, 27 mei 1994.

⁴²⁰ Koen Koch, “Clintons lege handen”, *de Volkskrant*, 12 februari 1993.

⁴²¹ Hans Righart, “Het Bosnische moeras”, *HP/De Tijd*, 16 april 1993.

Bosnië].”⁴²² Van Rooyen verwoordde zo de les dat agressie nooit mocht lonen en dat de internationale gemeenschap nooit meer een verderfelijke politiek als de appeasement-politiek mocht voeren. De geschiedenis leerde, zo wilde dit argument, dat vrede niet tegen iedere prijs gehandhaafd kon worden. Soms diende de vrije wereld het kwaad met rechte rug tegemoet te treden.

De historische analogie van ‘München 1938’ bevatte volgens deze en andere gebruikers uit het interventiedebat zodoende meerdere elementen. Enerzijds was er de geobjectiveerde analogie, de op zichzelf staande historische les dat niet onderhandeld kon en mocht worden met (en toegegeven aan) een land of bewind dat met hongerige ogen keek naar het grondgebied van buurstaten. Agressie mocht niet lonen (tot grensverandering leiden), vooral niet omdat ‘München’ leerde dat een dictatoriaal regime terug zou komen voor meer. Ontdaan van plaats, tijd en waardeoordeel hield deze historische les in universele zin in dat de expansiedrift van bepaalde regimes niet anders dan met standvastigheid moest worden beantwoord, omdat deze regimes anders instabiele bedreigingen zouden blijven voor de vrede en veiligheid in hun regio. Anderzijds was er de ‘onderbuikanalogie’, die de negatieve gevoelens over het niet-optreden van de internationale gemeenschap in de Bosnische oorlog koppelde aan het negatieve stigma dat al tientallen jaren plakte aan de appeasement-politiek van de jaren dertig: het was angsthazerij, een ‘capitulatie’ voor de chantage van de kwaadwillenden, een politiek die gevoelens van schaamte en verachting opriep (of diende op te roepen). Zoals de uitkomst van de conferentie van München in 1938 volgens deze interpretatie een ‘verraad’ van Tsjechoslowakije inhield, een zwichten voor de bullebak, zo waren de uitkomsten van de onderhandelingen met de Serviërs (zoals het Vance-Owenplan) eveneens een ‘verraad’ van de door de internationale gemeenschap erkende staat Bosnië-Herzegovina en het internationale principe dat grenzen in de moderne tijd niet meer met geweld mochten worden gewijzigd.

Terug in de tijd: München 1938

De crisis om Sudetenland, een strook land in het grensgebied van Tsjechoslowakije met Duitsland, dat werd bewoond door een overwegend Duitstalige minderheid, en de oorlog om Bosnië-Herzegovina, kwamen beide voort uit de minderhedenproblematiek die Midden- en Oost-Europa het grootste deel van de twintigste eeuw in haar greep had. Na het uiteenvallen van Oostenrijk-Hongarije in 1918 ontstonden op het voormalige grondgebied van deze dubbelmonarchie een aantal nieuwe staten, die werden bekrachtigd in het vredesverdrag van St. Germain van september 1919. Het Koninkrijk van Serviërs, Kroaten en Slovenen (het latere Joegoslavië) was er één, en Tsjechoslowakije een andere. Voor al deze staten gold dat zij omvangrijke minderheden herbergden. Tsjechoslowakije bleef na het trekken van de grenzen bijvoorbeeld achter met een grote groep Duitse

---

⁴²² Jules J.J.A. van Rooyen, “Geen schijnoplossingen, maar ingrijpen in Bosnië nodig”, *Haagsche Courant*, 10 februari 1993. Van Rooyen lijkt zich hier overigens te vergissen. De Anschluss van 1938 was met Oostenrijk, niet Tsjechoslowakije.

onderdanen, die zich na de opkomst van het nazi-regime in hun ‘moederland’ deels ging roeren.

In februari 1938 greep de Duitse kanselier Adolf Hitler het streven van een deel van de Sudetenlanders naar meer culturele en politieke autonomie aan als *casus belli* voor een uit 1937 stammend plan om Tsjechoslowakije van de kaart te vegen. Dit land was voor hem immers een belichaming van de grootste grief van het Duitse volk; een rechtstreeks gevolg van het door de nazi's zo gehate ‘Dictaat’ van Versailles. In een toespraak in de Rijksdag, het Duitse parlement, verklaarde de zelfbenoemde ‘Führer’ dat zijn regering vastbesloten was om de rechten van alle Duitsers in omringende landen te beschermen, hoe de in Versailles getrokken grenzen ook liepen. De eerste stap om Hitlers landhonger te bevredigen volgde enkele weken later. Op 12 maart 1938 trokken eenheden van de *Wehrmacht* op uitnodiging van nazi-minister en kanselier-voor-een-dag Artur Seyss-Inquart buurland Oostenrijk binnen. De *Anschluss* was een feit. Diezelfde maand had Hitler een ontmoeting met Konrad Henlein, de leider van Sudetenduitsers, en gaf hem het bevel om in de onderhandelingen die hij met de Tsjechoslowaakse regering voerde dusdanige eisen te stellen dat die er nooit mee zou kunnen instemmen. De leiders in Praag moesten over de rand van oorlog worden gedwongen, zo was het plan.⁴²³

De aanwezigheid van de Sudetenduitsers in Tsjechoslowakije was voor Hitler het *middel* om die staat te vernietigen. Slechts het annexeren van de gebieden waar de Duitsers een meerderheid vormden, was voor hem niet voldoende. Hij had het gehele land op het oog en daarna meer van Oost-Europa, volgens de principes van de theorie van een *Lebensraum* voor het Duitse volk. In mei 1938 ondernam Duitsland enkele stappen om de situatie met Tsjechoslowakije tot een crisis te escaleren. Het Duitse leger begon provocerende troepenbewegingen en er waren kleine opstootjes tussen Sudetenduitsers en de Tsjechische politie. Tsjechoslowakije ging over tot een gedeeltelijke mobilisatie en keek naar Frankrijk voor hulp. De Britse regering – tot dan toe niet meer dan een toeschouwer – reageerde eveneens. Door diverse bondgenootschappen zou een eventuele oorlog immers niet tot Duitsland en Tsjechoslowakije alleen beperkt blijven. Frankrijk, Groot-Brittannië, de Sovjet-Unie en Italië waren direct of indirect betrokken. Hoewel het kabinet van de Britse premier Neville Chamberlain begrip kon opbrengen voor beide partijen in het conflict, stuurde het een harde waarschuwing naar Berlijn. Groot-Brittannië, zo stelde het, zou zijn bondgenoot Frankrijk voor de volle honderd procent steunen als het Tsjechoslowakije in geval van een Duitse invasie te hulp zou schieten. De boodschap kwam aan en het kookpunt waaide (voorlopig) over.⁴²⁴

In Groot-Brittannië, waar de werkelijke bedoelingen van Hitler niet bekend waren, vonden de eisen van Henlein en de Sudetenduitsers een gewillig oor. Enerzijds kwam dit door de wens om een verschrikkelijke oorlog als die van 1914-1918 in de toekomst te vermijden, anderzijds door de breed levende opvatting dat de Vrede van Versailles de Duitsers, zo vond men tenminste achteraf, te veel onrecht had aangedaan. Deze overtuiging leidde tot de politiek van *appeasement*, een soort zoektocht naar een manier voor Engeland en Duitsland om samen een nieuwe Europese orde vorm te geven

---

⁴²³ R.J.Q. Adams, *British politics and foreign policy in the age of appeasement, 1935-1939* (Stanford 1993) 91.

⁴²⁴ Adams, *British politics*, 95-99.

zonder oorlog te hoeven voeren. De methode: het rechtzetten van de ‘fouten’ van Versailles. Daarbij waren grenzen niet heilig. Dat werd onder meer duidelijk toen de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Edward Lord Halifax, eens voorstelde om een aantal Europese veiligheidsproblemen (Danzig, Oostenrijk, Tsjechoslowakije) op te lossen door de Europese verhoudingen te “herschikken”.⁴²⁵ De Britten waren dus bereid om Duitsland verregaand tegemoet te komen. De politiek van de nazi's maakte een vreedzame uitweg weliswaar met de dag moeilijker, maar voorlopig stelde de Britse regering zich op het standpunt dat een land als Tsjechoslowakije concessies behoorde te doen aan – in hun ogen rechtvaardige – Duitse eisen.

De ruzie om Sudetenland kwam tot volle uitbarsting in september 1938, toen de Duitsers de kwestie op de spits dreven. Eerst liepen de onderhandelingen tussen Henlein en Praag vast, daarna sprak Hitler zich tijdens de jaarlijkse partijdag van de nazi's in Neurenberg uit voor het recht op zelfbeschikking voor de Sudetenduitsers. De autonomie die de Tsjechoslowaakse president Eduard Beneš inmiddels aan de Duitse minderheid had beloofd, was niet meer voldoende. Op 15 september kwam de aap uit de mouw: Henlein verklaarde dat zijn volk wilde “terugkeren” in het Duitse Rijk. Europa stond opeens aan de rand van een oorlog. Diezelfde dag nog stapte Chamberlain in het vliegtuig en vloog naar Zuid-Duitsland voor een ontmoeting met Hitler. In diens buitenhuis in Berchtesgaden legde de Duitse dictator de Britse eerste minister zijn eisen voor: de gebieden met een Duitse meerderheid in Tsjechoslowakije moesten aan Berlijn worden overgedragen. De Britten haalden de Fransen over om hiermee in te stemmen. Gezamenlijk oefenden de geallieerde machten vervolgens druk uit op de Tsjechoslowaakse regering, die eveneens akkoord ging. In Londen werd nu opgelucht adem gehaald, in de veronderstelling dat de vrede en ook Tsjechoslowakije (in verkleinde vorm) waren gered.

Op 22 september was er in het Duitse Godesberg een tweede ontmoeting tussen Chamberlain en Hitler. Die verliep niet zoals de Britten hadden gehoopt. De nacht tevoren hadden paramilitaire eenheden van de Sudetenduitsers enkele regio's bezet, en Hongarije en Polen begonnen nu ook aanspraak te maken op delen van het Tsjechoslowaakse grondgebied. Chamberlain wilde Hitler deze claims laten verwerpen en akkoord doen gaan met een internationale veiligheidsgarantie voor het nieuwe Tsjechoslowakije. In ruil daarvoor bood de Britse premier de instemming van zowel Parijs als Praag met de territoriale aanspraken van Berlijn. De Führer speelde het spelletje echter niet mee en toonde begrip voor het Poolse en Hongaarse irredentisme. Daarbovenop confronteerde hij Chamberlain met een eis om meer grondgebied en stelde hij een ultimatum: uiterlijk op 1 oktober zouden Duitse troepen de op te eisen gebieden binnentrekken. Chamberlain, die aanvankelijk de vrede dacht te hebben gered, kwam teleurgesteld van dit tweede rendez-vous terug, nu met een harde deadline op zak.

In het Britse kabinet begon inmiddels twijfel te ontstaan over de politiek van *appeasement*. Hitlers optreden ging de Britse ministers te ver. Hoeveel geloof moesten zij nog hechten aan de belofte dat hij na het Sudetenland geen enkele territoriale claim meer bij zijn buurlanden zou neerleggen? De Duitse en Tsjechoslowaakse strijdkrachten maakten zich ondertussen klaar voor de strijd, en ook Franse troepen namen hun posities

---

⁴²⁵ William R. Rock, *British appeasement in the 1930s* (Londen 1977) 4 en 86.

in de Maginot-fortificaties langs de Frans-Duitse grens in. De Britse marine mobiliseerde eveneens. De Franse premier Edouard Daladier en zijn minister van Buitenlandse Zaken Georges Bonnet wezen het ultimatum van 'Godesberg' af: in het geval van een Duitse aanval op Tsjechoslowakije, zo verzekerden de Fransen hun Britse bondgenoot, zou Frankrijk zijn plicht niet verzaken en de oorlog aan Duitsland verklaren. Toch wilden de Franse gezagsdragers – diep in hun hart – liever geen oorlog.⁴²⁶ Meer dan de Britten werden zij verscheurd tussen hun wens de vrede in Europa te bewaren en hun twijfel of dat al dan niet tegen iedere prijs gerechtvaardigd was. Als puntje bij paaltje kwam, zouden zij vooral het Britse voorbeeld volgen, naar vrede of naar oorlog.

In een algehele atmosfeer van doemdenken - iedereen verwachtte binnen een paar dagen het onvermijdelijke begin van een nieuwe, grote Europese oorlog - zette Chamberlain zich aan een laatste reddingspoging. Via druk diplomatiek verkeer tussen Londen, Parijs, Washington, Rome en Berlijn werd aangestuurd op een topconferentie over de crisis. De 'Grote Vier' van Europa (Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland en Italië) zouden hier aan moeten deelnemen. Na een persoonlijke oproep van de Italiaanse *Duce* Benito Mussolini zette Hitler de mobilisatie van de Duitse strijdkrachten stop. Hij nodigde de Italiaanse dictator en de Franse en Britse premiers uit voor een overleg in München, te houden op 29 september. Een Tsjechoslowaakse delegatie zou ook in de stad verblijven, maar was niet welkom bij de gesprekken zelf. Die voorwaarde werd door de Fransen en de Britten geaccepteerd.

De partijen kwamen derhalve op 29 september 1938 in München bij elkaar. Gevierden besloten de Europese machten dat Sudetenland zou mogen worden geannexeerd door Duitsland, feitelijk te beginnen op 1 oktober, de dag dat het Duitse ultimatum afliep. Een kaart maakte duidelijk welke gebieden direct door Duitse troepen mochten worden bezet en welke, na een volksraadpleging onder toezicht van een internationale commissie, eventueel later. Eigenlijk was het Verdrag van München daarmee een specifiekere uitwerking van het akkoord dat Hitler en Chamberlain al eerder in Berchtesgaden waren overeengekomen, een voldongen feit waar Frankrijk en Tsjechoslowakije zich eveneens al eerder bij hadden neergelegd. Zo kwam een omstreden besluit tot stand. Vier grote Europese landen besloten tot een grenswijziging zonder de verliezer, Tsjechoslowakije, daarin te kennen, en door deze zelfs onder grote druk te zetten. Praag mocht slechts het onvermijdelijke accorderen. Frankrijk en Groot-Brittannië lieten daarbij nog wel vastleggen dat zij de gewijzigde grenzen van dit Midden-Europese land zouden garanderen.

De volgende dag werden de deelnemers van de conferentie, soms tot hun eigen grote verbazing, op euforische wijze in hun landen van herkomst binnengehaald. Zij hadden Europa in de ogen van hun eigen burgers voor het verschrikkelijkste, een grote oorlog, behoed. Alleen de Tsjechoslowaken voelden zich verraden en in de steek gelaten. Hun mening werd slechts gedeeld door een minderheid van de bevolking in de andere betrokken landen. Deze minderheid vreesde dat het in München bereikte akkoord een kortstondig uitstel van executie zou betekenen. Zij werd bevestigd in deze mening doordat kort na de conferentie al weer oorlogszuchtige taal uit Berlijn opklonk. Nazi-

---

⁴²⁶ Adams, *British politics*, 116-117.

Duitsland bleef zich agressief opstellen en azen op dominantie op het Europese vasteland. Uiteindelijk leidde dit, een half jaar na 'München', tot de ondergang van Tsjechoslowakije, en nog een half jaar later, tot het grote conflict dat de Tweede Wereldoorlog zou worden. Maar maakte dit gegeven het besluit van München verwerpelijk? Was het de grove politieke vergissing waartoe het met kennis achteraf werd bestempeld? Welke historische les leerde deze episode uit de geschiedenis, of welke juist niet?

Historiografie

Vanaf het moment dat de mislukking van de *appeasement*-politiek in 1939 duidelijk werd, ontstonden twee denkrichtingen ('scholen') die het fundamenteel oneens waren en bleven over de interpretatie van de crisis om Sudetenland in het voorgaande jaar. De ene school beoordeelde de gevoerde politiek tegenover het 'revisionisme' van Hitler zeer negatief, als laffe politiek, een buiging in het aangezicht van agressie. De andere school stond er positiever tegenover, als ware het een reële politiek van verzoening en toenadering jegens een oude vijand, een rationele machtspolitiek die hoe dan ook moest worden geprobeerd. Beide visies hadden hun oorsprong bij de uitvoerders van het beleid en hun politieke tegenstanders: de *appeasers* en de *anti-appeasers*. De vroege historiografie was zodoende sterk gekleurd door de politieke realiteit en, kort daarop, door de meningsvorming in oorlogstijd.

De eerste ('negatieve') stroming was in het begin het meest gangbaar en wijdverbreid. Zij werd de '*guilty men*'-school genoemd. Deze benaming stamde uit 1940, toen een boek met dezelfde titel werd gepubliceerd waarin drie auteurs (Michael Foot, Peter Howard en Frank Owen) onder pseudoniem de *appeasers* in de beklaagdenbank plaatsten.⁴²⁷ Naoorlogse geschiedenissen, zoals die van de Britse historici Lewis Namier en John Wheeler-Bennet, en de memoires van Anthony Eden en het werk van Winston Churchill over die episode, bevestigden definitief het in *Guilty Men* geschetste beeld dat de vooroorlogse bewindslieden "schuldig" waren aan het verzaken van hun plicht, namelijk het op tijd herbewapenen van Groot-Brittannië en het stoppen van Hitler toen het nog kon.⁴²⁸ Churchill sprak in dit opzicht van een keuze tussen oorlog en eerverlies. Chamberlain koos volgens hem voor het eerverlies en kreeg de oorlog later alsnog.⁴²⁹

Churchill velde in zijn *Memoires 1939-1945*, die hij na de oorlog schreef, een hard oordeel over de vooroorlogse politiek van *appeasement*. De Tweede Wereldoorlog was een "onnodige oorlog" geweest, vond hij, die voorkomen had kunnen worden als

---

⁴²⁷ 'Cato' (Michael Foot, Peter Howard en Frank Owen), *Guilty men* (z.p. 1940). Zie ook: George Glasgow, *Peace with the Gangsters* (Londen 1939).

⁴²⁸ Lewis B. Namier, *Diplomatic prelude* (Londen 1948); John Wheeler-Bennet, *Munich: the prologue to tragedy* (Londen 1948); Winston S. Churchill, *The Second World War 1: The gathering storm* (Londen etc. 1948); Anthony Eden, *Facing the dictators* (Londen en Boston 1962).

⁴²⁹ Telford Taylor, *Munich. The price of peace* (New York 1979). De zegswijze werd herhaaldelijk door Churchill gebruikt, onder andere in briefwisselingen, en werd volgens Taylor niet lang na München door de latere premier gebezigd in een directe confrontatie met Chamberlain.

“de boosaardigheid der slechte mensen” niet was “aangewakkerd door de slapheid van de goede”. De gevoerde politiek was een middenweg die was bewandeld “uit verlangen naar een leven van rust en veiligheid”. Churchill nam het de Britse regering, eerst onder Stanley Baldwin en daarna onder Neville Chamberlain, kwalijk dat zij na 1936 – toen de eerste tekenen van het Duitse expansiestreven zichtbaar werden – had vastgehouden “aan haar politiek van gematigdheid, halve maatregelen en handhaving van de rust”, daarbij toegejuicht door “weekhartige, welmenende mensenmassa’s”. De Britse oorlogsleider noemde de uitkomst van ‘München 1938’ een tragedie en de daar getoonde inschikkelijkheid een aantasting van de vaderlandse eer. Groot-Brittannië en Frankrijk hadden zich aan hun verdragsverplichtingen moeten houden. Het feit dat zij Tsjechoslowakije aan zijn lot overlieten was “een diep treurige fout”. ‘München’ was een militaire nederlaag zonder oorlog. Tegelijkertijd veroordeelde Churchill zijn voorganger niet persoonlijk voor de “lange reeks misrekeningen en verkeerde beoordelingen van personen en feiten, waarvan hij is uitgegaan”. Churchill kon het juist wel in Chamberlain waarderen dat deze “morele moed” had getoond door zijn politiek “onversaagd en met zo grote beslistheid” vol te houden, omdat hij er oprecht van overtuigd was geweest dat deze kon leiden tot een duurzame vrede.⁴³⁰

Toch zette Churchill de architect van ‘München’ ook neer als een ietwat bekrompen man met een beperkt blikveld en onvoldoende kennis van de internationale politiek. Anderen waren nog veel negatiever en borduurden hier op voort. De historicus Lewis Namier noemde Chamberlain vlak na de oorlog “een blijde handtekeningenjager”, een man vol tegenstrijdigheden die tegelijkertijd saai en sluw was, en zowel onkundig (dom) als vooringenomen en overtuigd van zichzelf.⁴³¹ Chamberlain en Daladier waren het soort mannen dat Tsjechoslowakije dwong zelfmoord te plegen, aldus Namier. ‘München’ was een overgave. De historicus had daarom geen goed woord over voor het vertrouwen dat de Britse *appeasers* ten tijde van de crisis om Sudetenland in Hitlers zogenaamde goede bedoelingen hadden gehad, alsof zij werkelijk dachten dat de Duitse kanselier een man van zijn woord zou zijn. De houding van “sommige” Franse kabinetsleden grensde volgens Namier zelfs aan “mentale collaboratie”. Waren de *appeasers* werkelijk zo dom dat zij dachten dat Hitler het bij Tsjechoslowakije zou laten? Dat hij Polen met rust zou laten?

Ook de historici Martin Gilbert en Richard Gott zaten, hoewel zij niet zo ver gingen dat zij spraken van collaboratie, op deze lijn. Zij karakteriseerden de *appeasers* als *pro-Duitse* sympathisanten. Hun politiek was niet slechts uit op verzoening met Duitsland, vanwege begrip voor de Duitse grieven over ‘Versailles’, maar ging verder. *Appeasement* was volgens Gilbert en Gott een pro-Duitse politiek, die op zijn beurt weer voortkwam uit een oprechte vredeswil. Dit was volgens de historici een zeer sterke emotie bij de toenmalige politieke elite, omdat beide landen in de Eerste Wereldoorlog zo veel hadden verloren. Ook was de angst voor het linkse communisme groter dan voor het rechtse fascisme, dat in hogere kringen een zekere bewondering opriep. De *appeasers* schoven daarom hun gezond verstand opzij ten gunste van hun pro-Duitse

---

⁴³⁰ Winston S. Churchill, *Memoires 1939 – 1945 I: De storm steekt op. Van oorlog tot oorlog, 1919-1939* (Amsterdam en Brussel; 2de druk 1949) 10, 27-28, 225-226, 376 en 381-391.

⁴³¹ Namier, *Diplomatic prelude*, 41.

sentimenten, aldus Gilbert en Gott. De historici wezen er daarnaast op dat het de *appeasers* kon worden aangerekend dat zij tot heel laat, 1939-1940, aan hun politiek hadden vastgehouden. Zelfs nadat zij door het parlement waren gedwongen omwille van Polen een hardere lijn tegen de Duitsers te kiezen, bleven zij zoeken naar een regeling met het nazi-regime. Chamberlain en de zijnen hadden weinig sympathie voor Polen en Tsjechoslowakije, en hoopten de in september 1939 begonnen oorlog snel te kunnen beëindigen, zo meenden Gilbert en Gott. Zij gaven zich pas gewonnen in het voorjaar van 1940, toen de Duitse *blitzkrieg* tegen West-Europa van start ging.⁴³²

Genuanceerder, maar niettemin kritisch op de persoon, was ook de historicus John Wheeler-Bennett, die Chamberlain meer een zakenman dan een diplomaat noemde. De vooroorlogse Britse premier zou een man zijn geweest die niet hield van diplomatiek koorddans, maar juist veel meer voelde voor mercantilistische “koehandel”, aldus de historicus. Chamberlain toonde zodoende de bereidheid om ten laste van bondgenoten Europese grenzen aan te passen om de vrede koste wat kost te bewaren. In zekere zin had de Britse premier in september 1938 zijn realiteitszin verloren, zo was het vernietigende oordeel van Wheeler-Bennett. Slechts een groter man dan Chamberlain zou in staat zijn geweest te beseffen dat de jubelende massa’s, die de *appeasers* na München als helden onthaalden, het bij het verkeerde eind hadden. Terugkijkend was de gevoerde politiek van verzoening van een schokkende naïviteit. ‘München’ was een drama, “de grote vernedering van de Westerse democratieën”. Het Brits-Franse antwoord op de ‘Teutoonse’ dreiging was er een van misrekening en onderschatting, een dieptepunt in leiderschap. Wheeler-Bennett vond het beschamend dat zijn land door militaire zwakte en gebrek aan wilskracht in een situatie was terechtgekomen waarin het niet anders kon dan toegeven aan chantage. De Britten werden zodoende “medeplichtig aan wandaden”.⁴³³

Vanuit dit wetenschappelijke discours van de ‘*Guilty Men*’-traditie ontstond in de naoorlogse jaren de in brede kring levende (en in vele opzichten tot op de dag van vandaag aangehangen) interpretatie dat de *appeasement*-politiek een *laffe* politiek was. Politici die na 1945 werd verweten ‘een Chamberlain’ te zijn, ontvingen daarmee bepaald geen compliment. Het woord ‘appeasement’ kreeg eveneens een zeer negatieve connotatie, als ware het een politiek zonder ruggengraat. De uitvoerders van deze politiek werden gestereotypeerd als mannen met weke knieën, bewonderaars van het fascisme, die hadden gebogen voor de agressie van een racistisch regime. *Appeasement* was, gezien de afloop in totale oorlog en holocaust, niet alleen een enorme blunder geweest, maar ook een beslissing die hen moreel te verwijten viel. De Tsjechoslowaakse interpretatie van ‘München’, die (vanuit het slachtofferperspectief) sprak van ‘verraad’ en die reeds in de oorlog brede aanhang kreeg in het geallieerde kamp, werd daarmee leidend.

---

⁴³² Martin Gilbert en Richard Gott, *The appeasers* (Londen 1963) met name 11-38. In zijn latere publicatie *The roots of appeasement* (Londen 1966) kwam Gilbert overigens terug op een aantal van zijn standpunten en distantieerde hij zich openlijk van de ‘*Guilty men*’-traditie. Hij bekende daarbij dat hij zeer was beïnvloed door de revisionistische historicus A.J.P. Taylor.

⁴³³ Wheeler-Bennett, *Munich*, 180-182, 199, 229-230 en 268.

Tekenaar Jos Collignon over een gebrek aan internationale standvastigheid.

Maar al in 1939, toen het mislukken van de *appeasement*-politiek duidelijk werd, waren er ook verdedigende woorden. Robert Barrington-Ward, redacteur van *The Times*, schreef in april van dat jaar bijvoorbeeld over de politiek van Chamberlain en 'München': "Het was een poging om op het laatste moment te ontdekken of de nazi's uit waren op [...] een redelijke verandering [van grenzen] of dat zij uit waren op dominantie [in Europa]. De ondergang van 'appeasement' was het werk van de Duitsers zelf."⁴³⁴ De gevoerde politiek was volgens deze zienswijze een nobele laatste kans voor Hitler om het 'onrecht' van Versailles gemeenschappelijk te herzien, zonder te overvragen. De Britse regering schonk de *Führer* in München het voordeel van de twijfel, zo stelde deze interpretatie, om te zien of hij inderdaad slechts de onrechtmatigheden uit het revanchistische en de Duitsers knechtende vredesverdrag van 1919 wilde rechtzetten. Ondertussen keek Londen de kat uit de boom, in afwachting van de vraag of Hitler toch misschien verder zou gaan en Napoleontische aspiraties zou blijken te hebben.

Een van de meest erudiete verdedigingen van de Britse verzoeningspolitiek kwam eveneens al in 1939, van de bekende theoreticus der internationale betrekkingen Edward H. Carr. Deze kenschetste de politiek van de jaren dertig als een flexibel antwoord op veranderingen in de internationale arena, veranderingen die op zichzelf onvermijdelijk waren. Waar dergelijke veranderingen in de machtsverhoudingen tussen staten voorheen werden bestendigd via oorlogen, betoogde Carr, probeerden de *appeasers* aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog een vreedzamere weg te bewandelen naar een uitkomst die, met of zonder bloedvergieten, hoe dan ook hetzelfde zou zijn geweest. Voor de *appeasers* was diplomatiek marchanderen een bevredigend

⁴³⁴ Adams, *British politics*, 160. Mijn vertaling uit het Engels.

alternatief voor oorlogvoeren. Dat dit beleid onderuit was gehaald door de Duitsers kwam doordat deze in voorgaande jaren té gedesillusioneerd waren geraakt over de immoraliteit van de internationale politiek. Met andere woorden: hun wrok over ‘Versailles’ en het gedrag van hun tegenstanders was te groot geworden. Dit had voorkomen kunnen worden als hen in een eerder stadium concessies waren geboden, en de geallieerde landen zich minder wraakzuchtig hadden opgesteld.⁴³⁵

De latere Amerikaanse president John F. Kennedy schreef in zijn goedverkochte *Why England slept* uit 1940 dat de gebeurtenissen van 1938-1939 niet slechts het resultaat waren van de fouten van één man of één groep. Zonder Chamberlain en de zijnen te willen vrijpleiten of beschuldigen, vond hij dat van hen geen zondebokken mochten worden gemaakt. Zondebok was algemener het “falen van de democratie”. Kennedy analyseerde de aanloop naar de oorlog, in de traditie van De Tocqueville, meer systematisch, in plaats van naar personen te kijken. Het Britse *systeem* was te traag geweest in zijn reacties op de uitdagingen van het nieuwe totalitarisme, vond de pas afgestudeerde politicus in spe. Dat maakte het sluiten van het verdrag van München, hoewel controversieel, echter nog geen fout. De daar getoonde toegeeflijkheid en de wijze waarop er vervolgens door de Duitsers misbruik van was gemaakt, waren een *noodzakelijke prikkel* om de Britten wakker te schudden. Omdat democratieën van nature vredelievend waren, konden zij alleen oorlog voeren als er echt geen andere uitweg meer mogelijk was, aldus de jonge Kennedy. Hoewel de gevaren evident waren geweest, was er in de jaren en maanden voorafgaand aan ‘München’ onder de Britse bevolking geen brede steun geweest voor herbewapening en oorlog. *Appeasement* was daarom gewenst. Het Britse leiderschap voerde deze wens uit. Pas later, ná de conferentie van München, kon het besef bij de Britten doordringen dat de totalitaire dreiging acuut was en niet anders dan met geweld het hoofd moest worden geboden.⁴³⁶

Chamberlains eerste biograaf, Keith Feiling, wees er op dat niet moest worden vergeten dat Tsjechoslowakije een “kunstmatig” product was van de vorige vrede, waarbij meerdere volkeren of “fragmenten” van volkeren vanwege Franse strategische belangen in één staat onder de Tsjechen waren samengebracht. De grenzen van deze staat waren in tegenspraak met de principes van dezelfde vrede die ze creëerde, aldus Feiling.⁴³⁷ Veel Britten dachten er hetzelfde over. Groot-Brittannië voerde een politiek van *appeasement* omdat het “ziek was van oorlog”, de lasten van een wereldrijk moest dragen en “gepassioneerd” geloofde in duurzame vrede. De Britse buitenlandse politiek was echter “incoherent” vanwege een onvermogen om een collectief veiligheidssysteem met daadwerkelijke macht te onderbouwen. Volgens Feiling kwam dit enerzijds omdat Groot-Brittannië die macht niet meer had, en anderzijds door de pacifistische druk van democratische krachten, met name de publieke opinie. Dit zwakke systeem kon, zo vond de biograaf in navolging van Kennedy, de aanval van de brute, primitieve krachten

---

⁴³⁵ Neville Thompson, *The anti-appeasers. Conservative opposition to appeasement in the 1930s* (Oxford 1971) 30-31. Zie Edward H. Carr, *The twenty years' crisis 1919-1939. An introduction to the study of international relations* (Londen 1939).

⁴³⁶ John F. Kennedy, *Why England slept* (3^e druk; New York 1962) 17-22 en 175-185. Zie ook Robert Dallek, *John F. Kennedy. An unfinished life 1917-1963* (New York, Londen etc. 2003) 61-66.

⁴³⁷ Keith Feiling, *The life of Neville Chamberlain* (Londen 1946) 246 en 343-346.

van het totalitarisme aanvankelijk niet weerstaan.⁴³⁸ Feiling benadrukte bovendien de staat van dienst van Chamberlain als herbewapenaar in de tijd dat hij minister van Financiën was, vóór zijn premierschap. De historicus probeerde daarbij een aantal vooroordelen te slechten: Chamberlain was *niet* pro-Duits, hij hield herbewapening *niet* tegen en hij stond *niet* vijandig tegenover collectieve veiligheid. Chamberlain was zich volgens Feiling juist erg bewust van het feit dat hij een “race tegen de klok” liep, had een oprechte wens voor vrede, maar ook een realistisch oog voor de feiten. Hij wist dat hij “blufpoker speelde met een gangster, zonder goede kaarten”. Hij zocht vrede tot het laatst mogelijke moment, ook al kostte hem dat zijn reputatie.⁴³⁹

Zelf kwam Chamberlain in 1940 met een verdergaande rechtvaardiging. Hij stelde dat Groot-Brittannië in 1938 – na jarenlange verwaarlozing van het defensieapparaat – te zwak was om oorlog met Duitsland te kunnen voeren. Daarom was bij de crisis om het Sudetenland een bewuste politiek van uitstel gevoerd. Een jaar later, in 1939, waren de Britse strijdkrachten zodoende wél paraat. In de jaren zestig werd deze visie min of meer overgenomen door een zogenoemde ‘revisionistische school’, die onder leiding van de bekende historicus A.J.P. Taylor stelde dat de uitkomst van München het “beste was dat kon worden gedaan onder bijna onmogelijke omstandigheden.”⁴⁴⁰ Hoewel de meeste revisionisten, inclusief Taylor, niet geloofden dat het uitstel *opzettelijk* door Chamberlain en de zijnen was bewerkstelligd (volgens Taylor was dit ‘gepoch’ en waren de *appeasers* daarvoor niet scherpzinnig genoeg geweest), dachten zij wel dat het beter was dat de oorlog niet in 1938 maar in 1939 was begonnen. Ook stelde de revisionistische school dat *appeasement* een oprechte politiek was geweest. Helaas had die verkeerd uitgepakt. De historici stelden zichzelf ten doel om het negatieve stigma, als zou de verzoeningspolitiek zijn voortgekomen uit lafheid, te corrigeren. Het grote manco van de critici van de *appeasement*, zo stelden Taylor en de zijnen, was dat zij te veel geschiedenis bedreven vanuit de speculatieve ideeën die zij zelf koesterden over wat in 1938 gedaan had moeten of kunnen worden. In plaats daarvan dienden zij te kijken naar wat er werkelijk was gebeurd, en waarom.⁴⁴¹

De stelling dat het jaar uitstel van de oorlog de geallieerden ten goede was gekomen, werd het meest uitgebreid uitgewerkt door de Amerikaanse historicus Gaines Post. Volgens hem was *appeasement* geen zwaktebod. Zich baserend op de schattingen van een aantal politieke adviescommissies, waaruit bleek dat Groot-Brittannië pas in 1939 of zelfs misschien pas in 1942 voldoende zou zijn herbewapend om succesvol de oorlog te kunnen voeren tegen de totalitaire regimes van Duitsland, Italië en Japan,

---

⁴³⁸ Feiling, 248.

⁴³⁹ Feiling, 249-259, 297 en 364.

⁴⁴⁰ Zie A.J.P. Taylor, voorwoord in H. Montgomery Hyde, *Neville Chamberlain* (Londen 1976). Zie ook: *The origins of the Second World War* (Londen 1961).

⁴⁴¹ Zie A.J.P. Taylor, *The origins of the Second World War*. Taylor schreef bijvoorbeeld dat historici slecht werk verrichten wanneer zij de voorstanders van *appeasement* beschreven als stommerds of lafaards. Het waren daarentegen mannen, vond Taylor, die hadden ingezien dat “een machtig Duitsland op de een of andere wijze in Europa ingepast moest worden”. Ook was, zo meende hij, het besluit van München zo gek nog niet als dat werd vergeleken met Polen een jaar later. Hij schreef: “In 1938 werd Tsjechoslowakije verraden. In 1939 werd Polen gered. Minder dan honderdduizend Tsjechen stierven gedurende de oorlog. Zeven miljoen Polen werden gedood. Wat was beter – een verraden Tsjech te zijn of een geredde Pool?”.

probeerden de gezagsdragers in Londen volgens Post met *appeasement* tijd te rekken terwijl zij versneld herbewapenden.⁴⁴² In september 1938 dachten Chamberlain en de zijnen dat Duitsland al klaar was voor een oorlog, terwijl zij dat zelf niet waren. Pas ná de conferentie van München beseften zij dat hun wil om het uitbreken van een grote Europese oorlog te vertragen op de hielen werd gezeten door Hitlers boude besluit om Oost-Europa te onderwerpen. Het Britse handelen tijdens de conferentie was daarmee echter nog geen misrekening, vond Post. Het was het logische gevolg van een politieke lijn die al was uitgezet voordat Chamberlain premier werd. Pas na 'München' kon de Britse eerste minister verweten worden dat hij te lang een naïeve hoop op vrede was blijven koesteren.⁴⁴³

In zijn lijvige standaardwerk *Munich. The price of peace* uit 1979, bestreed de Amerikaanse oud-militair, jurist en historicus Telford Taylor (bekend als aanklager bij het geallieerde tribunaal van Neurenberg) deze interpretatie. Volgens Taylor stond Groot-Brittannië er in 1939 helemaal niet beter voor dan in 1938. Weliswaar geloofde Chamberlain in eerste instantie inderdaad dat een oorlog moest worden uitgesteld (zijn generaals vertelden hem herhaaldelijk dat Engeland nog niet genoeg was herbewapend en met name geen verweer had tegen het Duitse luchtwapen), maar de Britse premier was daarnaast net zo overtuigd van zijn glansrol als vredesstichter van Europa. Het uitstelexcuus ging er bij Taylor dus niet in. Het later beginnen van de Tweede Wereldoorlog was volgens hem geen militaire noodzaak en ook geen bewuste of met voorbedachte rade uitgevoerde politiek. De *appeasers*, zo stelde Taylor, geloofden voor alles in de mogelijkheid om met de nazi's tot een vergelijk te komen en de vrede te bewaren. Chamberlain, schreef de historicus, kwam pas in 1940 met het argument dat uitstel een militaire noodzaak was geweest, toen de vredespoging van München een aantal pragmatische testen niet bleek te hebben doorstaan. Dit was slechts zelfrechtvaardiging achteraf.⁴⁴⁴

Toch was Taylor er van overtuigd dat er in 1938 in brede kring door militairen en politici werd geloofd dat uitstel van de oorlog voor de geallieerden een betere optie was. Hij zag dit als een misvatting, die niettemin oprecht werd aangehangen en waarnaar werd gehandeld. Zelf vond hij dat de geallieerden de oorlog in 1938 niet hadden hoeven vermijden omdat zij er toen juist beter voor stonden. Zijn idee dat Groot-Brittannië en Frankrijk er in 1939 militair slechter aan toe waren dan in 1938, werkte hij uit via de methodiek van de *counterfactual analysis*, door zich een voorstelling te maken van een situatie die zich niet werkelijk had voorgedaan, een oorlog in 1938. Kijkend naar de verschillende legersterktes en de feiten van de internationale veiligheidssituaties in 1938 en 1939, concludeerde hij dat er in het geval van oorlog in 1938 voor de geallieerden misschien zelfs betere krijgskansen waren geweest dan in 1939. Duitsland was ten tijde van 'München' namelijk nog niet voldoende bewapend, zou internationaal veel geïsoleerder hebben gestaan, en met Tsjechoslowakije (en mogelijk de Sovjet-Unie) aan hun zijde hadden de geallieerden

---

⁴⁴² Gaines Post jr., *Dilemmas of appeasement. British deterrence and defense, 1934-1937* (Londen en Ithaca 1993) 339-343.

⁴⁴³ Post, *Dilemmas*, 339-343.

⁴⁴⁴ Taylor, *Munich*, 982-983.

Duitsland beter kunnen bevechten, aldus Taylor. Weliswaar had het geallieerde bondgenootschap in 1938 niet de kracht om een offensief tégen Duitsland te beginnen, maar over de gehele linie genomen was de situatie dusdanig dat de democratische krachten Hitler zijn zucht naar *Lebensraum* hadden kunnen ontnemen. De gegevens waarmee Taylor tot deze conclusie kwam, waren in 1938 grotendeels bekend in zowel Londen als Parijs. De bewering van bewindslieden van toen dat een oorlog moest worden uitgesteld, was daarom volgens hem onjuist.⁴⁴⁵

De meest recente lectuur laat zien dat de positieve herwaardering van *appeasement* als een opzettelijk uitgevoerde, noodzakelijke uitstelpolitiek sindsdien onder historici weinig aanhang verwierf. Wat het ook was, het was zeker geen “beleid om tijd te rekken om voorbereidingen te treffen voor een oorlog die met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zou uitbreken”, schreef de Amerikaanse historicus Adams in een betrekkelijk recente publicatie. De claim van Chamberlain uit 1940 dat hij vanwege de vermeende zwakte van de Britse strijdkrachten alles had gedaan om een oorlog met Duitsland uit of af te stellen, noemde deze geschiedschrijver net als Telford Taylor een daad van zelfrechtvaardiging achteraf. “Zijn [Chamberlains] doel was een alomvattende vrede, niet slechts het vermijden van oorlog om op een later tijdstip een meer effectieve strijd te kunnen voeren.” Adams haalde de woorden aan van een van Chamberlains meest naaste adviseurs, Sir Horace Wilson, om dit te illustreren. Die zei: “Ons beleid was nooit bedoeld om de oorlog slechts uit te stellen, of om ons in staat te stellen de oorlog meer verenigd te beginnen. Het doel van onze *appeasement* was het voorkomen van oorlog, compleet en voor altijd.”⁴⁴⁶

De radicale kantjes zijn de laatste jaren inmiddels wel van de historiografische discussies afgeslepen. De beschuldiging van de ‘*guilty men*’-school dat de *appeasers* op domme en laffe wijze hun vaderlandse en morele plichten verzaakten, klinkt niet langer. *Appeasement* was niet een beleid van slappelingen, eerder van machtspolitici. Het was juist een politiek van pacificatie die werd geruggensteund met kracht, door verstrengeling met een beleid van actieve herbewapening. Het was een gecontroleerde en rationele politiek om begrepen grieven van de kant van Duitsland (en in zekere zin ook Italië) op te willen lossen. *Appeasement* was voor de Britten een missie voor vrede, waarbij zij bereid waren de Europese orde geheel te herschikken. Onderliggende motieven waren de breed onderschreven afkeer van moderne oorlogvoering, de grotere angst voor de Sovjet-Unie en het communisme (dan voor het fascisme), een schuldgevoel vanwege ‘Versailles’, het falen van de Volkenbond, het gebrek aan Amerikaanse steun, en het feit dat de overzeese gebiedsdelen belangrijker werden gevonden dan Europa. “De Britse regering geloofde simpelweg en oprecht dat *appeasement* het enige mogelijke beleid was dat zij kon maken op basis van de bij haar bekende informatie. Dit – en niet de theorieën als was er sprake van berekenend opportunisme, doctrinaire koppigheid of beschamende lafheid – vormt de beste, hoewel simpele, verklaring voor de algemene koers die zij uitzette”, vatte de Chamberlain-biograaf William Rock de historiografische consensus eind jaren zeventig al samen.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁵ Taylor, *Munich*, 984-995.

⁴⁴⁶ Adams, *British politics*, 159. Mijn vertaling uit het Engels.

⁴⁴⁷ William R. Rock, *British appeasement*. Mijn vertaling uit het Engels.

Om er aan toe te voegen: “Maar ná München werd het een andere zaak.” De *appeasers* streefden, zo werd namelijk algemeen erkend, tot ver in 1939 té lang het doel van een alomvattende vrede na. Zij deden dit niet omdat zij zo gehaaid waren, het was gewoon een inschattingsfout. Zij dachten oprecht dat zij de dictator in Berlijn konden pacificeren, of zelfs in München reeds hadden gepacificeerd. Maar zij hielden daarmee zichzelf en anderen voor de gek. Ten tijde van ‘München 1938’ was het *point of no return* echter nog niet bereikt. Dat gebeurde pas in maart 1939, toen Duitsland Tsjechoslowakije daadwerkelijk de genadeslag gaf. De conferentie in de Beierse hoofdstad van september 1938 was, achteraf gezien, voor Hitler daarom vooral een vergeefse laatste kans geweest. Ook al dachten de *appeasers* onterecht dat zij een succes hadden geboekt.⁴⁴⁸

De lessen van ‘München’

Toen de voorstanders van interventie in Bosnië de analogie van ‘München 1938’ gebruikten om hun argumenten kracht bij te zetten, doelden zij in de eerste plaats op de les dat met een dictatoriaal regime geen compromissen konden worden gesloten omdat het altijd terug zou komen voor meer. Met andere woorden: geef een dictator een vinger en hij wil de hele hand. Net zoals Hitler het in 1938-1939 niet bij het Sudetenland had gelaten, viel te verwachten dat het Milošević-regime in Belgrado meer gebieden op de Balkan zou willen annexeren en ‘zuiveren’ dan alleen Bosnië. Niet interveniëren kwam zodoende neer op struisvogelpolitiek, op het niet willen zien van datgene wat voor de hand lag: dat de expansiedrift van dergelijke regimes nooit beperkt was. Terugkijkend naar de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog zou de wereld inmiddels beter moeten weten, zo ging deze redenering. De geobjectiveerde interpretatie van de vergelijking met de Duits-Tsjechoslowaakse crisis van 1938 leerde dat het onvermijdelijke (in het geval van ex-Joegoslavië misschien wel een omvangrijke Balkanoorlog) beter vroeger dan later kon worden onderkend en aangepakt.

Er waren daarnaast ook interventionisten die een normatieve benadering hadden van de ‘fout’ van 1938 en die de analogie in het debat over interventie in Bosnië een zodanige extra lading gaven. Volgens deze opvatting, waarbij de historische vergelijking meer een verbeelding was van de gedachte dat de politiek ten aanzien van Bosnië net als ‘München’ meer dan vijftig jaar eerder een *laf verraad* was, was het in 1938 überhaupt niet kies van de Europese grootmachten om Tsjechoslowaaks grondgebied te offeren om een conflict met het nazi-regime te vermijden. Het was in het geval van een minderhedenprobleem volgens deze benadering niet verantwoord om vanwege de dreiging met geweld van de kant van een van de onderhandelingspartners te tornen aan internationaal erkende grenzen. Zelfs als alleen het uitruilen van Tsjechisch grondgebied in 1938 voor Hitler voldoende zou zijn geweest – wat sommige *appeasers* destijds in hun naïviteit inderdaad geloofden – was met deze concessie (totstandgekomen door chantage) het hek van de dam. Deze episode van de

---

⁴⁴⁸ R.A.C. Parker, *Chamberlain and appeasement. British policy and the coming of the Second World War* (Londen 1993) 11.

geschiedenis leerde dat ‘lafheid’ en hopen dat het goed zou komen – om met Solzjenitsyn te spreken – op den duur alleen maar een hogere prijs zou vragen. Agressie, of dreiging daarmee, mocht volgens deze visie op wat er van ‘München 1938’ kon worden geleerd, nooit leiden tot het feitelijk wijzigen van grenzen onder druk. Dat zou dom én moreel verwerpelijk zijn.

Uit de historiografische plaatsbepaling kan worden opgemaakt dat deze laatste ‘les’ een te ver doorgeschoten interpretatie betrof. De visie die daarmee in het interventiedebat over Bosnië tot uiting kwam, was wetenschappelijk achterhaald, maar tegelijkertijd in het publieke domein kennelijk springlevend. Het negatieve etiket van lafheid dat jarenlang aan *appeasement* en ‘München’ kleefde en met deze normatieve argumentatie in de discussie over ingrijpen in Bosnië werd overgenomen, gaf zeer treffend het ongemakkelijke gevoel van machteloosheid weer dat voorstanders van interventie ten tijde van de Bosnische oorlog hadden. Maar daarmee werd tegelijkertijd een machtspolitiek van verzoening uit een andere tijdperk onterecht gedegradeerd tot een domme of zelfs verwerpelijke politiek. Hiermee werd zowel dit beleid uit de jaren dertig als het internationale handelen ten aanzien van ex-Joegoslavië in de jaren negentig gesimplificeerd en tekort gedaan. Op deze wijze werd er bovendien niet van de geschiedenis geleerd, maar werd er aan een historische gebeurtenis slechts een draai gegeven die de gebruikers in hun debat goed uitkwam. Het toepassen van de achterhaalde, negatieve historische interpretatie van ‘München 1938’ als een laffe daad was zodoende retorisch opportunisme.

In de discussie over mogelijke interventie in Bosnië bleek de historische analogie een geliefd debatorisch instrument. Hoe krachtiger de analogie, hoe overtuigender het argument. Beeldende, normatieve retoriek sprak aan, zodat de ‘verbeeldende interpretatie’ van de analogie van ‘München 1938’ (die met het veroordelende, negatieve stigma van lafheid) de meeste indruk maakte. Dit maakte de analogie krachtig en kwetsbaar tegelijk. Bepaalde historische gebeurtenissen zijn kennelijk zo sterk in het collectieve geheugen vastgeklonken (en kunnen in die zin worden bekeken als zich vermenigvuldigende *memen*), dat zij onmiddellijk een plaats in een debat innemen. Bij gebruik in een vergelijking vormen zij een argument op zich. Dergelijke interpretaties van historische analogieën zijn zo de fundamentele bouwstenen van een standpunt. Niet alleen scheppen zij duidelijkheid over datgene wat op het eerste gezicht moeilijk te vatten is, ook helpen zij meteen met het vormen van een waardeoordeel. Dat maakte de analogie van ‘München 1938’ onder andere aantrekkelijk voor de communicatiemakelaars van het publieke domein, de media en de opiniemakers en de deelnemers aan het publieke debat in het algemeen. Het gaf deze gebruikers namelijk een referentiekader en een verhaallijn om het onderwerp van hun aandacht uit te leggen en betekenis te geven. Het overzichtelijke kader (in communicatiewetenschappelijke termen: *frame*, of ‘denkraam’) stelde hen in staat om de feiten te rangschikken in een begrijpelijk vorm, met inzicht in het ‘goed en fout’ van de kwestie, en daarmee te overtuigen. *En passant* werd echter een loopje genomen met de historische waarheid zoals die tot stand was gekomen door genuanceerd wetenschappelijk debat. *Appeasement* was niet laf, zo concludeerden meerdere generaties historici, maar eerder machiavellistisch, een kwestie van harde

machtspolitiek. Het was geen capitulatie, maar een offer voor vrede ten koste van een ander, in dit geval de Tsjechen. Die ‘waarheid’ mocht bij de debaters bekend worden verondersteld.

Desalniettemin was de analogie in veel gevallen wel nuttig. De meer geobjectiveerde historische les van ‘München 1938’ die – ontdaan van ieder waardeoordeel – stelde dat expansiedrift van totalitaire regimes het best met standvastigheid kon worden beantwoord, omdat deze regimes anders instabiele bedreigingen zouden blijven voor de vrede en veiligheid in een bepaalde regio, en zodat op een later tijdstip wellicht niet een hogere prijs hoefde te worden betaald. Dit bleek een nuttig instrument voor meningsvorming en beleidsmatige oriëntatie. Het was in ieder geval geen drogreden, zoals de subjectieve analogie-met-een-waardeoordeel. Geobjectiveerd gebruikt was ‘München 1938’ een eerlijk argument. In veel gevallen werd de analogie ook zo toegepast. De gebruikers in het publieke debat beoogden ermee te verduidelijken en te overtuigen zonder te moraliseren, en slaagden daarin. Zij stelden een breed publiek zodoende in staat geschiedenis concreet toe te passen.

Hulpkonvoi van de Verenigde Naties passeert Bosnisch dorp.

HOOFDSTUK 10

VREES VOOR DE PARTIZANENKINDEREN

Net zoals de voorstanders gebruikten de tegenstanders van interventie in het Bosnische conflict veelvuldig historische analogieën om hun visie kracht bij te zetten. Een van hun belangrijkste argumenten, gelegen in de uitvoerende sfeer, was de stelling dat een interventieleger in de bergen van de Balkanstaat gemakkelijk ten prooi zou kunnen vallen aan een meedogenloze guerrilla. Dit ‘Bosnië-als-militair-moeras’-argument werd vaak toegelicht door middel van historische vergelijkingen met vernederende guerrillaoorlogen uit het (nabije) verleden. Ingrijpen in Bosnië zou kunnen leiden tot “een Europees Vietnam”, schreef bijvoorbeeld het dagblad *De Gelderlander* in een commentaar in augustus 1992, verwijzend naar het meest bekende historische schrikbeeld uit de recente geschiedenis.⁴⁴⁹

Veel mislukte militaire ingrepen van weleer pasten in dit redeneerstraatje: die van de Fransen en Amerikanen in Vietnam (1946-1975), van de Sovjets in Afghanistan (1979-1989), van de Amerikanen en Fransen in Libanon (1982-1983), van de Britten in Noord-Ierland (1972-1998) of van de Verenigde Naties in Somalië (1992-1995). Dergelijke vergelijkingen werden dan ook vaak aangehaald, al dan niet gecombineerd. Een ultiem voorbeeld was wel de beschrijving in *HP/De Tijd*, die het Bosnische conflict typeerde als een kwestie met “de onverzoenlijkheid van Noord-Ierland, het onoplosbare van Libanon [en] de uitzichtloosheid van de Vietnam-oorlog”.⁴⁵⁰ Alledrie waren dit historische vergelijkingen die schijnbaar voor zich spraken. De lezer werd geacht met dergelijke vergelijkingen uit de voeten te kunnen. Op andere momenten bleek dat ook, als naar Bosnië werd verwezen als een mogelijk ‘nieuw Vietmalia’, een nachtmerrieachtige combinatie van ‘Vietnam’ en ‘Somalië’.⁴⁵¹

Er was in dit kader één historische ‘moeras’-analogie die het meest de geschiedenis van Bosnië zelf aanging: de vergelijking met de partizanenstrijd in de Tweede Wereldoorlog in Joegoslavië tegen de Duitsers en de Italianen. Die strijd was, ogenschijnlijk, slecht afgelopen voor de buitenlandse bezetters, en daarmee een geschikt voorbeeld voor anti-interventionisten om hun standpunt kracht bij te zetten. De communistische partizanen hadden tussen 1941 en 1945 met groot succes de bezetting van hun land bevochten, zo was de algemene interpretatie, en dit vermeende succes zou vijftig jaar later wel eens herhaald kunnen worden. Het meest overtuigende was daarbij juist het feit dat het hier hetzelfde gebied betrof, en dezelfde bewoners. Toen ging interventie mis, dus nu zou het eveneens misgaan, was ten tijde van het debat over ingrijpen in Bosnië een veelgehoord argument.

---

⁴⁴⁹ Commentaar, *De Gelderlander*, 12 augustus 1992.

⁴⁵⁰ Frans van Deijl en Auke Kok, “Mission Impossible”, *HP/De Tijd* (12 augustus 1992) 16-20.

⁴⁵¹ David Halberstam, *War in a time of peace. Bush, Clinton and the generals* (New York 2002) 265.

De analogie in het debat

Het gebruik van de historische vergelijking met de partizanenstrijd uit de Tweede Wereldoorlog als toelichting op het argument dat een internationaal expeditieleger in Bosnië een slepende guerrillaoorlog wachtte, getuigde hoe dan ook van een uitgesproken visie op wat er tussen 1941 en 1945 in het toenmalige Joegoslavische koninkrijk was gebeurd. Die historische visie luidde globaal dat Tito's partizanen eigenhandig hadden afgerekend met de Duitse en Italiaanse bezetters en tevens met tal van nationalistische milities van diverse oorsprong, zoals de Kroatische *ustaša* en de Servische *četnici*. Deze zelfredzaamheid diende anno 1992 een waarschuwing te zijn voor de internationale gemeenschap, meenden tegenstanders van interventie. Bosnië zou zich niet gemakkelijk laten pacificeren. Immers, "in oktober 1944 had Joegoslavië zich ten koste van 1.700.000 doden (tien procent van de bevolking) vrijwel op eigen kracht bevrijd. Daarmee was de basis gelegd voor een communistisch regime *sui generis*", aldus bijvoorbeeld Rik Kuethe van *Elsevier*, daarmee onder andere suggererend dat de Joegoslaven bereid waren grote offers te brengen.⁴⁵²

Het vermogen van de Joegoslaven om een effectieve guerrilla te voeren, zou te maken hebben met de geografie van het gebied. Het bos- en bergrijke terrein zou zich volgens deze denkwijze uitstekend lenen voor de irreguliere vormen van oorlogvoering. Het partizanenargument ging daarom dikwijls hand in hand met een geografische schets van het land. "Bosnië leent zich voor guerrilla, de bewoners zijn geboren guerrillastrijders zoals met name de nazi's hebben ondervonden", schreef bijvoorbeeld *NRC Handelsblad* in de zomer van 1992.⁴⁵³ "Op de Balkan zou [in het geval van interventie] een guerrilla uitbreken op een daarvoor ideaal, nauwelijks begaanbaar terrein, dat de Serviërs en Kroaten kennen als hun broekzak en ze zijn hartstochtelijke guerrillero's, die van een oorlogje best gediend zijn. In 1941 kon Hitler hun legers onder de voet lopen, maar met 37 divisies kreeg hij de guerrilla niet klein", vatte de befaamde commentator G.B.J. Hiltermann het argument in 1992 in *de Telegraaf* kort samen.⁴⁵⁴ Een guerrillaoorlog zat de Balkanmens volgens Hiltermann in het bloed. De militaire geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog was hiervoor het bewijs, zo was zijn redenering.

Journalist Peter Michielsen van *NRC Handelsblad*, die veel aan de meningsvorming over dit onderwerp bijdroeg, hing – zonder er overigens zoals Hiltermann een 'biologisch' tintje aan te geven – dezelfde historische interpretatie aan. Interventie zou om operationele redenen wel eens verkeerd kunnen aflopen, stelde hij en hij schreef: "Niet voor niets heeft Hitler in de Tweede Wereldoorlog in dit gebied zes divisies verloren: terwijl de Duitsers overdag de wegen en steden controleerden, waren de partizanen overdag in de bossen en 's nachts ook op de wegen de baas. Dat Tito's partizanen ondanks een enorm Duits militair overwicht hun bevrijding van Joegoslavië in Bosnië zijn begonnen en dat alle volwassenen in Bosnië al sinds 1968 een opleiding

---

⁴⁵² Rik Kuethe, "De oorlog als moeras. Waarom gingen zij erheen, en hoe zijn ze er uitgekomen?", *Elsevier* (22 augustus 1992) 34-35.

⁴⁵³ Commentaar, "Ingrijpen noodzakelijk, *NRC Handelsblad*, 5 augustus 1992.

⁴⁵⁴ G.B.J. Hiltermann, "Onmacht van de beschaafde wereld", *de Telegraaf*, 22 augustus 1992.

in partizanentechnieken hebben gehad – een late erfenis van de inval in Tsjechoslowakije van dat jaar – zijn overwegingen die een rol zouden moeten spelen wanneer wordt gedacht aan militair ingrijpen.”⁴⁵⁵

Vaak volstond, wanneer het guerrilla-argument werd toegelicht met de partizanenanalogie, een korte verwijzing. “De Duitsers hebben in de Tweede Wereldoorlog Tito’s guerrilla in hetzelfde gebied ook niet de baas gekund”, schreef hoofdredacteur J.P. de Vries van het *Nederlands Dagblad* bijvoorbeeld over de algehele aarzelingen ten aanzien van militair ingrijpen.⁴⁵⁶ De analogie werd, op deze wijze toegepast, zodoende een voor zichzelf sprekend argument, waarbij een nadere toelichting kennelijk overbodig was, omdat de feiten van destijds leken vast te liggen. Werd echter wel een toelichting nodig geacht, dan kon dat in de vorm van een vergelijking met dat andere militaire moeras uit het nabije verleden dat weinig uitleg behoeftte: Vietnam. Zo schreef de *Haagsche Courant* waarschuwend: “De Duitsers hebben in de Tweede Wereldoorlog te maken gekregen met de kracht van een militaire guerrillabeweging in Joegoslavië die grote overeenkomsten vertoonde met de latere Vietminh en Vietcong, die Frankrijk en de Verenigde Staten in de jaren vijftig en zestig een militair echec hebben bereid.”⁴⁵⁷

Uitgebreidere vergelijkingen waren er ook, zoals die van Conor Cruise O’Brien, de commentator met internationale bestuurservaring van de Britse krant *The Times*, die de EU-onderhandelaar Lord Carrington in de zomer van 1992 aanhaalde om zijn standpunt tegen interventie toe te lichten. O’Brien schreef: “Hij [Carrington] wees erop dat het Joegoslavische verzet [...] vier jaar lang 36 Duitse divisies heeft bestreden. Het lukte de Duitsers niet het verzet te breken.” Nee, sterker nog, meende de Brit, “er is geen twijfel over mogelijk dat ze een even felle guerrilla zouden vechten tegen de westerse aanvallers [...] als indertijd tegen de Duitsers. En de westerse interventiemacht zou niet over dezelfde mogelijkheden beschikken om de guerrillastrijders aan te pakken als de nazi’s. De Duitse troepen konden overgaan tot collectieve wraakacties, waarbij ze hele dorpen uitroelden die ervan werden verdacht guerrillastrijders te herbergen of te helpen [...] De guerrillaoorlog zou net zo lang doorgaan als de westerse bezetting. Men kan er van uitgaan dat de bezetters deze uitputtingsoorlog eerder moe zouden zijn dan de plaatselijke strijders.”⁴⁵⁸

Los van de vraag hoeveel divisies van Duitsland en diens bondgenoten er tussen 1941 en 1945 precies door de partizanen waren gemangeld (daarover later meer), stond volgens de onder anti-interventionisten breed aangehangen interpretatie onmiskenbaar vast dat de Joegoslavische partizanen destijds, ten eerste, een onbetwijfelde overwinning hadden geboekt door hun heroïsche optreden, en dat de Servische bevolking dat, ten tweede, in de jaren negentig zonder problemen zou kunnen en willen herhalen. Dit laatste idee werd ondersteund met de eerder aangehaalde bewering uit *NRC Handelsblad* dat “de hele bevolking [van Bosnië] in het [naoorlogse] tijdperk van

---

⁴⁵⁵ Peter Michielsen, “Kan het Westen ingrijpen?”, *NRC Handelsblad*, 5 augustus 1992.

⁴⁵⁶ J.P. de Vries, “Wereld in dilemma”, *Nederlands Dagblad*, 12 augustus 1992.

⁴⁵⁷ Commentaar “Totaal isolement van Servië nodig”, *Haagsche Courant*, 30 mei 1992

⁴⁵⁸ Conor Cruise O’Brien, “Westerse interventie zal bloedbad in de Balkan alleen maar verergeren”, *Haagsche Courant*, 7 augustus 1992.

Tito een opleiding in guerrillastrijd [heeft] gehad, een opleiding die was toegesneden op de bestrijding van een bezettingsleger.”⁴⁵⁹ Natuurlijk was deze gevolgtrekking in hoge mate speculatief en eerder retorisch dan analytisch. Niettemin leefde de verwachting dat een internationaal interventieleger in Bosnië een herhaling van de ‘legendarische’ vroegere guerrillaoorlog te wachten stond, sterk gefundeerd in de historische militaire gebeurtenissen van 1941-1945.

Het vermeende roemruchte verleden van de partizanen zelf werd zo een belangrijk onderdeel van het interventiedebat over Bosnië. De anti-interventionisten werden op dit punt uitgedaagd. Journalist Ewoud Nysingh van *de Volkskrant* sprak in dit kader van een “partizanen-mythe”. Hij nam waar dat “in de discussie of het Westen militair moet ingrijpen op de Balkan de gevechtskracht van de Serviërs in Bosnië-Herzegovina mythische vormen begint aan te nemen. ‘Zelfs’ de nazi’s konden de partizanen niet verslaan in het ontoegankelijke Bosnië.” Volgens Nysingh was dit helemaal geen overtuigend argument van de anti-interventionisten en was er sprake van een grove overdrijving van de historische feiten, die in stand werd gehouden “door de officieren van het voormalige federale Joegoslavische leger, het JNA.” Het was, met andere woorden, propaganda uit de oude doos die zij op geen enkele manier konden waarmaken.⁴⁶⁰

Columnist Henk Hofland van *NRC Handelsblad* viel de geschiedkundige aannames van de anti-interventionisten eveneens krachtig aan in een stuk in het voorjaar van 1993. Hij schreef: “Een studie van het Pentagon, gepubliceerd in 1954 [...] laat zien dat de Duitsers en Italianen die in de Tweede Wereldoorlog er niet in slaagden de Joegoslavische partizanen te verslaan, bestonden uit slecht bewapende tweederangs eenheden die onderling ruzie hadden.” Ook Hofland concludeerde: “Er is een Servische mythe die de guerrilla’s daar tot onoverwinnelijk heeft uitgeroepen. Die onbeproefde onoverwinnelijkheid heeft steeds grotere politieke waarde gekregen, waardoor de Bosnische Serviërs in staat worden gesteld, onder algemene afkeuring van de wereld en toezicht van de Verenigde Naties, hun etnische waanzin en moordpartijen te bedrijven waar ze willen.”⁴⁶¹ De vraag rees dus al tijdens het interventiedebat wat nu, los van een inschatting van de militaire vaardigheden van de nieuwe generatie Joegoslavische strijders, de juiste interpretatie was van de gebeurtenissen in het gebied ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Hoe effectief was die guerrillaoorlog destijds eigenlijk geweest? En binnen welke context?

Joegoslavië in de Tweede Wereldoorlog

Net als elders in Europa kwam de Duitse bezetting in de jaren veertig voor de Joegoslaven in de vorm van een overrompelende *blitzkrieg*. Geholpen door hun

---

⁴⁵⁹ *NRC Handelsblad*, 13 april 1992.

⁴⁶⁰ Ewoud Nysingh, “Dronken Serviërs met geweren zijn geen partizanen”, *de Volkskrant*, 18 augustus 1992. Nysingh verwierp de vergelijking met de partizanenstrijd overigens grotendeels op grond van de slechte prestaties van het JNA en de Servische strijdkrachten in de strijd van 1991-1992.

⁴⁶¹ Henk Hofland, “De Servische mythe”, *NRC Handelsblad*, 13 maart 1993.

Italiaanse, Bulgaarse, Roemeense en Hongaarse bondgenoten versloegen de Duitsers het Joegoslavische leger in elf dagen. De vijandelikheden begonnen op 6 april 1941, met een vernietigend bombardement op de hoofdstad Belgrado. Ze kwamen ten einde op de 17de van diezelfde maand. De Joegoslavische regering capituleerde onvoorwaardelijk. Er bleef vervolgens weinig van het koninkrijk op de Balkan over. Grote gebieden werden toegewezen aan de veroveraars: Dalmatië aan de kust ging naar Italië, het zuidelijke Macedonië in zijn geheel naar Bulgarije, de noordelijke deelstaat Slovenië werd deels geannexeerd door Italië en deels door Duitsland zelf, en ook Hongarije en Roemenië kregen een deel van de territoriale taart.⁴⁶²

In het overgebleven gebied verrezen twee nieuwe ‘onafhankelijke’ staten. In Kroatië en Bosnië realiseerden Kroatische fascisten (*Ustaša*: ‘de rebellen’, voor de oorlog een verbannen splinterpartij) een eigen staat onder de naam NDH (*Nezavisna Država Hrvatska*), met aan het hoofd de rechts-extremistische jurist Ante Pavelić. In Servië stichtten de Duitsers een eigen satellietstaat, onder leiding van een oud-minister voor leger en marine, generaal Milan Nedić. Het duurde niet lang voordat in deze semi-bezette gebieden diverse verzetsgroepen ontstonden, vaak met een nationalistische inslag (zoals bijvoorbeeld in het door de Italianen bezette Montenegro of in Slovenië). Op veel plaatsen, zoals in de NDH, ontstond dit verzet ook uit lijfsbehoud. De nieuwe *ustaša*-regering begon in Kroatië en Bosnië namelijk direct na de machtsovername een programma van ‘etnische zuivering’, gericht op het gewelddadig verwijderen van de joodse en Servische minderheden, en van politieke tegenstanders. Deze wijdverbreide staatsterreur leidde in de zomer van 1941 tot een chaotische burgeroorlog tussen de verschillende nationaliteiten (Kroaten, Serviërs en Bosniërs) op het territorium van de NDH. Die strijd werd vaak op zeer lokaal niveau uitgevochten. Van gecontroleerd staatsgezag was in de NDH al gauw geen sprake meer.

Tegelijkertijd organiseerden oud-soldaten van het Joegoslavische leger zich in Servië rond de kolonel Dragoljub (‘Draža’) Michailović om namens de Joegoslavische regering-in-ballingschap, die in Londen zat, een bijdrage te leveren aan de geallieerde oorlogsinspanning tegen de Duitsers. Net als de Servische strijdgroepen in de NDH kregen deze guerrillastrijders de oude geuzennaam *četnici* of *četniks* aangemeten, een term die uit de tijd van het Ottomaanse rijk stamde en die nu de overkoepelende benaming werd voor diverse groepen Servische opstandelingen. Deze royalisten vochten voornamelijk voor het uiteindelijke herstel van de oude orde, het vooroorlogse, door Serviërs gedomineerde Joegoslavische koninkrijk. De Communistische Partij (KPJ – *Komunistička Partija Jugoslavije*) organiseerde na het begin van de Duitse aanval op de Sovjet-Unie in juni 1941 eveneens een verzetsbeweging. Vanuit het hoofdkwartier in de hoofdstad Belgrado zocht de communistische leider Josip Broz (Tito) contact met kolonel Michailović om samen de Asmogendheden te bestrijden. Tito’s doel was echter een ander dan dat van de *četniks*. De communisten wilden de oorlog gebruiken om gewapenderhand een revolutie te bewerkstelligen, om uiteindelijk, zoals dat heette, de

---

⁴⁶² Dit algemene overzicht is geschreven met behulp van feitelijke informatie uit: John R. Lampe, *Yugoslavia as history. Twice there was a country* (Cambridge 1996); Walter R. Roberts, *Tito, Michailović and the Allies, 1941-1945* (2^e druk, Durham 1987) en Stevan K. Pavlowitch, *Yugoslavia* (Londen 1971).

‘dictatuur van het proletariaat’ te kunnen vestigen. De oorlog was voor hen een middel tot dit revolutionaire doel van verheffing van de massa’s.

In september en oktober 1941 kwamen kolonel Michailović’ *četniks* en Tito’s partizanen zij aan zij in opstand, in en rond de kleinere steden in West-Servië. Hun strijd verliep aanvankelijk succesvol. Maar de alliantie kwam al gauw onder druk te staan door de uiteenlopende politiek-bestuurlijke benaderingen van de milities in de door hen bevrijde gebieden. Vooral de communisten poogden alvast hun revolutionaire ideeën op te leggen aan de bevolking en stuitten daarbij op verzet van andersdenkenden, met name van Servische nationalisten en aanhangers van het koningshuis. De Duitsers zetten bovendien een succesvol tegenoffensief in en deden dit met brute middelen. Op 16 september 1941 gaf Hitler persoonlijk het bevel dat voor iedere gedode Duitser honderd plaatselijke ‘gijzelaars’ moesten worden geëxecuteerd, voor elke gewonde vijftig. Aldus geschiedde. Begin december 1941 kwam de opstand zo bloedig ten einde (in wat in de officiële naoorlogse Joegoslavische geschiedschrijving het ‘Eerste Offensief’ ging heten). Rond dezelfde tijd sloegen de Italianen ook een opstand van Montenegrijnse nationalisten neer. Ten koste van duizenden doden hadden de Asmogendheden hun grip op de door hen bezette gebieden in Joegoslavië behouden. De restanten van de guerrillagroepen zochten hun heil in de bergen.

De grote verliezen van de eerste opstand leidden tot een andere benadering van de strijd door de *četniks*. Michailović, inmiddels gepromoveerd tot brigade-generaal en tot minister van Defensie in de Joegoslavische regering-in-ballingschap, koos vanaf begin 1942 voor een terughoudender guerrilla om zijn volk de harde represailles te besparen. Zijn leger ging ondergronds en legde zich toe op sabotage, in afwachting van het moment dat geallieerde troepen dicht genoeg genaderd zouden zijn om de bevrijding van Joegoslavië met succes te kunnen bevechten. Voor wat betreft hun acties tegen de Duitse logistieke lijnen vanuit Europa naar veldmaarschalk Erwin Rommels beroemde *Afrika Korps* in Libië waren zij in zekere mate ook succesvol. Hierdoor behield Michailović bij de westelijke geallieerden – bij wie hij in het donkere oorlogsjaar 1941 veel krediet had opgebouwd (en was gemythologiseerd) als de onbetwiste leider van Europa’s eerste binnenlandse opstand tegen de Duitsers – een positief imago en daarmee hun hulp.

Met de communistische partizanen ging het ondertussen minder voorspoedig. Hun extreme politieke agenda had hen bijna overal in conflict gebracht met de *četniks*. Zij werden verdreven uit Montenegro en raakten van noord tot zuid verwickeld in een bloedige burgeroorlog met allerlei binnenlandse tegenstanders. In het gebied met de grootste anarchie, West-Bosnië, herrees de partizanenbeweging in de loop van 1942 echter geleidelijk en vechtend uit de chaos, na een moeizame strijd (het ‘Tweede’ en ‘Derde Offensief’ genoemd) tegen de Duitsers, de Italianen, de *ustaša* en de *četniks*. De communisten leerden van hun eerdere ervaringen en presenteerden zich in toenemende mate als een redelijk alternatief voor de verschillende nationalistische groepen die in de bloedige burgeroorlog tegen elkaar vochten. Het hielp daarbij dat de KPJ van oudsher de enige waarlijk Joegoslavische (en dus supranationale) politieke partij was geweest en zodoende niet werd geassocieerd met één bepaalde etnische groep. De communistische idealen werden bovendien tijdelijk afgezwakt. Dit maakte dat de Bosnische Serviërs de

partizanen konden verwelkomen als een Servisch bevrijdingsleger. Door hun tolerante, multinationale opstelling wonnen de communisten tegelijkertijd de sympathie van grote groepen Kroaten en Bosniërs.

Al gauw ontstond het beeld dat de partizanen vooral opkwamen voor de onderdrukten, voor hen die door de door fascist en extremisten veroorzaakte etnische strijd in de knel waren gekomen. De partizanen mobiliseerden grote aantallen Serviërs die op de vlucht waren voor de *ustaša*, maar rekruteerden net zo goed ook Kroaten die bijvoorbeeld niet naar het Russische front wilden. Zo verwierf het nieuwe Joegoslavische Volksbevrijdingsleger (het latere JNA) aanhang onder alle Zuid-Slavische nationaliteiten. Eind november 1942 werd de door de partizanen gecreëerde brede volksbeweging bovendien politiek gelegitimeerd tijdens een congres in de stad Bihać, in het noordwesten van Bosnië, waar de aansprekende, tolerante Joegoslavische principes van eenheid en broederschap werden vastgelegd in een officieel manifest. Er werd zelfs lippendienst bewezen aan het idee van een democratie. Achter de schermen had de communistische partij de touwtjes echter stevig in handen.

Het nieuwe succes van de partizanen werd in de eerste maanden van 1943 danig op de proef gesteld. Een gezamenlijk Duits-Italiaans offensief ging van start om het achterland langs de Adriatische kust (met name Bosnië) te zuiveren van verzetsstrijders. Door er met zijn mobiele leger vandoor te gaan en de strijdkrachten van de Asmogendheden te mijden, wist Tito ternauwernood uit een omsingeling te ontsnappen. Eind maart 1943 kwam hij op de rand van een nederlaag, gevangen tussen de oprukkende Duitsers in Bosnië en het gebied van de *četniks* in Servië. Maar dankzij een koppige en bijna wanhopige mars van twee maanden door onherbergzaam terrein ontliepen de partizanen uiteindelijk de totale vernietiging. Wederom waren zij echter gedecimeerd tot een onbetekenend kleine strijdgroep.

Een nieuw keerpunt in de oorlog kwam zodoende van buitenaf. In juli 1943 landden de geallieerden op Sicilië en begonnen hun verovering van Italië. Nog diezelfde maand werd Mussolini afgezet. De nieuwe Italiaanse regering liep over naar het geallieerde kamp en op 8 september capituleerden de Italiaanse troepen in Joegoslavië. De daaropvolgende weken raceten de verschillende partijen in het Joegoslavische pandemonium naar de door de Italianen opgegeven gebieden om het vacuüm te vullen en de macht daar over te nemen. In grote delen namen de Duitsers de Italiaanse posities over. Maar zij konden niet voorkomen dat zeer veel wapens in handen van de partizanen vielen.

Ondertussen kregen Tito's strijders in de zomer van 1943 voor het eerst materiële steun van de geallieerden (aanvankelijk met name van de Britten, later ook de Amerikanen), in de vorm van bevoorradings door de lucht. Dit ging ten koste van de hulp aan generaal Michailović en zijn *četniks*. Een jaar na de conferentie van Bihać hadden de communisten voldoende zelfvertrouwen om een Joegoslavische tegenregering in het leven te roepen in de Bosnische stad Jajce. Dit Nationale Comité voor de Bevrijding van Joegoslavië werd gesteund door een Joegoslavisch 'parlement' van 142 afgevaardigden van alle nationaliteiten en van vele politieke gezindten (de reeds bestaande, maar tot voorheen nooit als volksvertegenwoordiging handelende Anti-Fascistische Raad voor de Nationale Bevrijding van Joegoslavië, of AVNOJ). Dit

orgaan eiste de soevereiniteit en wetgevende macht voor zich op, in plaats van de koning en regering die in Londen zetelden. Maarschalk Tito werd benoemd tot minister-president en minister van Defensie.

Vanaf dat moment deden de partizanen een succesvolle greep naar de macht. Zij werden door de drie grote geallieerde regeringsleiders Churchill, Roosevelt en Stalin erkend als de belangrijkste verzetsgroep in Joegoslavië en kregen steeds meer hulp. De fascistische NDH verkrumelde, wat hun de ruimte gaf om effectiever te opereren. De Duitsers, de enigen die een serieuze bedreiging hadden kunnen vormen, kwamen tegelijkertijd niet verder dan een serie kleinere offensieven. Het Duitse leger was immers op alle fronten in Europa op de terugtocht en had andere politiek-strategische prioriteiten dan het strijdtoneel in Joegoslavië. Alleen in mei 1944 lukte het bijna om het communistische hoofdkwartier te vernietigen door middel van een verrassingsaanval met luchtlandingstroepen (het, inmiddels, 'Zevende Offensief'). Tito en zijn staf ontkwamen op het nippertje. De partizanenleider werd voor de zekerheid geëvacueerd naar de Italiaanse havenstad Bari, die in geallieerde handen was. In juni keerde hij terug met een Brits marineschip. Op het eiland Vis, ver voor de Joegoslavische kust in de Adriatische Zee, zette hij een nieuw hoofdkwartier op. Zijn troepen werden gered dankzij grootschalige droppingen en ondersteunende bombardementen door de geallieerden.

De rest van de zomer van 1944 vochten de partizanen daarna voornamelijk tegen de *četniks*, tegen wie zij een offensief inzetten. Via Servië probeerden zij contact te leggen met het oprukkende Rode Leger, dat inmiddels Roemenië had bereikt. Het lukte de communistische verzetsstrijders vooralsnog echter niet om vaste voet aan de grond te krijgen in het oosten van het land. Servië bleef in handen van de royalisten. Begin september bereikten de Sovjet-Russische legers de Joegoslavische grens. Met hulp van de *četniks* van Michailović verdreven zij de Duitsers in het grensgebied. Zodra de partizanen echter arriveerden in de door het Rode Leger bevrijdde gebieden, begonnen de Sovjet-Russen de *četniks* te ontwapenen en de macht over te dragen aan hun politieke geestverwanten. De partizanen kregen zo de overhand en trokken zij aan zij met het Rode Leger op naar het noorden. Op 20 oktober 1944 werd Belgrado bevrijd, waarna de Sovjets hun opmars via Hongarije voortzetten.

De Joegoslavische communisten hadden ook Servië nu onder controle. Samen met Bulgaarse troepen (de nieuwe geallieerde bondgenoot) gingen de partizanen in het door hen overgenomen gebied op jacht naar overgebleven royalistische verzetshaarden. De *četniks* werden als politieke tegenstander grondig geëlimineerd. De grondslagen voor de toekomstige communistische eenpartijstaat Joegoslavië werden zo gelegd. De strijd tegen de overgebleven bezettingsmachten verliep ondertussen minder voorspoedig. De Duitsers groeven zich in het noorden van Joegoslavië (Bosnië, Kroatië en Slovenië) stevig in. Het lukte de partizanen niet ze daar te verdrijven. Gedurende de hele winter van 1944-1945 bevochten de strijdende partijen elkaar in een nagenoeg bewegingloze loopgravenoorlog. Pas in het voorjaar van 1945 stortte het Duitse front in Bosnië en Kroatië in. Eind april, toen het Rode Leger al aan de poorten van Berlijn stond, trokken de nazi's zich pas definitief uit Joegoslavië terug, gevolgd door een grote vluchtelingenstroom *ustašas* en andere collaborateurs. Op 9 mei trokken de partizanen

de Kroatische hoofdstad Zagreb binnen, nadat zij twee dagen eerder al via het schiereiland Istrië aan de kust waren aangekomen in de noordelijker gelegen Sloveense hoofdstad Ljubljana. De Joegoslavische communisten hadden het grondgebied van het voormalige koninkrijk eindelijk geheel in handen. De Duitsers capituleerden op 9 mei officieel. Dat betekende nog niet het einde van de oorlog, want enkele legereenheden vochten nog door, tot ze op 15 mei definitief het onderspit dolven.

De burgeroorlog was eveneens nog niet voorbij. Nog een jaar lang maakten de partizanen jacht op Michailović en zijn strijders. De communisten waren weliswaar aan de winnende hand, maar het duurde nog maanden voordat alle groepen gewapende tegenstanders van het nieuwe regime in het hele land waren onderdrukt. De communisten haastten zich ondertussen met het vestigen van hun formele gezag. Tegenstanders werden genadeloos uit de weg geruimd. De eenpartijstaat werd een feit. Een van de manieren waarop de communisten hun macht legitimeerden was het presenteren van een eigen visie op de recente nationale geschiedenis van Joegoslavië in de Tweede Wereldoorlog, en de wijze waarop zij zelf aan de macht waren gekomen. Het partizanenverzet, zo claimde hun interpretatie, was heroïsch geweest, en breed gedragen door alle bevolkingsgroepen van het land.

Historiografie

Jarenlang heerste in brede kring het verheerlijkte beeld van de strijd van Tito's partizanen dat werd bepaald door de officiële geschiedschrijving van het door de communisten geregeerde Joegoslavië (1945-1992). Het regime legitimeerde zich met dit beeld. Het was daarom prettig dat het internationaal zo gemakkelijk werd overgenomen. Begin jaren tachtig ontstond er echter onder historici en journalisten een discussie over de merites van deze interpretatie. Wat was er in de Tweede Wereldoorlog echt gebeurd? Was het niet allemaal te mooi om waar te zijn? Terwijl het merendeel van hen in lijn met de gevestigde ideeën bleef volhouden dat de partizanen eigenhandig met de Duitsers hadden afgerekend en de bezetting van Joegoslavië voor de Asmogendheden tot een vier jaar lange nachtmerrie hadden gemaakt, staken nieuwe geluiden de kop op.

Het beeld van de mythische, heroïsche partizanen-verzetssrijders die Joegoslavië op dappere wijze en met brede steun van de gehele bevolking hadden bevrijd, ging wankelen na de dood van Tito in 1980. Dit was in de eerste plaats een ontwikkeling die in Joegoslavië zelf in beweging werd gezet. Een jaar na het overlijden van de oude president-voor-het-leven, in 1981, publiceerde zijn medestrijder uit de oorlog en biograaf Vladimir Dedijer zijn *Nieuwe bijdragen tot een biografie van Josip Broz Tito*.⁴⁶³ De man die bijna veertig jaar de architect was geweest van de officiële Joegoslavische geschiedschrijving over het ontstaan van het tweede (communistische) Joegoslavië in de Tweede Wereldoorlog, zette de sloophamer in zijn eigen bouwwerk, aldus de Nederlandse Balkanhistorici Floribert Baudet en Jan Blaauw.⁴⁶⁴ Zij schreven:

---

⁴⁶³ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita* (Rijeka 1981).

⁴⁶⁴ Voorbeelden van dit bouwwerk waren onder andere geschriften van Tito; plus Dedijers, *Dnevnik* (4 delen; Belgrado 1945) en de officiële geschiedenis over WO2 van het Joegoslavische Militair-Historische

“Tot dan toe verzwegen aspecten uit de Nationale Bevrijdingsoorlog (1941-1945) werden opeens [door Dedijer] aan de kennis van het verleden toegevoegd: contacten met de Duitse bezetters, terreurdaden van de partizanen, contacten met de Kroatische Ustaša en de Servisch-royalistische četnici en strategische fouten van de onaantastbare maarschalk [Tito] zelf behoorden tot de doorbroken taboes. De iconen van de officiële geschiedschrijving, die bijna veertig jaar lang onbetwist waren geweest, werden in een keer aan gruzelementen geslagen. Met de publicatie van deze ‘bekentenis’ van Dedijer werd aan een broos maar zorgvuldig geconstrueerd mozaïek van blinde vlekken en dogma’s definitief de nekslag toegediend. Blinde vlekken vormden onder andere twijfelachtige episodes uit de genoemde oorlog, maar ook aspecten van het partijverleden die niet strookten met de politieke vereisten van dat moment. Tot de paradepaardjes van het communistische geschiedbeeld behoorden de sleutelrol van de communisten in de opstand van 27 maart 1941 in Servië en de heroïek van de partizanen in het algemeen.”⁴⁶⁵

Dedijer was als het eerste schaap over de dam. “Met name in de deelrepubliek Servië fungeerde Dedijers publicatie als een stoplicht dat van rood op groen sprong. Anderen volgden snel, zich toespitsend op bijvoorbeeld de wijze waarop de KPJ [Joegoslavische communistische partij] zich in 1945 van haar politieke rivalen onttreedde, van een geheel andere toonzetting, op de genocidale aard van de Kroaten. Drijvende kracht achter veel van dit soort publicaties was de Servische Academie van Wetenschappen (SANU).”⁴⁶⁶ Nu de dwingende leiding van Tito met hem zijn graf was ingegaan, viel de Joegoslavische communistische partij in ruziënde delen uiteen, daarmee ruimte creërend voor andere meningen over politiek en geschiedenis. De historische wetenschap liep hierbij op de politiek vooruit. Een hele generatie Joegoslaven leerde anders naar het verleden te kijken. De officiële geschiedversie die zij hadden leren geloven, lag begin jaren tachtig zwaar onder vuur. De revisie liep zelfs uit de hand door te ontaarden in een propagandastryd tussen nationalistische klikken.

Dat neemt niet weg dat de communistische interpretatie veertig jaar had standgehouden. Zij was al die tijd een pijler onder het regime, alsmede onder het beleid dat de bijzondere positie van Tito’s Joegoslavië op het internationale toneel vormgaf. Na de breuk met de Sovjet-Unie in 1948 ontwikkelde Belgrado noodgedwongen een eigen stijl, waarvan ‘niet-gebonden’ het sleutelwoord was. Los van het Oostblok kon het land rekenen op de sympathie van het Westen, terwijl het toch onmiskenbaar communistisch bleef. Tito maakte zo, samen met enkele andere regeringsleiders, gedurende de gehele periode van de Koude Oorlog een deugd van zijn geïsoleerde positie door van deze onafhankelijke opstelling een alternatief te maken voor landen die niets voelden voor een keuze tussen Oost of West: de beweging van de ‘neutrale’ Niet-Gebonden Landen. Op het militaire vlak was Joegoslavië als ‘niet-gebonden land’ zelfvoorzienend. Een sterke defensie werd, ingeklemd als het land was tussen de twee

---

Instituut JNA, *Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilackom ratu jugoslovenskih naroda* (Belgrado z.t.). Voor de internationale markt werd Dedijer onder ander uitgegeven als: *With Tito through the war: Partisan diary, 1941-1945* (Londen 1951)

⁴⁶⁵ Floribert Baudet en Jan R. Blaauw, “Het verloren verleden van omstreken landen. Nationalisme en historisch besef”, *Groniek* 29,132 (maart 1996) 334-342, aldaar 334.

⁴⁶⁶ Baudet en Blaauw, aldaar 335 en 336.

machtsblokken, essentieel geacht voor het eigen voortbestaan. Om een invasie van een van beide partijen (NAVO of Warschaupact) te kunnen weerstaan, bouwden de Joegoslaven in de eerste plaats een solide conventioneel leger (het JNA), dat in geval van agressie zo veel mogelijk schade moest toebrengen aan de aanvallers. De communistische legerdoctrine ging er echter van uit dat zo'n conventionele oorlog niet kon worden gewonnen. Het regime riep daarom een tweede strijdmacht van gewone burgers in het leven, de Territoriale Defensie Eenheden. Met de partizanen van de Tweede Wereldoorlog als voorbeeld werden deze milities getraind om vanuit de bergen een systematische guerrillastrijd te voeren tegen een mogelijke nieuwe bezetter. Deze strijd werd zo veel mogelijk voorbereid. Hiertoe werd een netwerk van reserve-eenheden opgezet. Ook werden alvast ondergrondse voorraden en wapenfabrieken ingericht. Iedere volwassene in Joegoslavië vervulde verplichte dienst in de territoriale eenheden.⁴⁶⁷

Het officiële beeld van de onoverwinnelijke partizanen uit de Tweede Wereldoorlog was een belangrijk onderdeel van deze doctrine. In de staatsideologie van het naoorlogse Joegoslavië had de mythe een mobiliserende én afschrikwekkende functie. Joegoslaven konden er hoop uit putten. Het idee had een positieve uitwerking op de moreel van de strijders in spe. Tegenstanders daarentegen zouden zich, zo was de bedoeling, laten afschrikken door de gedachte dat zij een land binnenvielen dat zich goed had voorbereid en dat hen op dezelfde wijze zou kunnen verslaan als het in de jaren veertig het machtige Duitse leger op de knieën had gekregen. Het historische schrikbeeld was ontmoedigend bedoeld. De staatsgeschiedschrijving in Joegoslavië had zo na 1945 een belangrijke politieke en militaire functie. Voor degenen die het verleden beroepsmatig beoefenden, was de partizanenmythe een van de iconen die behoorde te worden aanbeden.

De ideologie van de titoïstische staat was overigens niet alleen een keurslijf voor Joegoslavische historici.⁴⁶⁸ Zij betoverde ook de westerse vakbroeders. In het Westen bleef de Joegoslavische historische ontwaking van begin jaren tachtig daarom niet zonder gevolgen. Internationaal werden de ogen geopend. In 1985 publiceerde de historicus Nora Beloff bijvoorbeeld het resultaat van een in dit kader belangrijk onderzoek naar wat zij de "titoïstische mythe" noemde. Deze omvatte volgens haar vele elementen, waarvan de partizanenverheerlijking er één was. Kennelijk leefde de mythe over de partizanen buiten Joegoslavië hardnekkig door terwijl hij in het land zelf inmiddels was genuanceerd, was haar conclusie. Beloff poogde dit alsnog recht te zetten door de mythe internationaal te ontmaskeren. Zij betoogde dat de verheerlijking zijn oorsprong had in de communistische propaganda die al tijdens de Tweede Wereldoorlog in gang was gezet. Deze propaganda had vooral ten doel gehad de Britten te mis- en verleiden, om militaire hulp en nog belangrijker, internationale erkenning voor het nieuwe regime te verwerven. Die campagne was goed geslaagd, concludeerde zij.

Via de geallieerde verbindingsofficieren die destijds bij de partizanen dienden en die door de communisten een rad voor ogen was gedraaid – militairen als brigade-

⁴⁶⁷ Woodward, *Balkan tragedy*, 25-27.

⁴⁶⁸ Zie Ivo Banać, "Historiography of the countries of Eastern Europe: Yugoslavia", *American historical review* (1992) 1084-1104, aldaar 1085.

generaal Fitzroy Maclean en kapitein William Deakin – was de mythe in de westerse wereld vervolgens in brede kring doorgegeven aan toekomstige generaties, zo meende Beloff.⁴⁶⁹ Dit gebeurde in de eerste plaats via hun memoires. Maclean schreef bijvoorbeeld in zijn bekende boek *Eastern approaches* over zijn ervaringen bij de partizanen als ware het een spannend jongensboek, en maakte later enkele biografieën van Tito. Deakin, die zijn belevenissen eveneens als een groots avontuur op papier zette, was decennia lang de Joegoslavië-expert van de universiteit van Oxford en gaf zijn visie door aan hem opvolgende specialisten als Dennison Rusinov en Marcus Wheeler. Van de ervaringsdeskundigen ging de partizanenverheerlijking zo over naar het Britse wetenschappelijke circuit. De partizanenmythe verankerde zich via de Britten vervolgens weer stevig in de internationale historiografie over dit onderwerp.⁴⁷⁰

Beloff vond dat de pro-Joegoslavische visie, net als in Joegoslavië zelf, toe was aan een herziening. Dat deed zij, benadrukte ze zelf, echter niet om de daden van de partizanen naar beneden te halen. Het bleef volgens haar een vaststaand feit dat Tito's verzetsbeweging het beste georganiseerd was van alle Europese ondergrondse organisaties. Op bepaalde momenten vochten de partizanen dapper en met grote zelfopoffering voor hun zaak, hun eigen overleving of voor hun kameraden. Dat verdiende waardering. Maar de overdrijving dat het partizanenverzet onherstelbare schade aanrichtte bij de bezettende mogendheden behoefde daarnaast een correctie. Beloffs redeneerde als volgt: het uiteindelijke doel waarvoor de partizanen hadden gevochten was het vestigen van een communistische staat in Joegoslavië. Dit bracht hen onvermijdelijk in conflict met de *četniks*, die juist vochten voor het herstel van het oude Joegoslavische koninkrijk. Vanaf het najaar van 1941, toen hun gezamenlijke opstand mislukte, vochten de twee verzetsgroepen daarom een bloedige burgeroorlog uit die tot 1947 duurde. Het gros van de gevechtskracht van de partizanen was gedurende die strijd tegen de *četniks* gericht, niet tegen de bezetters, en tegen alles en iedereen die staatsorganen draaiende hield op het grondgebied van het oude Joegoslavië: burgemeesters en ambtenaren, politiemensen, en al hun kantoren en archieven. Het was in de eerste plaats en vooral een strijd om de macht.

De Duitsers, zo schreef Beloff, haalden ondertussen het grootste deel van hun troepen uit Joegoslavië weg.⁴⁷¹ Die werden naar het oostfront gestuurd en vervangen door Bulgaarse, Roemeense en vooral Hongaarse eenheden. Vanaf dat moment vochten Tito en Michailović voornamelijk nog tegen elkaar. Het grootste verlies aan mensenlevens in Joegoslavië in de Tweede Wereldoorlog (verhoudingsgewijs het hoogste in Europa) was niet het gevolg van het heroïsche verzet tegen de bezettingstroepen, maar van deze genadeloze burgeroorlog, de strijd tegen de *ustaša*

---

⁴⁶⁹ Nora Beloff, *Tito's flawed legacy. Yugoslavia and the West, 1939-84* (Londen 1985) 20.

⁴⁷⁰ Dennison Rusinov schreef onder andere het toonaangevende boek *The Yugoslav Experiment 1948-1974* (Londen 1977). Voorbeelden van de reeks memoires van liaisonofficiërs die bij de partizanen dienden zijn: Jasper Rootham, *Miss Fire. The chronicle of a British mission to Michailović 1943-1944* (Londen 1946), Fitzroy Maclean, *Eastern approaches* (Londen 1949), Stephen Clissold, *Whirlwind. An account of Marshal Tito's rise to power* (Londen 1949) en Frederick William Deakin, *The embattled mountain* (Londen 1971).

⁴⁷¹ Zie ook: Enver Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War* (New York en Londen 2005) 32 en 38. Het was juist beleid van de Duitsers om zo weinig mogelijk eigen troepen op de Balkan te legeren, en het bezettingswerk zo veel mogelijk over te laten aan bondgenoten uit de regio.

meegerekend. Sterker nog, de partizanen vochten niet alleen nauwelijks tegen de Duitsers, eind 1942 en begin 1943 deed Tito de bezetters zelfs het aanbod van een wapenstilstand opdat zij de handen vrij zouden hebben om de *četniks* te vernietigen. Dat de *četniks* eveneens zulke samenwerkingsverbanden met de Duitsers en de Italianen aangingen was genoegzaam bekend. Dat ook de partizanen zich aan deze praktijken schuldig hadden gemaakt was echter jarenlang geheim gehouden. Het paste immers niet in het beeld van principieel verzet en heldendom dat de Joegoslavische autoriteiten na de oorlog cultiveerden.

Het bewijs voor deze historiografische aardverschuiving werd eind jaren zestig gevonden in Duitse archieven, meldde Beloff. Er werd vervolgens algemene bekendheid aan gegeven tijdens de revisie van de jaren tachtig, zelfs in Joegoslavië zelf. Vladimir Dedijer overlegde daarbij het nodige bewijs, in de vorm van officiële documenten. De gesprekken met de Duitsers werden bovendien bevestigd door Tito's oude strijdmakker Milovan Djilas (in de oorlog lid van het Joegoslavische politiebureau en later dissident). Djilas nam aan de onderhandelingen met de Duitsers deel. Staatshistoricus Dedijer kwam met papieren waaruit bleek dat Tito daarnaast het expliciete bevel had gegeven om de Duitse troepen te ontzien. Toen Hitler uiteindelijk weigerde om op het wapenstilstandsaanbod van de partizanen in te gaan, stuurde de communistische verzetsleider op 7 mei 1943 een order naar zijn eenheden dat de bezetters weer mochten worden bestreden. Maar, zo stelde het document expliciet, "het belangrijkste doel blijft de vernietiging van Draža's [Michailović z'n] leger."⁴⁷²

In september 1943 capituleerde het Italiaanse leger ten gevolge van de geallieerde opmars door Italië zelf. De partizanen en Duitsers vulden razendsnel het ontstane vacuüm. Voor Tito's guerrillastrijders was dit een opsteker, want zij konden zo grote stukken van het Adriatische kustgebied (al dan niet tijdelijk) overnemen. Zij eigenden zich daarbij grote hoeveelheden Italiaans wapentuig toe. Binnen enkele weken transformeerde de verzetsgroep van een guerrillaleger op de vlucht tot een machtsfactor van betekenis. Maar ondanks deze voor de geallieerden gunstige ontwikkeling, bleef de bijdrage van de partizanen aan de oorlog tegen de Duitsers gering, aldus Beloff. Dat de geallieerde leiders iets anders dachten, was volgens haar het gevolg van een bewust gevoerde campagne van verkeerde informatie en propaganda van de zijde van de communisten. Terwijl de partizanen hun aandacht voornamelijk richtten op het bestrijden van hun binnenlandse vijanden, wisten zij met behulp van een groep linkse sympathisanten in de Britse geheime dienst SOE (*Special Operations Executive* – een organisatie die speciaal was opgezet om samen te werken met de diverse Europese verzetsbewegingen) een mythe te creëren van enorme Duitse verliezen en grote communistische successen.

Dat de Britse inlichtingendiensten in de jaren veertig en vijftig waren 'geïnfiltreerd' door een groep jonge hoog opgeleiden met linkse sympathieën, was in de jaren tachtig al wel bekend. Beruchte voorbeelden waren de in de Koude Oorlog ontmaskerde spionnen Anthony Blunt, Kim Philby en Guy Burgess, die voor de Sovjet-Unie bleken te hebben gewerkt. Ook op de SOE-verbindingspost die de berichtgeving

---

⁴⁷² Beloff, *Tito's flawed legacy*, 81-82. Zie ook 69-74. Djilas beschreef zijn onderhandelingen met de Duitsers in *Wartime* (New York en Londen 1977). Dedijer publiceerde deze kwestie in *Novi prilozi*.

van en naar de Joegoslavische partizanen afhandelde (eerst gevestigd in het Egyptische Cairo, later in de Italiaanse havenstad Bari) zat een medewerker met sympathie voor Tito's volksbeweging, het lid van de Britse Communistische Partij James Klugmann. Via hem werden de hogere echelons in Londen volgens historicus Beloff systematisch foutief geïnformeerd over troepensterktes, gemaakte slachtoffers, aantallen vierkante kilometers bevrijd gebied en dergelijke. In 1943 wist de SOE minister-president Churchill er bijvoorbeeld van te overtuigen dat de partizanen in Joegoslavië 33 divisies van de Asmogendheden bevochten die zodoende niet elders konden worden ingezet, schreef Beloff.

De historicus Walter Roberts achterhaalde dat de premier in de zomer van dat jaar zelfs meende dat er 39 divisies op de Balkan werden 'gebonden', nog eens 6 meer.⁴⁷³ In het interventiedebat over Bosnië spraken deelnemers soms van 36 of 37 Duitse divisies. In werkelijkheid, zo betoogde Beloff, bleek uit Italiaanse en Duitse archieven dat er op enig moment nooit meer dan 30 divisies uit het pro-Duitse kamp in het gebied waren, waarvan hooguit 7 Duitse. Het overgrote deel van de bezettingsperiode haalde het aantal dit toppunt van 30 bij lange na niet, en waren het er vaak minder dan 25. De meeste van deze eenheden waren bovendien uitgedund door verliezen aan het oostfront of bestonden uit cadetten in opleiding. Na de Italiaanse overgave in 1943 nam het aantal Duitse divisies, waaronder een SS-eenheid die geheel uit Bosniërs bestond, toe tot 15. Het totale aantal (van de Duitsers én hun bondgenoten) slonk tot 23. De Duitse divisies opereerden de gehele oorlog voornamelijk in Servië, waar zij merendeels met *četniks* van doen hadden, niet met partizanen.⁴⁷⁴

Een ander voorbeeld van de misleiding door de communisten (met hulp van enkelen binnen de SOE) was volgens Beloff de onjuiste bewering van de partizanen dat zij meer dan driehonderdduizend (305.000) Duitsers hadden gedood en meer dan vierhonderdduizend (425.000) verwond, cijfers die de Britse regering via contactofficier Fitzroy Maclean bereikten. Duitse archieven vertelden een heel ander verhaal, namelijk dat de verliezen op de gehele Balkan (inclusief Albanië, Bulgarije en Griekenland) tussen juni 1941 en april 1945 rond de twintigduizend (20.256 om precies te zijn) manschappen bedroegen, minder dan tien procent van het door de partizanen geclaimde aantal. De meeste van deze militairen waren gesneuveld tijdens de opmars van het Rode Leger in 1944 en 1945.⁴⁷⁵ De Duitsers hadden derhalve minder last van de partizanen dan de mythe deed geloven. Een militaire studie uit 1979 bevestigde dit. Paul Hehns boek *The German struggle against Yugoslav guerillas in World War II* was weliswaar geschreven in een tijd dat de revisie van de partizanendaden nog slechts hier en daar schemerde en nog niet volledig was doorgebroken, toch kwam de Amerikaanse historicus al tot de opmerkelijke conclusie dat de overwinning van Tito's

---

⁴⁷³ Walter R. Roberts, *Tito, Michailović and the Allies, 1941-1945* (2^e druk; Durham 1987) 131.

⁴⁷⁴ Beloff, *Tito's flawed legacy*, 94. Zie voor bevestiging: Klaus Smider, *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941-1944* (Hamburg, Berlin en Bonn 2002) 535-540. Smider stelt – in een onderzoek dat is gebaseerd op Duitse militaire bronnen – dat de partizanen ongeveer vijf 'gemiddelde' Duitse divisies meer aan zich bonden dan onder een 'normale' bezetting nodig zouden zijn geweest. Het idee dat Tito en de zijnen tussen de 15 en de 20 Duitse 'frontdivisies' zouden hebben afgeleid, verwerpt hij met grote stelligheid.

⁴⁷⁵ Beloff, *Tito's flawed legacy*, 102.

verzetsbeweging in 1945 militair gezien vooral te danken was geweest aan externe factoren, niet aan eigen daden.

In de eerste plaats, meende Hehn, hadden de Duitsers en de Italianen continu ruzie gehad over de te volgen tactiek om de guerrillastrijd te onderdrukken. Dit had hun aanpak danig verzwakt. De verdeeldheid werd versterkt door verschillen van mening tussen hogere bevelhebbers en regionale commandanten, en tussen 'gewone' garnizoenstroepen en 'speciale' operationele eenheden. In de al hoogst complexe situatie in Joegoslavië, waar meerdere bezettingen, politieke conflicten en burgeroorlogen door elkaar liepen, resulteerde dit uiteindelijk in het mislukken van het beoogde, gesloten antiguerrillafront. Daarnaast had de oorlog in Zuidoost-Europa sowieso een lage prioriteit bij de Duitsers, betoogde Hehn. De gevechtskracht van hun leger werd vooral ingezet aan het Russische front en in Noord-Afrika. Vanaf 1942 ging het daar in toenemende mate mis, waardoor die gebieden de aandacht van het Duitse opperbevel nog meer opslokten. Toen de geallieerden in 1943 in Italië landden en dat land al snel daarna capituleerde, hadden de Duitsers wel wat anders aan hun hoofd dan het uitroeien van een enkele verzetsgroep in een perifeer en relatief onbelangrijk operatiegebied. Gedurende de gehele bezettingsperiode beperkten de Duitsers zich zodoende tot enkele grote offensieven om de partizanen te bestrijden, wanneer zij, aldus Hehn, de tijd en adem hadden om extra troepen naar Joegoslavië te sturen. De permanente bezettingstroepen merkten bovendien dat zij laag op het Berlijnse prioriteitenlijstje stonden: in toenemende mate bestonden nieuwe eenheden uit oudere mannen en was er een gebrek aan voldoende materieel, munitie en bewapening.⁴⁷⁶

De analyses van Beloff en Hehn, representatief voor de herziene stand van zaken omtrent de geschiedenis van Joegoslavië in de Tweede Wereldoorlog, waren met deze conclusies ver verwijderd van de aannames die een tiental jaren later werden gedaan toen de partizanenanalogie tijdens het interventiedebat over de Bosnische oorlog werd gebruikt als krachtige waarschuwing tegen ingrijpen. De zogenaamde les van het partizanenverzet van veertig jaar daarvoor (niet interveniëren in dat gebied, want zelfs de machtige Duitsers kregen de bevolking daar niet klein) steunde grotendeels op de veronderstelling dat de guerrillastrijders van Tito een klinkende overwinning hadden behaald op het superieure Duitse leger. Historiografisch gezien bleek deze veronderstelling gefundeerd te zijn in een door een dictatuur in het leven geroepen en in stand gehouden mythe. Wat dus te concluderen als bleek dat de partizanen vooral een burgeroorlog hadden uitgevochten, en hun overwinning niet te danken hadden aan eigen kracht maar aan gunstige invloeden van buitenaf? Hoe zag de historiografische plaatsbepaling er dan uit?

De officiële geschiedschrijving van de Joegoslavische communisten had in de naoorlogse jaren internationaal brede aanhang verworven, totdat barsten in hun gladgestreken versie van de Tweede Wereldoorlog in de jaren zeventig en scheuren in de jaren tachtig twijfel zaaiden en een brede herziening van het historiografische slagveld in gang zetten. Dat betekende niet dat de westerse historiografie al die jaren eensgezind was geweest, of collectief door het Joegoslavische regime misleid. Lang

---

⁴⁷⁶ Paul Hehn, *The German struggle against Yugoslav guerrillas in World War II* (z.p. 1979) 142-144.

voor de ontmaskering van de partizanenmythe in de jaren tachtig was er een kleine, ongehoorde groep historici en andere Joegoslavië-kenners die de vermeende heldendaden van de partizanen kritisch onder de loep namen. Al in 1946 schreef de Amerikaanse journalist David Martin bijvoorbeeld het boek *Ally betrayed*, over het ‘verraad’ door de geallieerden van Draža Michailović en de *četniks*.

Martin schreef zijn aanklacht naar aanleiding van een opdracht in 1944 om een artikel te maken met de titel “De waarheid over Joegoslavië”. In de loop van zijn journalistieke onderzoek – zijn bronnen waren voornamelijk interviews met ooggetuigen, en weergaven van hun verslagen – ontdekte hij dat de publicaties over Joegoslavië in de geallieerde pers weinig van doen hadden met die waarheid. Deze oorlogspropaganda, zo stelde hij, was het begin van de partizanenmythe, die dus niet alleen een verzinsel van de communisten was maar evenzeer van hun Britse en Amerikaanse bondgenoten. Gesterkt in zijn bevindingen door de vervolgingen van politieke tegenstanders in Joegoslavië na 1945 en het showproces tegen Michailović na diens gevangenneming in 1946, poogde Martin een herwaardering van de inmiddels verguisde *četnik*-beweging te schrijven.⁴⁷⁷

Natuurlijk was Martins boek een document van zijn tijd. In 1946 deed de Koude Oorlog zijn intrede in de internationale politiek en werd het Westen kritischer over de daden van de vroegere communistische bondgenoten in het oosten, ook over de Joegoslaven. De spanningen met Joegoslavië liepen bijvoorbeeld hoog op rond de crisis om Triëste (een territoriaal dispuut) en door de hulp van het nieuwe regime in Belgrado aan de communistische strijders in de Griekse burgeroorlog. Die verwijdering verloor pas weer momentum toen Tito in 1948 brak met Stalin. De Joegoslavische positie op het wereldtoneel bleef daarna zodanig dat het land meer op begrip dan op kritiek kon rekenen. Alleen in de drie jaar tussen 1945 en 1948 deed het mee aan de onenigheid tussen Oost en West. In deze periode leek de partizanenmythe dus even een vroege dood te sterven. Er werd, met name in de Servische migrantengemeenschap in de Verenigde Staten, een kiem gezaaid voor een anti-communistische historiografie.

David Martins boek maakte deel uit van de aftrap van de Koude Oorlog en was een voorbeeld van hoe de journalistiek op de eerste rij zit bij het maken van geschiedenis. Een onvermijdelijke bijwerking waren de vele fouten en hiaten, en een gebrek aan distantie. Desalniettemin was zijn werkwijze correct, met hoor en wederhoor, en negeerde hij dubieuze bronnen. Wie het boek na al die jaren leest, komt tot de conclusie dat Martin, slechts een jaar na de Tweede Wereldoorlog, dicht bij het blootleggen van de propagandacampagne was die volgens Beloff leidde tot het ontstaan van de partizanenverheerlijking. Elementen van de historiografische revisie van de jaren tachtig zaten reeds in Martins boek: de bewuste propaganda van de communisten om de macht te grijpen, de onbewuste hulp daarbij van de misleidde liaisonofficieren of zelfs de doelbewuste collaboratie van communisten in de Britse en Amerikaanse pers (de zogenoemde *fellow-travellers*) die enthousiast meewerkten aan het opbouwen van Tito’s zaak. Dat er *fellow-travellers* in de Britse en Amerikaanse inlichtingendiensten zaten (zoals Beloff schreef) vermoedde Martin ook.⁴⁷⁸

---

⁴⁷⁷ David Martin, *Ally betrayed. The uncensored story of Tito and Michailovic* (New York 1946).

⁴⁷⁸ Martin, *Ally betrayed*, 84-102.

Hoewel *Ally betrayed* vanaf het begin werd gerekend tot de zogenoemde ‘Michailovistische’ literatuur (van Servisch-royalistische boekwerken tegen het communistische regime van Tito) stak het positief af tegen het andere werk uit deze hoek, dat vaak het karakter had van pro-Servische of rabiaat anticommunistische traktaten. De politiek gekleurde teksten waren lange tijd de enige die in het Westen ageerden tegen de officiële historische interpretatie die in Belgrado werd gemaakt. Zij konden dan ook geen voet aan de grond krijgen in serieuze academische kringen. Enkele voorbeelden van deze gepolitiseerde ‘geschiedschrijving’ waren het boek van de voormalige Joegoslavische ambassadeur in de VS, Contantin Fotić, *The war we lost – Yugoslavia’s tragedy and the failure of the West* (New York 1948) en B. Lazić’ *The tragedy of general Michailovic* (Londen 1946). In 1990 verscheen een boek van de Brit Michael Lees in deze categorie, getiteld *The rape of Serbia. The British role in Tito’s grab for power, 1943-1944*. Vanwege het veranderde klimaat in Joegoslavië was de royalistische, pro-Servische visie van deze oud-verbindingsofficier in 1991 erg populair in Servië. Het boek was vlak voor het uitbreken van de burgeroorlog een bestseller in Belgrado.⁴⁷⁹

De ‘Michailovisten’ werden, behalve in de korte periode na de Tweede Wereldoorlog en in de aanloop naar de nieuwe boedelscheiding eind jaren tachtig, begin jaren negentig, veertig jaar lang niet gehoord. Zij kregen nooit een voet tussen de deur van de publieke meningsvorming, laat staan het wetenschappelijke discours. Sinds 1948 werden hun standpunten overschaduwd door de partizanenverheerlijking uit de boeken van militaire ‘helden’ als Fitzroy Maclean, William Deakin, Stephen Clissold en anderen, die hun persoonlijke belevenissen op aansprekende wijze op papier zetten en later wetenschap gingen bedrijven door hun pro-Joegoslavische bril. Deze militairen werden opgevolgd door een reeks vooraanstaande academische discipelen, zoals Dennison Rusinow, Fred Singleton, Phyllis Auty en Duncan Wilson.⁴⁸⁰ Hoewel deze historici best kritisch schreven over het Joegoslavische regime, kon de partizanenmythe (het misleidende militair-historische aspect van het verhaal) tot begin jaren zeventig min of meer onbedreigd blijven bestaan. Dit kwam, zo schreef de historicus Stevan Pavlowitch in 1971, omdat “tot nu toe nog geen echt academisch werk over Joegoslavië in de Tweede Wereldoorlog is verschenen.” Pavlowitch bedoelde hiermee dat de officiële interpretatie nog nooit was getoetst aan het beschikbare bronnenmateriaal, zoals historici behoorden te doen. Er waren slechts “officiële geschiedenissen, memoires en dagboeken, verdedigende, tendentieuze en controversiële interpretaties”, gepubliceerd door alle betrokken partijen, aldus zijn historiografische typering. Het bestaande materiaal was in ieder geval, zo vond Pavlowitch, weinig objectief en wetenschappelijk, terwijl archiefmateriaal (in Duitsland, Italië etc) deed vermoeden dat

⁴⁷⁹ Richard West, *Tito and the rise and fall of Yugoslavia* (Londen 1994) 164.

⁴⁸⁰ Zie naast de eerder genoemde boeken van Maclean, Deacon, Clissold en Rusinow ook Fred Singleton, *Twentieth-century Yugoslavia* (Londen 1976), Duncan Wilson, *Tito’s Yugoslavia* (Cambridge etc. 1979), Phyllis Auty, *Tito: a biography* (z.p. 1970), Phyllis Auty en Richard Clogg eds., *British policy towards wartime resistance in Yugoslavia and Greece* (Londen en Basingstoke 1975) en Mark Wheeler, *Britain and the war for Yugoslavia 1940-43* (New York 1980).

er andere interpretaties mogelijk waren die de gepolitiseerde visies teniet zouden doen.⁴⁸¹

Pavlowitch poogde in zijn boek *Yugoslavia* een vroege aanzet te geven tot ontmythologisering. Hij stelde dat de partizanen het grootste deel van hun energie hadden gestoken in het bevechten van de *četniks*, in plaats van de Asmogendheden. Hij sprak, net als historici tien jaar later, van verkeerde en gekleurde informatie die de geallieerde leiders via de liaisonofficiëren bereikte. Pavlowitch ging echter niet zo ver dat hij vond dat er een 'complot' was van *fellow-travellers*, zoals later Beloff wel schreef. Hij dacht dat er sprake was van een samenloop van omstandigheden die ertoe leidde dat waarnemers als Maclean en Deakin een verkeerd beeld kregen van de situatie (waarbij zij uiteraard niet door de partizanen werden gecorrigeerd). De verbindingsofficieren stuurden zodoende rapportages naar hun politieke bazen waarin de partizanen naar voren kwamen als de machtigste verzetsgroep in Joegoslavië. Aangezien Churchill vooral geïnteresseerd was in de vraag wie de meeste Duitsers doodde (de *body count*), en niet in de ideologie van Joegoslavië's toekomstige regime, was deze vergissing voldoende om de geallieerden in 1943 aan de partizanen te committeren.⁴⁸² In later werk herhaalde Pavlowitch deze genuanceerde interpretatie. In een boek over Tito zette de historicus de titoïstische mythen in 1992 bijvoorbeeld net als Beloff op een rij. Zijn beeld van de partizanen bleek in twintig jaar weinig veranderd: Tito werd eind 1943 de oogappel van de geallieerden op de Balkan door zijn slimme propaganda, zijn vermogen indruk te maken op de liaisonofficiëren, door linkse sympathisanten in de Britse bureaucratie, door toevallige omstandigheden zoals de in geallieerde ogen teleurstellende prestaties van Michailović en de zijnen, en door de verdeeldheid bij de Joegoslavische regering-in-ballingschap in Londen. Dit samenspel van factoren in een tijd van oorlog maakte de communistische partizanen al gauw de nieuwe helden van de Britse oorlogspropaganda, aldus Pavlowitch.⁴⁸³

Historici bleven, als het ging om de geschiedenis van Joegoslavië in de Tweede Wereldoorlog, in de jaren negentig verdeeld over één overgebleven punt van discussie: was de uiteindelijke keuze van de geallieerden (met name bepaald door de Britten) voor de partizanen het gevolg van een communistisch complot of niet? Enerzijds was er de aan Nora Beloff gelieerde stroming die dacht van wel. David Martin voegde zich bijvoorbeeld bij hen. In 1990 publiceerde hij het boek *The web of disinformation: Churchill's Yugoslav blunder*.⁴⁸⁴ Zijn conclusie: een onderzoek in Britse bronnen had aangetoond dat de rapporten over de gebeurtenissen in Joegoslavië door pro-communistische agenten waren 'geredigeerd'. Er was geknoeid met de waarheid. Een andere stroming moest echter niets van deze interpretatie hebben. De historici John Lampe en Richard West bijvoorbeeld, vonden de vermeende invloed van linkse sympathisanten in de geallieerde geheime diensten zwaar overdreven. Zij meenden dat de rapportages van de liaisonofficiëren uiteindelijk vooral overtuigend waren omdat de

---

⁴⁸¹ Stevan Pavlowitch, *Yugoslavia* (Londen 1971).

⁴⁸² Pavlowitch, *Yugoslavia*, 155.

⁴⁸³ Stevan Pavlowitch, *Tito. Yugoslavia's great dictator. A reassessment* (Londen 1992) 41.

⁴⁸⁴ David Martin, *The web of disinformation: Churchill's Yugoslav blunder* (New York 1990). Zie bijvoorbeeld ook het boek van Miron Rezun, *Europe and the war in the Balkans. Towards a new Yugoslav identity* (Westpoint en Londen 1995) 81.

hierin opgetekende informatie was bevestigd door een zeer geheime, andere bron: de zogenoemde 'Ultra', wat stond voor informatie die van de Duitsers zelf kwam. Eind jaren tachtig werd bekend dat de Britten ten tijde van de Tweede Wereldoorlog informatie over hun tegenstander rechtstreeks uit de Duitse communicatiestromen hadden weten te onttrekken nadat zij de zogenoemde Enigma-code hadden gebroken.⁴⁸⁵ Deze toegang tot onderschepte, zeer geheime Duitse informatie, alleen bekend bij een zeer kleine groep regeringsfunctionarissen, bevestigde het bij de geallieerden groeiende beeld dat de partizanen een effectievere guerrillastrijd voerden dan de *četniks*. Deze onafhankelijke bevestiging deed de Britten eind 1943 definitief beslissen om de partizanen te steunen en de *četniks* te laten vallen. Vermeend vervalste rapporten bij de inlichtingendiensten zouden op deze keuze weinig invloed hebben gehad.⁴⁸⁶

Recent onderzoek duidt er op dat deze laatste interpretatie het dichtste in de buurt van de waarheid kwam. Eind jaren negentig kregen onderzoekers toegang tot de Britse inlichtingenarchieven, onder andere die van de SOE, SIS (*Secret Intelligence Service*) en PWE (*Political Warfare Executive*). Hieruit bleek dat de Britten ten tijde van de oorlog een redelijk goed beeld hadden gehad van wat er zich in Joegoslavië afspeelde. Zij wisten dat *četniks* en partizanen vooral elkaar bevochten. Via hun liaisonofficieren én de Ultra-bron wisten zij bovendien dat Michailović en de zijnen van alle verzetsgroepen het minst bijdroegen aan de geallieerde oorlogsinspanning. De verheerlijking van het binnenlandse verzet in Joegoslavië was vooral een product van Britse, Amerikaanse en Sovjet-Russische oorlogspropaganda. Die propaganda werd nooit, ook niet na de oorlog, gecorrigeerd. Historicus Heather Williams schreef in een recente publicatie zelfs dat Churchill juist heel goed wist dat het Joegoslavische verzet weinig effectief was. Het ging hem echter niet om de werkelijke getallen, maar juist om het instandhouden van een mythe van het bestaan van een heroïsch verzetsleger in door de Duitsers bezet gebied. De partizanen voldeden het beste aan dit gewenste beeld.⁴⁸⁷

Williams verwierp ook het idee van een communistisch complot. De rode sympathisanten in de SOE, zoals James Klugmann, waren niet talrijk genoeg in andere inlichtingendiensten en bij de buitenlandse dienst om het algemene beleid van de Britten wezenlijk te beïnvloeden. Andere factoren waren belangrijker, zoals het Enigma-materiaal, dat liet zien dat van alle verzetsgroepen in Joegoslavië de partizanen het meest actief waren (ook al was dit, aldus Williams, simpelweg omdat zij bezig waren met het realiseren van een revolutie). Verder was het politiek correct om de communisten welwillend te behandelen. De Sovjet-Unie was toentertijd immers een belangrijke bondgenoot. Zodoende konden het juist conservatieve operateurs als Fitzroy Maclean zijn die hun stem gaven aan de keuze om de partizanen te steunen. Tegen de tijd dat hierover weer twijfels ontstonden, was het te laat en zetelde in Belgrado een communistisch regime.⁴⁸⁸

---

⁴⁸⁵ Ralph Bennet, *Ultra and the Mediterranean strategy* (Londen 1989).

⁴⁸⁶ John R. Lampe, *Yugoslavia as history. Twice there was a country* (Cambridge 1996) 215. Zie ook West, *Tito*, 164-169.

⁴⁸⁷ Heather Williams, *Parachutes, patriots and partisans. The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945* (Londen en Madison 2003) 117-118.

⁴⁸⁸ Williams, 246-250.

Het bergachtige Bosnië werd door velen beschouwd als ideaal terrein voor een guerrillaoorlog.

De mythe en de les

Over het partizanenverzet in Joegoslavië ten tijde van de Tweede Wereldoorlog bestond lange tijd een mythe, die het gezamenlijke product was van de communistische, Amerikaanse en Britse propagandamachines uit de oorlogsjaren. Deze mythe werd in de jaren zeventig en tachtig door historici langzaamaan ontmaskerd. Zoals zoveel mythologische verhalen over de jaren 1939-1945 van de kant van de geallieerde overwinnaars bleef het verheerlijkte beeld van de dappere partizanen echter hardnekkig bestaan. In het interventiedebat over Bosnië in de jaren negentig gebruikten de tegenstanders van ingrijpen de vermeende heroïek van de partizanenbeweging daarom als argument om militaire operaties af te raden, alsof van een ontmaskering van de overdrijving nooit sprake was geweest. Wat de Duitsers en hun bondgenoten destijds zogenaamd was overkomen, zou een waarschuwing moeten zijn voor iedereen die het land opnieuw wilde gaan pacificeren, zo was de redenering. Dit bleek een ogenschijnlijk aantrekkelijk argument, omdat het een direct toepasbare les voor de desbetreffende regio was. Alleen tijd scheidde de twee situaties, verder was er sprake van hetzelfde gebied en dezelfde mensen.

Maar juist door deze directe toepasbaarheid kende deze analogie een aantal haken en ogen. In de eerste plaats was er de vraag of er in het geval van een dergelijke waarschuwende interpretatie van een historische analogie (in het vorige hoofdstuk ‘onderbuik-analogie’ genoemd) wel kon en mocht worden geconcludeerd dat het partizanenverzet van de Tweede Wereldoorlog veertig jaar later spontaan zou kunnen worden herhaald. Waren de kinderen en kleinkinderen van de partizanen net zo dapper

en taai als deze vroegere verzetsstrijders naar verluid waren geweest? Deze vraag was, zoals vermeld, onderwerp van het interventiedebat zelf. En hoewel het op het eerste gezicht voor de hand lag om haar bevestigend te beantwoorden, was ze bij nader inzien tamelijk vergezocht. Wat deze kant van de analogie – die juist niet was ontdaan van waardeoordelen en tijdsaspecten, en zodoende niet het kenmerk had van een algemene geschiedeniswet – dus ogenschijnlijk sterk maakte, was eigenlijk zijn grote zwakte. Juist dat specifieke element van de analogie dat het argument om niet te hoeven interveniëren kracht moest bijzetten (het element van de directe toepasbaarheid), kon de hindernissen van tijd en logica niet met overtuiging overbruggen. Het meest voor de hand liggende denkraam bleek een valkuil.

In de tweede plaats, en dat sloeg de bodem onder de analogie nog meer weg, was de heroïek van de partizanen van toen een veertig jaar lang door de officiële Joegoslavische staatshistorici in stand gehouden mythe. Die mythe was in de jaren zeventig en tachtig ontmaskerd, zowel in Joegoslavië zelf als internationaal. Weliswaar waren er nog steeds debatten over deelvragen van deze complexe geschiedenis, maar de grote lijn was duidelijk: de partizanen hadden tegen verzwakte en verdeelde tegenstanders gevochten, zo nu en dan zelfs toenadering gezocht tot de Duitsers, hun energie grotendeels gestoken in de burgeroorlog, waren een groot deel van de oorlog op de vlucht geweest en waren aan de macht gekomen in omstandigheden die grotendeels van buitenaf waren ontstaan. Vervolgens waren Tito en de zijnen uitstekend in staat gebleken hun eigen rol in de oorlog te heroïseren en een afschrikwekkende staatsideologie te creëren, met een duidelijk doel: toekomstige bezetters uit het hoofd praten dat een inval in Joegoslavië een goed idee zou zijn. In de naoorlogse jaren bleek dit succesvolle propaganda, waar zelfs de tegenstanders van het communistische regime maar moeilijk gaten in konden schieten.

De uiteindelijke ontmythologisering van de communistische staatspropaganda (en de oude geallieerde oorlogspropaganda) over het partizanenverzet was ten tijde van de Bosnische oorlog begin jaren negentig kennelijk onvoldoende doorgedrongen tot het internationale publieke domein. De mythe was een *meme*, een zichzelf replicerend (en in dit geval onwaar) beeld, geworden. In het interventiedebat over Bosnië werd de partizanenmythe gebruikt als tijdens Tito's beste jaren en precies zo afschrikwekkend als de bedenkers ervan hadden bedoeld. De historische versterking van het 'Bosnië-als-militair-moeras'-argument sloeg daarom volledig de plank mis. De gebruikers van dit argument waren het slachtoffer van een van staatswege gecreëerde overdrijving. Zij lieten zich op het verkeerde been zetten, terwijl enig spoorwerk in de historiografie over deze thematiek hen gemakkelijk voor deze fout had kunnen behoeden. Hun retorische opportunisme (het maar al te graag willen gebruiken van een interpretatie van een analogie die te mooi leek om waar te zijn) deed hen met open ogen in de valkuil stappen van het kritiekloos overnemen van een uit propaganda geboren historische verdraaiing van de waarheid.

Hiermee was niet gezegd dat het argument dat Bosnië geschikt terrein was voor een guerrillaoorlog en daarmee wel eens een militair moeras zou kunnen blijken, helemaal niet gold. De partizanen konden immers nog altijd bogen op aansprekende wapenfeiten, hoe sterk overdreven hun totale rol later ook was. Hoewel zij minder

effectief waren dan het Joegoslavische regime achteraf wilde doen laten geloven, toonde de geschiedenis van hun beweging wel degelijk aan dat verzetsgroepen in Bosnië onder bepaalde omstandigheden goed konden en zouden gedijen. Het zou een vergissing zijn geweest als de foutieve historische onderbouwing van het 'militair-moeras'-argument zou hebben geleid tot een algehele verwerping van deze waarschuwing. Militaire commandanten die plannen smeedden om in Bosnië in te grijpen, hielden hoe dan ook rekening met de mogelijkheid van een guerrilla. De les van de geschiedenis was daarbij niet dat Bosnië in het algemeen moeilijk te bezetten gebied was, maar wel dat de Duits-Italiaanse aanpak uit de Tweede Wereldoorlog (lokale bondgenoten de kastanjes uit het vuur laten halen) niet zou werken. Het verkeerde gebruik van de ongelukkige analogie met de partizanenbeweging maakte een objectief oordeel er echter niet gemakkelijker op. De gebruikers hadden de analogie gewoonweg niet voldoende ontdaan van zijn subjectieve elementen en zich daarmee laten verleiden tot het overnemen van onjuiste informatie en uiteindelijk een onjuiste interpretatie. Kritischer historisch besef had dit kunnen voorkomen.

HOOFDSTUK 11: EEN ‘EUROPEES VIETNAM’?

Wellicht nog aansprekender dan de vergelijking met het Joegoslavische partizanenverzet was de waarschuwende analogie van een ‘nieuw Vietnam’. Ook dit historische schrikbeeld van een eertijds succesvolle guerrilla tegen een machtig westers leger werd vaak aangevoerd als argument tegen interventie in de oorlog om Bosnië. Zoals de Fransen in de jaren vijftig en de Amerikanen in de jaren zestig en zeventig waren vastgelopen in de rijstvelden en jungles van Vietnam, zo zou het een expeditieleger in ex-Joegoslavië ook wel eens kunnen vergaan, betoogden sceptische participanten in het interventiedebat. Het verzet van de Vietnamezen en dat van de partizanen waren twee kanten van dezelfde medaille, zo was de gedachte. “De Duitsers hebben in de Tweede Wereldoorlog [in Joegoslavië] te maken gekregen met de kracht van een militaire guerrillabeweging [...] die grote overeenkomsten vertoonde met de latere Vietminh en Vietcong, die Frankrijk en de Verenigde Staten in de jaren 50 en 60 een militair échec hebben bereid”, schreef de *Haagsche Courant* bijvoorbeeld in de zomer van 1992. De kwestie Bosnië werd zo gekoppeld aan de twee meest afschrikwekkende historische waarschuwingen van militaire moerassen uit de recente geschiedenis. Ingrijpen in Bosnië-Herzegovina, zo haalde dezelfde krant later in het debat de tegenstanders van interventie aan, zou kunnen leiden tot “een tweede jungle-oorlog, een uitzichtloze oorlog”.⁴⁸⁹

Een eerder aangehaald commentaar van dagblad *De Gelderlander* omschreef de dreiging van het ‘Europees Vietnam’, dat Bosnië mogelijk zou kunnen worden, als volgt: “De vrees van menig politiek en militair commentator is dat [een] rechtstreekse militaire inmenging onvermijdelijk leidt tot een langdurige en massale betrokkenheid. Honderdduizenden soldaten zouden tot in lengte van jaren voor schietschijf moeten spelen, zonder dat de beoogde doelen van hun optreden hierdoor dichterbij zouden komen.”⁴⁹⁰ De grootste Nederlandse ochtendkrant sloot zich hier bij aan. De drie belangrijkste bezwaren tegen interventie in Bosnië waarbij “herinneringen aan de gebeurtenissen in landen als Vietnam, Cambodja, Afghanistan, Libanon en Ulster [...] voor de hand” lagen, waren volgens *De Telegraaf*, ten eerste “de kans op slachtoffers onder de ingezette militairen, [...] wat op den duur de steun van het thuisfront voor dergelijke operaties ondermijnt.” Ten tweede was er het besef dat troepen die eenmaal waren ingezet, niet zo maar konden worden teruggetrokken. En ten derde was “het belangrijkste probleem [...] dat [de internationale gemeenschap] er lang niet zeker [van was] dat militair ingrijpen ook echt zal helpen.” Kortom, de wereldgemeenschap liep een grote kans “in een poel van ellende” te worden “gezogen”.⁴⁹¹

Ook het *Nederlands Dagblad* benoemde het “complexe probleem” van interventie in de Bosnische oorlog als een keuze tussen wel of niet ingrijpen in “het

⁴⁸⁹ Commentaar “Totaal isolement van Servië nodig”, *Haagsche Courant*, 30 mei 1992. Commentaar “Bosnië, een martelende keuze”, *Haagsche Courant*, 1 mei 1993.

⁴⁹⁰ Commentaar *De Gelderlander*, 12 augustus 1992.

⁴⁹¹ Kees Lunshof, “Militaire actie tegen Serviërs onhaalbaar”, *De Telegraaf*, 8 augustus 1992.

Vietnam op de Balkan”. Vooral in de Verenigde Staten leefde de vergelijking tussen Bosnië en Vietnam heel sterk, aldus de krant. De commentator van het dagblad kon zich daar wel in vinden, want de uitvoering van een vredesafdwingende operatie zou volgens hem “een hachelijke zaak” worden. Een grondoorlog zou “zeer bloedig” kunnen worden en het was maar “de vraag of de maatschappelijke draagkracht in het Westen en de lege kas van de VN” dat konden behappen.⁴⁹² Volgens GPD-correspondent Hans de Bruijn leerde hun bemoeienis in Vietnam de Amerikanen “dat je je niet in een onoverzichtelijke oorlog moest laten meeslepen, waarvan doel en duur niet op voorhand bekend zijn en je met een onberekenbare tegenstander te maken hebt.” De Amerikanen, “aangemoedigd door over het algemeen angstige analyses van hun eigen militaire leiders”, bezagen een interventie in Bosnië in dit licht. Zij vreesden voor een mogelijk ‘nieuw Vietnam’ met alle trauma’s van dien, dat wil zeggen “de trauma’s van een oorlog die van escalatie naar escalatie en van bombardement naar bombardement ging.”⁴⁹³ Ingrijpen in Bosnië werd zo in het algemeen in verband gebracht met een langdurige, uitzichtloze guerrillaoorlog, uitgedrukt als de vrees dat situaties zouden kunnen ontstaan “die een sterke gelijkenis vertonen met Vietnam of Afghanistan.”⁴⁹⁴

De manier waarop het analoge denken over ‘Vietnam’ werd toegepast, kwam ook in het interventiedebat ter sprake. Zo schreef medewerker van *The Washington Post* Stephen Rosenfeld al in mei 1992 dat “de lering die Amerikanen trekken uit catastrofes in hun buitenlandse politiek [...] het voorkomen van herhaling” was geworden. “En de in dit verband [Bosnië] doorgaans gehanteerde analogie is Vietnam.” Rosenfeld erkende het gevaar van een moeras of wespennest, maar vond zelf dat een andere wijze van militair optreden, waarbij het westerse technologische overwicht werd uitgebuit, succesvol moest kunnen zijn.⁴⁹⁵ Dat de ‘les van Vietnam’ echter werd geïnterpreteerd in de uiterst negatieve zin dat conflicten als in Bosnië geheel moesten worden gemeden, viel meer mensen op. Columnist J.A.A. van Doorn haalde hiervoor bijvoorbeeld het boek *In Retrospect* aan, van de Amerikaanse oud-minister van Defensie Robert McNamara, die in de jaren zestig onder de presidenten Kennedy en Johnson verantwoordelijk was voor de oorlog in Vietnam. McNamara sprak van een ‘Vietnam-syndroom’. In een tijd dat het Amerikaanse isolationisme toenam, meende Van Doorn, en het geloof in internationale militaire interventie tot het nulpunt daalde, bevestigde het boek van McNamara dit syndroom. “Door zijn blunderen in het Vietnamese conflict maakte hij [...] de Amerikanen kopschuw voor elke bemoeienis met regionale conflicten buiten de directe Amerikaanse invloedssfeer. Door zijn boek over die blunders zal de hedendaagse terughoudendheid van Amerika worden versterkt.” Want “hoewel ze beter wisten, gingen de Amerikaanse leiders, McNamara voorop, door met het

⁴⁹² Commentaar “Vietnam op de Balkan”, *Nederlands Dagblad*, 10 augustus 1992.

⁴⁹³ Hans de Bruijn, “Clinton moet kiezen tussen twee kwaden”, *GPD*, 10 mei 1993.

⁴⁹⁴ J.C.A.C. de Vogel, “Een strategie voor militair ingrijpen in Joegoslavië”, *Vrij Nederland*, 25 juli 1992. Cursivering door de auteur. Zie ook: Rik Kuethé, “De angst voor het moeras”, *Elsevier*, 24 april 1993.

⁴⁹⁵ Stephen S. Rosenfeld, “Idee van militair ingrijpen tegen Servië wint terrein in VS”, *NRC Handelsblad*, 26 mei 1992.

morsen van mensenlevens, ten koste van de Vietnam-generatie. De huidige generatie zal deze ‘les van Vietnam’ [...] niet vergeten.”⁴⁹⁶

Eveneens refererend aan de strijd in Vietnam, maar zonder hem met naam en toenaam te noemen, schreef de adjunct-directeur van het *International Institute for Strategic Studies* in het voorjaar in een aantal Europese kranten dat de ervaringen in Zuidoost-Azië en het blunderen van politici juist de militairen (zoals generaal Colin Powell) huiverig maakten voor ingrijpen omdat “er bij militaire acties onvermijdelijk vele onschuldige slachtoffers vallen” en omdat “het bovendien makkelijker is bij een oorlog betrokken te raken dan je er weer uit terug te trekken.” Maar bovenal, zo meende deze deskundige, “staat hen [die militairen] nog pijnlijk helder voor de geest dat een ‘militaire overwinning’ niet per se tot een politieke oplossing hoeft te leiden.”⁴⁹⁷ Hiermee stelde ook hij het punt ter discussie dat het voor latere generaties vooral een les was geweest dat oorlog schijnbaar niet aan politici kon worden overgelaten, met de verwijzing naar het in bepaalde kringen levende beeld dat de Vietnam-oorlog een militaire overwinning was geweest die door de politici was verkwaanseld.

Toen het interventiedebat over Bosnië in het voorjaar van 1993 opspeelde omdat de nieuwe Amerikaanse regering van president Clinton er blijk van gaf een besluit over ingrijpen te willen nemen, speelde ‘Vietnam’ wederom een belangrijke rol als ijkpunt. De Amerikanen waren sterk verdeeld, schreef *Volkskrant*-correspondent Oscar Garschagen. Die verdeeldheid en aarzeling reikte tot in de binnenste kringen van het Washingtonse machtscentrum, waar de meningen van betrokken ministers en hoge militairen ver uiteen liepen. Hillary Rodham Clinton, de vrouw van de president, had zich volgens de verhalen ook in het debat gemengd en zich tegen interventie gekeerd, uit vrees dat de binnenlandse politieke agenda van Clinton gevaar zou lopen. Haar argument, aldus de correspondent: dat een ‘tweede Vietnam’ alle aandacht zou gaan opeisen en ten koste zou gaan van de plannen om de Amerikaanse gezondheidszorg radicaal te hervormen.⁴⁹⁸ ‘Vietnam’ was volgens deze interpretatie synoniem met politieke verlamming; een aandacht opeisend, geldverspillend, onoplosbaar probleem in een ver buitenland; een energieverblindende kwestie die de ware prioriteiten van de Amerikaanse regering naar de achtergrond zou kunnen verdringen en mogelijk Clintons presidentschap (net als destijds dat van Lyndon B. Johnson) kon laten mislukken.⁴⁹⁹ Zo stond het ook in *NRC Handelsblad*. Dat schreef: “Clinton brengt [volgens deze denkwijze] zijn ambitieuze binnenlandse agenda in gevaar als hij te sterk betrokken raakt bij buitenlandse conflicten. Zijn dilemma wordt wel vergeleken met dat van Lyndon Johnson, die tegen het einde van zijn presidentschap werd opgeslokt door de Vietnamoorlog, hetgeen ten koste ging van de sociale programma’s voor zijn *Great Society*.”⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ J.A.A. van Doorn, “Van Bosnië naar Vietnam – en terug”, *HP/De Tijd*, 16 juni 1995. Zie Robert S. McNamara, *In Retrospect. The tragedy and lessons of Vietnam* (New York en Toronto 1995).

⁴⁹⁷ “Westen kan crisis in Bosnië nooit militair oplossen”, *de Volkskrant* d.d. 29 april 1993.

⁴⁹⁸ Oscar Garschagen, “Op tournee”, *de Volkskrant* d.d. 19 mei 1993.

⁴⁹⁹ Zie ook Garschagen, “Bill Clinton toont zijn zwakste kant”, *de Volkskrant* d.d. 7 februari 1994 en “Amerikanen vrezen een nieuw Vietnam”, *de Volkskrant* d.d. 13 april 1994.

⁵⁰⁰ Maarten Huygen, “Clintons strategie nog onduidelijk”, *NRC Handelsblad* d.d. 4 mei 1993.

De militaire les van ‘Vietnam’ dat ingrijpen in een binnenlands conflict als het Bosnische, in een dergelijk bebost en bergachtig gebied, een operationele nachtmerrie kon worden, werd ook getrokken door *Elsevier*. Het weekblad wendde zich voor goede raad over wat de internationale gemeenschap in Bosnië te doen stond tot de geschiedenis en trok sceptische conclusies. Zo was de waarschuwing van de oorlog in Vietnam volgens het blad “een voorbeeld van hoe een land langzaam in een conflict werd meegezogen: de Amerikanen liepen vast in het moeras, en hielden er een trauma aan over.” Daarbij zag het opinieblad een relatie met de berichtgeving door de media. Het schreef: “Vietnam was de eerste televisieoorlog (de jungle tot in de huiskamers van Oklahoma). Maar juist dat feit zorgde in de jaren 1967-68 voor de omslag in de publieke opinie. Beelden als die van het My Lai-schandaal of de openbare executies van een Vietcongstrijder door de hoofdcommissaris van politie in Saigon, hadden een enorme uitwerking. In Amerika zelf en in de wereld kwam de morele suprematie voor het eerst onder vuur te liggen.”⁵⁰¹

Het argument dat het thuisfront het incasseren van slachtoffers in de eigen door de kritische en alles tonende media gedomineerde tijd niet meer zou kunnen verdragen, werd vaker gebruikt in relatie met de Vietnam-analogie. Columnist Van Doorn van *HP/De Tijd* schreef bijvoorbeeld dat zelfs militairen daardoor pacifisten waren geworden. “Dit militair pacifisme – eenzijdig, want de tegenstander wordt uitgeroeid als ware het een insektenzwerm – is vooral te verklaren uit de weigering van het thuisfront eigen mensen op het slagveld te verliezen [...] Momenteel is het verlies van enkele duizenden militairen genoeg om een oorlog impopulair te maken en beëindiging te eisen. Zelfs formidabele legers van trotse naties, zoals het Amerikaanse in Vietnam of het Israëliëse in Libanon, moesten accepteren dat het thuisfront tegen voortzetting van de oorlog in verzet kwam.”⁵⁰² De anti-interventionistische gebruikers van de Vietnam-analogie waren er van overtuigd dat die vele slachtoffers in geval van ingrijpen in Bosnië zeker zouden vallen. ‘Vietnam’ zou leren dat de roep om te stoppen daarna snel zou volgen.

De vergelijking tussen de oorlogen in Vietnam en Bosnië werd tijdens het interventiedebat veel gebruikt en tegelijkertijd vaak het minst toegelicht. ‘Vietnam’ sprak immers voor zich, zo moet de gebruiker hebben gedacht. De analogie was de verbeelding van het argument dat bemoeienis met Bosnië kon leiden tot het vastlopen in een ‘militair moeras’. Ingrijpen in de Bosnische oorlog zou kunnen leiden tot het soort conflict waarin een internationaal interventieleger voor langere tijd zou worden meegezogen in een uitzichtloze situatie, in een strijd zonder vooruitgang tegen een verbeterde vijand, die zou eindigen in een onvermijdelijke nederlaag met grote verliezen. Bosnië was volgens deze interpretatie een militaire nachtmerrie, een ‘wespennest’, ideaal terrein voor een effectieve guerrillaoorlog. De militair-operationele les van Vietnam was daarom volgens tegenstanders van ingrijpen bij uitstek van toepassing: een interventie in een binnenlands conflict in dergelijk terrein was gedoemd te mislukken. De *politieke* les van ‘Vietnam’ volgde hier op: de politiek (die niet met een oorlog als

---

⁵⁰¹ Rik Kuethe, “De oorlog als moeras. Waarom gingen zij erheen, en hoe zijn ze er uitgekomen?”, *Elsevier*, 22 augustus 1992.

⁵⁰² J.A.A. van Doorn, “Militair pacifisme”, *HP/De Tijd*, 16 december 1994.

deze kon worden vertrouwd) zou waarschijnlijk te lang blijven doormodderen als een interventieleger inderdaad zou vastlopen. Het was daarom beter om überhaupt niet aan een dergelijk 'avontuur' te beginnen.

Ook degenen die niet per se tegen ingrijpen waren, begrepen de operationele les van Vietnam. In Bosnië dreigde, gezien de terreingesteldheid, volgens vele (militaire) 'experts' het gevaar dat een expeditionaire troepenmacht zou verzanden in een slepende guerrillaoorlog. En bestrijding van een guerrilla vereiste een zeer specifieke aanpak. Lang niet iedereen trok hieruit echter de conclusie dat om die reden geheel van een interventie moest worden afgezien. De les was juist, zo wilde een andere interpretatie, dat de militair-operationele aanpak andersoortig moest zijn dan destijds in Vietnam. Volgens deze visie hadden de Amerikanen in Zuid-Vietnam niet hoeven verliezen. Zij verloren vanwege de wijze waarop zij hadden geopereerd. De te leren les was dat het anders kón en moest. Het was daarbij vooral zaak het aantal slachtoffers aan eigen kant zo veel mogelijk te beperken. Het idee dat een bloedige oorlog, waarvan uitgebreid verslag zou worden gedaan door de media, ertoe zou leiden dat het thuisfront zich tegen de oorlog zou keren, was wijdverbreid. Velen leken in het debat in de jaren negentig in deze mediamacht te geloven. Zoals de media in de jaren zestig het Amerikaanse moreel hadden ondergraven, zo konden zij dat in het geval van een vastlopende interventie in Bosnië weer doen, was de redenering.

Terugblik: oorlog in Vietnam

Vietnam was al een conflictgebied voordat de Amerikanen er in de jaren zestig verstrikt raakten. Van 1946 tot 1954 woedde er in dit deel van de Franse kolonie Indochina een onafhankelijkheidsoorlog tussen de Fransen en de Vietminh, Vietnamese opstandelingen die – geïnspireerd door de leer van het communisme – strenden voor een vrij en ongedeeld Vietnam. De Fransen waren heer en meester in de steden, de Vietminh op het platteland. De Verenigde Staten, normaliter antiekoloniaal in principes en gedrag, steunden hun Franse bondgenoot. De Amerikaanse regering was meer bevreesd voor de 'val van Azië' aan het communisme dan uit overtuiging tegen Vietnam als Franse kolonie. Na het verlies van China in 1949 en de oorlog in Korea in 1950-1953 kon het vrije Westen zich de verovering van nog een Aziatisch land door lokale communistische nationalisten niet veroorloven, zo was de gedachte. In de context van de Koude Oorlog tussen Oost en West was het regionale conflict in Vietnam een groot strategisch probleem. Vietnam was als een dominosteen, die niet mocht omvallen.

In 1954 kwamen de strijdende partijen in Vietnam, na de Franse nederlaag bij Dien Bien Phu, een staakt-het-vuren overeen en een verdeling van het land in twee zone's boven en onder de 17de breedtegraad, met daartussen een gedemilitariseerde zone (DMZ). Het gebied in het noorden, de Democratische Republiek Vietnam, stond onder controle van de communistische Vietminh. De Staat Vietnam in het zuiden viel toe aan de Fransen en, vooruitlopend op het Franse vertrek, aan niet-communistische Vietnamese nationalisten. Met actieve Amerikaanse steun werd hier gedurende de Franse terugtrekking een repressief regime geïnstalleerd, onder leiding van de

nationalist Ngo Dinh Diem. Langzaamaan werd zo het voldongen feit gecreëerd van een permanent gescheiden communistisch Noord- en anticommunistisch Zuid-Vietnam. In oktober 1955 proclameerde Diem in het zuiden de Republiek Vietnam, met zichzelf als president. De Verenigde Staten committeerden zich aan de opbouw van een leger voor deze autoritaire staat. De regering van president Dwight D. Eisenhower stuurde daartoe een *Military Assistance Advisory Group* (MAAG) naar Vietnam. De grootste dreiging die het nieuwe Zuid-Vietnamese leger volgens de Amerikanen moest kunnen stoppen was een aanval vanuit het noorden, à la Korea 1950.

Het nieuwe postkoloniale Zuid-Vietnamese bewind nam het land na de Franse aftocht in een krachtige greep. Politiek andersdenkenden werden vervolgd, communistische en andere oppositionele groepen onderdrukt. Na een aantal jaren lukte het de oppositie echter zich met Noord-Vietnamese steun te organiseren in een verzetsbeweging, de Vietcong genoemd. Feitelijk was er nu, eind jaren vijftig, sprake van een burgeroorlog. Amerikaanse militaire adviseurs bleven daarbij het leger van Zuid-Vietnam, dat geheel met Amerikaans materieel werd uitgerust, ondersteunen. Het baatte niet. De opstand tegen Diem won aan kracht. De Amerikaanse militaire hulp groeide evenredig, want de Amerikanen bleven vasthouden aan hun dominotheorie. De VS moesten in Vietnam de rug recht houden, was de opinie van Eisenhowers opvolger, John F. Kennedy, anders zou de indamming van het communistische blok falen. Vietnam was in Amerikaanse ogen een vooruitgeschoven post tegen het communisme, een dijk tegen het wassende rode water. Het breken van die dijk zou mondiaal onvermijdelijk repercussies hebben. De militaire hulp werd derhalve begin jaren zestig in hoog tempo opgeschroefd. In 1962 bestond het Amerikaanse *Military Assistance Command Vietnam* (MACV – opvolger van de MAAG), twee jaar daarvoor nog 800 militairen groot, uit circa 11.000 manschappen.⁵⁰³

In 1963 hadden de Amerikanen een hand in de val van Diem, wiens corrupte regime de steun onder de bevolking, en daardoor de burgeroorlog, in rap tempo aan het verliezen was. De dictator werd gedood en een junta van generaals, de Militaire Revolutionaire Raad, trad aan. De vooruitzichten op onderdrukking van de opstand werden er echter niet beter op. Het lukte het Zuid-Vietnamese leger niet de rebellen te verslaan. De junta was instabiel. Het Nationale Bevrijdingsfront, zoals de Vietcong zichzelf noemde, had een vaste voet aan de grond op het platteland in grote delen van het zuiden. Het werd actief ondersteund vanuit het noorden, met materieel en personeel, via bevoorradingsroutes in de buurlanden Laos en Cambodja. Die routes werden bekend als het 'Ho Chin Minh-pad'. In de loop van 1964 begonnen de Amerikanen als remedie te denken aan militaire operaties tegen Noord-Vietnam, omdat het bewind daar vanwege de hulp grotendeels verantwoordelijk werd gehouden voor het verzet in het zuiden. De Amerikaanse luchtmacht begon dat jaar met bombardementen op de aanvoerlijnen in Laos.

Een onduidelijk incident in de Golf van Tonkin, begin augustus 1964, waarbij Amerikaanse kanonneerboten tot tweemaal toe claimden te zijn aangevallen door Noord-Vietnamese oorlogsschepen, leidde tot een besluit van het Amerikaanse Congres

---

⁵⁰³ Marilyn B. Young, *The Vietnam Wars 1945-1990* (New York 1991) 82.

om president Lyndon Johnson te machtigen ‘alle noodzakelijke middelen’ in te zetten om Zuidoost-Azië te verdedigen. De aanleiding om de oorlog te escaleren was gevonden. De Amerikanen begonnen bombardementsmissies tegen Noord-Vietnam uit te voeren. In antwoord daarop besloot het communistische regime in Hanoi meer troepen naar het zuiden te sturen om de Vietcong te ondersteunen. MACV, onder leiding van generaal William C. Westmoreland, telde inmiddels 27.000 militairen. Die konden niet voorkomen dat hun Zuid-Vietnamese bondgenoot de oorlog dreigde te verliezen. Hulp was dringend nodig en, zo bleef de gedachte, noodzakelijk. Een nieuwe fase van Amerikaanse bemoeienis brak aan.

De Amerikanen kozen voor een conventioneel militaire oplossing voor de zich uitbreidende guerrillaoorlog. In februari 1965 startten zij operatie *Rolling Thunder*, een doorlopende bombardementscampagne tegen strategische doelen in het communistische noorden. Een maand later werden op grote schaal grondtroepen ingezet, in de vorm van mariniersbataljons in het gebied onder de 17de breedtegraad, kort daarna gevolgd door landmachteenheden in het gehele zuiden. Deze troepenmacht werd vanaf de zomer in hoog tempo uitgebouwd, tot meer dan 200.000 manschappen aan het einde van dat jaar. De verwachting bij de regering-Johnson was dat de Amerikaanse militaire overmacht niet tot een snelle, maar wel tot een zekere overwinning zou leiden, mogelijk al ergens in 1966. Verliezen waren daarbij ingecalculeerd, hoewel niet werd verwacht dat zij, zoals bij de Koreaanse oorlog, in de tienduizenden zouden lopen. Het Amerikaanse publiek stond in grote meerderheid achter de gekozen strategie.⁵⁰⁴

Met een overmacht aan vuurkracht zuiverden de Amerikaanse troepen in de periode 1965-1968 grote delen van Zuid-Vietnam die in vijandelijke handen waren. Steeds echter keerde de Vietcong terug. Er was zo geen vooruitgang op het slagveld, alleen attritie. De Amerikaanse legermacht in Zuid-Vietnam groeide ondertussen wel tot meer dan 400.000 soldaten in 1966 en meer dan 500.000 in 1967. De kosten voor de oorlog stegen dat jaar tot 20 miljard dollar. De belastingen in Amerika moesten worden verhoogd om dat te kunnen betalen. Aan het thuisfront won de antioorlogbeweging ondertussen aan momentum. Wat in 1965 begon als een klein protest in linkse en intellectuele kring, groeide uit tot een beweging met grote aanhang onder de Amerikaanse bevolking. Die beweging bracht honderdduizenden op de been, mede omdat het verzet tegen wat zij zag als een ‘foute’ en ‘immorele’ oorlog versmolt met sociale onrust, spanningen rond de rassenkwestie tussen blank en zwart, en een culturele opstand van de jeugd. De steun voor de oorlog verbrokkelde daardoor in rap tempo. Vietnam veranderde in de ogen van de Amerikanen in een paar jaar tijd van een ‘geopolitiek noodzakelijke’ oorlog naar ‘Lyndon Johnsons oorlog’.

In de loop van het Vietnamconflict gooiden Amerikaanse luchtmachtstrijdkrachten in tonnage twee keer zo veel bommen op hun vijanden in Zuidoost-Azië als in de gehele Tweede Wereldoorlog bij elkaar. De meeste bommen vielen in Laos en Zuid-Vietnam. De luchtoorlog tegen Noord-Vietnam was in deze campagne een beetje een buitenbeentje. Bedoeld als politiek-strategisch instrument om het Noord-Vietnamese regime te dwingen haar steun aan de Vietcong te stoppen en geen militairen en

---

⁵⁰⁴ Robert Dallek, *Lyndon B. Johnson. Portrait of a president* (Londen etc. 2004) 220-225.

voorraden meer naar het zuiden te sturen, werd *Rolling Thunder* rechtstreeks aangestuurd vanuit Washington, buiten MACV om. Als reactie bouwde Hanoi met hulp van de Sovjet-Unie een geavanceerd luchtverdedigingssysteem. De Amerikaanse verliezen waren daardoor aanzienlijk. Bovendien faalde de doorlopende bombardementscampagne in zijn opzet: de Noord-Vietnamese steun aan de opstand in het zuiden werd niet wezenlijk gehinderd en de wil van de Noord-Vietnamese regering werd – ondanks de omvangrijke vernielingen – niet gebroken.⁵⁰⁵

In januari 1968 lanceerden de Vietcong en Noord-Vietnamese troepen op de dag van het Vietnamese nieuwjaar (Tet) een serie aanvallen op militaire bases en steden door geheel Zuid-Vietnam, het zogenoemde Tet-offensief. De opstand werd, tegen een hoge prijs, in de daaropvolgende weken onderdrukt. In mei en augustus volgden nog eens twee Vietcong-campagnes tegen door de Amerikaanse en Zuid-Vietnamese legers gecontroleerde gebieden. Deze offensieven, die eveneens werden gestopt, maakten duidelijk dat geen van beide partijen aan de winnende hand was en dat de Vietnamoorlog zich feitelijk in een patstelling bevond. Die constatering was het pijnlijkst voor de Amerikaanse politieke leiding, die zich daardoor met een onoverkomelijk dilemma zag geconfronteerd: terwijl het verzet tegen de oorlog aan het thuisfront groeide en de gezagscrisis in eigen land zich verdiepte, was er van de langverwachte en broodnodige vooruitgang op het slagveld geen sprake, ondanks de vermeende superioriteit van de Amerikaanse strijdkrachten. De patstelling was voor Noord-Vietnam in feite een overwinning in de dop. Washington stond nu voor de keuze de oorlog nog verder te doen escaleren of een pas op de plaats te maken en zich gewonnen te geven. Beide keuzes waren voor president Johnson en zijn team even uitzichtloos. Op 31 maart 1968 verklaarde Johnson zich bereid tot onderhandelingen, kondigde een beperking van de bombardementen aan, en maakte, fatalistisch, zijn beslissing bekend om dat jaar niet voor een herverkiezing als president te gaan.

Johnsons opvolger, Richard M. Nixon, escaleerde de oorlog juist weer. Bevoorradingsroutes en –punten van het communistische verzet in buurland Laos, en voor het eerst ook in Cambodja, werden gebombardeerd. De luchtoorlog tegen de Vietcong en tegen het Noord-Vietnamese leger op Zuid-Vietnamees grondgebied werd geïntensiveerd. Tegelijkertijd werd de landoorlog ‘gevietnamiseerd’, dat wil zeggen: steeds meer in de handen gelegd van het Zuid-Vietnamese leger. Vanaf de zomer van 1969 haalden de Amerikanen duizenden manschappen uit Vietnam terug. Zij verlegden zo hun zwaartepunt van de grond naar de lucht, van vechten naar bombarderen. Deze verandering bood Nixon niet de uitweg uit het Vietnamese labyrint die hij had gehoopt. De wederzijdse attritie duurde voort. Ondanks de ‘vietnamisering’ trokken Amerikaanse legereenheden in het voorjaar van 1970 samen met de Zuid-Vietnamezen Cambodja binnen, op jacht naar de uitvalbases van het Vietcong-verzet. In februari 1971 ondersteunde het Amerikaanse leger eenzelfde (mislukte) operatie in Laos. Harde actie en terugtrekking wisselden elkaar zo af. Het Amerikaanse beleid had twee gezichten gekregen.

---

⁵⁰⁵ Spencer C. Tucker, *Vietnam* (Londen 1999) 118-121.

Bossen en bergen: goede omstandigheden voor een 'militair moeras'.

Terwijl stad en platteland in Noord- en Zuid-Vietnam, Cambodja en Laos zwaar onder vuur lagen, onderhandelden de strijdende partijen in Parijs over vrede. Bombardementen en onderhandelingen vonden gelijktijdig plaats. Met operatie *Linebacker* was de luchtcampagne tegen Noord-Vietnam in 1972 zelfs zwaarder dan ooit. De operatie (waarin voor het eerst op grote schaal precisiebommen werden gebruikt) stopte een Noord-Vietnamese invasie van Zuid-Vietnam. Inmiddels was de Amerikaanse troepenmacht in Zuid-Vietnam van meer dan 525.000 in 1969 naar 130.000 in 1971 en circa 65.000 aan het einde van 1972 teruggebracht. Begin 1973 bereikten de strijdende partijen tenslotte een akkoord. De Amerikanen trokken hun troepen nu helemaal uit Vietnam terug. MACV sloot op 29 maart 1973 zijn deuren. Maar de Noord- en Zuid-Vietnamezen paktten de strijdbijl al snel weer op. De oorlog werd zonder de Amerikanen voortgezet. Begin 1975 gingen de Noord-Vietnamezen massaal in het offensief. Het Zuid-Vietnamese leger stortte daarbij sneller in dan verwacht. Eind april 1975 stonden de Noord-Vietnamese troepen in de straten van de zuidelijke hoofdstad Saigon. Zij hadden gewonnen. De Vietnamoorlog was voorbij.

De lessen van 'Vietnam': historiografie

Gedurende de Vietnamoorlog, in de jaren zestig en zeventig, ontstond al meteen een kritische historiografische traditie over de betekenis van dit conflict. Het verloop van de oorlog gaf daartoe, voor iedereen zichtbaar, directe aanleiding. Vanuit de meer politieke dan historische discussie over de schuldvraag van het Vietnamdebacle ontstond een wijd verbreide opvatting: Vietnam was een *moeras*, een uitzichtloze situatie, zonder

weg terug, waar de Verenigde Staten langzaam in was gezogen. Hoe had het zo ver kunnen komen? Waarom bleef de Amerikaanse regering haar betrokkenheid stap voor stap uitbreiden? Los van de vraag aan welke president de deelnemers van deze discussie de schuld toeschoven (ofwel Eisenhower, ofwel Kennedy, ofwel Johnson, alle drie werden genoemd) was er grote eensgezindheid over de aard van het conflict in Zuidoost-Azië.⁵⁰⁶ Wie sindsdien het woord 'Vietnam' in de mond nam, bedoelde politiek en militair het terechtkomen in een 'moeras', een 'valkuil' of een 'wespennest'; de keuze voor een noodzakelijk geacht beleid, maar zonder heldere einddoelen en zonder uitweg, een politieke gok. 'Vietnam' was hierdoor volgens tijdgenoten in zekere zin een naar de verkeerde kant doorgeschoten 'München 1938' geworden, of beter geformuleerd: het was de *valkuil* van de les van 'München'. De twee analogieën werden zodoende historiografisch gezien elkaars tegenpolen.

Eminente waarnemers als Hans Morgenthau en Arthur Schlesinger jr. betoogden al in een vroeg stadium dat de betrokkenheid in Vietnam voortkwam uit een verkeerde strategische analyse van de situatie. De dominotheorie was een mythe, vond met name Morgenthau. Het was een dwaze simplificatie die leidde tot een zinloze interventie. De Verenigde Staten hadden volgens deze wetenschapper in Vietnam niets te winnen of te verliezen, en dus niets te zoeken. Beleidsmakers en hoge militairen hielden zichzelf voor de gek.⁵⁰⁷ Zij creëerden daarmee een 'escalatiemachine' die zijn eigen leven ging leiden. Bovendien werd het politieke probleem van wat in essentie een burgeroorlog (een revolutionair-ideologisch conflict) was, gepoogd met militaire en dus verkeerde middelen op te lossen. Volgens Morgenthau was dit contraproductief. Journalist David Halberstam meende dat dit des te meer gold omdat werd gepoogd een onpopulair en corrupt regime in het zadel te houden. Gezien het belang van de Vietnamese *hearts and minds* voor de overwinning, was deze aanpak gedoemd te mislukken.⁵⁰⁸ Daarnaast was de militaire uitvoering, vonden allen, ondermaats. Het Amerikaanse leger probeerde, zo formuleerde Schlesinger, 'onkruid te wieden met een bulldozer'.⁵⁰⁹ Met een overmacht aan vuurkracht en middelen werd gepoogd een guerrillavoerende, bewegelijke tegenstander aan te grijpen en te vernietigen. Zo werd het revolutionaire vuur van de communistische opstand niet geblust maar bedekt (en op den duur misschien zelfs aangewakkerd), en bleef het ondergronds doorsmeulen.⁵¹⁰

Dat de Amerikaanse autoriteiten, als het ging om Vietnam, niet alleen zichzelf voor de gek hielden met een al te optimistische kijk op de zaak, zoals Morgenthau meende, maar ook het grote publiek, bleek vanaf 1971 uit de geheime officiële geschiedenis van de oorlog, *The history of the U.S. decision making process on Vietnam*, die onder de naam *The Pentagon Papers* werd gepubliceerd door de *New York*

---

⁵⁰⁶ Zie onder andere: Hans Morgenthau, *Vietnam and the United States* (Washington 1965), David Halberstam, *The making of a quagmire: America and Vietnam during the Kennedy era* (New York 1965), Robert Shaplen, *The lost revolution: U.S. in Vietnam 1946-1966* (New York 1965), Arthur M. Schlesinger jr., *The bitter heritage. Vietnam and American democracy, 1941-1966* (Boston 1966), Theodore Draper, *Abuse of power* (New York 1967), David Halberstam, *The best and the brightest* (New York 1971).

⁵⁰⁷ Morgenthau, *Vietnam and the United States*, 19

⁵⁰⁸ Zie Halberstam, *The making of a quagmire*.

⁵⁰⁹ Schlesinger, *The bitter heritage*, 52.

⁵¹⁰ Morgenthau, *Vietnam and the United States*, 90.

Times, de *Boston Globe* en de *Washington Post*. Klokkenluider in kwestie was een onderzoeker van de Nationale Veiligheidsraad, Daniel Ellsberg, die – gedesillusioneerd door de oorlog – kopieën van het 43 delen tellende rapport mee naar huis smokkelde en openbaar maakte. De *Pentagon Papers*, die veel ophef veroorzaakten, lieten onder andere zien dat de Amerikaanse regering de samenleving ten aanzien van de oorlog had misleid, en dat de Amerikaanse bemoeienis in Vietnam dieper was en verder terug ging dan tot dan toe publiekelijk bekend was gemaakt.⁵¹¹ De *Pentagon Papers* pasten, als het ging om de aard van het conflict, goed in de geest van hun tijd. De kritische analyse sloot aan bij het *mainstream*-denken over de Vietnamoorlog als militair moeras en catastrofale buitenlandspolitieke blunder. Het beeld van de oorlog als een grote vergissing, die vervolgens ook nog eens slecht werd uitgevoerd door de krijgsmacht, bleef erin overeind.

Alleen direct betrokkenen stelden deze kritische interpretaties toentertijd ter discussie. President Lyndon Johnson verdedigde zijn Vietnambeleid bijvoorbeeld in zijn memoires, die in 1971 verschenen. ‘LBJ’, die zijn beleid bezag in het licht van de lijnen die eerder waren uitgezet door de presidenten Eisenhower en Kennedy, schreef dat de basis van de Amerikaanse inzet in Vietnam het beste was verwoord in Kennedy’s inaugurele rede toen die in 1961 zei: “Let every nation know, whether it wishes us well or ill, that we shall pay any price, bear any burdens, meet any hardship, support any friend, oppose any foe to assure the survival and the success of liberty.” Met andere woorden: in de context van de Koude Oorlog dienden de Verenigde Staten zij aan zij te staan met hun bondgenoten, ter verdediging van de vrije wereld. Vandaar de hulp aan “Vrij Vietnam” tegen de agressie uit het communistische noorden. Johnson verdedigde eveneens het uitgangspunt dat de bemoeienis in Vietnam noodzakelijk was om de gehele Aziatische regio vrij te houden van het communisme. “De beslissingen die wij namen bepaalden overduidelijk niet alleen het lot van Vietnam, maar ook dat van [geheel] Azië, tot ver in de toekomst”, aldus de ex-president in 1971. Hij hield daarmee vast aan het fundament van de Amerikaanse Vietnampolitiek, de dominotheorie.⁵¹²

Ook verdedigde Johnson de prestaties van leger- en luchtmacht in het conflict. Volgens hem voorkwamen de Amerikaanse strijdkrachten in 1964 en 1965 de overgave van Zuid-Vietnam aan het communisme. Hij was zeer te spreken over de resultaten op het slagveld in de daaropvolgende jaren. De oorlog werd gewonnen. In 1967, zo stelde hij, voorzag generaal Westmoreland terecht een spoedige ‘vietnamisering’ van de strijd, omdat de vijand door het succesvolle Amerikaanse optreden danig was verzwakt. Het Tet-offensief, begin 1968, was hiervan het bewijs. Deze neergeslagen campagne was volgens Johnson een groot militair debacle voor de Vietcong en de Noord-Vietnamezen. Het mislukken van de aanval betekende een kering van de krijgskansen, zo zeer zelfs dat Zuid-Vietnam bijna op eigen benen kon staan. Amerika had stand én woord gehouden.

---

⁵¹¹ Zie James S. Olson, *The Vietnam War. Handbook of the literature and research* (Westport en Londen 1993) 4-5. Voor de *Pentagon Papers*, zie bijvoorbeeld: Gerald Gold, Allan M. Siegel en Samuel Abt eds., *The Pentagon Papers as published by the New York Times* (New York 1971).

⁵¹² Lyndon Baines Johnson, *The vantage point. Perspectives of the presidency 1963-1969* (Britse editie; Londen 1972) 51-52 en 136.

Maar waar ging het volgens Johnson dan mis? De ex-president verklaarde het echec in Vietnam als iets wat Amerika “zichzelf had aangedaan”. De media speelden hierin een grote rol. De oorlog was emotioneel gemaakt en op een verkeerde manier aan het Amerikaanse publiek getoond. Bepaalde aspecten waren uitvergroot. In de loop van de oorlog ontstond zo een “koor van defaitisme”. De twijfel schoot wortel in brede lagen van de maatschappij, inclusief het Congres. Deelnemers aan het debat over de oorlog gingen daarbij volgens Johnson ver over de grenzen van het fatsoen. De manier waarop de anti-oorlogsbeweging zich manifesteerde, bracht de publieke meningsvorming uit balans. In Johnsons interpretatie werd alles wat hij deed door de media en de tegenstanders van de oorlog verdraaid. Vietnam was derhalve een open wond die Amerika zichzelf had toegebracht.⁵¹³

LBJ's opvolger, Richard Nixon, deed hier later nog een schep bovenop. Ook Nixon verdedigde na zijn ambtsperiode de dominotheorie en bestreed dat de Amerikaanse bemoeienis in Vietnam een blunder was geweest. Integendeel. In Vietnam moest, zoals op zo veel plaatsen in de Derde Wereld, in die jaren het idee van vrijheid en democratie worden verdedigd tegen het zich agressief verspreidende communisme. ‘Vietnam’, zo stelde de ex-president, was bittere noodzaak. De oorlog was zeker niet immoreel geweest. In Zuid-Vietnam woedde ook geen burgeroorlog. Er was sprake van een agressieoorlog vanuit het communistische noorden. Op de achtergrond waren China en de Sovjet-Unie hiervoor verantwoordelijk. Nixon geloofde net als zijn voorganger dat de oorlog in militair opzicht werd gewonnen, maar door toedoen van tegenkrachten aan het thuisfront politiek werd verloren. Vietnam was dus geen moeras. ‘We wonnen de oorlog, maar verloren de vrede’, zo schreef hij. De zondebokken waren in zijn ogen de media, de anti-oorlogsdemonstranten, maar nog het meest de politici in het Congres. Nixon nam het de volksvertegenwoordigers hoogst kwalijk dat zij Zuid-Vietnam in 1974-1975 lieten vallen door het de nodige militaire hulp te ontfangen op een cruciaal moment. Toen pas werd volgens Nixon de oorlog verloren die tot 1973, ondanks de tegenslagen, met redelijk succes door opeenvolgende Amerikaanse regeringen was gevoerd.⁵¹⁴

Ook Generaal William Westmoreland volgde, net als veel andere militairen, de presidenten Johnson en Nixon in hun redenering dat de oorlog tegen het communisme in Vietnam militair een succes was geweest. Tegelijkertijd nam hij het zijn politieke bazen, in het boek dat in 1976 van zijn hand verscheen, kwalijk dat zij zo veel beperkingen aan de militairen hadden opgelegd. Was dat niet gebeurd en was de oorlog tegen Noord-Vietnam bijvoorbeeld voluit gevoerd, dan hadden ook de conventionele strijdmethoden tegen de guerrillastrijders in het zuiden prima gewerkt, zo verdedigde de generaal zijn attritie-oorlogvoering. Gegeven de situatie, zo redeneerde Westmoreland, was het logisch de strategisch belangrijke delen van Zuid-Vietnam op conventionele wijze met grote legereenheden te verdedigen middels de methode van *fire support bases* en *free-fire zones*. Met kleinere, (lucht)mobiele eenheden (brigades, bataljons) werd de vijand daarnaast actief opgezocht, om hem aan te grijpen en te vernietigen (de methode

---

⁵¹³ Johnson, *The vantage point*, 381 en 529-531.

⁵¹⁴ Olson, *The Vietnam war*, 8-9. Zie Richard M. Nixon, *RN: the memoirs of Richard Nixon* (New York 1978), *The real war* (New York 1980) en *No more Vietnams* (New York 1985).

van *search and destroy*). Deze wijze van optreden deed het meeste recht aan het Amerikaanse militaire overwicht en aan de superioriteit van de Amerikaanse strijdkrachten op het gebied van bewegelijke oorlogvoering. Helaas, zo meende Westmoreland, was de oorlogsinspanning aan het thuisfront ondergraven door aarzelende politici, een onverantwoordelijke antioorlogsbeweging en ongebreidelde media. Vooral de televisie gaf een verdraaid beeld van de werkelijkheid, vond de generaal. Amerika had geen ruggengraat gehad en maakte zijn strijdkrachten lafhartig tot zondebok van de nederlaag.⁵¹⁵

Het debat over de lessen van 'Vietnam' door tijdgenoten was logischerwijs gepolitiseerd. Veel vroege veronderstellingen van voor- en tegenstanders vormden zo het startpunt voor het latere wetenschappelijke debat. Dat bleek bijvoorbeeld uit een van de eerste naoorlogse studies over de Vietnamoorlog, de in 1975 verschijnende bundel *The Vietnam Legacy*. Dit door de beroepsdiplomaat en latere Nationale Veiligheidsadviseur van president Clinton, Anthony Lake, samengestelde boek weerspiegelde min of meer de stand van zaken van het Vietnamdebat in het midden van de jaren zeventig, op het moment dat de geschiedschrijving over de Vietnamoorlog daadwerkelijk van start ging. In deze publicatie bleek dat de experts grotendeels aansloten bij de reeds gevestigde notie van 'Vietnam' als een politiek en militair moeras, waarin de VS sluipenderwijs terecht was gekomen. In zijn inleiding wees Lake er nogmaals op dat de bemoeienis in Vietnam was voortgekomen uit een idee van 'strategische noodzaak', ter indamming van het communisme. Was het immers niet de les van München geweest, zo stelde Lake, dat het totalitaire gevaar in een vroeg stadium moest worden aangepakt, omdat het anders later op een grotere schaal de kop zou opsteken? Kennelijk had die les een keerzijde. Lake sprak van de ontdekking van een dilemma: 'München' of 'Vietnam'? Ergens daartussenin moest een nieuwe consensus inzake de buitenlandse politiek worden gevonden.⁵¹⁶

Vietnam was volgens veel commentatoren ook een moeras omdat een militaire oplossing was gezocht voor wat in essentie een politiek probleem was geweest. Het was een zelfgecreëerd dilemma om enerzijds het probleem in Vietnam strategisch te 'overschatten' (en het land tot 'domino' te verklaren) en anderzijds tegelijkertijd bepaalde militaire beperkingen op te leggen, zoals bijvoorbeeld de beperking dat Noord-Vietnam niet mocht worden binnengevallen, waardoor het onmogelijk was om de tegenstander op eigen grondgebied een genadeklap toe te brengen.⁵¹⁷ De Amerikaanse aanpak van het Vietnamese probleem had dus *in de uitvoering* gefaald. De gigant die in de Tweede Wereldoorlog had aangetoond ongekend machtig te zijn, lukte het niet om een opstand van een minderwaardige tegenstander militair op te lossen. De poging van het grote Amerikaanse leger een communistische guerrillabeweging te onderdrukken, zo schreef onder andere Adam Yarmolinsky in zijn bijdrage voor de bundel, was als een poging om een vlieg dood te slaan met een moker. De manier waarop op het slagveld

---

⁵¹⁵ William C. Westmoreland, *A soldier reports* (New York 1976) Zie ook: Ulysses S. G. Sharp, *Strategy for defeat: Vietnam in retrospect* (Novato 1978).

⁵¹⁶ Anthony Lake ed., *The Vietnam legacy. The war, American society and the future of American foreign policy* (New York 1976) xiv, xvii en xxx. Zie de bijdragen van Alastair Buchan (3-18) en Adam Yarmolinsky (216-235).

⁵¹⁷ Zie Lake, *The Vietnam legacy*, bijdrage van John G. Tower, 242-255, aldaar 245 en 246.

was gefaald om de pacificatie van het civiele domein te bewerkstelligen, om zagezegd de ‘*hearts and minds*’ van het Vietnamese volk te winnen, was een onoverkomelijk probleem geweest.

In de derde plaats bleek op dat moment, zo vlak na het einde van de oorlog, al een schisma te ontstaan in het denken over de rol van de media. Lake zelf schreef in zijn inleiding een grote macht aan de media toe. Hij noemde die macht “paradoxaal”. Enerzijds gaven media, met name de televisie, een Amerikaanse president meer mogelijkheden om zijn buitenlandse politiek aan zijn volk uit te leggen. Anderzijds beperkten zij zijn opties door het beleid zichtbaarder te maken en konden zij leiden tot mispercepties die schade toebrachten aan het gevoerde beleid. Zo wekten de televisiebeelden van de aanval op de Amerikaanse ambassade in Saigon tijdens het Tet-offensief de indruk dat het Amerikaanse leger de controle in geheel Vietnam helemaal kwijt was. Lake stipte hiermee aan dat de media wat hem betreft een potentieel ondermijnend karakter hadden gehad.⁵¹⁸

Zijn collega Philip Geyelin zat daarentegen meer op de lijn dat de pers het allergrootste nieuws van de oorlog – dat hij niet zou worden gewonnen – erg laat had onderkend en dat het journaal dat verlies al helemaal niet had veroorzaakt. De media waren juist lange tijd erg gezagsgetrouw en (te) volgzaam geweest, vond hij. Door te weinig kritisch te zijn ten opzichte van een overheid die de waarheid verdraaide, hadden de media meegeholpen de publieke steun voor de oorlog overeind te houden. Het was de overheidsmisleiding zelf die op een gegeven moment ontspoorde, op het slagveld en door ‘klokkenluiders’ uit eigen gelederen. De deceptie van het Tet-offensief, om het voorbeeld van Lake aan te halen, toonde volgens Geyelin niet de macht van de media die over het offensief berichtten, maar de zwakte van de Amerikaanse autoriteiten om het door hun geschapen rooskleurige beeld van de oorlog met feiten staande te houden. Geyelin zag de media niet als de ondermijners van de oorlogsinspanning, integendeel. Hij beschouwde het poneren van de schuldvraag als een poging van ligende en falende autoriteiten om van de media een zondebok van het verlies van de oorlog te maken.⁵¹⁹

De vroege interpretaties van de Vietnamoorlog – over de rol van de media, de krijgsmacht en de politiek – bevatten reeds vele vragen die in de daaropvolgende decennia de discussies over dit onderwerp zouden blijven beheersen. Was ‘Vietnam’ inderdaad een politiek-strategische blunder, een valkuil? Had Amerika zich laten binden in een strategisch onbelangrijk achtergebied? Was Vietnam een militair moeras, waar de VS zich stap voor stap in hadden laten wegzakken? Lag dat aan de politieke beperkingen, aan de fout om een ‘beperkte oorlog’ te willen voeren? Moest de Amerikaanse krijgsmacht inderdaad vechten ‘met een arm op de rug gebonden’, zoals de sprekende metafoor zei? Of was het een falen van de generaals (Westmoreland en zijn opvolger, Creighton W. Abrams)? Was het militaire probleem van de guerrilla wellicht verkeerd aangepakt? Was een dergelijke oorlog, in een dergelijk terrein, überhaupt niet te winnen? Of was de oorlog militair toch gewonnen, maar slechts verloren aan het thuisfront, door toedoen van de media en de anti-oorlogsbeweging?

---

⁵¹⁸ Lake, xviii – xix.

⁵¹⁹ Philip Geyelin, “Vietnam and the press: limited war and an open society”, 166-193.

Militair revisionisme: de oorlog gewonnen?

Een opvallend boek in de historiografie van de Vietnamoorlog is de publicatie van politiek wetenschapper Leslie Gelb, *The irony of Vietnam: the system worked* uit 1979. Hierin betoogde Gelb, ooit betrokken bij het opstellen van de *Pentagon Papers*, dat Vietnam weliswaar was te typeren als een moeras, maar wel eentje waar de Amerikanen willens en wetens in waren gestapt. ‘Vietnam’ vloeiده automatisch voort uit de politiek van *containment* en uit de reële dreiging van het communisme in de jaren na de Tweede Wereldoorlog. Deze onderliggende overtuiging was van Truman tot Johnson consequent en rotsvast. Volgens Gelb waren de Amerikaanse hoogwaardigheidsbekleders zich daarbij bewust van het feit dat de oorlog tegen een irreguliere tegenstander misschien niet kon worden gewonnen. Zij stuurden niettemin troepen. Zij wisten dat de Koude Oorlog zou worden uitgevochten in de mondiale periferie, in guerrillaoorlogen. Zij wisten ook dat deze oorlogen noodzakelijkerwijs beperkt dienden te zijn. Escalatie (met China, en mogelijk de Sovjet-Unie) betekende immers nucleaire confrontatie. In Vietnam moesten de communisten niet worden verslagen, maar slechts worden afgestopt. Dat was een keuze, stelde Gelb. Dat de guerrillaoorlog die hieruit voortkwam onder die omstandigheden niet te winnen zou zijn, stond voor de landsbestuurders niet vast. Het was wel een risico dat zij bewust namen.⁵²⁰

Dat deze oorlog werd verloren, zo meende Gelb, zou best wel eens een specifiek geval kunnen zijn, uniek voor Vietnam en de aard van het Vietnamese verzet. Gelb onderscheidde twee ‘scholen’ die verschillende lessen trokken uit de Vietnamoorlog. Enerzijds was er de Reformistische School, die zei dat de bemoeienis met de ideologische machtsstrijd in Vietnam een grote vergissing was geweest. Herhaling van zo’n strategische blunder én van de in dit geval uitgevoerde beperkte militaire aanpak moesten voortaan te allen tijde worden voorkomen. Dat kon door sterke terughoudendheid in de buitenlandse politiek, door een beleid van non-interventie. Anderzijds was er de Win School. Los van de vraag of bemoeienis met de Zuid-Vietnamese burgeroorlog nodig was geweest, zei deze school dat de strijd – als hij op een andere manier was aangepakt – wel te winnen was geweest. Met andere woorden: de oorlog was op de verkeerde manier gevochten. Er waren verkeerde strijdmethoden toegepast, aldus de Win School. Bovendien was de Amerikaanse regering militair (te lang) te terughoudend geweest.⁵²¹

Een jaar eerder, in 1978, was reeds een militaire geschiedenis van de Vietnamoorlog verschenen die, gebaseerd op primaire bronnen (situatierapporten, inlichtingenrapporten, stafstudies etc), zeer kritisch was over de uitvoerende kant van de oorlog. In *America in Vietnam* stelde auteur Guenter Lewy dat de gekozen strategie van escalatie, attritie en *big-unit war* een onderschatting van de communistische tegenstander had ingehouden, zeker omdat zij gepaard ging met onvoldoende aandacht voor de pacificatie van het te beschermen grondgebied in Zuid-Vietnam (de

⁵²⁰ Leslie H. Gelb, *The irony of Vietnam: the system worked* (Washington 1979). Zie voor een vergelijkbare visie: Norman Podhoretz, *Why we were in Vietnam* (New York 1983).

⁵²¹ Gelb, *The irony of Vietnam*, 347-369.

zogenoemde 'other war'). De Amerikanen faalden in het vestigen van *territorial security*. De marinierseenheden in het noorden probeerden dit wel, maar hun tactieken konden niet de goedkeuring van bevelhebber Westmoreland wegdragen. Lewy's boek legde veel van de schuld bij de generaals. Zij gaven het initiatief uit handen. Zij vochten de oorlog op de verkeerde fronten. De *bodybags* waren een teken van falend beleid.⁵²²

Bovendien kwamen er veel te veel Vietnamese burgers om het leven in de met grote overmacht en een overdaad aan vuurkracht gevoerde oorlog, aldus de militair historicus. Dit wekte op grote schaal anti-Amerikaanse gevoelens bij de Vietnamezen op, en via de media, bij een wereldwijd publiek, tot aan het thuisfront aan toe. De manier waarop de media de oorlog toonden was cruciaal, vond Lewy. Zij ondermijnden door eenzijdige beelden van vernieling en zinloosheid, het moreel bij de achterban, de ruggengraat van de natie. Zodoende werd ook daar de oorlog verloren. Maar dit had niet gehoeven, meende Lewy, die in die zin tot de Win School behoorde. De manier waarop de Amerikanen en de Zuid-Vietnamezen de oorlog voerden, stootte de Vietnamese bevolking af. Amerikaanse hoogwaardigheidsbekleders praatten veel over *hearts and minds*, maar deden er weinig aan, of zelfs het tegenovergestelde. Door gebrek aan lerend vermogen lukte het de Amerikaanse strijdkrachten niet om met succes een contraguerrilla onder de knie te krijgen. De politieke beperkingen die waren opgelegd, en die door militairen vaak werden aangewezen als oorzaak van de nederlaag, waren volgens Lewy geen geldig excuus voor het verlies. Het lag wel degelijk aan de aanpak. Met andere militaire oplossingen, andere strategieën, had de oorlog gewonnen kunnen worden.⁵²³

Een andere vertegenwoordiger van de Win School (ook wel de Revisionistische School genoemd) was kolonel Harry Summers jr. Deze militair, die in 1982 zijn controversiële boek *On strategy. A critical analysis of the Vietnam war* publiceerde, was echter een geheel andere mening toegedaan dan Guenter Lewy als het ging om de militaire uitvoering. Volgens Summers was de oorlog in Vietnam in de uitvoering juist gewonnen, maar op het politiek-strategische niveau verloren. De winst was 'verspeeld'.⁵²⁴ Het leger had in Summers' optiek weinig fout gedaan, ook al had het zich te veel met management en te weinig met strategie bezig gehouden. De zwakke plek in het Amerikaanse kamp was vooral de politieke leiding geweest, die had gefaald om de beweegredenen van deze oorlog goed uit te leggen aan het Amerikaanse volk. In een democratie als de Amerikaanse had dit wel gemoeten, onder andere door de volksvertegenwoordiging te overtuigen. Doordat dit niet was gebeurd, bekroop de Amerikanen het gevoel dat er een blunder was begaan, dat hun leger niet als instrument werd ingezet voor een wezenlijk belang, en kon de steun voor de oorlog zo snel afbrokkelen.

Summers benadrukte, in wat in het algemeen als zijn meest controversiële standpunt wordt gezien, dat de Vietnamoorlog vooral een oorlog tegen Noord-Vietnam was geweest. De guerrillastrijd was volgens hem toentertijd slechts een secundair front,

---

⁵²² Guenter Lewy, *America in Vietnam* (New York 1978) 52, 63, 82-90, 95-105, 116-117 en 123-126.

⁵²³ Lewy, *America in Vietnam*, 433-434 en 438-441.

⁵²⁴ Zie Harry G. Summers jr., *On strategy. A critical analysis of the Vietnam war* (herziene editie; New York 1984).

met name relevant voor het Zuid-Vietnamese regime. Sterker nog, de guerrilla was een “rookgordijn”, een façade om de Noord-Vietnamese agressie tegen het zuiden te maskeren. Het bewijs hiervoor, stelde Summers, was ‘Tet-68’, toen de Vietcong werd vernietigd maar de oorlog gewoon doorging.⁵²⁵ De Amerikaanse strijdkrachten kozen daarom volgens hem terecht voor de prioriteit om de noordelijke invasietroepen af te stoppen. Dat lukte ook goed. Maar dit operationele succes vertaalde zich niet in strategisch succes. Amerika raakte in tijdnood, enerzijds doordat de wil van het thuisfront wankelde, anderzijds doordat op politiek-strategisch niveau beperkingen waren geformuleerd die het de tegenstander mogelijk maakten om zich steeds weer te herstellen.

Vietnam, zo betoogde Summers, was een afstopoorlog, een strategisch beperkte oorlog die niet mocht escaleren (uit angst voor een conflict met China). Daar was op zich niks mis mee, vond hij, maar het had niet mogen betekenen dat ook in de uitvoering allerlei onnodige beperkingen aan de militairen waren opgelegd. Het Amerikaanse leger verloor daarmee zagezegd zijn ‘escalatiedominantie’, het vermogen om de tegenstander te allen tijde te kunnen overklassen. Wat de oorlog tot een goed einde had kunnen brengen, aldus Summers, was *isolation of the battlefield*, een tactisch offensief tegen de vijandelijke logistiek (het Ho Chi Minh-pad) buiten de grenzen van Zuid-Vietnam. Die lijn had moeten worden doorsneden, vernietigd en permanent afgestopt door een blokkade langs de 17de breedtegraad, helemaal vanaf Thailand tot aan de Vietnamese kust. Zo’n interpositie-operatie had politiek-strategisch succes kunnen brengen zonder noemenswaardige escalatie. In plaats daarvan waren de Verenigde Staten te defensief geweest, tot het politiek te laat was.

In tegenstelling tot Lewy trok Summers dus niet de les dat Vietnam een guerrillaoorlog was geweest die verkeerd was uitgevochten. Het was volgens hem een conventionele oorlog geweest, met een secundaire guerrillacomponent, die was gewonnen op het slagveld maar verloren in Amerika. Beide Win School visies verwierpen met verwijzing naar de situatie in Griekenland eind jaren veertig en Maleisië in de jaren vijftig de les dat guerrillaoorlogen überhaupt niet gewonnen konden worden. Vietnam leerde het Amerikaanse leger wat niet werkte, maar dat betekende niet dat *niets* werkte. Andere methoden, hetzij betere contraguerrilla (Lewy), hetzij conventionele escalatie (Summers) konden winst opleveren. Het was daarbij volgens Summers belangrijk om te bedenken dat winst niet altijd hetzelfde was als totale onderwerping van de tegenstander. De oorlog in Korea had dat bijvoorbeeld aangetoond. Iedere vijand had een of meerdere aangrijppunten (*centers of gravity*, plekken waar hij het meest kwetsbaar is) en het was zaak, zo was Summers’ optimistische voorspelling, om die bij iedere veldtocht weer te vinden, de juiste strategie te kiezen en een juiste uitvoering te bewerkstelligen.⁵²⁶

Nauw verwant aan de analyses van Lewy en Summers was de visie van de Amerikaanse militaire wetenschapper Andrew Krepinevich. Ook hij vond dat het

---

⁵²⁵ Summers, *On strategy*, 178.

⁵²⁶ Zie voor andere vertegenwoordigers van de Win School: Bruce Palmer jr., *The 25-year war: America’s military role in Vietnam* (Lexington 1984) en Timothy J. Lomperis, *The war everybody lost – and won: America’s intervention in Vietnam’s twin struggle* (Baton Rouge 1984).

Amerikaanse leger in Vietnam de verkeerde oorlog, op het verkeerde moment op de verkeerde manier had uitgevochten. Krepinevich stond daarbij dichterbij Lewy dan bij Summers. Met de stelling van Summers dat Vietnam eigenlijk toch een conventionele oorlog was geweest, was hij het volstrekt niet eens. De oorlog in Vietnam was wel degelijk een irreguliere oorlog, met de nadruk op de guerrilla in Zuid-Vietnam. Die strijd was op de verkeerde manier aangepakt, vooral omdat de Amerikaanse legerleiding precies dezelfde denkfout maakte als Summers achteraf, aldus Krepinevich. De militair historicus betoogde dat het grote conventionele Amerikaanse leger, dat zo succesvol was geweest in de wereldoorlogen en in Korea, niet goed voorbereid was geweest op het voeren van een contraguerrillaoperatie. Het legde de nadruk te veel op oorlogvoering met grote en zwaarbewapende formaties, in plaats van kleine lichte infanterie-eenheden. Het vocht met een overdaad aan vuur, in plaats van met terughoudendheid. Het voerde *search-and-destroy*-missies uit in het civiele domein, in plaats van sociale en politieke problemen onder de burgerbevolking op niet-militaire wijze aan te pakken.⁵²⁷

Het Amerikaanse leger was derhalve, zo meende Krepinevich, niet bij de tijd. In een periode dat de Europese koloniale machten in Afrika en Azië te maken kregen met bloedige, irreguliere antikoloniale opstanden (wat een teken aan de wand had moeten zijn), bereidden de Amerikaanse strijdkrachten zich voor op een nieuwe, reguliere wereldoorlog. Het Amerikaanse leger, dat sinds jaar en dag vocht volgens het principe ‘vuurkracht in plaats van menskracht’, hield vast aan zijn conventionele doctrine, terwijl het bij conflicten als de Vietnamoorlog juist andersom had moeten zijn. Zonder daadwerkelijk een uitspraak te doen of de oorlog in Vietnam misschien gewonnen had kunnen worden (mits hij op een andere wijze was gevoerd) betoogde Krepinevich dat een contraguerrillatactie (in plaats van een conventionele aanpak) sowieso beter ware geweest. Volgens hem had het Amerikaanse leger de ‘vis uit het water moeten houden’, dat wil zeggen: de guerrilla’s bij de bevolking vandaan moeten houden. Dit was niet gebeurd, en de gevolgen waren niet meer terug te draaien. Maar, vond Krepinevich, achteraf zou het leger deze les in ieder geval moeten oppikken, aangezien het in de toekomst waarschijnlijk vaker te maken zou gaan krijgen met dergelijke *low-intensity conflicts*.

Verder bespeurde de militair historicus dat Amerikaanse militairen de verkeerde lessen trokken uit hun ervaringen in Vietnam. Zoals het voornemen om voortaan buiten dergelijke irreguliere conflicten te willen blijven. Voorwaarden en regels voor militaire inzet zoals die in de jaren tachtig werden geformuleerd in lessen als de ‘Weinberger-Powell-doctrine’ zag Krepinevich vooral als excuses om toch weer terug te keren naar de conventionele oorlogvoering van voorheen, en de politiek ervan te overtuigen dat het ongunstige interventies bij voorbaat moest mijden, zodat Vietnam een eenmalig bedrijfsongeluk kon blijven. Het leger, meende Krepinevich, moest niet de fout maken zich ten gevolge van Vietnam eenzijdig voor te bereiden op de oorlogen die het zelf graag wilde. Het moest klaar zijn voor ieder noodzakelijk toekomstscenario, en zeker

---

⁵²⁷ Andrew F. Krepinevich jr., *The army and Vietnam* (Baltimore en Londen 1986) 3-19. Zie ook Larry E. Cable, *Conflict of myths. The development of American counterinsurgency doctrine and the Vietnam War* (New York en Londen 1986) 3-7, die het Amerikaanse leger een ‘amateur’ in contraguerrilla noemde.

ook voor contraguerrillacampagnes. Een non-interventiebeginsel van toepassing verklaren zou desastreus zijn. Toch werd dat feitelijk gedaan. De Amerikaanse strijdkrachten hadden, zo vond Krepinevich, blijkbaar niets van Vietnam geleerd. Zolang zij de contraguerrilla-les niet zouden leren en zouden blijven mijden, zou het Vietnam-syndroom voortduren en zou het gevaar blijven bestaan dat de VS in de toekomst opnieuw een guerrilla zouden proberen neer te slaan met ongepaste conventionele middelen.⁵²⁸

In de historiografie van de Vietnamoorlog beklifde ondanks publicaties als die van Krepinevich niettemin *niet* het beeld dat het conflict in Vietnam, mits anders uitgevochten, beter had kunnen aflopen. Wat algemeen bleef hangen was het idee dat machtige legers, geconfronteerd met een volhardende guerrillategenstander, in dergelijke situaties een verloren strijd voerden. De moerasthese uit de jaren zestig bleek hardnekkig. Vietnam was tenslotte een nederlaag geweest. Zo greep ook buiten het Amerikaanse leger de negatieve les van totale non-interventie in dergelijke situaties om zich heen. Door de nadruk te leggen op wat er verkeerd was gegaan (bij degenen die Gelb de Reformistische School noemde) ontstond bij velen het idee van totale afzijdigheid, '*no more Vietnams*'. De linkse traditie – sinds de jaren zeventig voortgekomen uit de antioorlogsbeweging – was hierin het meest extreem. De les van non-interventie was voor hen in de eerste plaats een morele. Vietnam was een foute oorlog geweest, een imperialistisch getinte strijd tegen de vrije keuze van het Vietnamese volk om een zelfgekozen politiek systeem in te voeren. Vandaar: nooit meer. De historische analyses gingen echter ook dieper. Sommige linkse historici meenden dat dergelijke revolutionaire bewegingen, los van de morele component, vanwege hun aard moeilijk waren te verslaan. Volgens Gabriel Kolko bijvoorbeeld was de oorlog in Vietnam binnen de mondiale context van democratie-kapitalisme versus communisme niet alleen een conflict tussen legers, maar ook een conflict tussen sociale systemen. Naarmate de oorlog voortduurde, werd duidelijk dat de beslissing buiten het domein van het slagveld zou vallen. Het democratische systeem bleek daarbij het zwakste; het had niet de lange adem om een door ideologie en vrijheidstrijd gedreven tegenstander te verslaan. Vietnam was zodoende meer een ideologisch dan een militair moeras. In een grotere context, zo betoogde Kolko in 1985, was de oorlog in Vietnam een mislukte poging van de Verenigde Staten om in de naoorlogse (post-1945) periode een door Amerika gedomineerde (kapitalistische) internationale orde te creëren.

De wijze waarop de Amerikanen de oorlog aanpakten – ondersteuning van een ondemocratisch, corrupt regime als alternatief voor communisme, met een overdaad aan vuurkracht – was contraproductief en veroorzaakte diepe scheuren in de (Zuid-) Vietnamese maatschappij die de VS als alternatief voor het communisme overeind probeerden te houden. Zo werd de oorlog sociaal-structureel verloren, ondanks het feit dat vele veldslagen werden gewonnen. Vertrouwend op hun technologisch en kwantitatief overwicht vergaten de Amerikaanse leiders volgens Kolko dat zij in essentie niet in een militair maar in een politiek conflict waren verwickeld. De tegenstander was taaier, want hij vocht met revolutionaire passie, voor vrijheid en een

---

⁵²⁸ Krepinevich, *The army and Vietnam*, 269-275.

beter leven. De oorlog in Vietnam, zo sprak Kolko voor de linkse beweging, liet het overweldigende potentieel zien van revolutionaire groepen om hun eigen toekomst te bepalen, ondanks het tegenwicht van de sterkste en rijkste natie op aarde. De les van Vietnam was dan ook dat de VS zich niet mondiaal moest verzetten tegen de opkomst van andersdenkenden, van politieke systemen die niet in het Amerikaanse straatje pasten. Pogingen om revolutie, verandering en vrijheidstrijd te stoppen, voorspelde Kolko, zouden dezelfde uitkomst hebben als Vietnam.⁵²⁹ Feitelijk betoogde de linkse historicus hiermee een beleid van non-interventie in het soort conflicten (in de Derde Wereld) waar het probleem ter plaatse vooral van politieke en niet militaire aard was. Met andere woorden, de les van Vietnam was: probeer geen militaire oplossing te forceren in een conflict dat in de kern politiek-ideologisch van aard is zonder een haalbare, parallelle politieke oplossing aan te dragen. Blijf er dan liever ver vandaan.

Minder extreme maar zeker nog kritisch te noemen historici waren er verder volop. In de jaren tachtig kwam een meer objectieve geschiedschrijving over het Vietnamconflict op gang. Een van de eerste meer 'gematigde' analyses van de oorlog was Stanley Karnows *Vietnam. A history* uit 1983, dat vergezeld ging van een goed bekeken televisieserie.⁵³⁰ Uitgangspunt van de beschrijving was dat de oorlog in Vietnam op een tragedie was uitgelopen door een verkeerde inschatting van de situatie van Amerikaanse zijde. De Amerikanen vergisten zich, in de overtuiging dat zij een oorlog tegen communisten zouden voeren 'à la Korea'. Maar in het guerrillastrijdperk van Vietnam lagen de kaarten anders, aldus Karnow. Voorheen maten de Verenigde Staten hun succes in oorlog af aan de vooruitgang op het slagveld, de hoeveelheid op de vijand veroverd gebied. In Vietnam vochten de strijdkrachten, zonder duidelijke frontlinies, steeds om dezelfde grond en werd vooruitgang gemeten in de hoeveelheid vijandelijke slachtoffers, de *body count*. Dat was op een bepaald moment niet meer uit te leggen, niet thuis en niet aan de soldaten zelf. Feitelijk was het een zwaktebod. Het leek uitzichtloos. Volgens Karnow maakte deze benadering de oorlog ook weinig eervol; Vietnam werd gereduceerd tot een zinloos abattoir.⁵³¹

Bovendien, en dat was minstens zo belangrijk, vergisten de Amerikanen zich in de volhardendheid van de Vietnamezen. Karnow plaatste de strijd van Vietnamese kant in de context van het langdurige nationalistische verzet tegen buitenlandse overheersing, eerst de Chinezen en Fransen, later de Amerikanen. De onderschatting van de Noord-Vietnamezen en de Vietcong, dacht Karnow, was voortgekomen uit het feit dat de Amerikanen hun eigen waarden en normen op de tegenstander hadden geprojecteerd. Zij konden er met hun hoofd niet bij dat de Vietnamezen zo veel verliezen aankonden als zij incasseerden. De Noord-Vietnamese bevelhebber, generaal Vo Nguyen Giap, zou daarvoor in het Amerikaanse leger allang zijn ontslagen. In Vietnam was hij een held. Amerikaanse militairen hadden, ook na de oorlog, moeite om te bevatten dat de strategie van attritie in de Vietnamese context niet had gewerkt. De Vietnamese

---

⁵²⁹ Gabriel Kolko, *Anatomy of a war. Vietnam, the United States, and the modern historical experience* (New York 1985), met name 549-558. Zie ook Patrick H. Hearden, *The tragedy of Vietnam* (New York 1991).

⁵³⁰ The Public Broadcasting Corporation en WGBH, *Vietnam: A Television History* (Boston 1983).

⁵³¹ Stanley Karnow, *Vietnam. A history* (Penguin editie, New York etc. 1984) 26-27.

vasthoudendheid maakte van veel verklaringen achteraf (*what-might-have-beens*) zinloze exercities, aldus Karnow. De Vietnamezen gaven gewoon niet toe waar andere tegenstanders al lang zouden hebben gebogen.⁵³²

Een historicus die Vietnam ook analyseerde als een tragische vergissing van Amerikaanse kant, was Larry Berman. Hij vond het besluit om naar Vietnam te gaan tragisch omdat het niet had gehoeven.⁵³³ In zijn boek *Planning a tragedy* (de titel sprak voor zich) beschreef Berman bijvoorbeeld hoe, terwijl veel seinen op rood stonden, het kabinet-Johnson in 1965 koos voor een beperkte oorlog in Vietnam waarvan het wist dat het mogelijk niet zou werken. De wijze waarop tot deze oorlog werd overgegaan, en de redenen waarom de oorlogvoering aan banden werd gelegd, hadden volgens de historicus hun wortels voor een groot deel in de Amerikaanse binnenlandse politiek, in president Johnsons ambities om de Amerikaanse maatschappij middels zijn *Great Society*-programma te willen hervormen en daar het grootste deel van zijn budget voor te reserveren. Vietnam mocht de grote maatschappelijke hervormingen niet in gevaar brengen. In de kern waren de uitgezette beleidslijnen thuis en in Vietnam onverenigbaar, aldus Berman. President Johnson probeerde ze toch te verenigen met een halfslachtige *guns-and-butter*-oplossing: én oorlogvoeren én een welvaartstaat opbouwen.⁵³⁴ Zo kwam – in combinatie met een reeks kleinere, militaire inschattingfouten – een politiek-strategische blunder op buitenlandspolitiek terrein tot stand uit binnenlandspolitieke overwegingen. Tegen de tijd dat de oorlog in 1968 was vastgelopen, schreef Berman, was duidelijk geworden dat het gekozen beleid Amerika in een poel van ellende (*sinkhole*) had doen wegzakken, in meer dan alleen militair opzicht. Op het slagveld gaven de Vietnamese communisten niet op. Die patstelling betekende een nederlaag voor de Amerikaanse politieke en militaire leiding. De strategie van attritie, de *American way of war*, had gefaald. President Johnsons besluiten, zo stelde Berman, en zijn acceptatie van generaal Westmorelands besluiten, hadden gefaald. Volgens de historicus was Johnsons aankondiging in 1968 dat hij geen herverviezing als president van de Verenigde Staten zou zoeken daarvan de erkenning. Op dat moment stond Amerika feitelijk al schaakmat.⁵³⁵

Karnow en Berman vertegenwoordigden in de jaren tachtig een meerderheid van historici, een brede middenstroom, die Vietnam zag als een specifieke tragedie in politiek, militair en maatschappelijk opzicht. Naar Vietnam gaan was een fout, een blunder geweest. De Verenigde Staten waren er verzonken in een politiek en militair moeras. De regering had zich met open ogen in een militair-operationele valkuil begeven. Deels lag de mislukking van het gekozen Vietnambeleid ook aan een verkeerde uitvoering.⁵³⁶ Terecht of niet, Vietnam was in de gegeven omstandigheden een tragische oorlog geworden, concludeerden steeds meer historici. Niet voor niets waren de woorden Vietnam en tragedie in die jaren een veel geziene combinatie in

---

⁵³² Karnow, *Vietnam*, 15-19.

⁵³³ Larry Berman, *Planning a tragedy. The Americanization of the war in Vietnam* (New York en Londen 1982).

⁵³⁴ Larry Berman, *Lyndon Johnson's war. The road to stalemate in Vietnam* (New York en Londen 1989) xi-xii.

⁵³⁵ Berman, *Lyndon Johnson's war*, 80-181 en 199-203.

⁵³⁶ Zie ook: Thomas C. Thayer, *War without fronts: the American experience in Vietnam* (Boulder 1985).

boektitels over de oorlog. Het conflict in Vietnam leerde derhalve dat ook een grote mogendheid als de Verenigde Staten zwakheden had. Het zou dom zijn, schreef bijvoorbeeld historicus George Herring, om hier meteen het radicale adagium aan te verbinden dat interventie voortaan te allen tijde moest worden vermeden (het Vietnam-syndroom). Wel moest het leiden tot een besef dat de Amerikaanse macht zijn beperkingen had en de maakbaarheid van de internationale orde zijn grenzen kende.⁵³⁷

In de jaren negentig bleef dit beeld overeind, ook al verdampte een groot deel van de emotionele lading. Na 1989 bekeek de wereld de oorlog in Vietnam immers in een nieuw perspectief: het conflict was als een van de veldslagen van de Koude Oorlog weliswaar door de Amerikanen verloren, maar zij hadden de totale oorlog van een halve eeuw tegen het communistische blok uiteindelijk wel gewonnen, zo bleek. Zonder emoties kon 'Vietnam' nu als een inschattingsfout worden neergezet, zoals door Brian VanDeMark in zijn *Into the Quagmire* in 1990. VanDeMark schetste de keuze voor militair optreden in Vietnam in 1965 als een disproportionele reactie van de Amerikaanse regering op een in essentie regionaal probleem. Die reactie kwam voort uit het rigide vasthouden van de naoorlogse generatie politici aan de doctrine van de *containment*.⁵³⁸ Inderdaad was de voornaamste fout dat de Verenigde Staten zich zodoende committeerden aan een regime met dubieuze overlevingskansen, zo meende ook historicus William Duiker in 1994. De Amerikaanse regering maakte een verkeerde keuze, want zo belangrijk was Vietnam nou ook weer niet. Zonder escalatie had Amerika zijn doelstellingen in Zuidoost-Azië ook wel bereikt. De interventie in Vietnam was tragisch overdreven en onnodig. De wijze waarop Amerika de oorlog aanpakte was bovendien niet te beperkt, maar ging juist te ver. De Verenigde Staten hadden nooit verder mogen gaan dan het verlenen van militaire assistentie; de fout was derhalve politiek- én militair-strategisch.⁵³⁹

De ontstane consensus over de militaire uitvoering van de Vietnamoorlog bleef eveneens overeind. Daarover was het oordeel niet positief. De onderschatting van de guerrilla, de nadruk op de conventionele oorlogvoering in plaats van pacificatie, de *big-unit war*, de *search & destroy* operaties, de inzet van grote vuurkracht met averechtse gevolgen, het waren keuze's van de generaals die over het algemeen werden beoordeeld als een verkeerde wijze van oorlogvoering in de gegeven omstandigheden.⁵⁴⁰ Een meerderheid van de militair-historici was het er over eens dat een guerrilla- of partizanenoorlog op een dergelijke manier niet werd gewonnen. De Amerikanen hadden gedaan wat zij konden, waar zij goed in waren, niet wat zij *hadden moeten* doen. De wijze van optreden was bovendien in contradictie met de lessen uit eerdere guerrillaconflicten, zoals in Maleisië en Griekenland of op de Filipijnen. Hij was

---

⁵³⁷ George C. Herring, *America's longest war. The United States and Vietnam, 1950-1975* (2de druk; New York 1986) 280-281.

⁵³⁸ Brian VanDeMark, *Into the quagmire. Lyndon Johnson and the escalation of the Vietnam war* (New York etc. 1990) 221. Zie ook Larry Cable, *Unholy Grail. The US and the wars in Vietnam 1965-8* (Londen en New York 1991), die het besluit om grondtroepen naar Vietnam te sturen omschreef met een ruimtevaartmetafoor als een stap in 'het grote onbekende' ('*the vast void*'), p. 1-18.

⁵³⁹ William J. Duiker, *U.S. containment policy and the conflict in Indochina* (Stanford 1994) 377, 380-381. Ook: Lloyd C. Gardner, *Pay any price. Lyndon Johnson and the wars for Vietnam* (Chicago 1995) en Jeffrey Record, *The wrong war. Why we lost in Vietnam* (Annapolis 1998).

⁵⁴⁰ Zie Cable, *Unholy Grail*; Record, *The wrong war*.

gericht op de sterke kanten van de eigen strijdkrachten, niet op de zwakke kanten van de tegenstander, zoals had moeten. De Vietnamoorlog, zo was het harde oordeel, was niet alleen een strategische blunder, maar ook een militair-operationele mislukking.⁵⁴¹

De macht van de media

Hadden de media, met name de televisie, de wil om de oorlog door te zetten aan het thuisfront ondermijnd door de verschrikkingen van de strijd zichtbaar te maken? Leerde 'Vietnam' ons dat welvarende democratieën geen langdurige oorlogen meer konden uitvechten, zeker niet als de realiteit van een stroom gesneuvelde militairen zo zichtbaar voor iedereen door de media werd geopenbaard? Gingen oorlogvoering en vrijheid van pers niet samen? Hadden de media met hun berichtgeving over Vietnam bijvoorbeeld aan de wieg gestaan van de anti-oorlogsbeweging? Waren zij daarmee voortaan de achilleshiel van een oorlogvoerend Amerika c.q. westers bondgenootschap?

In de jaren vlak na de nederlaag was het in de Verenigde Staten gemeengoed de media tot zondebok te maken voor het verlies in Vietnam. De 'eerste televisieoorlog' was door toedoen van de televisie verloren, beweerden of dachten velen. Deze volkswijsheid was echter niet in overeenstemming met wetenschappelijke bevindingen. Een belangrijke mediahistorische publicatie die deze notie bijvoorbeeld verwierp, was Daniel Hallins *The 'uncensored' war. The media and Vietnam*, uit 1985. Hallins onderzoek bracht hem tot de conclusie dat de media – in tegenstelling tot wat algemeen werd geloofd – niet in meerderheid tot het antioorlogskamp hadden behoord. Televisie en geschreven pers waren in het Vietnamtijdperk niet ondermijnend geweest. Zij waren op geen enkele wijze van doorslaggevende betekenis op de negatieve uitkomst van de oorlog. Tot aan het Tet-offensief van 1968, schreef Hallin, waren de Amerikaanse media juist erg volgend en gezagsgetrouw. De officiële lezing van de oorlog werd braaf gevolgd. De interventie werd breed gesteund. Pas na Tet, en nádat de antioorlogsbeweging een grote stem had gekregen in samenleving en politiek, volgden de media die trend en werden zij kritischer. Die kritische noot sloeg echter bepaald niet door naar negatieve antioorlogsverslaggeving. Ook na 1968 bleef de berichtgeving over Vietnam grotendeels in balans. Bovendien waren de getoonde televisiebeelden van de verschrikkingen van de oorlog niet werkelijk confronterend, zoals een andere aanname over het ondermijnende karakter van de media wilde. Het beeld dat de televisie te veel de vernietiging, doodslag, verminking en frustratie van het slagveld had getoond, hield volgens Hallin geen stand. Dat de media derhalve zo veel schuld kregen toegeschoven, was in groot contrast met het feitelijke effect van hun werk. De gevolgen van de berichtgeving waren nadien in hoge mate gemythologiseerd.⁵⁴²

---

⁵⁴¹ Cable, *Unholy Grail*; James S. Olson en Randy Roberts, *Where the domino fell. America and Vietnam 1945 to 1990* (New York 1991) 281-283; Robert D. Schulzinger, *A time for war. The United States and Vietnam, 1941-1975* (New York en Oxford 1997); Tai Sung An, *The Vietnam war* (Madison en Londen 1998) en A.J. Langguth, *Our Vietnam. The war, 1954-1975* (New York etc. 2000).

⁵⁴² Daniel C. Hallin, *The 'uncensored' war. The media and Vietnam* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1986; paperback 1989) 3-12, 126-134 en 211-215.

Niettemin ging er in Vietnam wel degelijk iets mis in de relatie tussen media en krijgsmacht. Ook William Hammond, onderzoeker bij het *U.S. Army's Center of Military History*, bestudeerde deze kwestie. Zijn omvangrijke mediastudie verscheen in twee delen. Eerst was er het boek *Public Affairs: the military and the media, 1962-1968* uit 1989 en daarna het deel onder dezelfde titel voor de periode 1968-1973, dat uitkwam in 1996. Ook werd in 1998 een populaire, samenvattende versie gepubliceerd onder de titel *Reporting Vietnam. Media and military at war*.⁵⁴³ Dat het startpunt van de verstoorde verhouding tussen Amerikaanse media en militairen in de jaren tachtig en negentig de verloren oorlog in Vietnam was, was een uitgangspunt van Hammonds studie. Leger en politici wezen destijds gefrustreerd een zondebok aan voor de nederlaag: de pers. Maar de conclusie dat het verlies van de Vietnamoorlog de schuld was van die pers, bleek een simplificatie die voorbij ging aan de diepere maatschappelijke en politieke oorzaken van dit nationale trauma, stelde Hammond. Hij ontmaskerde die oude mythe, net als Hallin voor hem, en liet zien dat de kritiek op het handelen van de media een typisch voorbeeld was van de oude gewoonte om de brenger van het slechte nieuws de schuld te geven van een ongewenste loop van de geschiedenis. De pers, schreef Hammond, deed slechts wat hij altijd doet: trends in de samenleving volgen en rapporteren over onenigheid binnen het landsbestuur en tussen politiek en maatschappij over de zin en onzin van een oorlog.

Volgens Hammond begon de Vietnamese episode in de geschiedenis van de oorlogsverslaggeving meteen al verkeerd. Begin jaren zestig, toen de Amerikanen nog slechts met militaire adviseurs in Zuid-Vietnam aanwezig waren, opereerden journalisten in een voor hen vijandige omgeving: die van de Diem-dictatuur. Het regime van de Zuid-Vietnamese president onderdrukte de eigen pers en trad ook hard op tegen kritische westerse (met name Amerikaanse en Franse) journalisten. Naarmate de oorlog escaleerde en de Amerikaanse militaire betrokkenheid groter werd, nam de aandacht van de media toe. Daarmee groeide de behoefte bij de Amerikaanse autoriteiten om de nieuwsstroom te managen. In 1965 kwam men tot een nieuwe modus operandi. Van een strikte organisatie van censuur werd afgezien. In plaats daarvan hanteerde het Amerikaanse leger voortaan het systeem van 'vrijwillige medewerking'. Dat wilde zeggen: journalisten kregen een accreditatie en min of meer onbeperkte toegang tot frontlijnen, legerbases en faciliteiten, in ruil voor de belofte zorgvuldig met de informatie om te zullen gaan en geen gegevens te zullen publiceren die lopende operaties en eenheden in gevaar zouden kunnen brengen.

Het was een systeem dat de media in staat stelde het Amerikaanse publiek een behoorlijk accuraat beeld te geven van de oorlog. Hoewel er vanaf het begin spanningen waren tussen krijgsmacht en media, rapporteerde het journaal over het algemeen, zo verhaalde Hammond, op een eerlijke wijze over de zich ontwikkelende oorlog. Deze positieve grondhouding van de verslaggevers sloot aan bij de brede maatschappelijke steun voor de beslissing van de regering-Johnson om actief in de Vietnamoorlog te interveniëren. Pas toen de stemming aan het thuisfront omsloeg werd ook de pers

---

⁵⁴³ William M. Hammond, *Public Affairs: the military and the media, 1962-1968* (Washington 1989); *Public Affairs: the military and the media, 1968-1973* (Washington 1996) en *Reporting Vietnam. Media and military at war* (Kansas 1998).

kritischer. Terwijl de Amerikaanse samenleving verdeeld raakte in een pro- en een antioorlogskamp, kwamen militairen en journalisten in een negatieve spiraal van onderling onbegrip terecht. De Amerikaanse autoriteiten probeerden recht te praten wat krom was, de journalisten probeerden overal iets achter te zoeken. Hammond beschreef dit proces in zijn boeken aan de hand van een wandeling langs de kleine en grote 'ijkpunten' van de Vietnamoorlog: belangrijke veldslagen, offensieven, de presidentsverkiezingen van november 1968, de invasies van Cambodja en Laos, en een aantal thema's als raciale spanningen, oorlogsmisdaden en drugsgebruik door soldaten.

Ook schetste Hammond aan de hand van officiële leger- en departementsarchieven helder hoe de Amerikaanse autoriteiten krampachtig met de publiciteit rond de Vietnamoorlog omsprongen. Onhandige ontkenningen, woordspelletjes en tegenstrijdige verklaringen van verschillende instanties waren vaak funest voor de geloofwaardigheid van Amerika's gezagsdragers. En alles wat zij geheim wilden houden, lekte op de één of andere manier toch uit. Het moreel onder de dienaars van het openbaar bestuur werd er namelijk niet beter op naarmate de oorlog voortduurde. De media profiteerden daarvan. Na de inauguratie van president Nixon in 1969 ging het met de verhouding tussen media en autoriteiten van kwaad tot erger, aldus Hammond. In toenemende mate geplaagd door de onthulling van 'kwesties' als de raciale spanningen en het drugsgebruik onder soldaten, en door 'schandalen' als het bloedbad van My Lai, ging de Amerikaanse regering tegengas geven met felle uithalen naar de boodschappers van al dat slechte nieuws. Nixons vice-president Spiro Agnew was de voornaamste woordvoerder van deze tegencampagne, die gretig werd opgepikt door het gehavende Amerikaanse leger.

Hammond maakte de officiële frustratie over een uit de hand gelopen oorlog zichtbaar, een oorlog die werd uitgevochten op een tijdstip van extreme verdeeldheid in de Amerikaanse samenleving. De media waren volgens de onderzoeker ter plaatse om die verdeeldheid en ook die frustratie aan het licht te brengen. Dat viel slecht bij politici en militairen. Hun conclusie dat de berichtgeving een negatieve invloed had op de publieke opinie was echter onjuist, zo concludeerde Hammond. Hij ging mee in het idee dat de Amerikaanse burger destijds vooral zijn eigen weg ging en zich door niets en niemand liet beïnvloeden in zijn meningsvorming over deze oorlog. Hammonds onderzoek bevestigde zodoende de eerdere ontkrachting van de 'Vietnamese' mediamythe.

Conclusie

President George Bush sr. verklaarde het Amerikaanse Vietnam-syndroom in 1991, na afloop van de succesvolle verdrijving van Irak uit Koeweit, tot het verleden. Niets was minder waar. Sterker dan ooit werd de Amerikaanse buitenlandse politiek in de onzekere jaren negentig bepaald door de herinnering aan wat er was gebeurd in Vietnam, en dan meestal in de meest negatieve zin van het woord, als het zwartste scenario. In het interventiedebat over Bosnië was 'Vietnam' in vele maten en kleuren een veel aangehaald argument. Voor een deel was dat misleidend. De historiografische

consensus van de jaren negentig was duidelijk dat de oorlog in Vietnam in de jaren zestig van Amerikaanse zijde een politiek-strategische inschattingsfout op het hoogste niveau was geweest. En dan vooral in de zin dat de Verenigde Staten nooit hadden moeten proberen om een illegitiem regime met zo'n massale militaire inzet overeind te houden. Vanuit een verkeerde veronderstelling (de dominotheorie) werd een verkeerd bewind op de verkeerde plaats op een verkeerde manier ondersteund. Zo bekeken was 'Vietnam' erg specifiek en weinig bruikbaar als oriëntatie voor politici als zij nadachten over het *waarom* van latere interventies, zoals die in Bosnië, waar sprake was van een geheel ander politiek probleem, in een andere context, dan destijds in Vietnam.

Wel speelde de analogie een bruikbare rol als waarschuwing bij de vraag *hoe* in te grijpen, en bij de vraag of ingrijpen haalbaar was. Een andere Vietnamles was immers dat in de internationale betrekkingen het juiste of wenselijke niet altijd doenlijk is. De waarschuwing die er van de analogie uitging was militair operationeel. Ingrijpen zou kunnen leiden tot een operationele nachtmerrie, een langdurige en in mensenlevens kostbare guerrillaoorlog, zoals de Vietnamese. Zo werd 'Vietnam' ook het meest herinnerd: als militair moeras. Waren de strijdkrachten twintig jaar na dato beter in staat om een antwoord te formuleren op mogelijke guerrilla-achtige dreigingen? Waren deze vermeende dreigingen een reden om van ingrijpen af te zien? Algemeen werd onderkend dat de blunders van de Vietnamoorlog een nuttige rol konden spelen als lessen voor de pacificatie van Bosnië. Uitgangspunt bleef daarbij dat de geschiedenis leerde dat guerrillategenstanders wel degelijk konden worden overwonnen. Successen als in Griekenland of Maleisië bewezen dat. De soms extreme wijze waarop 'Vietnam' in het debat over Bosnië-Herzegovina werd aangeropen als ultiem bewijs van de juistheid van het non-interventiestandpunt, van algehele afzijdigheid, was derhalve een gedachtenbrug te ver. Het was een wensargument, op basis van al te grote subjectiviteit. Het was vooral ook een gemakkelijk argument, zonder veel substantie. In de historiografie van de Vietnamoorlog vond dit antioorlogstandpunt ook nooit brede aanhang. 'Vietnam' was te specifiek om zo'n radicale les voor de toekomst te rechtvaardigen. Als bewijs voor de vermeende juistheid van totale afzijdigheid in de internationale betrekkingen was het oproepen van het schrikbeeld van 'Vietnam' te opportunistisch, een ver doorgeschoten misbruik van de geschiedenis.

Tijdens het interventiedebat hadden bepaalde deelnemers dit goed door. Zij waren op grond van het historische voorbeeld van de Vietnamoorlog niet *per se* tegen ingrijpen, maar vroegen zich wel af of voldoende rekening werd gehouden met de operationele lessen van dat conflict. Oftewel, was aan de voorwaarden voldaan om Vietnam-achtige fouten in de militaire uitvoering te voorkomen? Dergelijke sceptische deelnemers riepen 'Vietnam' niet op als opportunistisch schrikbeeld ter onderbouwing van een anti-interventionistisch standpunt, maar vooral als nuttige waarschuwing voor de militaire plannenmakers, om nog eens goed over na te denken boven hun blauwdrukken. Wat betekenden de lessen van die oorlog voor de beoogde tactiek? Waren de politieke doelen van een eventuele pacificatie in Bosnië haalbaar? Wat waren de valkuilen? Wat zou het kosten? Wat was er nodig aan materieel en aantallen manschappen? De lessen van 'Vietnam' waren in deze zinvol en talrijk. De meest voor de hand liggende: geen conventionele oorlogvoering, geen overmatig gebruik van

vuurkracht, guerrillastrijders van de bevolking isoleren, en aandacht besteden aan het civiele domein.

Al met al was de Vietnam-analogie op dit niveau een nuttig instrument. Te vaak werd hij echter toch gebruikt als een schrikbeeld, ter verdediging van het argument dat interventie in Bosnië überhaupt geen goed idee was. Daarvoor was 'het moeras Vietnam' echter te specifiek, en was het gebruik van de oorlog als anti-interventionistisch leerstuk ongegrond. Datzelfde gold voor de mediamythe. Hoewel mediahistorisch onderzoek de afgelopen decennia het tegendeel aantoonde, bleven de media als risicofactor in het collectieve geheugen opdoemen. De negatieve interpretatie van de rol van de media als ondermijnende instantie bij interventies bleek hardnekkig, doordat een dergelijke verklaring voor de nederlaag in Vietnam bij grote groepen mensen tot de verbeelding was gaan spreken en nog steeds sprak. Het argument als zouden de media de macht hebben om de steun voor welke oorlog dan ook te ondermijnen door tendentiekus zichtbaar te maken dat en in welke aantallen de *bodybags* huiswaarts keerden, werd als onweerlegbare waarheid gepresenteerd. Maar los van de vraag of het mechanisme van de volkspychologie in tijden van oorlog inderdaad ook zo werkt, toonde een historiografische plaatsbepaling aan dat 'Vietnam' in ieder geval niet het historische bewijs voor deze stelling kon zijn. Ten tijde van 'Vietnam' waren de media namelijk volgend en gezagsgetroouw geweest, en zeker niet op beslissende wijze ondermijnend.

De moskee van het dorp Ahmici in Midden-Bosnië werd in 1993 door Kroatische troepen opgeblazen na een verschrikkelijke slachting onder de burgerbevolking.

SLOTBESCHOUWING

Het internationale debat over wel of niet militair interveniëren in de oorlog om Bosnië was in feite een debat over geostrategisch beleid in een veranderende wereld. De centrale vraag daarin: waarom en wanneer gebruiken ‘we’ geweld in deze nieuwe post-Koude-Oorlogcontext? Dit gelaagde en wereldwijde debat draaide om het gedrag van staten in een nieuwe omgeving en om de veranderende regels van het spel der onderlinge betrekkingen. Wat was een wezenlijke bedreiging voor het systeem, wat niet? Welke regels werden door wie gehandhaafd? Wiens taak was het om wat of wie te beschermen? Wat tolereerde de wereld wel, wat niet?

Voor de deelnemers aan de discussie én de toeschouwers gold dat het net zo goed een debat was over henzelf als wereldburgers, over hun eigen belangen en over de gemeenschappen (inclusief de mondiale) waartoe zij behoorden, als over de Bosniërs en hun problemen. Juist het feit dat het hier een tot een schrijnende humanitaire ramp geëscaleerde gewelddadige crisis betrof, en het feit dat deze crisis zo zichtbaar was, wekten de discussie op. De wereld koos de kwestie Bosnië uit om over zichzelf te praten. Het interventiedebat over Bosnië – slechts een van vele crises begin jaren negentig - was daardoor mede een debat over de geschreven en ongeschreven regels, waarden en normen van een nieuwe, veranderende wereld. Over hoe die wereld was geweest en hoe hij zou kunnen of moeten worden.

Verloop en inhoud van het debat weerspiegelden de omgang van een ieder met de wereldwijde veranderingen na het einde van de Koude Oorlog, in een tijdperk van mondiale transformatie. Geen conflict was zo gezichtsbepalend voor die jaren als het conflict in ex-Joegoslavië, met als dieptepunt Bosnië. Het was de langste en bloedigste oorlog op het Europese continent sinds de Tweede Wereldoorlog en het werd, arbitrair als ook de media in hun keuze’s zijn, het meest intensief en continu gevolgd van alle oorlogen in die tijd. De Bosnische oorlog was drie jaar lang topnieuws en een belangrijk onderwerp van gesprek. Duur en intensiteit van de interventiediscussie waren karakteristiek voor de periode. De rimpelingen van de strijd in Bosnië reikten tot ver voorbij de grenzen van het slagveld.

In Nederland was het interventiedebat over Bosnië in de periode van begin 1992 tot eind 1995 een evenwichtige en bij vlagen gepassioneerde buitenlandspolitieke discussie, met veel uitstapjes over de grens. Er leefde destijds in Nederland een sterk besef dat deze internationale kwestie, hoewel haar oorsprong ver in het buitenland lag, de fundamenten van de internationale ordening direct aangingen. De Balkan lag (geografisch, maar zeker psychologisch) voldoende dicht bij de westerse invloedssfeer om een breed debat te rechtvaardigen over algemene vrede en veiligheid in het post-Koude-Oorlogtijdperk. De Nederlanders identificeerden zich net als veel anderen in de wereld zodanig met de gebeurtenissen dat zij wezenlijke belangen aangetast zagen worden. Voor sommigen noopte dit tot een politiek van actieve *containment* en *peacekeeping*. Voor anderen was alleen omvangrijk militair ingrijpen voldoende

panacee. Het interventiedebat ging derhalve niet over de keuze tussen ‘niets’ of ‘iets’ doen, maar over de mate waarin ‘iets’ moest worden gedaan.

De argumenten uit het interventiedebat sloten in veel opzichten aan bij belangenafwegingen die in de Nederlandse buitenlandse politiek van oudsher vaker werden gemaakt. Veel voors en tegens reflecteerden hoe de Nederlanders worstelden met de vraag hoe een klein land met mondiale belangen maar beperkte mogelijkheden kón en moest handelen in grensoverstijgende kwesties. Er waren, om te spreken in termen van Nederlandse buitenlandspolitieke tradities, zowel ‘kooplieden’ als ‘juristen’ en zowel ‘soldaten’ als ‘dominees’ onder de deelnemers aan het debat. Allemaal hadden zij hun inbreng, gepaard aan het besef dat het kleine Nederland in z’n eentje weinig kon doen. Veel redeneringen uit het breed gevoerde interventiedebat richtten zich op de verontwaardiging over de mensenrechten-schendingen, op het herstel van rust en orde aan de grenzen van ‘Europa’, op inperking van de menselijke en materiële schade, op de angst voor escalatie en negatieve precedentes, of op handhaving van internationale regels en afspraken. Hier en daar was sprake van moraliserende zendingsdrang. Tegelijkertijd waren behoudzucht, voorzichtigheid en realiteitszin gemeengoed. Er waren veel sceptici die vonden dat de internationale gemeenschap in Bosnië weinig te zoeken had.

De Nederlandse regering gaf al in een vroeg stadium, in de zomer van 1992, blijk van een voorkeur voor de vergaande optie van interveniëren met militaire middelen. Toen bleek dat Nederland met zijn opvattingen geïsoleerd kwam te staan, nam het kabinet echter noodgedwongen gas terug. Ondanks het activisme in politieke kring was er in de publieke ruimte in het algemeen niet echt sprake van een ‘politiek-publicitaire constellatie’ die overweldigend naar interventie neigde. In het debat in de Nederlandse publieke sfeer kreeg ieder geluid een faire kans en klonken de stemmen van de anti-interventionisten genoeg (en misschien zelfs wel meer) en met kracht door. Dat interventionisten de boventoon zouden voeren – geheel in lijn met een zogenaamde ‘moralistische traditie’ in het Nederlandse buitenlandspolitieke denken – kwam bij nadere bestudering van het interventiedebat geheel niet naar voren.

Wel werd het debat gevoerd in de schaduw van een publieke opinie die in meerderheid neigde naar meer doen dan er werd gedaan. Dagblad- en opiniepers weerspiegelden dit interventionistische sentiment, maar gingen tegelijkertijd zeer evenwichtig om met het hele scala aan opinies tussen voor en tegen. Hoewel veel anti-interventionisten (ook in de jaren sindsdien) suggereerden dat het Nederlandse publiek door de media waren opgezweept tot interventionistische hysterie, was in het debatgedeelte van de gedrukte periodieken bepaald geen sprake van deze vermeende eenzijdigheid. De sceptici kregen in de periode 1992-1995 voldoende ruimte om hun bezwaren tegen ingrijpen te uiten. Voor- en tegenstanders van ingrijpen werden evenwichtig aan het woord gelaten, met bijdragen uit binnen- en buitenland. De journalistiek was bovendien net zo verdeeld over de kwestie als de rest van Nederland. Van vooringenomenheid voor een bepaald standpunt was derhalve geen sprake. Het vaak opgeroepen beeld van een interventionistisch een-tweetje tussen pers en publiek bleek een karikatuur.

De tegenstanders van ingrijpen richtten zich in het interventiedebat veelvuldig op het gevaar van een eindeloze guerrilla, een militair moeras, een Europees 'Vietnam' in het onherbergzame Bosnië. Zij vonden dat er sprake was van een onoverzichtelijke situatie en kwalificeerden de oorlog als een strijd zonder frontlijnen, chaotisch en uitzichtloos. Zij waren militair-pragmatisch en veroordeelden voorstanders om hun principiële of morele standpunten. Bovendien waren de anti-interventionisten bang voor represailles tegen de reeds aanwezige VN-troepen. Ook meenden zij dat een interventie een averechts effect zou kunnen hebben. Voor een werkelijke oplossing van de oorlog was een politieke overeenkomst nodig, niet een militaire afdwinging. Zolang er geen duidelijk doel was om voor op te treden, waren er alleen maar redenen om uit de buurt te blijven. Principiële tegenstanders waren er ook: zij die vonden dat geweld geen tegengeweld rechtvaardigde of zij die het hypocriet vonden dat het Westen zou ingrijpen om het eigen geweten te sussen. Bovendien verkondigden sommige opiniemakers dat westerse landen niet de taak op zich hoefden te nemen om overal ter wereld orde te scheppen in de chaos van een ander. Deze sceptici verwierpen het bestaan van een 'mondiale verantwoordelijkheid'. Verantwoordelijkheidsgevoel hoorde in hun ogen binnen de grenzen van de eigen staat te blijven. Toch wezen zelfs deze isolationisten niet elke bemoeienis met het Bosnische drama van de hand. Humanitaire hulp in de vorm van voedsel of vluchtelingenopvang, en een beleid van *containment* waren wel degelijk gewenst, zo viel uit hun bijdragen op te maken. Deze traditionele vormen van bemoeienis waren tegelijkertijd de uiterste grens.

De voorstanders van militaire actie beriepen zich sterker dan de tegenstanders op principiële of morele argumenten. Het was volgens hen ontoelaatbaar dat in Europa aan het einde van de twintigste eeuw moordpartijen als die in Bosnië voorkwamen. Vrijheid, democratie en humaniteit behoorden verdedigd te worden tegen het botte nationalisme. Als westerse politici niet opkwamen voor de waarden en normen die sinds de Tweede Wereldoorlog de fundamenteen vormden van hun eigen maatschappijen, ondermijnden zij de zekerheden van hun eigen burgers én die van de internationale ordening. Gewelddadige expansiepolitiek was niet een geïsoleerd probleem, zo meenden de interventionisten. Het was onderdeel van een grensoverschrijdende kwestie, met potentiële olieplekwerking. De voorstanders voorzagen zodoende een negatieve voorbeeldfunctie, die machtsbeluste krijgsheren wereldwijd zou kunnen inspireren, met veel meer menselijk leed en mogelijk gigantische vluchtelingenstromen tot gevolg. Bovendien had Bosnië als lidstaat van de Verenigde Naties recht op zelfverdediging of zelfs bijstand daarbij, vond een aantal meer legalistisch ingestelde interventionisten. En wat als de Joegoslavische burgeroorlog zou ontaarden in een nieuwe grote Balkanoorlog, of erger? Tenslotte wezen zij er op dat ook nog de geloofwaardigheid van veel internationale organisaties op het spel stond, evenals dat van een aantal grote mogendheden.

In argumentatie bleken opmerkelijke verschillen te bestaan tussen de pro- en anti-interventionisten. De voorstanders van ingrijpen formuleerden volkenrechtelijke en/of morele *plichten* om te interveniëren, en hadden daarnaast in meerderheid redenen waarom de internationale gemeenschap *uit eigenbelang* moest optreden. Hun *wil* tot ingrijpen vloeide logischerwijs voort uit deze argumenten. De tegenstanders spraken daarentegen niet van plichten, gaven hier en daar redenen om uit eigenbelang af te zien van ingrijpen,

en bleken vooral tegen interventie te zijn vanuit het oogpunt van niet (denken) te kunnen, en niet te willen. Tegenstanders brachten vooral argumenten naar voren waarom ingrijpen militair en politiek volgens hen niet haalbaar zou zijn, of betoogden waarom de internationale gemeenschap gewoonweg niet de offers zou mogen maken die met een interventie gepaard zouden kunnen gaan.

De geschiedenis, van oudsher een legitimerend instrument, speelde in het debat een belangrijke rol. Daarbij liepen vele geschiedenissen door elkaar: de geschiedenis van de Balkan, de geschiedenis van conflict en oorlogvoering in het algemeen, de geschiedenis van voorgaande historische transformatieperioden, de geschiedenis van politieke theorieën en staatsvorming, de geschiedenis van het volkenrecht, de geschiedenis van machtsevenwichten, de geschiedenis van ideologieën, de politieke geschiedenis van menselijke vrijheid versus dictatuur en onderdrukking, de ideeëngeschiedenis van universele waarden, normen en beschaving, de geschiedenis van de internationale betrekkingen, de geschiedenis van humaniteit en mensenrechten, en de geschiedenis van de mondialisering (ook wel ‘globalisering’ genoemd). Historische kennis was een instrument om in de onzekere tijden van na het revolutiejaar 1989, geconfronteerd met de geopolitieke problemen en veranderingen van toen, terug te grijpen op bekende denkkaders. Zo sloten de deelnemers aan het interventiedebat over Bosnië zich aan bij een bestaande praktijk van legitimering van meningen en gedrag. Zij hoopten geschiedenis te gebruiken om onderbouwing en prestige te geven aan hun standpunten, en beoogden met historische bouwstenen consensus te structureren rondom hun eigen visie op de actualiteit.

Het specifieke gebruik van historische analogieën paste hier goed bij. Analogieën kwamen in het internationale interventiedebat over de Bosnische oorlog veelvuldig voor. De meest gebruikte waren ‘München 1938’, ‘Vietnam’, ‘Libanon’, ‘Sarajevo 1914’, ‘Afghanistan’, ‘Spanje 1936’ en de vergelijking met het Joegoslavische partizanenverzet uit de Tweede Wereldoorlog. Doorgaans werden deze opgevoerd alsof het oproepen van een dergelijke vergelijking met een bekende (of bekend veronderstelde) gebeurtenis uit het verleden, bedoeld om het heden in perspectief te plaatsen, weinig toelichting behoefde. Zelden werd een historische vergelijking verder uitgewerkt dan in een zin of een paragraaf. Vaak werd een historische analogie aangedragen als een wetenschappelijk onderbouwde ‘algemene wet’ van de geschiedenis (de les van ‘München 1938’ was dan bijvoorbeeld: agressie moet worden bestreden, want een agressor komt altijd terug voor meer en blijft daardoor een instabiele factor). Zo opgevoerd was de analogie als het ware een argument op zichzelf. Soms ook functioneerde de historische analogie meer als de *verbeelding* van een argument, een les of een gevoel. Met andere woorden: een argument als dat van de anti-interventionisten dat Bosnië ideaal terrein was voor guerrillaoorlogvoering, en een interventieleger zodoende in een militair *moeras* zou kunnen belanden, werd dan ‘verbeeld’ door het aanhalen van afschrikwekkende voorbeelden uit het verleden: Vietnam, Afghanistan, Libanon, of Joegoslavië zelf ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. De analogie diende zo als een soort bewijs.

Het redeneren middels historische analogieën was een wijdverbreide praktijk. Historische analogieën hadden in het interventiedebat over Bosnië het oogmerk om

verhelderend en structurerend te werken. Zo kon een historische analogie de aard van het probleem definiëren. Een analoge situatie uit het verleden, zoals ‘Vietnam’, ‘Afghanistan’ of ‘*Desert Storm*’, hielp een bepaald beeld te schetsen, de risico’s van actie in te schatten en leverde tevens mogelijke oplossingen. Toen beleidsmakers, opinieleiders en politici zich voor het vraagstuk van interventie zagen gesteld, kwamen de analogieën van pas bij het innemen van een standpunt en bij de keuze van mogelijke scenario’s, variërend van afzijdigheid tot het bieden van humanitaire hulp tot een invasie. Ook kon een inschatting worden gemaakt van de kans van slagen van een bepaald scenario. Het handelen van de Amerikaanse president Clinton ter zake werd bijvoorbeeld ingegeven door de vrees dat ‘Bosnië’ zijn presidentschap zou kunnen ruïneren zoals ‘Vietnam’ het werk van zijn voorganger Lyndon Johnson te gronde had gericht.

Opvallend was dat historische analogieën – als interpretaties – zich de karakteristieken van *memen* leken aan te meten. Zij gedroegen zich als een soort overdraagbare cultuurelementen die als een bepaalde visie op een bepaalde gebeurtenis (of als les, representatie of mythe) een bepaalde plaats hadden veroverd in het openbare leven. Daar werden zij in tijd en ruimte op een bepaalde vaste manier doorgegeven. Naoorlogse historische analogieën als ‘München 1938’ of ‘Vietnam’ waren als een soort autonome elementen van een ‘practical past’, iconen die zich met opvallende consistentie in de eigentijdse publieke ruimte ophielden. Een historiografische plaatsbepaling van de analogieën gaf als het ware de levenswandel van de *meme* te zien. Daarbij werden *en passant* de verdraaiende en mogelijk misleidende (en dus potentieel geschiedvervalsende) eigenschappen ervan duidelijk. Aantoonbaar onjuiste interpretaties bleken een hardnekkig bestaan te kunnen leiden, ondanks wetenschappelijk bewijs voor het tegendeel.

De historische analogieën van het interventiedebat over Bosnië waren niettemin, mits goed gebruikt, behulpzame metaforen. Hun gebruik appelleerde aan de behoefte om bij beleidsbeslissingen of in discussies terug te vallen op beelden en representaties die duidelijkheid scheppen in vermeende complexiteit. De historische vergelijkingen in dit debat hadden zo een didactische functie en waren tegelijkertijd cognitief: zij ordenden, structureerden of categoriseerden de voorliggende kwestie op selectieve wijze, zodat deze duidelijk werd en tegelijkertijd werd weggelaten wat niet in de redenering van de analyse of het betoog paste. Met andere woorden: de analogieën gaven iets dat nieuw, onbekend en vreemd was, een ogenschijnlijk bekend gezicht. Het werden problemen à la ‘München’ of ‘Vietnam’. Dit hielp de gebruiker én zijn publiek om zich te oriënteren en het probleem te plaatsen.

De historische analogieën waren daarom ook aantrekkelijk voor de media. De mensen die beroepshalve verslag deden van de Bosnische crisis en het debat daarover, zochten naar referentiekaders en verhaallijnen om het onderwerp van hun aandacht uit te leggen en betekenis te geven. Journalisten, of zij hun bevindingen nu presenteerden op radio en televisie of in de gedrukte pers, construeerden overzichtelijke kaders (denkramen, heldere en eenduidige interpretaties) die hen in staat stelden om de feiten te rangschikken in voor iedereen begrijpelijke vormen: goed en fout, voor en tegen, wij en zij, zwart en wit. Metaforen en analoge redeneringen pasten goed in deze werkwijze, en

werden ook gemakkelijk overgenomen door degenen die zich net als de journalisten in de publieke ruimte bewogen, zoals politici en opiniemakers.

Toch bleek de in deze studie toegepaste historiografische plaatsbepaling van de analogieën in veel gevallen te leiden tot een diskwalificatie van hun gebruik. Juist de in het oog springende, meest aantrekkelijke elementen van analogieën, de interpretaties die een automatisch waardeoordeel in zich meedroegen, bleken vaak te kort door de bocht genomen. Het leidde in het interventiedebat over Bosnië tot al te lichtvaardig gebruik van de geschiedenis. Dit bleek, in het algemeen, een grote valkuil van de toepassing van historische analogieën. Wie de analogieën gebruikte om snel een punt te scoren, had bij nadere bestudering doorgaans ongelijk. Zo maakte het verbeeldende element van de analogie van 'München 1938', dat met het veroordelende, negatieve stigma van lafheid, de meeste indruk als argument op zich, vóór interventie. Deze specifieke interpretatie van de analogie, die, hoewel erg subjectief, tevens een *heldere* vermeende duiding was van zowel de situatie van 1938 alsmede die van 1992, bleek echter zeer kwetsbaar, want onderdeel van een achterhaalde historische visie.

Bepaalde interpretaties van historische gebeurtenissen bleken dusdanig sterk in het collectieve geheugen vastgezet, dat zij onkritische bouwstenen van een bepaalde positie waren. Daar lag echter tevens de zwakte van de analogie. Wat bijvoorbeeld de negatieve vergelijking met 'München 1938' aantrekkelijk maakte voor de deelnemers aan het debat om het onderwerp uit te leggen en betekenis te geven, brak haar tevens op. *En passant* werd namelijk een loopje genomen met de historische feiten zoals die tot stand waren gekomen door wetenschappelijk onderzoek en door discussies tussen historici. Dit kon ver gaan. Over het partizanenverzet in Joegoslavië ten tijde van de Tweede Wereldoorlog bestond bijvoorbeeld een mythe, die het gezamenlijke product was van de geallieerde propagandamachines uit de oorlogsjaren. Deze mythe werd in de jaren zeventig en tachtig door historici ontmaskerd. Zoals zoveel mythologische verhalen over de jaren 1939-1945 bleef het verheerlijkte beeld van de dappere partizanen echter hardnekkig in het collectieve geheugen bestaan. Het bleek een standvastige *meme*. In het interventiedebat over Bosnië in de jaren negentig gebruikten de tegenstanders van ingrijpen de vermeende heroïek van de partizanenbeweging als argument om militaire operaties af te raden, alsof van een ontmaskering van de overdrijving nooit sprake was geweest.

De uiteindelijke ontmythologisering van de communistische staatspropaganda (en de oude geallieerde oorlogspropaganda) over het partizanenverzet was ten tijde van de Bosnische oorlog begin jaren negentig kennelijk onvoldoende doorgedrongen tot het (internationale) publieke domein. De mythe was in die zin een voorbeeld van de verraderlijkheid van *memen*: verkapt als historische waarheid bleek het een zichzelf replicerend, geschiedvervalsend kenniselement. In het interventiedebat over Bosnië werd de partizanenmythe derhalve precies zo gebruikt als de bedenkers ervan bedoeld hadden. Van een nuttige toepassing van de geschiedenis was in het geheel geen sprake. De historische onderbouwing van het 'Bosnië-als-militair-moeras'-argument sloeg daarom volledig de plank mis. De gebruikers lieten zich op het verkeerde been zetten, terwijl enig spuurwerk in de historiografie over deze thematiek hen gemakkelijk voor deze fout had kunnen behoeden. De gebruikers hadden de analogie gewoonweg niet

voldoende ontdaan van zijn subjectieve elementen en zich daarmee laten verleiden tot het overnemen van onjuiste informatie.

Desalniettemin bleken historische analogieën in dit debat ook eigenschappen te hebben die het gebruik ervan nuttig maakten. De meer geobjectiveerde historische les van bijvoorbeeld 'München 1938', die stelde dat de expansiedrift van ondemocratische regimes met standvastigheid moet worden beantwoord, wil men niet later een hogere prijs betalen, bleek een bruikbare doctrine voor meningsvorming en beleidsmatige oriëntatie. Het was in ieder geval geen drogreden, zoals de subjectieve analogie-met-een-waardeoordeel (de 'onderbuik-analogie') die eveneens over 'München' bestond. Geobjectiveerd gebruikt was 'München 1938' een eerlijk argument. Datzelfde gold voor de militair-operationele lessen uit de Vietnamoorlog, of de les uit het Vietnamtijdperk dat een onpopulair regime, dat niet de steun van de bevolking geniet, vrijwel onmogelijk met militaire middelen staande kan worden gehouden. Ontdaan van waardeoordelen of van opportunistische speculatie konden militairen dankzij de geschiedenis van de Vietnamoorlog wel degelijk veel leren over het optreden in asymmetrische conflicten. In veel gevallen werden de met betrekking tot Bosnië gebruikte analogieën op een dergelijke geobjectiveerde wijze toegepast. 'Practical past' en 'historical past' kwamen dan samen. Gebruikers in het publieke debat die dit deden beoogden ermee te verduidelijken en te overtuigen zonder te moraliseren, en slaagden daarin. Zij bewezen zo het nut van geschiedenis.

BRONNENLIJST

* Archieven, bibliotheken en collecties

Archief Tweede Kamer der Staten-Generaal, Den Haag
Archief Geassocieerde Pers Diensten, Den Haag
Archief *Leeuwarder Courant*, Leeuwarden
Archief *De Gelderlander*, Nijmegen
Bibliotheek Nederlandse Defensie Academie, Breda
Centraal Archieven Depot, Ministerie van Defensie, Rijswijk
Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag
Universiteitsbibliotheek Rijksuniversiteit Groningen

* Boeken en artikelen

R.J.Q. Adams, *British politics and foreign policy in the age of appeasement, 1935-1939* (Stanford 1993).
Tim Allen en Jean Seaton eds., *The media of conflict. War reporting and representations of ethnic violence* (Londen en New York 1999).
Ivo Andrić, *De brug over de Drina* (5^e druk; Amsterdam 1994).
Phyllis Auty, *Tito: a biography* (z.p. 1970).
Phyllis Auty en Richard Clogg eds., *British policy towards wartime resistance in Yugoslavia and Greece* (Londen en Basingstoke 1975).
Smail Balic, *Das unbekannte Bosnien* (z.p. 1992).
Jan Ballast, “Bihać: kruispunt van belangen in voormalig Joegoslavië”, *Militaire Spectator* 164, 6 (1995) 273-278.
Cees Banning en Petra de Koning, *Balkan aan de Noordzee. Over het Joegoslavië-tribunaal, over recht en onrecht* (Amsterdam en Rotterdam 2005).
Ivo Banać, “Historiography of the countries of Eastern Europe: Yugoslavia”, *American historical review* (1992) 1084-1104.
Floribert Baudet en Jan R. Blaauw, “Het verloren verleden van omstreden landen. Nationalisme en historisch besef”, *Groniek* 29,132 (maart 1996) 334-342.
Martin Bell, *In harm's way. Reflections of a war-zone thug* (2de druk; Londen 1996).
Nora Beloff, *Tito's flawed legacy. Yugoslavia and the West, 1939-84* (Londen 1985).
Ralph Bennet, *Ultra and the Mediterranean strategy* (Londen 1989).
Larry Berman, *Planning a tragedy. The Americanization of the war in Vietnam* (New York en Londen 1982).
Larry Berman, *Lyndon Johnson's war. The road to stalemate in Vietnam* (New York en Londen 1989).

- Wayne Bert, *The reluctant superpower: United States' policy in Bosnia, 1991-95* (Basingstoke en New York 1997).
- Philip Bobbit, *The shield of Achilles. War, peace and the course of history* (New York 2003).
- Rudolf Bohr, "Kampioen van de interventie. Nederland in het Joegoslavisch moeras", *Oost-Europa Verkenningen* 146 (december 1996).
- Norbert Both, *From indifference to entrapment. The Netherlands and the Yugoslav crisis 1990-1995* (Amsterdam 2000).
- Fernand Braudel, *De Middellandse Zee I: Het landschap en de mens* (Amsterdam en Antwerpen 1992).
- Zbigniew Brzezinski, *Out of control: global turmoil on the eve of the 21st century* (New York 1993).
- Hedley Bull ed., *Intervention in world politics* (Oxford 1984).
- Steven L. Burg en Paul S. Shoup, *The war in Bosnia-Herzegovina. Ethnic conflict and international intervention* (New York en Londen 1999).
- Herbert Büschenfeld, *Jugoslawien* (Stuttgart 1981).
- Larry E. Cable, *Conflict of myths. The development of American counterinsurgency doctrine and the Vietnam War* (New York en Londen 1986).
- Larry Cable, *Unholy Grail. The US and the wars in Vietnam 1965-8* (Londen en New York 1991).
- Craig Calhoun ed., *Habermas and the Public Sphere* (Cambridge en Londen 1992).
- Guillaume Capus, *A travers de Bosnie et l'Herzegovine: études et impressions de voyage* (Parijs 1896).
- Edward H. Carr, *The twenty years' crisis 1919-1939. An introduction to the study of international relations* (Londen 1939).
- Francis W. Carter ed., *An historical geography of the Balkans* (Londen 1977).
- Arthur ten Cate, "De nacht van Dayton. Over het bijna mislukken van een onmogelijke vrede", *Groniek* 139 (december 1997).
- Arthur ten Cate, "Enkele gedachten over de historische analogie. Zinnig retorisch instrument of drogreden?", *Groniek* 142 (september 1998).
- Arthur ten Cate, "Eén voor allen, allen voor één? De global civil society en de oorlog in Bosnië", *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 2, 2 (1999) 100-122.
- Arthur ten Cate, "De krijgsmacht als uithangbord. Vredesoperaties als instrument van de Nederlandse buitenlandse politiek" in: J. Hoffenaar red., *Nederland en zijn militaire traditie* (Den Haag 2003) 20-23.
- 'Cato' (Michael Foot, Peter Howard en Frank Owen), *Guilty men* (z.p. 1940).
- Central Intelligence Agency, *Balkan Battlegrounds: a military history of the Yugoslav conflict, 1990-1990* vol. I (Washington 2002).
- Winston S. Churchill, *The Second World War I: The gathering storm* (Londen etc. 1948).
- Norman Cigar, "Serb war effort and termination of the war", in: Branka Magaš en Ivo Žanić eds., *The war in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1991-1995* (Londen 2001) 200-235.

- Stephen Clissold, *Whirlwind. An account of Marshal Tito's rise to power* (Londen 1949).
- Robert Cooper, *Oorlog en vrede in de 21ste eeuw. Europa en de nieuwe wereldorde* (Amsterdam 2004).
- Richard en Ben Crampton, *Atlas of Eastern Europe in the twentieth century* (Londen en New York 1996).
- William Eleroy Curtis, *The Turk and his lost provinces. Greece. Bulgaria. Servia. Bosnia* (Chicago enz. 1903).
- Ante Čuvalo, *Historical dictionary of Bosnia and Herzegovina* (Londen 1997).
- Ivo H. Daalder, *Getting to Dayton. The making of America's Bosnia policy* (Washington 2000).
- Robert Dallek, *John F. Kennedy. An unfinished life 1917-1963* (New York, Londen etc. 2003) 61-66.
- Robert Dallek, *Lyndon B. Johnson. Portrait of a president* (Londen etc. 2004).
- Richard Dawkins, *The selfish gene* (Oxford 1976).
- Frederick William Deakin, *The embattled mountain* (Londen 1971).
- Vladimir Dedijer, *With Tito through the war: Partisan diary, 1941-1945* (Londen 1951).
- Daniel C. Dennett, *Consciousness explained* (Boston 1991).
- Raymond Detrez (*De sloop van Joegoslavië. Relas van een boedelscheiding* (Baarn en Antwerpen 1996).
- Robert J. Donia en John V.A. Fine, *Bosnia and Hercegowina. A tradition betrayed* (Londen 1995).
- Theodore Draper, *Abuse of power* (New York 1967).
- William Dray, *Philosophy of history* (2de druk; New Jersey 1993).
- Elizabeth Drew, *On the edge: the Clinton presidency* (New York 1994).
- William J. Duiker, *U.S. containment policy and the conflict in Indochina* (Stanford 1994).
- William J. Durch ed., *UN Peacekeeping, American policy, and the uncivil wars of the 1990s* (Londen enz. 1997).
- William J. Durch en James A. Schear, "Faultlines: UN operations in the former Yugoslavia", in: William J. Durch ed., *UN Peacekeeping, American policy, and the uncivil wars of the 1990s* (Londen enz. 1997) 193-274.
- Sir Anthony Eden, *Facing the dictators* (Londen en Boston 1962).
- Arthur J. Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on foot* (Londen 1877).
- Ph. P. Everts e.a., *Criteria voor interventie* (Rijswijk 1994).
- Keith Feiling, *The life of Neville Chamberlain* (Londen 1946).
- A.B. Fetherston, O. Ramsbotham en T. Woodhouse, "UNPROFOR: some observations from a conflict resolution perspective", *International Peacekeeping* 1, 2 (zomer 1994) 179-203.
- Yuen Foong Khong, *Analogies at war. Korea, Munich, Dien Bien Phu and the Vietnam decisions of 1965* (Princeton 1992).
- Ian Forbes en Mark Hoffman, *Political theory, international relations and the ethics of intervention* (Londen 1993).

- Lawrence Freedman, "Order and disorder in the new world", *Foreign Affairs* 71,1 (1992) 20-37.
- Francine Friedman, *The Bosnian Muslims. Denial of a nation* (Boulder 1996).
- Max Frisch, "Wenn Frauen verhüllt sind - Brief aus Sarajevo", in: Miloš Okuka en Petra Rehder, *Das zerrissene Herz. Reisen durch Bosnien-Herzegowina 1530-1993* (München 1994).
- John Lewis Gaddis, "Toward the post-Cold War world", *Foreign Affairs* 70,2 (lente 1991) 102-122.
- Lloyd C. Gardner, *Pay any price. Lyndon Johnson and the wars for Vietnam* (Chicago 1995).
- Timothy Garton Ash, *History of the present. Essays, sketches and despatches from Europe in the 1990s* (Londen 1999).
- Leslie H. Gelb, *The irony of Vietnam: the system worked* (Washington 1979).
- Han van Gessel, *Een beeld van een dagblad. De Volkskrant* (3de herziende druk; Amsterdam 1995).
- Martin Gilbert en Richard Gott, *The appeasers* (Londen 1963).
- Martin Gilbert, *The roots of appeasement* (Londen 1966).
- Misha Glenny, *The fall of Yugoslavia. The third Balkan War* (2de herziene druk; Londen 1993).
- Misha Glenny, *The Balkans. Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999* (Londen, New York, Auckland en Toronto 1999).
- Gerald Gold, Allan M. Siegel en Samuel Abt eds., *The Pentagon Papers as published by the New York Times* (New York 1971).
- David Gompert, "How to defeat Serbia", *Foreign Affairs* 73,4 (juli/augustus 1994) 30-47.
- James Gow, *Triumph of the lack of will. International diplomacy and the Yugoslav war* (Londen 1997).
- James Gow, *The Serbian project and its adversaries. A strategy of war crimes* (Londen 2003).
- René Grémaux en Abe de Vries, "Het omstreden verleden van een verloren land. Historiografie en nationaal bewustzijn in een verscheurd Bosnië-Herzegovina", *Groniek* 130 (1995).
- Roy Gutman, *A witness to genocide. The first inside account of the horrors of 'ethnic cleansing' in Bosnia* (Shaftesbury, Rockport en Brisbane 1993).
- Richard N. Haass, *Intervention. The use of American military force in the post-Cold War world* (Washington 1994).
- Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: an inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge 1989). Vertaling van *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (z.p. 1962).
- David Halberstam, *The making of a quagmire: America and Vietnam during the Kennedy era* (New York 1965).
- David Halberstam, *The best and the brightest* (New York 1971).
- David Halberstam, *War in a time of peace. Bush, Clinton and the generals* (New York etc. 2002).

- Daniel C. Hallin, *The 'uncensored' war. The media and Vietnam* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1986; paperback 1989).
- William M. Hammond, *Public Affairs: the military and the media, 1962-1968* (Washington 1989).
- William M. Hammond, *Public Affairs: the military and the media, 1968-1973* (Washington 1996).
- William M. Hammond, *Reporting Vietnam. Media and military at war* (Kansas 1998).
- Patrick H. Hearnden, *The tragedy of Vietnam* (New York 1991).
- Paul Hehn, *The German struggle against Yugoslav guerrillas in World War II* (z.p. 1979).
- Percy Henderson, *A British officer in the Balkans: an account of a journey through Dalmatia, Montenegro, Turkey in Austria, Magyarland, Bosnia and Herzegovina* (Londen 1909).
- George C. Herring, *America's longest war. The United States and Vietnam, 1950-1975* (2de druk; New York 1986).
- Stanley Hoffmann, *The ethics and politics of humanitarian intervention* (Notre Dame 1996).
- H.J.A. Hofland, *De elite verongelukt: beschouwingen* (Amsterdam 1995).
- Richard Holbrooke, *To end a war* (New York 1998).
- Jan Willem Honig en Norbert Both, *Srebrenica. Reconstructie van een oorlogsmisdaad* (Utrecht 1996).
- Sipke de Hoop, "Terugblik op drie jaar (inter)nationale betrokkenheid bij Srebrenica", *Internationale spectator* 50 (juli/augustus 1996) 385-392
- Moriz Hörnes, *Dinarische Wanderungen. Cultur- und landschaftsbilder aus Bosnien und der Hercegovina* (2de druk; Wenen 1894).
- Samuel P. Huntington, "The clash of civilizations?", *Foreign Affairs* 72,3 (zomer 1993) 22-49.
- Samuel P. Huntington, "If not civilizations, what?", *Foreign Affairs* 72, 5 (november / december 1993) 186-194.
- Samuel P. Huntington, *The clash of civilizations and the remaking of world order* (New York 1996).
- Barbara Jelavich, *History of the Balkans* (8^e druk; Cambridge 1994).
- Lyndon Baines Johnson, *The vantage point. Perspectives of the presidency 1963-1969* (Britse editie; Londen 1972).
- Robert D. Kaplan, "The coming anarchy. How scarcity, crime, overpopulation, tribalism and disease are rapidly destroying the social fabric of our planet", in: *The Atlantic Monthly* vol. 273, nr. 2 (februari 1994) 44-76.
- Robert D. Kaplan, *Het anarchistisch pandemonium. De vervlogen dromen van de periode na de Koude Oorlog* (Utrecht 2000).
- Stanley Karnow, *Vietnam. A history* (Penguin editie, New York etc. 1984) 26-27.
- John F. Kennedy, *Why England slept* (3^e druk; New York 1962).
- Edward King, *Echoes from the Orient* (Londen 1880).
- Christ Klep en Richard van Gils, *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945* (2de herziene druk; Den Haag 2000).

- Gabriel Kolko, *Anatomy of a war. Vietnam, the United States, and the modern historical experience* (New York 1985).
- Andrew F. Krepinevich jr., *The army and Vietnam* (Baltimore en Londen 1986).
- Nico Kussendrager, Dick van der Lugt en Ben Rogmans, *Basisboek Journalistiek. Achtergronden. Genres. Vaardigheden* (Groningen 1992).
- Anthony Lake ed., *The Vietnam legacy. The war, American society and the future of American foreign policy* (New York 1976).
- John R. Lampe, *Yugoslavia as history. Twice there was a country* (Cambridge 1996).
- A.J. Langguth, *Our Vietnam. The war, 1954-1975* (New York etc. 2000).
- Dick A. Leurdijk, *The United Nations and NATO in Former Yugoslavia. Partners in international cooperation*. (Den Haag 1994).
- Guenther Lewy, *America in Vietnam* (New York 1978).
- Allan Little en Laura Silber, *The death of Yugoslavia* (2de herziene druk; Londen 1996).
- Timothy J. Lomperis, *The war everybody lost – and won: America's intervention in Vietnam's twin struggle* (Baton Rouge 1984).
- François Loncle, René André en François Lamy, *Srebrenica: rapport sur un massacre* (Parijs 2001).
- Wim Lutgert en Rolf de Winter, *Check the horizon. De Koninklijke Luchtmacht en het conflict in voormalig Joegoslavië 1991-1995* (Den Haag 2001).
- Aaron Lynch, *Thought contagion: how belief spreads through society* (New York 1996).
- Fitzroy Maclean, *Eastern approaches* (Londen 1949).
- Branka Magaš en Ivo Žanić eds., *The war in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1991-1995* (Londen 2001).
- Noel Malcolm, *Bosnia. A short history* (Londen 1994).
- David Martin, *Ally betrayed. The uncensored story of Tito and Michailovic* (New York 1946).
- P.A.J. Meulendijks, *Verschuivende beelden van de Dien Bien Phoe-crisis van 1954* (Nijmegen 2000).
- H. Montgomery Hyde, *Neville Chamberlain* (Londen 1976).
- Hans Morgenthau, *Vietnam and the United States* (Washington 1965).
- Lewis B. Namier, *Diplomatic prelude* (Londen 1948).
- Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica. Een 'veilig gebied'. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002).
- Richard E. Neustadt en Ernest R. May, *Thinking in time. The uses of history for decision-makers* (New York en Londen 1986).
- Richard M. Nixon, *RN: the memoirs of Richard Nixon* (New York 1978).
- Richard M. Nixon, *The real war* (New York 1980).
- Richard M. Nixon, *No more Vietnams* (New York 1985).
- Joseph S. Nye jr., "What new world order?", *Foreign Affairs* 71,2 (1992) 83-96.
- Michael Oakeshott, *On history and other essays* (Oxford 1983).
- Edgar O'Ballance, *Civil war in Bosnia, 1992-1994* (Londen en New York 1995).

- James S. Olson, *The Vietnam War. Handbook of the literature and research* (Westport en Londen 1993).
- James S. Olson en Randy Roberts, *Where the domino fell. America and Vietnam 1945 to 1990* (New York 1991).
- Brendan O'Shea, *Crisis at Bihac. Bosnia's bloody battlefield* (Phoenix Mill etc. 1998).
- David Owen, *Balkan Odyssey* (New York, San Diego en Londen 1995).
- Bruce Palmer jr., *The 25-year war: America's military role in Vietnam* (Lexington 1984).
- R.A.C. Parker, *Chamberlain and appeasement. British policy and the coming of the Second World War* (Londen 1993).
- Stevan K. Pavlowitch, *Yugoslavia* (Londen 1971).
- Stevan K. Pavlowitch, *Tito. Yugoslavia's great dictator. A reassessment* (Londen 1992).
- Norman Podhoretz, *Why we were in Vietnam* (New York 1983).
- Karl Popper, *The poverty of historicism* (Londen 1957).
- Gaines Post jr., *Dilemmas of appeasement. British deterrence and defense, 1934-1937* (Londen en Ithaca 1993).
- Sabrina Petra Ramet, "War in the Balkans", *Foreign Affairs* 71,4 (herfst 1992) 79-98.
- Sabrina Petra Ramet en Ljubisa Adamovich, *Beyond Yugoslavia. Politics, economics and culture in a shattered community* (Boulder enz. 1995) 155-187.
- Jeffrey Record, *The wrong war. Why we lost in Vietnam* (Annapolis 1998).
- Jeffrey Record, *Making war, thinking history. Munich, Vietnam, and presidential uses of force from Korea to Kosovo* (Annapolis 2002).
- Enver Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War* (New York en Londen 2005).
- Heinrich Renner, *Durch Bosnien und die Herzegowina kreuz und quer: wanderungen* (Berlijn 1896).
- Miron Rezun, *Europe and the war in the Balkans. Towards a new Yugoslav identity* (Westpoint en Londen 1995).
- Tim Ripley, *Operation Deliberate Force. The UN and NATO campaign in Bosnia 1995* (Lancaster 1999).
- Walter R. Roberts, *Tito, Michailović and the Allies, 1941-1945* (2^e druk; Durham 1987).
- William R. Rock, *British appeasement in the 1930s* (Londen 1977).
- Jasper Rootham, *Miss Fire. The chronicle of a British mission to Michailović 1943-1944* (Londen 1946).
- Michael Rose, *Fighting for peace. Bosnia 1994* (Londen 1998).
- Bertrand de Rossanet, *War and peace in the former Yugoslavia* (Den Haag, Londen en Boston 1997).
- Nel Ruigrok, *Journalism of attachment. Dutch newspapers during the Bosnian war* (Amsterdam 2005).
- Bob de Ruiter, "De Atlantische crisis en het 'Europese falen' in Bosnië" *Internationale spectator* 50 (juli/augustus 1996) 378-384.
- Dennison Rusinov, *The Yugoslav Experiment 1948-1974* (Londen 1977).
- B.W. Schaper, *Het trauma van München* (Amsterdam en Brussel 1976).

- Arthur M. Schlesinger jr., *The bitter heritage. Vietnam and American democracy, 1941-1966* (Boston 1966).
- Peter J. Schraeder ed., *Intervention into the 1990's. US foreign policy in the third world* (2e herziene druk; Boulder en Londen 1992).
- Robert D. Schulzinger, *A time for war. The United States and Vietnam, 1941-1975* (New York en Oxford 1997).
- Robert Shaplen, *The lost revolution: U.S. in Vietnam 1946-1966* (New York 1965).
- Ulysses S. G. Sharp, *Strategy for defeat: Vietnam in retrospect* (Novato 1978).
- Paul Shoup, "The Bosnian crisis in 1992" in: Sabrina Petra Ramet en Ljubisa Adamovich, *Beyond Yugoslavia. Politics, economics and culture in a shattered community* (Boulder enz. 1995) 155-187.
- Fred Singleton, *Twentieth-century Yugoslavia* (Londen 1976).
- Fred Singleton, *A short history of the Yugoslav people* (Cambridge enz. 1985) 104.
- Anne-Marie Slaughter, "The real New World Order", *Foreign Affairs* 76,5 (september/oktober 1997) 183-197.
- Klaus Smider, *Partisanenkrieg in Jugoslawien 1941-1944* (Hamburg, Berlijn en Bonn 2002).
- Alexander Solzjenitsyn, "Een woord van waarheid. Niet uitgesproken rede geschreven ter gelegenheid van de toekenning van de Nobelprijs voor letterkunde 1970", in: J.J. Driezen, *Solzjenitsyn. Autobiografie, brieven, beschouwingen, interviews, kritieken, Nobelprijzrede en een essay* (Baarn 1973) 183-197.
- B. Southgate, *Postmodernism in history. Fear or freedom?* (Londen en New York 2003).
- Trajan Stojanovich, *Balkan worlds. The first and last Europe* (New York en Londen 1994).
- Harry G. Summers jr., *On strategy. A critical analysis of the Vietnam war* (herziene editie; New York 1984).
- Tai Sung An, *The Vietnam war* (Madison en Londen 1998).
- A.J.P. Taylor, *The origins of the Second World War* (Londen 1961).
- Philip M. Taylor, *Global communications, International Affairs and the media since 1945* (Londen en New York 1997).
- Telford Taylor, *Munich. The price of peace* (New York 1979).
- Thomas C. Thayer, *War without fronts: the American experience in Vietnam* (Boulder 1985).
- Harry Thompson, *The outgoing Turk: impressions of a journey through the western Balkans* (Londen 1897).
- Neville Thompson, *The anti-appeasers. Conservative opposition to appeasement in the 1930s* (Oxford 1971).
- W. Thompson, *Postmodernism and history* (Basingstoke 2003).
- Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (New York en Oxford 1997).
- Roy Trevor, *My Balkan tour: an account of some journeyings and adventures in the Near East, together with a description and historical account of Bosnia and Herzegovina, Dalmatia, Croatia and the Kingdom of Montenegro* (Londen 1911).
- Spencer C. Tucker, *Vietnam* (Londen 1999).

- Tweede Kamer der Staten-Generaal, Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen, *Vertretpunt Den Haag* (Den Haag 2000).
- Brian VanDeMark, *Into the quagmire. Lyndon Johnson and the escalation of the Vietnam war* (New York etc. 1990).
- Verenigde Naties, *Srebrenica Report* (New York 1999).
- Carl Voet, *Hotel Sloboda. Onderweg in Joegoslavië* (Antwerpen en Baarn 1994).
- Frank van Vree, *De politiek van de openbaarheid. Journalistiek en publieke sfeer* (Groningen 2000).
- Hermann Wendel, *Von Belgrad bis Buccari. Eine unphilosophische Reise durch Westserbien, Bosnien, Hercegovina, Montenegro un Dalmatien* (Frankfurt a.M 1922).
- Rebecca West, *Black lamb and grey falcon. A journey through Yugoslavia* (5de druk; New York 1948).
- Richard West, *Tito and the rise and fall of Yugoslavia* (Londen 1994).
- Frank Westerman, *De brug over de Tara* (Amsterdam en Antwerpen 1994).
- Frank Westerman en Bart Rijs, *Srebrenica. Het zwartste scenario* (Amsterdam en Antwerpen 1997).
- William C. Westmoreland, *A soldier reports* (New York 1976).
- Mark Wheeler, *Britain and the war for Yugoslavia 1940-43* (New York 1980).
- John Wheeler-Bennet, *Munich: the prologue to tragedy* (Londen 1948).
- Hayden White, *Metahistory: the historical imagination in nineteenth century Europe* (Baltimore 1973).
- Cees Wiebes, *Intelligence en de oorlog in Bosnië, 1992-1995* (Amsterdam 2002).
- Jan Wieten, *Srebrenica en de journalistiek. Achtergronden en invloed van de berichtgeving over het conflict in voormalig Joegoslavië in de periode 1991-1995. Een onderzoek naar opvattingen en werkwijze van Nederlandse journalisten* (Amsterdam 2002).
- Heather Williams, *Parachutes, patriots and partisans. The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945* (Londen en Madison 2003).
- Duncan Wilson, *Tito's Yugoslavia* (Cambridge etc. 1979).
- Susan L. Woodward, *Balkan tragedy. Chaos and dissolution after the Cold War* (Washington 1995).
- Marilyn B. Young, *The Vietnam Wars 1945-1990* (New York 1991).
- Ton Zwaan en Bob de Graaff, *Genocide en de crisis van Joegoslavië, 1985-2005* (Amsterdam en Antwerpen 2005).

* Media

Elsevier
 HP/De Tijd
 Vrij Nederland
 De Groene Amsterdammer

CD/Actueel
Socialisme & Democratie
Liberaal Reveil
NRC Handelsblad
de Volkskrant
Trouw
De Telegraaf
Nederlands Dagblad
Leeuwarder Courant
De Gelderlander
Haagsche Courant
Geassocieerde Pers Diensten

* Illustrieverantwoording

Nederlands Instituut voor Militaire Historie: 11, 18, 45, 50, 71, 74, 92, 109, 142, 158,
165, 180, 191, 214, 234, 245, 264.
F. Behrendt: 56, 84.
J. Collignon: 99, 206.
W.J. Hagemeijer: 35.
T. Janssen: 67, 119.
P. Schipper: 41.

SUMMARY

At the beginning of the 1990's of the last century, not long after the fall of the Iron Curtain and the end of the Cold War, the world witnessed a bloody territorial war between various ethnic groups in the former Yugoslavia. The armed conflict and many violations of human rights that took place in Bosnia-Herzegovina especially, initiated a major international debate on the question of 'global responsibility' for human suffering and a possible international military intervention in order to bring the practices of 'ethnic cleansing' to an end. Thematically, this debate extended far beyond the Yugoslavian battlefield, because the international community used the war in Bosnia as a focal point to discuss, in general, the consequences of the major changes that happened on the world stage after the end of the Cold War. This dissertation describes and analyses how the public debate on armed intervention in Bosnia, with its worldwide repercussions, was conducted in the Netherlands between 1992 and 1995, mainly through the printed press. How did the participants present their viewpoints, nationally and internationally? Who were the advocates and opponents of military action? What did they think on the subject of intervention? What arguments did they present? Which scenarios did they have in mind? And are there points to be made about the nature of this debate and specifically, about the historical analogies that were used so frequently?

This study provides, first and foremost, an insight into the nature and course of the 'intervention debate' on Bosnia in the Netherlands from 1992 to 1995. It is the result of an analysis of a great variety of weekly newsmagazines, newspapers and political (parliamentary) publications that together form a cross-section of Dutch 'public opinion' in print and are therefore a reflection of the debate in the Dutch public domain. The media and political information channels to the general public played key roles by providing an overview of the participants and their viewpoints, often across territorial borders. To intervene or not to intervene, that was the question. How did the debate develop nationally and internationally? Who were the participants, and which of them were advocates or opponents of military action? What were the scenarios that advocates of armed intervention and various international security organisations and alliances had in mind? Which aspects of a possible armed conflict were discussed? What was the reasoning of both camps? Were arguments indeed based on historical analogies? Which of these were predominant? And how reliable was this kind of argumentation in this debate?

For the purpose of this research, the media were chosen as the most important source in gaining an overview of the publicised opinions on this major foreign policy theme. In general, media are platforms for public debate and the formation of public opinion. They so have a central position within the architecture of the public sphere. Media 'expressions' are the theatre of public discussion. They make the democratic debate, on the grounds of which societies reach political decisions, visible. A point of departure for this study was the assumption that a political debate, that takes place in the

public domain within a specific time frame, like the one on international military action in the former Yugoslavia in the beginning of the 1990's, is reflected primarily through media sources.

The basic question at the start of this research project was how the *opinions* on international military intervention in the Bosnian war could be extracted from the media, who are both the messengers of objective facts and the platforms for public debate. Ideological publications were an obvious choice to begin with. Four major Dutch opinion magazines and three periodicals of the most important political parties in parliament were examined. These were: 1. *Elsevier*; 2. *HP/De Tijd*; 3. *Vrij Nederland*; 4. *De Groene Amsterdammer* (all four national opinion magazines); 5. *CD/Actueel* (the main publication of the Christian Democratic Party); 6. *Socialisme & Democratie* (Labour Party); and 7. *Liberaal Reveil* (Liberal Party). Additionally, the Proceedings of the House of Representatives were used as source material, in order to analyse the parliamentary debate. Last but not least, eight newspapers and a press agency were studied. Considering their range and circulation, they were intended to be a cross-section of the Dutch printed press in that moment in time, the early 1990's. This selection was: 1. *NRC Handelsblad* (a national newspaper); 2. *de Volkskrant* (also a national newspaper); 3. *Trouw* (again national); 4. *De Telegraaf* (national); 5. *Nederlands Dagblad* (national and christian religious); 6. *Leeuwarder Courant* (a regional newspaper, from the northern city of Leeuwarden, province of Friesland); 7. *De Gelderlander* (regional, from the province of Gelderland); 8. *Haagsche Courant* (regional, from the city of The Hague); 9. *de Geassocieerde Pers Diensten* (GPD; an association of regional newspapers for domestic and international news reporting).

The next demarcation concerned genre. Since the nineteenth century, a basic rule of journalism has been to separate fact and opinion. On this basis, articles can be classified per genre by comparing them on a scale that ranges from objective, factual reporting at one end to subjective and opinionated writings at the other. Roughly speaking, the categories run from the stock market reports and factual news articles on the one side to opinion articles and columns on the other side. In view of the fact that the subject of this analysis was a public debate, which concerns the more subjective parts of the printed media output, the categories chosen for research were: 1. articles by editors-in-chief / lead articles; 2. op-ed articles and columns; 3. readers' letters; 4. interviews; 5. news analyses and 6. background articles.

The first objective of this project, a comprehensive description of the public debate in the Netherlands on international military intervention in Bosnia, was achieved by processing the material into a cohesive historical text. The second step was the analysis, both within its historical context and in terms of its content. As already mentioned, a specific kind of argument had been noticed in this respect: the historical analogy. The three most important analogies from the debate were subjected to closer investigation. These were the comparisons of the Bosnian crisis to 'Munich 1938', to the Yugoslav partisan resistance of the Second World War (1941-1945) and to the Vietnam war (1965-1975). In each case, the way in which the analogy was used was examined. What were the differences and similarities by which the past and present were joined together, and especially, which interpretations of the analogous events

were selected? In short, what was the specific *profile* of the analogy? Historiographical orientations and historic-scientific ‘character sketches’ of the interpretations were made in order to be able to make a statement about the validity of their use.

The international debate on armed intervention in the war in Bosnia, in which these analogies were applied, was in many ways a discussion on geo-strategic policy in a changing world. The central question: why and when do ‘we’ use force in the new post-Cold War context? The debate revolved around the conduct of nation states in the new world order and the rules of their multilateral relations. For both the participants and the spectators involved, the debate was as much a discussion about their own role as world citizens and their own interests and communities (including the organizing principles of the global community, the so-called ‘global village’) as it was a debate about the Bosnians and their problems. The international community chose the Bosnian crisis to discuss bigger issues. The debate on intervention in the Bosnian war – just one of the many international crises at that time – was a discussion on international rules and values in a changing world. It revolved around the question of how international relations had been before 1989 and how a new world order should become after.

In the Netherlands, the debate on armed intervention in Bosnia was a balanced, but nevertheless at times, passionate discussion on foreign politics. There was a strong awareness that this great humanitarian disaster would have a major and direct impact on the foundations of the international order. The Balkans were (geographically and psychologically) close enough to the western sphere of influence to justify a broad debate on general security and safety in the post-Cold War era. The Dutch identified, just as many others in the world did, with the events taking place and saw fundamental values under attack. This prompted some to follow a course of active *containment* and *peacekeeping*. For others, a major military intervention seemed to be the only solution. Therefore, the debate on armed intervention in Bosnia was not about doing either ‘nothing’ or ‘something’, but about the degree to which ‘something’ had to be done.

The arguments put forward corresponded in many ways with long term historical considerations of Dutch foreign politics. They reflected the way in which the Dutch wrestled with the question of how a small country with global interests and limited scope should and must act in times of (perceived) international crisis. There were a great number of participants who realised that the Netherlands, as a small country, would not be able to achieve much on its own. Still, there was general agreement on the need for collective action, in one way or the other. Much of the reasoning focused on the restoration of peace and order on the borders of ‘Europe’ (being based on going the opposite way of the nationalistic break-up in the Balkans); on the limitation of human casualties and material damage; on containment of the violence and the fear of escalation, on the possible setting of negative precedents; and, finally, on the enforcement of international rules and agreements. Sometimes, moralising inclinations were used. At the same time, caution and a sense of reality seemed to prevail. There were many sceptics of an all-out intervention, who reasoned that the international community should limit its interference in Bosnia as much as possible.

Nevertheless, the Dutch government leaned towards the far-reaching option of intervention by military means. It only drew back from this viewpoint after it appeared

that it was internationally isolated in its views. Few countries supported the idea of robust military action. In an effort to do something about the human suffering, the Netherlands chose to participate as much as possible in the collective actions that were being taken by the international community, like the peacekeeping operation UNPROFOR and the aid convoys of the UNHCR. Meanwhile, there was a growing concern in parliament for the drawbacks of a possible escalation through military action. Parliamentarians tended to adopt an equivocal attitude by displaying considerable sympathy for the idea of intervention on the one hand while knowing that such a major decision in the current international situation was unlikely on the other.

Still, it can't be said that opinions in general were overwhelmingly inclined to either oppose or favour intervention. The debate seemed very balanced indeed. Even so, it was conducted in the shadow of a public opinion that tended towards the idea of doing a lot more than was being done, as opinion polls invariably showed. The suffering had to be addressed, people insisted. Many printed media reflected these sentiments while, at the same time, giving a balanced view of the whole range of opinions on the subject. Although many anti-interventionists continued to claim, even in later years, that the Dutch public had been whipped up (especially by the media) into a pro-intervention hysteria, there was no sign of this supposed bias in the public debate. On the contrary, each voice was given a fair chance. There were many anti-interventionists making powerful points. The sceptics were allowed enough space to express their objections to armed intervention. Both advocates and opponents were heard in a balanced way, with both national and international contributions. Moreover, journalists themselves were generally just as divided on the matter as the Dutch public. There was no clear bias towards a certain point of view.

In the media, the opponents of intervention frequently pointed to the danger of an endless guerrilla war, a European 'Vietnam' in the mountainous terrain of Bosnia. They drew attention to the confused situation on the battlefield, and described the conflict as a barbaric fight without frontlines, chaotic and hopeless. Intervention therefore provided no solutions, and would draw the international community into a quagmire, just like the United States in Vietnam. The majority wanted to be seen as pragmatic and condemned the advocates of intervention for their moralistic viewpoints. Above all, the anti-interventionists feared that there would be reprisals against UN troops and other providers of humanitarian aid. They also were of the opinion that intervention could have an opposite effect. A realistic solution to the war, therefore, was to be found not in a military intervention, but in a political agreement and containment. For as long as there was a lack of a clear objective to pursue, they argued, the international community should stay away from the problem.

Some people objected on the basis of principle. This group consisted of people who thought that violence did not justify more violence and those who found it to be wrong of the international community to intervene in order to clear its own conscience. Furthermore, some commentators proclaimed that the rest of the world need not take it upon itself to bring order to another nation's chaos. These sceptics rejected any form of 'global responsibility'. In their eyes, humanitarian responsibility was to be restricted to the national level. Despite this, even these isolationists did not object to more moderate

involvement in the Bosnian drama. Their contributions to the debate clearly showed that sending humanitarian aid to the area and a policy of containment were deemed necessary by many.

The advocates of military intervention used points of principle or even moral arguments far more often than their opponents. Freedom, democracy and humanity were to be defended against the practices of radical nationalists. Politicians would undermine the certainties of their own citizens and societies as well as the international order if they did not defend the standards and values that had formed the foundations of their own communities since the Second World War. The interventionists asserted that the problem of a politics of expansion through the use of force could not be treated lightly. It was part of a global security issue because it had the potential of spreading to other parts of the world. The advocates of intervention anticipated that the Bosnian situation (and the Yugoslav conflict in general) would set a negative example which would inspire power-craving warlords elsewhere, leading to much more human suffering and potentially large refugee flows. Furthermore, some legal-minded interventionists asserted that Bosnia, as a member of the United Nations, also had a legal right to self-defence, and moreover, international support. Finally, they often pointed out that the credibility of many international organisations, as well as a number of nation states, was at stake.

History and historical knowledge played an important part in the debate. In the uncertain period after 1989, the year of a global revolution, historical knowledge was one of the many instruments used to fall back on familiar ways of thinking in confronting the geo-political problems and changes of that time. Participants in the Bosnian intervention discussion made use of a conventional practice of legitimising opinions and conduct. They used history for orientation, to substantiate their viewpoints and build consensus. The specific use of historical analogies was well-suited to this approach. The analogies most frequently used were 'Munich 1938', 'Vietnam', 'Lebanon', 'Sarajevo 1914', 'Afghanistan', 'Spain 1936' and the Yugoslavian partisan resistance in the Second World War. In some cases, historical analogies were presented as scientifically based 'natural laws' of history; the lesson of 'Munich 1938' being, for example, that aggression must be counteracted, because aggressors always come back for more and so remain an unstable factor in a certain part of the world. Also, the historical analogy sometimes was the *representation* of an argument or a lesson. For example, the line of reasoning often used by anti-interventionists was that Bosnia was ideal terrain for guerrilla warfare and that, as a result, an invading army would undoubtedly get stuck in a military quagmire. This argument was often 'represented' by referring to well-known examples of disastrous interventions from the past: Vietnam, Afghanistan, Lebanon or Yugoslavia itself during World War Two.

Historical analogies – as instruments of analysis or as justification for opinions or actions – proved to be both enlightening and constructive. Analogous situations from the past, such as 'Vietnam', 'Afghanistan' or '*Desert Storm*' contributed to the debate in sketching a picture of the situation, for assessing the risk of action and providing possible solutions. The historical analogies used during the debate on armed intervention in Bosnia were in many cases useful metaphors, if used correctly. Their application appealed to a need to fall back on images and representations that would

bring clarity to a seemingly new and complex situation. The historical comparisons had both a didactic (in explaining the problem) and cognitive (understanding) function: they arranged, structured or categorised the question at hand in a selective way that brought clarity to the discussion. In other words: the analogies gave something that seemed new, unknown and strange a seemingly recognisable face. The Bosnian problem thus became like 'Munich' or 'Vietnam'.

It was striking to notice that certain interpretations of historical analogies seemed to adopt the characteristics of *memes*. They behaved as a type of reproductive cultural element, carried over from one generation to the next, which gained a place in public life as a specific view of a specific event (or as a lesson, representation or myth). They were passed on in time and space. Important post World War II historical analogies, such as 'Munich 1938' or 'Vietnam' acted as autonomous elements of a practical past, icons that appeared in the public domain with remarkable consistency. A historiographical orientation of the analogies displayed, as it were, a 'life story' of these *memes* in the course of time as well as their sometimes misleading characteristics (and thus their potential falsification of history). Demonstrably incorrect interpretations, that had been scientifically disproved, appeared to be persistently present.

The historiographical profiling of these specific interpretations of analogies, as applied in this study, proved, in many cases, to lead to a disqualification of their use. Especially the most striking and seemingly most attractive analogies, that usually came with an inherent value judgement attached, proved to be too simplistic. Anyone using analogies to score quick points was, after closer investigation, often on the wrong side of the argument. For example, the evocative analogy of 'Munich 1938' and the appeasement policy of the 1930's, with its associated judgemental and negative stigma of cowardice and treason, seemed at first hand to be an impressive argument. The analogy was, however, highly fragile, as it was part of a wrong and outmoded historical interpretation.

Certain historical events appeared, rightly or wrongly, to be so solidly etched into the collective memory that they had become the uncritical building blocks of viewpoints. This was a major weakness in the use of the analogies. As became clear, the historical truth, which had been established by scientific research and historical debate over the years, was often distorted along the way, sometimes to major proportions. There was, for example, a myth in circulation about the partisan resistance in Yugoslavia during the Second World War. This myth was a product of the allied propaganda machinery. It was, however, exposed by historians in the 1970's and 1980's. The glorified image of brave Yugoslav partisans who defeated the mighty German army nevertheless continued to persist in the collective memory, as many of the mythological stories from the 1939 – 1945 period did. The story proved to be a rock-solid lie. During the debate on military intervention in Bosnia in the 1990's, opponents of intervention used the supposed successes and heroism of Tito's partisan movement as an argument for advising against military operations, as if the unmasking of the myth had never taken place.

It was evident that the ultimate demythologicalisation of the communist and allied propaganda concerning the partisan resistance of the 1940's had, at the time of the

Bosnian war, failed to penetrate the (international) public domain. In that sense, the myth was an example of the treacherousness of *memes*. It was a self-replicating, historically incorrect element of knowledge, veiled as a historical truth. During the debate on armed intervention in Bosnia, the partisan myth was used exactly as the creators had meant it to be used. For that reason, this specific historical substantiation of the 'Bosnia as a quagmire' argument was completely off-target. The advocates were led down the wrong path, when just a small amount of historiographical research on the subject could easily have prevented them from making this mistake.

Nevertheless, in many cases in this debate, it was found that the historical analogy proved to be a useful instrument of analysis. The objectified historical lesson of, for example, 'Munich 1938' which proclaimed that, in general, the expansionist tendencies of undemocratic regimes must be answered resolutely in order to prevent paying a heavier price at a later time, proved to be a useful doctrine. 'Munich 1938' therefore proved to contain a valid and useful lesson. The same could be said of the military-operational lessons from the Vietnam war on how to conduct a counterinsurgency operation. Politicians and military could indeed learn many political and military lessons concerning actions in asymmetric warfare from the history of the Vietnam war, if only they were made free of value judgements. The analogies applicable to Bosnia were often used in such an objectified manner, on many occasions bringing the 'practical past' and 'historical past' together. Participants in the debate who did so intended to clarify and convince without moralising and, furthermore, did so successfully. In so doing, they proved the value of historical knowledge.

AFKORTINGENLIJST

ACE	Allied Command Europe
ARCC	ACE Rapid Reaction Corps
CAOC	Combined Air Operations Center
CDA	Christen Democratisch Appèl
CVSE	Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (zie ook OVSE)
EG	Europese Gemeenschap
EU	Europese Unie
FAC	Forward Air Controller
GPD	Geassocieerde Pers Diensten
HDZ	Hrvatska Demokratska Zajednica (Kroatische Democratische Unie)
HVO	Hrvatsko Vijeće Obrane (Kroatische Defensie Raad)
ICTY	International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
IKV	Interkerkelijk Vredesberaad
JNA	Jugoslavenska Narodna Armija (Joegoslavische Volksleger)
KPJ	Komunistička Partija Jugoslavije (Communistische Partij van Joegoslavië)
LBJ	Lyndon B. Johnson, Amerikaans president (1963-1969)
MAAG	Military Assistance Advisory Group
MACV	Military Assistance Command Vietnam
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NDH	Nezavisna Država Hrvatska (Onafhankelijke Staat Kroatië)
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NIPO	Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie
OVSE	Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (zie ook CVSE)
PLO	Palestine Liberation Organization
PvdA	Partij van de Arbeid
PWE	Political Warfare Executive
RRF	Rapid Reaction Force
SAP	Servische Autonome Provincie
SDA	Stranka Demokratske Akcije (Partij voor Democratische Actie)
SDS	Srpska Demokratska Stranka (Servische Democratische Partij)
SIS	Special Intelligence Service
SOE	Special Operations Executive
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
UNHCR	United Nations High Commissioner for the Refugees
UNMO	United Nations Military Observer

UNPROFOR	United Nations Protection Force
VJ	Vojska Jugoslavije (Leger van Joegoslavië)
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten
VRS	Vojska Republike Srpske (Leger van de republiek Srpska)
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
WEU	West Europese Unie
ZOA	Zone of Action